

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TC. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 1590
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 842

İNSAN HAKLARI VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ

Yazarlar

Prof.Dr. Ahmet MUMCU (Ünite 1-9)
Elif KÜZECİ (Ünite 10-12)

Editörler

Doç.Dr. Ayşe Tülin YÜRÜK (Ünite 1, 7-12)
Doç.Dr. Kıymet SELVİ (Ünite 2-6)

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2004 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Yard.Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı

Yard.Doç.Dr. Alper Altunay

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. T. Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Televizyon Programları Yöneticisi

Prof.Dr. Naci Güçhan

Dil ve Yazım Danışmanları

Öğr.Gör. Serap Cavkaytar

Okt. Gönül Yüksel

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. Taner Şişman

Kitap Koordinasyon Birimi

Yard.Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. T. Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri

ISBN
975-06-0312-5

3. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 13.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ağustos 2007

İçindekiler

Önsöz	xi
Kullanım Kılavuzu	xii

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Kavramları	I
KONUNUN ÖNEMİ	3
KONUMUZ KİTABIMIZ BAKIMINDAN SINIRLARI	3
Genel Olarak	3
Hukuk ve Siyaset	4
Hukuk	4
Siyaset	6
İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMLARI	8
Genel Olarak	8
Kamu Özgürlükleri ve İnsan Hakları Kavramları	8
Özgürlük	8
Hukuk Açısından Özgürlük	10
Hak ve Özgürlük	10
Kamu Özgürlükleri	12
İnsan Hakları	13
Özet	15
Kendimizi Sınayalım	16
Yaşamın İçinden	17
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	18
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	18

ÜNİTE I

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Tarihsel ve Düşünsel Kökenleri	19
GENEL OLARAK	21
İLKÇAĞ'DAKİ GELİŞİM	21
Mezopotamya	21
Diğer Önasya Kültürleri	22
Çin ve Hint Uygarlıkları	23
Eski Yunan ve Roma Uygarlıkları	25
ORTAÇAĞ'DAKİ GELİŞİM	28
Genel Olarak	28
Konumuz Açısından Ortaçağ'da Batı	28
Konumuz Açısından Ortaçağ'da İslâmiyet	29
YENİÇAĞ	31
Genel Olarak	31
Yeniçağ'da İnsan Hakları ve Özgürlükleri	32
Düşünce Alanında	32
Uygulama	36

ÜNİTE 2

Özet	38
Kendimizi Sınayalım	39
Yaşamın İçinden	40
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	41
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	42

ÜNİTE 3

İnsan Hakları ile Kamu Özgürlüklerinin Uygulama Alanına Geçirilmeye Başlanması

43

GENEL OLARAK	45
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN (ABD) KURULMASI	45
FRANSIZ İHTİLÂLİ	47
DOKTRİNDE GELİŞME	50
XIX. YÜZYILDA ANAYASA HAREKETLERİ	52
SOSYAL HAKLAR KAVRAMINA GEÇİŞ	54
İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI ALANDA İLK ÖNEMLİ UYGULAMALARI	57
Köleliğin Kaldırılması Çabaları	57
Savaşların İnsanileştirilmesi Çabaları	58
Özet	59
Kendimizi Sınayalım	60
Yaşamın İçinden	61
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	61
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	62

ÜNİTE 4

XX. Yüzyılda İnsan Hakları ve Özgürlükleri

63

GENEL OLARAK	65
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLANGICINA KADAR	66
Savaş Önlleme Çabaları	66
İnsan Haklarına ve Özgürlüklerine Karşı Büyük Saygısızlık Dönemi	68
Faşizm	68
Komünizm	69
Demokrasilerde Sıkıntı	69
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI	70
İkinci Dünya Savaşı	70
Savaşın Çıkışı ve Gelişmesi	70
İkinci Dünya Savaşı Sırasında İnsan Haklarına İlişkin Çabalar	71
Savaş Sonrasında Gelişmeler	72
Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü İçinde Gösterilen Çabalar	72
Avrupa'da Gösterilen Ayrı ve Özel Çabalar	76
Özet	81
Kendimizi Sınayalım	82
Yaşamın İçinden	83
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	83
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	84

İnsan Hakları ile Kamu Özgürlüklerinin Modern Yapısı 85**ÜNİTE 5**

GENEL OLARAK	87
İNSAN HAKLARI	88
İç Hukuklarda İnsan Hakları	88
İnsanın Bedeni Üzerindeki Hakkı	89
Yaşama Hakkı	89
Bedenin Her Türlü Saldırdan Uzak Kalması Hakkı	91
Eşitlik	92
İnsanın Maddî ve Manevi Varlığını Geliştirme Hakkı	94
İnsan Haklarının Korunması ve Sınırlanması Sorunu	94
KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ	95
Genel Olarak	95
Kamu Özgürlüklerinin Çeşitleri	97
Siyasal Özgürlükler	97
Kişisel Yaşamla İlgili Diğer Özgürlükler	99
Ekonomik ve Sosyal Özgürlükler	99
Kamu Özgürlüklerinin Verdiği Yükümlülükler	100
Kamu Özgürlüklerinin Güvencesi	101
Kamu Özgürlüklerinin Sınırlandırılması	101
Özet	103
Kendimizi Sınayalım	104
Yaşamın İçinden	105
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	105
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	106

Türkiye’de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerin Tarihsel Gelişimi 107**ÜNİTE 6**

GENEL OLARAK	109
OSMANLI DEVLETİ’NİN KURULUŞUNDAN TANZİMAT’A KADAR	110
Tanzimat’a Kadar	110
Tanzimat’a Gidiş	112
TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI	114
Tanzimat Fermanı	114
Islahat Fermanı	116
İlk Özgürlük Mücadeleleri	116
Birinci Meşrutiyet	118
Ara Dönem (1878-1908)	120
İkinci Meşrutiyet	122
Osmanlı Devletinin Sona Ermesine Doğru Durum	124
Özet	125
Kendimizi Sınayalım	126
Yaşamın İçinden	127
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	127
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	128

ÜNİTE 7**Yeni Türk Devleti'nde İnsan Hakları ve Kamu**

Özgürlükleri	129
GENEL OLARAK	131
1921 ANAYASASI	131
1921 Anayasasına Gidiş	131
1921 Anayasası	132
1924 ANAYASASI	133
1924 Anayasasına Gidiş	133
1924 Anayasasının Temel Yapısı	134
1924 Anayasasında Kamu Özgürlükleri	135
Kamu Özgürlükleri	135
Özgürlüklerin Karşılığı Olarak Devletin Talep Edeceği Haklar	137
Özgürlüklerin Kısıtlanması	137
Özgürlüklerin Güvencesi	138
1924 Anayasası ve Demokrasi	138
1961 ANAYASASI	139
1961 Anayasasına Gidiş	139
1961 Anayasasının Temel Yapısı	140
1961 Anayasasında İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri	142
Genel Olarak	142
İnsan Hakları	143
İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırları	144
İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Güvenceleri	146
1961 Anayasasında Yurttaşların Görevleri	148
Genel Olarak	148
İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Açısından	148
Yabancıların Durumu	148
Özet	149
Kendimizi Sınayalım	150
Yaşamın İçinden	151
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	152
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	152

ÜNİTE 8**İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Türkiye’de Geçirdiği Son Değişiklikler 153**

GENEL OLARAK	155
KAYNAKLAR	156
İç Hukuk Kaynakları	156
Anayasa	156
1982 Anayasasına Gidiş	157
1982 Anayasasının Temel Yapısı	157
Kanunlar (Yasalar) ve Diğer Düzenlemeler	158
Uluslararası Hukuktan Gelen Kaynaklar	159
TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ	159
Genel Olarak	159
İnsan Hakları	162
İnsanın Bedeni Üzerindeki Hakkı	162
Yaşama Hakkı	162
Bedenin Saldırıya Karşı Dokunulmazlığı	163
Eşitlik	163
Kişinin Maddî ve Manevî Varlığını Geliştirme Hakkı	164
Kamu Özgürlükleri	164
Kişisel Özgürlükler ve Haklar (Madde 17-35)	164
Siyasal Özgürlükler/Haklar (Madde 66-71)	165
Sosyal ve Ekonomik Özgürlükler/Haklar (Madde 41-65)	166
Özet	168
Kendimizi Sınayalım	169
Yaşamın İçinden	170
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	170
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	170

ÜNİTE 9**İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırlanması 171**

GENEL OLARAK	173
Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması (Madde 13)	173
Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılması (Madde 14)	174
Temel Hak ve Hürriyetlerinin Kullanılmasının Durdurulması (Madde 15)	175
ÖZEL SINIRLAMALAR	175
Kişinin Öz Haklarına (Kişi Hürriyetine) Getirilebilecek Sınırlamalar.....	176
Diğer Kişisel Özgürlüklerinin ve Hakların Sınırlandırılması (Madde 20-35)	177
Siyasal Haklar/Özgürlüklerin Sınırlandırılması (Madde 66/71)	179
Sosyal ve Ekonomik Hakların/Özgürlüklerin Sınırlandırılması	180
Özet	181
Kendimizi Sınayalım	182
Yaşamın İçinden	183
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	184
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	184

ÜNİTE 10**İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin****Güvencesi Kavramı 185**

İNSAN HAKLARININ VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİNİN	
GÜVENCESİ KAVRAMI	187
ANAYASANIN KOYDUĞU GENEL GÜVENCE	188
İNSAN HAKLARININ VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİNİN	
SINIRLANMASINDAKİ GÜVENCELER	189
13. Maddede Yer Alan Güvence Hükümleri	189
Sınırlama Sebepleri Anayasanın İlgili Maddelerinde Belirtilmiştir	189
Sınırlamanın Kanunla Yapılması	190
Sınırlama Kanunlarının Sınırları	190
Temel Hak ve Özgürlüklerin Kullanılmasının Durdurulmasındaki	
Güvenceler	191
Özgürlüklerin Durdurulması Sırasında Milletlerarası	
Andlaşmalar İhlâl Edilmemelidir	191
Temel Hak ve Özgürlüklerin Durdurulmasında Durumun	
Gerektirdiği Ölçüye Uyulacaktır	192
15. Maddenin İkinci Fıkrasında Durdurma Kararının Hiçbir	
Biçimde Dokunamayacağı Temel Hak ve Özgürlükler Sayılıyor	192
Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanmasında Özel Güvenceler	192
Kişinin Öz Haklarına İlişkin Sınırlamaların Güvenceleri	193
Kişinin Diğer Temel, Öz Haklarına İlişkin Sınırlamaların	
Güvenceleri	193
Tutuklama Sebepleri	193
Tutuklama Kararı	193
Tutuklanan veya Yakalanan Kişilerin Diğer Hakları	193
19. Maddedeki Güvenceleri Daha Sağlam Esaslara Bağlama	
Çabaları	194
Diğer Haklar ve Özgürlüklerin Sınırlamalarında Güvenceler	197
Sınırlamanın Temelini Oluşturan Hukuk Kuralı	197
Genel ve Özel Güvencelerin Güvencesi ve Bu Son Güvencenin	
Sınırları	198
TBMM'de Özel Denetim İmkânları	199
Dilekçe Hakkı	200
İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna Başvurma Hakkı	200
İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNİN ULUSLARARASI GÜVENCESİ	200
Genel Olarak	200
Bireysel Başvuru	201
Özet	203
Kendimizi Sınayalım	204
Yaşamın İçinden	205
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	205
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	206

ÜNİTE II

Türkiye’de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Konusunda Kolluk Kuvvetlerinin Uymaları Gereken

Esaslar.....	207
GENEL OLARAK	209
YAKALAMA, GÖZALTINA ALMA, TUTUKLAMA VE ADLİ KONTROL	210
Tutuklama	211
Zorla Getirme (İhzar)	211
Adli Kontrol	211
Yakalama	212
Koruma Tedbirlerinin Uygulanması Sırasında Unutulmaması	
Gerekenler	212
Yakalananın Hakları ve Kolluğun Uyması Gereken Kurallar	214
Haklarını Öğrenme	214
Susma	214
Yakınlarından Birisiyle Haberleşme	215
İsnad Hakkında Bilgi Sahibi Olma	216
Kendi Lehine Olan Delillerin Toplanmasını İsteme	217
Yakalanma Sonrası Doktora Götürülme	217
Avukatın Hukuki Yardımından Yararlanma	218
Yasak Sorgu Yöntemleri	219
İfade Alma Tamamlandıktan Sonra İfade Tutanağının Okunmak	
ve İmzalanmak Üzere Kişiyne Verilmesi	220
Gözaltı Süresi ve Yargıç Önüne Çıkarılma	220
Tazminat İsteme	221
Küçüklere Uygulanacak Özel Hükümler	222
ARAMA VE ELKOYMA	222
Arama	222
Elkoyma	224
İNFAZ GÖREVLİLERİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARI	226
Arama	227
Silah Kullanma	227
Kullanılması Yasak Araçlar	228
Disiplin Cezaları	228
Avukat İle Görüşme	229
Yakınlar ile İletişim	229
Özet	232
Kendimizi Sınayalım	233
Yaşamın İçinden	234
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	235
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	235

ÜNİTE 12

Türkiye’de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Konusunda Yurttaşın Ödevleri	237
TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ	
KONUSUNDA YURTTAŞIN ÖDEVLERİ	239
Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Ödevleri	239
Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Dolaylı Ödevleri	240
Yabancıların Durumu	240
SONUÇLAR	240
GENEL OLARAK SONUÇLAR	241
TÜRKİYE AÇISINDAN SONUÇLAR	244
Tarihsel Sebepler	245
Diğer Sebepler	245
Özet	249
Kendimizi Sınayalım	250
Yaşamın İçinden	251
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	252
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	252
Sözlük	253
Dizin	259

Önsöz

XX. Yüzyılın en önemli kavramlarından biri olarak nitelendirilebilecek “İnsan Hakları”, temel olarak kişinin özgürlük ve onurunu güvence altına almayı amaçlamaktadır. İnsan haklarının korunması ve güvence altına alınması önceleri bir iç hukuk sorunu olarak görülmüş, ancak daha sonra güvencenin ulusal düzeyde sağlanamayacağı anlaşılmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, insan haklarının korunmasında uluslararası yargısal güvencenin sağlanması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Türkiye bu konudaki sözleşmelerin çoğunu kısmen de olsa yaptıkları tarihte imzalamış olmasına rağmen, insan hakları Türkiye’nin gündeminde son yıllarda özellikle ihlaller ve sorunlarla ilgili olarak sıkça yer almıştır.

İhlallerin ve sorunların en aza indirilebilmesinin büyük ölçüde bir eğitim sorunu olduğu düşüncesi, son yıllarda insan haklarının üniversite öncesi ve üniversite öğretiminde bağımsız bir ders olarak okutulmasına ve konuya ilişkin yayınların artmasına neden olmuştur. Elimizdeki kitap da bu kapsamda, insan özgürlüğünün ve onurunun korunmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Felsefe, tarih, hukuk, siyaset bilimi, ekonomi gibi pek çok farklı bilim dalının inceleme konusunu oluşturabilecek olan insan hakları kavramı bu kitapta ağırlıklı olarak hukuksal boyutuyla ele alınmış, insan haklarına ilişkin ana tanımların gelişimi ayrıntılara girilmeksizin İlkçağ’dan bugünkü Türkiye’ye kadar getirilmiştir.

Kitapta yer alan ünitelerin başında belirlenen Amaçlarımız ile o ünitenin amacı ortaya konulmaktadır. Her ünitenin başında, üniteye ilişkin bir Örnek Olaya yer verilmekte ve konunun daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Ünite içinde yer alan Sıra Sizde çalışmaları ile öğrencinin üniteye edindiği bilgileri, karşılaşacağı olayların çözümünde kullanılması istenmektedir. Ünitenin sonunda yer alan Yaşamın İçinden ve Kendimizi Sınayalım başlıkları altında, üniteyi çalışmadan önce ve sonra verdiği cevapların karşılaştırılması suretiyle, öğrencinin işlenen konuyu kavrayıp kavramadığını anlaması amaçlanmaktadır.

Kitabın Açık Öğretim sistemine uygun olarak düzenlenmesi konusunda her zaman olduğu gibi bizden anlayışını ve desteğini esirgemeyen, sayın Prof.Dr. Ahmet MUMCU’ya Üniversitemiz adına şükranlarımızı sunuyoruz.

Başarı Dileklerimizle
Doç.Dr. Ayşe T. YÜRÜK
Doç.Dr. Kıymet SELVİ

Giriş: Ünitede işlenen konulara ilişkin bilgi veren, konuya başlamadan önce sizi düşünmeye iten, gerektiğinde konuları daha iyi kavrayabilmeniz için yapmanız gerekenleri belirten kısa açıklamalardır.

 Amaçlarımız: Üni-
teyi tamamladığı-
nızda kazanacağınız bilgi ve
becerilerdir.

2

Araçlarınız

Yana Çıkma: Metin içinde yer alan önemli kavram ve ifadelere ilişkin tanım ya da açıklamalardır. Önemsemeyen gereken noktaları gösterir. Metin içinde yapılan açıklamaların bir tür çok kısa özeti gibi düşünülebilir.

200

Tudo por nós de uma Ansa

Enamja: Gemel heldänäjälmice yepshim yeml' upgutamay; gürs pöshim yab atam-
mice güzaltam; atmaduz amja; baktamim tamamam eñ'el'iz öñumam gürshim p.
Zamja: baktamim öñumamam; mañ'ime rürölmece yab atamay; gäp'el' bakt
gürshim. Bu dardaa: rürölmece eñ'el'iz öñumam.

Kazwani: Zaman Gazette, 22.04.2004, s. 4.

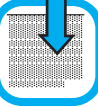
- **Kulturelle Kompetenz**

- İşin Adı**

- İçindekiler:** Ünite içinde hangi konuların işleneceğini gösterir. Ana konuların başlıklarını içerir.

 Korumalı bu makaleyi yayınladıkça, bunun kütüphanelerinin kopyalarını
geçerli eserleri geçici olarak dağıtacakları.

20

Dikkat: Hatırlatmak, bazı noktalara dikkatinizi farklı bir üniteye, kaynağa nite içindeki başka bir konuya yönlendirmek için gerekli içerir.

Kõik sama sõnades on ka b'it, b'it ju da da ka go li tamal kakke dokke m...
 ka toetame nad b'it sõnades üp aoli galle jaat palidami sõnades gale m...
 tahm ei ad r'olmaes, kaei k'olmim w'it m'it a ees b'it tamal kakke k...
 t'olmaes, juu r'it alidha olmaes. üp ei galle b'it'e b'it tam oia k'it...
 k'olmaes, gale k'it k'olmaes. w'it ad b'it.

Ko'rsatma uchun shartlarga e'tibor berib, tabiiy o'ldirgichlar mavjudatida quyidagi dasturlar kiritilgan:

 Sıra Sizde: İşlenen konuları kavrayıp kavramadığınızı kendi kendinize ölçmenize yardımcı olmaya amaçlayan, düşünmeye ve uygulamaya yönlendiren sorulardır.

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Kavramları

Bu ünite, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, hukuk ve siyaset açısından tanıtılmaya, hak, özgürlük, insan hakları, kamu özgürlükleri kavramları tanımlanmaya çalışılmıştır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra aşağıdaki bilgi ve becerilere sahip olacaksınız:

- 👁️ *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri konusunun önemini açıklayabileceksiniz.*
- 👁️ *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarını hukuk, devlet ve siyaset ile ilişkilendirebileceksiniz.*
- 👁️ *Özgürlük, hak, kamu özgürlükleri ve insan hakları kavramlarını tanımlayabileceksiniz.*

Resmi Hoşgörü

1988 yılında İşkence, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ya da Cezalandırmanın Önlenmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi)'ni onaylayarak denetlemelerini kendi irademizle kabul ettiğimiz Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi bugüne kadar Türkiye hakkında biri 1992 yılında ve diğeri 1996 yılında olmak üzere iki kere “kamu açıklaması” yaptırmı uygulamıştır.

Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi, 1992 yılında ilk kamu açıklamasında; Türkiye’de yalnızca terör suçları bakımından değil, adi suçlular bakımından da polis tarafından yaygın biçimde işkence ve kötü muamele yapıldığını saptadığını ve alınması gereken önlemleri belirtmiştir. Komite dört yıl sonra aradan geçen süreye içerisinde alınan önlemlerin ne ölçüde uygulandığını araştırmıştır. Ancak bu ziyarette de Komite işkencenin ve kötü muamelenin kanıtlarını tespit etmiş ve Komite’ye göre bazı ilerlemeler (genelgeler yayımlanması ve eğitim kursları vb.) kaydedilmesine rağmen sözler uygulamaya pek geçirilmediği sonucuna varılmıştır. Komite sonuç olarak, gözaltında yapılan işkence ve diğer ciddi kötü muamelelerin, Türkiye’de kökeni derinlere giden bir kolluk karakteristiği olduğunu (yaygın olarak uygulandığını) ve bunu değiştirmek için de etkin tedbirler alınmadığını vurgulamıştır. Ayrıca, terörü kınadığını yinelemekle ve Türkiye’nin bu yıkıcı faaliyetlere karşı anlayış ve destek görme hakkı olduğunu belirtmekle beraber, işkence ve kötü muamelenin Türkiye’de teröre bağlanarak açıklanmasını doğru bulmamış ve terörle mücadelenin işkence ve kötü muameleyi geçerli kılamayacağını belirtmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de Fransa, Danimarka, Hollanda, İsveç ve Norveç’in Türkiye’yi şikayet ettiği bir olayda, Türkiye’de işkencenin yeknesak bir idari uygulama derecesine yükselip yükselmediğini araştırmıştır.

Yine aynı Mahkeme, Yunanistan’ın işkence ve kötü muameleden dolayı şikayet edildiği bir olayda “olayların tekrarlanması” ve “resmi hoşgörü”nün tanımlarını geliştirmiştir.

“Olayların tekrarlanması” çok sayıda işkence ve fena muamele olayının yaygın bir uygulama alanı bulmasıdır.

“Resmi hoşgörü” ise, yasaların işkence ve kötü muameleyi açıkça yasaklamasına rağmen, sorumlu amirlerin bunları yapanları cezalandırmamaları ya da iddiaların ayyuka çıkmasına rağmen, soruşturma yapılmasını reddetmeleri ve mağdurları bak arama ve adil yargılama imkanından yoksun bırakmalarıdır.

Bir ülkedeki durumun bu tür terimlerle ifade edilmesi, Avrupa’da bir devletin başını en fazla ağrıtabilecek türden bir durumdur. Çünkü bir devletin insan haklarını ağır ve sistematik bir şekilde ihlal etmesi, Avrupa Konseyi’ne üyelikle bağdaşmayacağı gibi milletlerarası kuruluşların ilgili devlete tavsiyelerde bulunmasına ve gerekiyorsa daha ileri giderek önlemler almasına sebep olabilmektedir. Hiçbir kolluk görevlisinin kendi devletini bu hale düşürmesinde fayda görmesi mümkün değildir. O halde yapılması gereken; kısa vadedeki kazançlardan çok uzun vadedeki çıkarlarımızı doğrultusunda hareket etmeyi başarabilmektir.

Bunun için belki de önce temel hak ve özgürlükleri kısıtlama aracı olan kolluk yetkilerinin kullanılmasındaki insan hakları açısından önemli yasal sınırları çok iyi bilmek gerekir.

Kaynak: İnsan Hakları. (2002). TC. JGK. JOK. Öğretim Başkanlığı Yayınları. Seri No: 03-08. s. 7-4, 7-5.

Anahtar Kavramlar

- Hukuk
- Siyaset
- Özgürlük
- Hak
- Kamu Özgürlükleri
- İnsan Hakları

İçindekiler

- KONUNUN ÖNEMİ
- KONUNUN KİTABIMIZ BAKIMINDAN SINIRLARI
- İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLERİ KAVRAMLARI

KONUNUN ÖNEMİ

İnsan hakları ve kamu özgürlükleri konusunun önemini açıklayabilmek.

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunun önemini vurgulamak, herhalde gereksizdir. Son yıllarda giderek artan bir yoğunlukla tartışılan konuların en başta gelenleri arasında, *İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin* bulunduğu kuşkusuzdur. Konunun önemini belirtmek için üç ana nokta üzerinde durulması yararlıdır: İlk önce tarihsel bir gelişim, konumuzu bugünlere getirmiştir. İnsanoğlunun geçirdiği her türlü evre kökünü tarihte bulur. İçinde yaşadığımız zaman parçasında gördüğümüz bütün olayların, konumların temeli uzakta veya yakında olsun, mutlaka bir tarihsel köke dayanır. Bu gerçek, hem doğa olayları yasaları, hem de doğrudan ya da dolayısı ile insandan kaynaklanan her türlü kurallar, kurumlar, davranış biçimleri için geçerlidir. İlerideki sayfalarda *insan* için hayati önemini göreceğimiz konu da, kökleri ve temeli tarih süreci içinde oluşmuş büyük bir kurallar, sorunlar ve davranış biçimleri yumağıdır. Günümüze gelen bu yumak, bütün insanlığın malıdır. Ancak, bu yumağın nasıl çözülüp içindeki sorunların ne yolla üstesinden gelinebileceği her toplumda değişik yöntemlerle anlaşılmakta ve denenmektedir. İşte burada ikinci noktaya geçebiliriz. Konumuzun önemi uluslararası bir boyuttadır. İnsanın her yerde ve her dönemde aynı olan çok önemli ortak özellikleri, tarihin doğurduğu karmaşık bu yumak içinde zamana ve yere (mekân) göre çeşitli tarzlarla algılanmıştır ama, bu yumak hangi ucundan çekilirse çekilsin, niteliği bakımından bütün insanları doğrudan doğruya ilgilendirir. Tarihin derinliklerinden gelen ve günümüzdeki önemi iyice artan konumuz, bu nedenle tam uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Ama işin bir de ulusal (millî) yanı vardır. İnsanlığın bütününü kapsamına alan konumuzun, belli bir topluluk veya ulus tarafından nasıl algılandığı, sorunların ne ölçüde gerçek kabul edilip hangi çözüm yollarının önerildiği veya denendiği de önemlidir. Bir ulusun insan haklarına ve özgürlüklere verdiği değerin derecesi az veya çok, uluslararası boyutlara çıkan sorunların toptan çözümü için bir katkı getirir. Bundan dolayıdır ki, bugün yurdumuzda, insan hakları ile özgürlükler sorunu her alanda kendini göstermektedir. Türk insanı da bu büyük sorunlar yumağının karşısındadır. Saygınlığımızın ölçüsü bu konudaki tutumumuza bağlıdır. En önemlisi de Türk insanının göreceli (nisbî) de olsa mutluluk ve huzura erişmesi, kendisine, ulusuna, uluslararası âleme yararlı olması, sorunların ilk planda ulusal düzeyde nasıl çözüme bağlanacağı ve giderek bu *çözümlerin* ne ölçüde doyuruculuğa ulaşacağı konularının açıklığa kavuşmasına bağlıdır.

KONUNUN KİTABIMIZ BAKIMINDAN SINIRLARI

İnsan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarını hukuk, devlet ve siyaset ile ilişkilendirebilmek.

Genel Olarak

Konumuzun önemi hakkında verdiğimiz kısa açıklama, onun sınırları üzerinde de bizi fikir sahibi yapar. Anlaşıldığı gibi, alanımız çok yönlüdür: İnsana özgü haklar, doğrudan doğruya *insanla* ilgilidir. İnsan ise başlı başına sorunlar ve maddi-manevi yasalar demeti içinde yaşar. Bedeninden, manevi dünyasından, aklından, doğal

(maddî) çevresinden, içinde yaşadığı toplumdan çıkan sorunlar -veya sorunsuzluklar-; ilkeler, yasalar, doğumu öncesinden ölüme değin sürer gider. İnsanın manevi varlığı, çevresi veya toplum için yaşatılırsa, hayatta ürettiği, değerler diğer insanlar arasında ölümünden sonra da hayranlık, eleştiri hattâ kavga konuları oluşturabilir. Öyle ise temel *haklara ve özgürlüklere* sahip insanın bu açıdan incelenmesi başlı başına büyük bir iştir. O'nun maddî ve manevi dünyasını araştırmak gerekir ki hangi *değerleri* taşıdığı, bunların nasıl gelişip savunulduğu anlaşılabilir.

Konumuz diğer yandan insan topluluğunu ilgilendirir. Bireyde bulunduğu kabul edilen haklar ve özgürlükler, o ancak toplum içinde yaşadığı takdirde bir değer ifade edebilir. İnsanlar, toplum halinde yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk, *devlet* denilen, kökeni ve varlığı hâlâ tam olarak açıklanamasa bile inkârı kabil olmayan bir olguyu doğurmuştur. İşte bireyin toplum ve devlet karşısındaki durumunu, onun sahip olduğu varsayılan hak ile özgürlüklerini nitelik ve nicelik bakımından araştırma, konumuzun anlaşılabilmesi için temel koşullardan biridir. Bu araştırma, sosyolojik, hukuksal, siyasal, ekonomik bakımlardan yapılabilir.

Görülüyor ki *İnsan Hakları ve (Kamu) Özgürlükleri* konusu, *insan, toplum ve devlet* açılarından incelenebilir. Bu inceleme, çeşitli bilimlerin alanları içinde yürütülebilir. Bu kitapta ise sadece bir *tanıtma* söz konusudur. Öyle ise biz konumuzu insan ile toplum arasındaki temel bağı oluşturan *hukuk* ve insanların can verdiği *devlet* ile onun çeşitli bakımlardan olumlu-olumsuz itici gücü sayılan *siyaset* açısından *tanıtmaya* çalışacağız. Bu açıklamalara başlamadan önce, *hukuk* ile *siyaset* kavramları üzerinde kısa da olsa durmak gerekir.

Hukuk ve Siyaset

Hukuk

İnsanın toplumsal yaşayışını biçimlendiren en önemli öge *hukuktur*. Fizik varlığımız, hava ve su olmadan, besin almadan süremez. İnsanın toplum içinde yaşayışı da *hukuksuz* mümkün değildir. Pek çok yazarın belirttiği gibi, hukuk, tıpkı soluduğumuz havaya benzer; yani ancak yokluğu halinde önemi anlaşılan bir ögedir. Nasıl iyi ve temiz hava, insanın bedenine en uygun gelen hayat koşulu ise, varlığını duymadığımız, ama içinde yaşamak zorunda bulunduğumuz hukuk da aynı özelliklere sahip olmalıdır. Fırtınalı, tozlu, kirli havadan nasıl rahatsız olursak, kötü ve yetersiz hukuk da toplum hayatımızı rahatsız eder, hattâ bizi hastalandırır.

Böylesine önemli olan hukuku pek basit bir biçimde tanımlamak mümkündür: *Hukuk, devletçe konulan ve toplum hayatını düzenleyen kuralların toplamıdır*. Biraz kültür dağarcığı olan herkes hukuku böyle tanımlar. Hattâ pek çok hukukçu dahi bu tanımla yetinirir. Bu tanım, aslında doğrudur, ama çok eksik ve yüzeyseldir. Konumuz açısından hukuku biraz daha ayrıntılı bir biçimde incelemek kaçınılmaz.

Toplum halinde yaşamak zorunda bulunan insanlar arasında bir düzen ve disiplin ihtiyacı vardır. Çeşitli bakımlardan birbirlerinden farklı olan insanların, çok uzun bir süre, kendi iradeleriyle bu düzeni kuramayacakları anlayışı yerleşmiş ve toplumların üstünde bir gücün, bu işlevi göreceği kabul edilmişti. Hemen tahmin edileceği gibi, bu güç tanrısalı. Ama, bir toplumun din ve ahlâk inanışlarından doğan bu gücün maddî bir şekilde gözükmesi, yâni somutlaşması gerekti. İşte bu gücün somut belirtisi hükümdar idi. O, toplumun anlayışına uygun manevî değer-

leri, kamunun tasvibine dayanarak genelleştiriyor, onları -pek çok yardımcısı ile- kural haline getiriyordu. Bu kurallar *hukuku* oluşturdu. Onları koyan ve uygulayan güç ise hükümdarın kişiliğinde belirginleşen **devlet** idi. Devlet gücüne egemen olanlar buna denk başka bir kudrete tahammül edemezlerdi. Böylece hukuk koyan ve onu uygulayan güç o toplum içinde en üstün yere sahipti. Günümüzde de kaynağı değişse bile, devlet gücünün esas niteliği budur.

Binlerce yıllık gelişme devletin insan dolayısı ile var olduğu, öyle ise onun gücünün de insandan çıkması görüşünü yavaş yavaş zihinlere yerleştirdi. Böylece, günümüzdeki modern devletlerde bu güç doğrudan doğruya her insandan çıkıp birleşen manevi bir iradedir. Öyle ise, hukuku yapan toplumdur. Hukuk, insanın, dolayısı ile toplumun değer yargılarından ve bunların somutlaştırılmasından oluşur.

Hukuk kurallarının büyük bir bölümüne uymak zorunludur. Uyulmama durumunda devlet gücü **yaptırım** (müeyyide) yoluyla, yani icap ederse zorla, kuralın gereği yerine getirilir. Yaptırım, uyulması zorunlu olan pek çok hukuk kuralının ayrılmaz bir parçasıdır. Bazı hukuk kurallarına ise dilenirse uyulur. Fakat *uymanın* gereği yerine getirilince, artık o kuralın da yaptırımı işleyebilir. Bu söylediklerimize birer örnek verelim: Hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde adam öldürmek ve *hırsızlık* gibi eylemler yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayanlar cezalandırılır. **Ceza** en önemli somut yaptırımdır. Ceza tehdidi, pek çok insanı yasak koyan kurala uymaya zorlar. Öyle ise adam öldürmemek, hırsızlık yapmamak zorunludur. Ama buna karşılık söz gelimi evlenmek veya alış veriş yapmak zorunlu değildir. Fakat devlet, kişiler arasındaki bütün ilişkilerde düzen ister. Bunun için uyulması zorunlu olmayan ilişkiler için de kural koyar. Öyle ki, biri kadın diğeri erkek iki kişi evlenmek isterlerse bu konudaki hukuk kurallarına uymak zorundadırlar. Gene, alış-veriş yapıp yapmamak isteğe bağlıdır. Ama bir kimse bir malını satmak, diğeri de satın almak isterse gene hukuk kurallarına uymak, bunu yerine getirmediği takdirde yaptırımı razı olmak durumundadırlar. Çok basit ve yetersiz de olsa bu bilgiler, hukukçu olmayan okuyuculara, bir ülkede belli bir zamanda geçerli olan hukuk, yani müsbet veya pozitif hukuk denilen kavram hakkında bir fikir verebilir. Unutulmaması gerekli nokta, hukuk kurallarının devlet yapısından en basit insanlara-rası ilişkilere kadar toplum yaşamıyla ilgili her türlü konuyu düzenlediğini kabul etmektir. Devlet gücünün hukuk kurallarını nasıl koyduğu, uyguladığı, kaldırdığı hususu da çok önemlidir ve Anayasa ile Yönetim (İdare) Hukuku dallarında bu sorunlar incelenir.

Yukarıda da belirtildiği gibi pozitif hukuk denilen bu kurallar ve uygulamalar demetlerinde, bazı evrensel ilkeler vardır: Adam öldürmenin, yaralamanın hemen her hukuk sisteminde yasaklanması; borç ilişkisinin temel özellikleri gibi. Ama, pozitif hukukun asıl önemli yanı -birkaç evrensel ilke dışında- belli anlayışlarla ortaya çıkıp gelişen sistemlere göre değişmesidir. Bazı sistemler arasındaki benzerlikler de, bunlar içinden belli birini benimseyen devletlerde farklı kural ve uygulamalara dahi yol açabilir. Kısacası, toplumun geçirdiği değişiklikler, siyasal ve ekonomik koşullar pozitif hukuku biçimlendirir. Böylece, pozitif hukuk değişken ve büyük ölçüde ulusal bir hukuktur.

Ancak, insanların zihinlerinde ve vicdanlarında yaşayan bir başka hukuk daha vardır: *Doğal (Tabii) Hukuk*. Bu hukuk büyük ölçüde uygulanmayabilir, devletlerce benimsenmeyebilir. Ama insan düşünmeye başladığından beri bu hukuku kendi kişiliğinde saklamış ve geliştirmiştir.

Devlet: Ülkenin güvenliğini, toplumun huzurunu, kamu yararını hukuk ilkelerine göre gerçekleştirmekle yükümlü otoritedir.

Yaptırım: Herhangi bir hukuk kuralının koymuş olduğu emir ve yasaklara uygun hareket etmeme halinde karşılaşılabilecek olan tepkidir.

Ceza: Kanunun suç işleyen kişiye uygulanmasını öngördüğü yaptırımdır.

Doğal Hukuk *adalet* duygusundan çıkmıştır. Adalet, pozitif hukuka göre, mevcut hukuk kuralları göz önünde tutularak, onlara kesinlikle uyularak verilen hükümlerdir. Hukuku koyanlar, o günkü ihtiyaçlara göre davranırlar ve hukuku uygulayanlar da böylece ortaya çıkan kuralları aynen, objektif olarak tanıyıp bu ölçüye göre hareket ederlerse *pozitif adaleti* gerçekleştirmiş olurlar.

Doğal hukuka uygun *adalet* ise daha değişik bir renktedir. Bu hukuk anlayışında olan değil *olması* gereken üzerinde durulur. Olması gereken hukuk *insanın* doğasına, evrensel ahlâk kurallarına ve akıl ile vicdanına uygun olmalıdır. Bu ülküsel düşünce insanların nerede yaşarlarsa yaşasınlar ortak bazı değerlere sahip oldukları temelinden kaynaklanır. İşte ileride göreceğimiz *insan hakları* da bu ülküsel düşünceden doğmuştur. Şimdi verilecek birkaç örnek, anlatılanları daha iyi açıklayacaktır.

Kölelik, bir insanın mal sayılmasıdır. Yakın zamanlara değin kölelik bütün hukuk sistemlerinde yer almış ve *pozitif* hukukun pek olağan bir parçası sayılmıştır. Ama, ülküsel insanlık duygusu, açık veya gizli bir biçimde köleliği reddeder. Bir insan nasıl olur da evcil bir hayvan yahut bir eşya ile denk tutulabilir? Bu duygular hiç de yeni değildir. Daha M.Ö. V. Yüzyılda *Sofistler*, köleliğin insanın doğasına aykırı olduğunu savunup bu kurumu kabul etmemişlerdir. Ama en gelişkin hukuk sistemlerinde bile kölelik çok doğal bir kurumdu. İnsanlar arasında eşitliğe büyük değer veren İslâmlıkta dahi bu kurum kaldırılmamış, ancak ıslah edilip insancıllaştırılmıştır. Gene, İlkçağ'daki hukuk sistemlerinde cezaların kollektifliği - suç işleyen kişinin bütün yakınlarının da sorumlu tutulması-, insanlık dışı cezalar, *objektif olarak* uygulandıkları takdirde *pozitif adalet* gerçekleştirilmiş sayılıyordu. Ama vicdan ve akıl sahibi kişiler bu tür adaletin hep karşısındaydılar.

İnsana her bakımdan değer veren bazı modern devletler, binlerce yıllık doğal hukuk mücadelesinin zaferini belgelediler. Anlatmak istediğimiz şudur: Pozitif hukuk, insana saygı gösteren ve değer veren sistemlerde, doğal hukuka yaklaşma yoluna girdi. Köleliğin binlerce yıldan sonra yok olup gitmesi, cezaların kişiselleştirilmesi ve insancıl ölçülere getirilmesi hiç kuşkusuz doğal hukukun büyük başarılarından birkaçıdır. Öyle ise artık, adaleti, insana gösterilen saygınlıkta arıyoruz. Pozitif hukuk sistemleri giderek doğal hukuka yaklaşıyor. İşte, hukuka uygun davranan devlet XX. Yüzyılın sonlarında, *pozitif hukukunu doğal hukuka uydurmayla çalışan devlet* anlamına gelmektedir. Konumuz açısından hukuk kavramı ilk planda bu yönü ile belirlemektedir.

Siyaset

Siyaset, hukukla içiçe geçmiş bir kavramdır. Başka bir deyişle, her iki kavram birbirini sürekli ve karşılıklı olarak etkiler. Bu kısa ifadeyi biraz açalım ve ilkönce, günlük dilimizde de pek sık kullandığımız *siyaset* üzerinde duralım.

Siyaset nedir? Belli başlı ansiklopedi ve sözlükler siyaseti genellikle “devlet yönetme ve hükümet etme sanatı ve niteliği” biçiminde tanımlamaktadırlar. Aynı başvuru kitapları, devlet işleri ile ilgili türlü düzenlemelere de *siyaset* adını vermekte-

dirler. Bu anlamda, örneğin İslâm Hukukunda hükümdarın kendi takdirine dayanarak verdiği ölüm cezalarına *siyaseten Katl* veya kısaca *siyaset* denilmektedir. Kelimemizin aslı Arapça'dan gelir. Hem Arap hem de Fars dillerinde aynı kavramı çizerek. Türkçeye de *siyaset* kelimesi ile bunun Yunanca karşılığı *politika* kelimesi geçmiştir ve her ikisi de eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

En geniş çerçevesi ile siyaset, belli bir amaca erişmek için izlenen yol demektir. Böylece toplum yaşamında çeşitli siyasetlerden söz edilebilir: Bir aile başkanının siyaseti, ailesini en iyi ve rahat biçimde yaşatmak için başvurduğu yöntemlerden oluşur; bir belediye başkanı kentinin bir an önce içme suyuna kavuşması için belli bir siyaset izleyebilir. Nihayet bir hükümetin belli bir amaca veya belli amaçlara erişmesi yolunda izlediği siyaset vardır. Siyaset, günümüzde daha çok bu son anlamında kullanılıyor. Başka bir deyişle, bir insan topluluğunu yönetmek için başvuru yöntemler, gerçekleştirilmesi gerekli amaçlar, siyaset kavramı ile belirtilmektedir.

Siyaset ile hukuk arasındaki ilişki, açıklamalarımızdan yararlanılarak kolayca kurulabilir: Toplumu yönetmek için konulan veya konulacak hukuk kurallarına siyaset yön verir. Devlet gücüne egemen olanlar, koyacakları hukuk ile belli bir hedefe yöneliyorlar. Bu, devlet hayatının kesin bir zorunluluğudur. Hedef iyi veya kötü; *ülküs*el veya *gerçekçi* olabilir. Bu hedef dinsel veya başka bir ideolojik yapıda bulunabilir. Toplumun, belli sınıfların, tek kişinin anlayışına göre belirlenebilir. Ne olursa olsun devlet gücünü elinde tutan, hedefe ancak *hukuk* ile ulaşabilir. İşte bu noktada hukuk kurallarının niteliği, izlenilebilen siyaset ve gerçekleştirilecek hedefe göre saptanır.

Şimdi, doğal, özenilen hukuk hakkındaki açıklamaları hatırlayalım. Bunları, siyaset için verdiğimiz tanımlarla karşılaştıralım. Bu tanımların bazıları, siyaseti, *toplumun ve insanlığın iyiliği* yolunda *idare* (yönetim) olarak belirtiyorlar. Bir ülkü, “olması gereken” bir hedef, bu tanımlarda yatıyor. Bu tanımlara göre ideal siyasetçi, *iyilik*, *mutluluk* hedefine yönelmelidir. Doğal hukuk ise bu amaca ulaşmada onun en önemli aracı olacaktır. Konumuz açısından durum, şöyle özetlenebilir: İnsana değer veren hukuk sistemlerini işletecek, geliştirecek siyasetlere ihtiyaç vardır ve siyasetçi bunun bilincinde bulunmalıdır.

Konuya *ülküs*el yaklaşım böyledir. Ama, gerçekçiliği de elden bırakmamalıdır. Siyaset, belli bir hedefe ulaşmak için devlet gücünü ele geçirmek yolu ile işler. Bu gücün temeli de *siyasal iktidardır*. Başka bir deyişle, devlet gücünün somutlaşmış biçimi siyasal nitelikte bir iktidardır. Belki yapısal niteliği, özü değişmese de, siyasal iktidarın türlü biçimleri, onu ele geçirmenin çeşitli yolları vardır.

Bu yollar, tarih boyunca gözlenildiği gibi, çoğu kez barışçıl olmamıştır. Siyasal iktidara erişme süreci zaman zaman bütün insanlık değerlerine ters düşen boyutlar kazanmıştır. İleride göreceğiz: Gerçek demokrasinin nimetleri çok yavaş bir biçimde doğup yayılmaktadır. Bundan dolayı insan hakları ve (kamu) özgürlükleri de insanlık değerlerine bağlı hukuk düzenleri ve o düzenleri işleten siyasetçiler bulunduğu vakit “gerçek” olurlar. Öyle ise konumuz bakımından da hukuk siyasetçiye, siyasetçi de hukuka muhtaçtır.

Şimdi, bu genel açıklamalardan sonra *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin* özellikle hukuksal niteliğini inceleyebiliriz.

SIRA SİZDE

Siyaset, siyasal iktidar ve hukuk kavramlarını ilişkilendiriniz.

İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMLARI

Özgürlük, hak, kamu özgürlükleri ve insan hakları kavramlarını tanımlayabilmek.

Genel Olarak

Oldukça çetrefil bir konuyu açıklamaya çalışacağız. Zorluk *bak* ve *özgürlük* kavramlarını birbirinden *kesin çizgileriyle* ayırmanın imkânsızlığında yatmaktadır. Günlük yazı ve konuşma dilinde *bak ve hürriyet (özgürlük)*, *insan hak ve hürriyetleri (özgürlükleri)* ifadeleri sık sık kullanılmaktadır. Kitabımızın başlığı gibi, şu okuduğumuz alt bölümün adı da *bak ve özgürlük* kavramlarının sanki ayrı, farklı çizgilerle birbirlerinden ayrıldığı izlenimini veriyor. 1961 ve yürürlükteki 1982 Anayasaları *Temel Haklar-Temel Hürriyetler* kavramlarını neredeyse eşanlamlı gibi kabul etmiştir. Gene özellikle 1961 Anayasasına çok önemli konularda kaynaklık eden 1949 tarihli Alman Anayasası da *Temel Haklar* başlığı altında *özgürlükleri* düzenliyor. Konunun karışıklığı anayasa hukukçularını da etkilemiş, hak ve özgürlük kavramlarının özde aynı olduğu halde aralarında farklar bulunduğu ileri sürülmüştür.

Aşağıda bu sorunu bir ölçüde çözmeye çalışacağız. Özgürlük (hürriyet) kavramını inceleme, ilk adım olacaktır. Zira, *özgürlük*, aslında bir hak olmasına rağmen, özel bir yere ve değere sahip *insan haklarından* önce hukuk ve siyaset alanlarının konusu olmuştur.

Kamu Özgürlükleri ve İnsan Hakları Kavramları

Özgürlük

Özgürlük (veya hürriyet) insanoğlunun hem düşünce alanında hem de toplum hayatında en çok ilgilendiği konular arasındadır. Kelimenin çizdiği kavram, sözlük anlamı bakımından hemen her dilde aynı çerçeveyi belirtir. *Özgür*, herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya, koşula bağlı olmayan; serbest anlamına gelen bir *sıfattır*. Bağımsız, kendi kendine hareket etme, davranma, karar gücüne sahip olana da bu sıfat verilir. *Özgürlük* ise “herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir koşula bağlı olmama durumu; her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi istencine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu”dur. Bu tanımları veren Türkçe Sözlük, *serbestlik* kavramı ile *hürriyet* arasında hemen hemen hiçbir fark görmüyor. Serbestlik “herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın, düşünme ve davranma” olarak tanımlanırken, hürriyet kişinin “her türlü dış etkiden bağımsız olarak kendi isteğine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi” biçiminde açıklanıyor. Başka bir deyiş ile, özgürlük, içine *serbestliği* de alan geniş bir kavram kabul ediliyor. Bu klâsik ve benimsenmiş bir tanımdır.

Özgürlüğü, bu biçimde, sözlük anlamı bakımından kavramak ilk bakışta oldukça kolay bir iş gibi görülür. Ancak, bu sözlük anlamının üstündeki örtü kaldırılıp, kavramın içeriğini çözümlemek (tahlil etmek) istenirse, o zaman son derece karmaşık ve birbirine zıt yorumlarla karşılaşılabilir. Bundan dolayı Montesquieu (1689-1755) “hiç bir kelime yoktur ki, özgürlük kelimesi kadar kendisine değişik anlamlar verilmiş ve düşüncelere çeşitli biçimlerde yansımış olsun” demiştir. Büyük düşünürün bu sözü çok doğrudur. Gerçekten özgürlüğün esasını oluşturan *serbestlik* yani *zorlamaya bağlı olmadan istenildiği gibi davranma* kavramını tam ve kesin biçimde tanımlamak mümkün değildir. Özgürlüğe temel olan serbestliğin ölçüsü nedir? 1789 tarihli *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde* yıllarca geçerliliğini sürdüren bir tanımlama özgürlüğü şöyle niteledi: “Özgürlük, başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilme gücüdür; bundan ötürü her insanın doğal haklarının kullanılması sınırı; toplumun diğer üyelerine aynı haktan yararlanmayı sağlayan sınırdır: bu sınırlar ancak yasa ile belirtilebilir. Yasa (ise) yalnız toplum için zararlı olan hareketleri yasaklayabilir...”. Şimdi bu ünlü tanım, derhal önemli sorular getiriyor: *Başkasına zarar vermemek* ne demektir? *Zarar* kavramı topluma, kişiye göre değişebilir. “Bir adam düşününüz, sefalet ve yoksulluğun esiridir ve bu yüzden başkalarının yapabildiği, kendisinin de yapmak istediği birçok şeyleri yapamamaktadır. Şimdi, sırf başkasına zarar vermeyen şeyleri yapabildiği için (meselâ sokakta dolaşmak, vitrinleri -içini çekerek- seyretmek geceleyin parklarda yatıp gökteki yıldızları saymak gibi) bu adamı hür mü sayacağız?”. Gerçekten, bu kişinin serbestliği kendisi için bir anlam ifade eder mi? Öte yandan, bildiriye göre, yasa “sadece toplum için zararlı olan şeyleri yasaklayabilir”. Toplum için neyin zararlı neyin zararsız olduğu hangi ölçüye göre ve nasıl belirtilecektir? Evet, felsefî açıdan incelenirse, kendi iç dünyası içinde her insanın özgür olduğu kabul edilebilir. Gerçekten, aklını kullanabilen, kendisi için doğruyu bulup onu gene aklı içinde belirleyen her insan özgürdür. Ama, o insan kendisine göre doğru bulduğu, gerçekleştirmek istediği *düşünceyi* sözle veya yazı ile başkalarına iletir veya o düşünceye göre yaşamak, onu toplum içinde gerçekleştirmek yoluna girerse, işte, yukarıda belirtmek istediğimiz sorun hemen ortaya çıkar. Özgürlük gerçi doğrudan doğruya insanı mutlaka toplum ile karşı karşıya getirir. Düşüncesinde özgür olan her insan, toplum düzenine ne kadar uyarsa uysun, yaşadığı toplumun kurallarını ne denli içtenlikle benimserse benimsesin, bazı sorunlarını çözmede bir ölçüde bile olsa toplumla ters düşebilir. Başka bir deyişle, insan düşüncesinde gerçekten özgür olarak yaratılmıştır. Ama, bu özgürlük ancak, toplum tarafından kabulü ölçüsünde geçerlidir ve gerçekte ancak o zaman kişi için bir değere sahiptir.

Bu kısa açıklamalar bize şu sonucu getiriyor: Özgürlük bir felsefî kavram olarak çeşitli biçimlerde açıklanabilir. Ama özgürlüğün kişi açısından somutlaşması toplum düzeniyle ilgilidir. Öyle ise pratik bakımdan özgürlük daha yukarıda da belirtildiği gibi ilk planda hukuksal ve siyasal bir kavramdır. Konumuzun hukuk ve siyasetle olan ilgisi böylece daha iyi anlaşılıyor: Toplumun hukuk ve siyaset düzeni kişinin iç dünyasındaki isteklere, aklının kararlarına uyduğu, bunların gerçekleşmesine cevap verdiği takdirde özgürlükten söz edilebilir. Ama bu *gerçeklik* en hoşgörülü, en demokrat toplumlarda bile mutlak değildir. Öyle ise, kişinin engin zihin ve hayal gücünde yaşayan özgürlük, onu gerçekleştirme zamanı gelince, ço-

ğu kez toplumsal engellerle karşılaşır. Özgürlük, insanın iç dünyasında kaldığı sürece zaten hukukun dışındadır. Özgürlüğü hukukun konusu haline getiren, toplumun -bir kişi dahi olsa- diğer üyelerine yansımadır. Şurası da bir gerçektir ki özgürlük açısından kişi ile toplum arasında tam, matematiksel bir uyum hiçbir zaman söz konusu olamaz. Başka bir deyişle hukuksal açıdan mutlak özgürlükten söz etmek mümkün değildir; hiçbir zaman da söz konusu olmayacaktır. Ancak kişi, kendi *özgür* isteği ile toplum kurallarına uyarsa ve toplumdaki hukuksal ve siyasal güç, yani devlet, kişinin düşünce ve davranışlarını gerçekleştirmesinde geniş, hoşgörülü bir tutum içinde ise, işte o zaman *özgürlükçü* bir siyasal sistemden, yâni, *insan haklarına dayalı* gerçek bir demokrasiden söz edilebilir.

Hukuk Açısından Özgürlük

Biraz önce söylediklerimizin daha rahat ve kolay anlaşılabilmesi, özgürlük kavramını hukuk açısından incelemekle mümkün olabilir. Zira yukarıda değindiğimiz gibi, hukuk düzeni, insanın iç dünyası dışı, eylemler biçiminde yansıdığı zaman harekete geçer ve özgürlük sorunu ortaya çıkar. Fakat aslında *özgürlüğün* genel tanımındaki belirsizlik ve çeşitlilik, doğaldır ki hukuka da geçmiştir. Ancak hukukçu, içinde bulunduğu hukuk düzeninin gereklerine uygun olarak, sorunların çözümüne ulaşmak zorundadır. Belirsiz o veya sınırları geniş kavramların doğurduğu sorunların çözülebilmesini hukukçu genel hukuk kuramından ve pratik yollardan sağlar. İşte özgürlük de bu tür kavramların içindedir. Pek çok hukukçu, özgürlüğü tanımlamaya bile gerek görmez ve hukuk düzeni içinde *özgürlük* adıyla nitelenen çeşitli **normları** açıklamak ve yorumlamakla yetinir. Sorunların çözümü için en pratik yol da budur. Pek çok hukukçunun bu yola gitmesinin sebebi özgürlüğün *tanımlanamazlığı* değildir. Hukuk düzeninde *tanımlanamaz* kavramı mevcut olamaz. Doğrudan doğruya tanımlanamayan kavramların dahi, birkaç satır yukarıda ifade ettiğimiz gibi, genel hukuk kuramının içinde belirlenmesi gerekir. İşte, pek çok hukukçu özgürlüğü felsefi ve sosyolojik tartışmalara girmeden bir *hak* olarak kabul etmiş ve böylece tanımlanma sorununu çözmüşlerdir.

Norm: Kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilkedir.

Hak ve Özgürlük

Özgürlüğün bir *hak* olduğu üzerinde hukuk bilimiyle uğraşanlar arasında tam sayılabilecek bir fikir birliği vardır. Gerçi biraz aşağıda birbirinden farklı sayılabilecek bazı yorumlara gidiliyorsa da *özgürlüğün* bir *hak* olduğu tartışılmaz. Buna rağmen bazı yazarlar *hak* ve *özgürlük* kelimelerini sanki ayrı kavramlar çiziyorlarmış gibi, neden yan yana kullanıyorlar? Sorunun cevabını yukarıda sözünü ettiğimiz, bir ölçüde 1961 ve daha kısıtlı bir biçimde de 1982 Anayasalarımızın mehazı (kaynağı) olan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında bulabiliriz. Bu anayasada, teknik bakımdan özgürlükler çok iyi bir biçimde düzenlenmiştir ve pek çok hukuk sistemine örneklik etmektedir. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın, ilk bölümünü özgürlüklere ayırdığı belirtilmişti. Ancak bu bölümün ana başlığı *Temel Haklar* adını taşır. *Temel Haklar* içinde de tek tek *özgürlükler* ve diğer haklar düzenlenmiştir. Bu sistemi benimseyen 1961 Anayasamızda, ikinci kısım (10-62. maddeler) *Temel Haklar ve Ödevler* başlığını taşır. Alt bölümlerde ise *Temel Haklar ve Hürriyetler* ibaresi sık sık geçer. Örneğin 11. Maddenin matlabında (kenar başlı-

ğında) *Temel Hak ve Hürriyetlerin...*, içinde de gene *Temel Hak ve Hürriyetleri* ifadesi kullanılmıştır. IV. Düşünce ve İnanç *Hak ve Hürriyetleri* genel alt bölümünde (19-20. maddeler) 19. Madde *Vicdan ve Din Hürriyeti*, 20. Madde ise *Düşünce Hürriyeti* ibaresini taşır. Gene *Basın Hürriyeti* (22. Madde) ve *Gazete ve Dergi Çıkarma Hakkı* (23. Madde) aynı alt başlık altında (VI. Basın ve Yayımla ilgili Hükümler) arka arkaya yer almıştır. Bu örnekler çoğaltılabilir. 1982 Anayasamızda da aynı *ibare karışıklığı* söz konusudur. Buna rağmen mehzaz anayasada açık bir kavram karışıklığı yoktur. Zira, Alman Anayasası *Temel Hakları* iki kümeye ayırmıştır. Bunlardan ilki *Devletüstü Temel Haklardır*. Bu haklara dokunulamaz. Kişi güvenliği, inanç, vicdan, basın, dernek kurma hakları gibi *Devletüstü Temel Haklara özgürlük* deniliyor. İkinci küme ise *Devletçe Tanınan Temel Haklardır*. Bunlara bir ölçüde dokunulabilir: Mülkiyet, miras, dolaşım, konut hakları gibi. Bizim her iki (1962 ve 1982) anayasamızda da bu görüşün etkisi olmuştur. Ancak her iki anayasamızda da hak ve özgürlük arasında **mehaz** düzenlemedeki belli ve açık sayılabilecek sınır bir ölçüde karıştırılmıştır. Öyle ise, Türk Anayasa Hukukunda özgürlük bir haktır. Ama Anayasamızın mehzazındaki gibi bir ayırım belirgin değildir. 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile değişikliğe uğramadan önce Anayasamızın 33. maddesinin ilk cümlesi de bu karışıklığı gösteriyordu. 33. maddenin matlabı *Dernek kurma hürriyeti* iken maddenin ilk cümlesinde hürriyet *hak*ka dönüşüyordu: “Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir.” Ancak 2001 değişiklikleri kapsamında bu sorun giderilmiş ve 33. maddenin ilk cümlesi -maddenin matlabına uygun olarak- şu şekli almıştır: “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir”.

Mehaz: Kaynak; bir şeyin alındığı esas yerdir.

Bu açıklamaları toparlamak gerekirse şu noktalar üzerinde durulabilir: *Temel Hakların* içinde olan özgürlükler, modern demokratik hukuk anlayışına göre kişiye doğuştan gelir. Onlara dokunulmaz. Bu *temel haklar* devredilemez ve onlardan vazgeçilemez. Hak ile özgürlük arasında bir karışıklık görmek gereksizdir. Zira her ikisi de aynı öze sahiptirler. Ancak hukuk uygulamalarında bazen *kısıtlanabilirlik* yolunda hak ile özgürlük arasında farklar gözetilebilir. Bunun özgürlüğün tanımı açısından fazla önemi yoktur. Aşağıdaki açıklamalar bu düşüncemizi doğrulayacaktır.

Özgürlük, *temel hak* veya sadece *hak* kavramına denk düştüğüne göre şimdi, kısaca *hak* üzerinde durmak gerekecektir. Ne demektir hak? Hak kavramı hukukçuları en fazla uğraştıran konulardan biridir. Bu da son derece doğaldır. Zira hukuk biliminin temel işlevi hakların nasıl doğduğunu, nasıl kullanılacağını, ne zaman ve hangi koşullarla sona ereceğini araştırmaktır. Bundan dolayı *hakkın* niteliği ince ve ayrıntılı araştırmalara konu edilmiştir. Pek çok görüş arasında en fazla rağbet görenleri şöyle özetlemek mümkündür. *Windscheid*'e (1817-1892) göre hak, hukuk düzeni tarafından *başşedilmiş* irade yetkisidir. Ancak irade zaten insanın doğasında vardır. Büyük hukukçu *Jhering* (1818-1892) hakka *hukukça korunan çıkar* (menfaat) diyor. Bu tanım da eksiktir. Çünkü hak, çıkardan ibaret değildir. Belki hak bir çıkarı sağlamak için bir araçtır. Hak yolu ile bir çıkara ulaşılır. Hakkı en tutarlı bir biçimde Kant (1724-1804) tanımlamıştır. Ona göre *hukuk* bir bireyin özgür iradesi ile diğer bireylerin özgür iradelerinin genel özgürlük kuramına göre uyum içinde konulması yolundaki kuralların toplamıdır. Bu noktadan hareketle Kant, hakkı *bireyin diğer bireylerle bağdaşabilir özgürlüğü* biçiminde ta-

nımlıyor. Bu düşünceyi benimseyen büyük hukukçumuz *Arsal* (1880-1957) hakkı şöyle ifade ediyor: “Hak, hukuk düzenince tanınmış, sınırı, konusu, kullanılma şekil ve koşulları gösterilmiş, yararlanılması toplumca sağlanmış özgürlüktür”. Böylece başlattığımız noktaya geri gelmiş gibi gözüküyoruz. Özgürlüğe hak dedik. Hakkı tanımlarken de özgürlüğe yöneldik. Bu durumda gene bir belirsizlik ile karşı karşıyayız. Hakkın özgürlükle olan bağlantısı, bütün *müphemliğine* rağmen, inkâr edilemez. Ancak tüm hakları özgürlük kalıbı içinde açıklamak da, hukukun pratik amacı bakımından doğru değildir. Öyle ise pozitif hukukun gereklerine uygun olarak *hakkı* kısaca şöyle tanımlamak mümkündür: *Hak, hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir*. Daha kısaca, hak *yasal yetki* biçiminde anlaşılabilir.

Bu genel hak tanımı içinde, gene bir hak çeşidi olan özgürlüğün yeri nerededir? Doğaldır ki her yetki, *özgür davranmayı* içerir. Ancak modern hukuk sistemlerinde binlerce çeşit *yasal yetki*, yani hak, devletçe tanınır, sınırlanır, kaldırılır. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'ndaki temel hakların içindeki özgürlükler ise, binlerce yıllık demokrasi mücadelesinin getirdiği anlayışa göre, ortadan kaldırılamaz, devredilemez. Öyle ise, özgürlük, öyle bir haktır ki, onu belki sınırlamak mümkündür. Ancak yok etmek imkânsızdır.

SIRA SİZDE

Hak ile özgürlük arasındaki ilişkiyi belirleyiniz.**Kamu Özgürlükleri**

Her hak, bir özgürlük ile bağlantılı olduğundan, temel haklar içindeki özgürlükleri, diğerlerinden ayırabilmek için onlara *kamu özgürlükleri* demek yerinde olur.

Kamu, bir devlette yaşayan insan topluluğunun bütünüdür. *Kamuya ait* demekle toplumun istisnasız tamamı ve onun bütün bireylerine ait olmak kastedilir. Kamunun içine, bütün topluluğu yöneten devlet gücü ile onun bireylerinin sahip olduğu haklar (temel haklar, özgürlükler) girer. Böylece kamu özgürlükleri diğer haklar içinde ayrı ve üstün değer kazanır. Yurttaşların bazı hakları -ve bunlara bağlı özgürlükleri- devletçe ortadan kaldırılabilir: Bazı meslek sahiplerine tanınan ayrıcalıkların kaldırılması gibi. Ancak kamu özgürlükleri -ve dolayısı ile temel haklar- modern devletin varlık sebebidir; onlar kişilere doğuştan gelir ve kişiliklerinin bir parçası sayılırlar. Bu özgürlükleri yok etmek, kişiliği yok etmek demektir.

Evet, özgürlükler yok edilemez. Ancak özgürlük de sonuç itibarı ile *yasal yetki* yani hak olduğundan, zorunluluklar nedeni ile sınırlanabilir. Fakat kamu özgürlüklerinin sınırlandırılması, diğer hakların sınırlandırılması gibi kolay ve rahat gerçekleştirilemez. Özgürlüğe sınır, kişiliğe sınır sayıldığından bu konuda çok dikkatli davranmak gerekir. Bundan dolayı demokratik anayasalara bu alanda kılı kırk yaran kurallar konuluyor. Anayasa hukukundaki temel ilke şudur: Özgürlükleri ortadan kaldırma özgürlüğü yoktur. İleride ayrıntılıca duracağımız 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imza edilen *İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması-na İlişkin Sözleşmenin* 17. Maddesi bu ilkeyi çok açık bir biçimde koyuyor: “Bu sözleşme hükümlerinden hiçbirisi bir devlete, topluluğa veya ferde işbu sözleşmede tanınan hak ve hürriyetlerin yok edilmesini... istihdaf eden bir faaliyete girişmeye veya harekette bulunmaya matuf herhangi bir hak sağladığı şeklinde tefsir okuna-

maz.” Bütün anayasalar, bu arada mehz metnimiz hiçbir özgürlüğün, anayasa ile konulan ve kurulan düzeni ortadan kaldırma yetkisi vermediğini titizlikle belirtirler. Bu esası 1961 ve 1982 anayasalarımız da benimsemiştir. İşte özgürlüklerin sınırlandırılması bu temel ilkeye dayanılarak uygulanabilir. Ama hiçbir sınırlama özgürlüğü ortadan kaldıracak veya onu kullanamaz duruma getirecek derecede gerçekleştirilemez. Sınırlama, bu derecede olursa, o zaman zaten özgürlükçü bir rejim söz konusu değildir.

Bütün bu açıklamalarımız, özgürlüğün hukuk açısından daha kolay anlaşılır bir kavram olduğunu göstermiş sayılabilir. Ama kavramda, hukuk bilimi ve uygulaması bakımından belirsizlik bulunduğu anlaşılmıştır. *Temel haklar ve özgürlükler* ibaresinin belirsizliği, bu sorunlara sadece bir örnektir.

İnsan Hakları

Yukarıdaki açıklamalardan *özgürlüğün* bir hak olduğunu anlamış bulunuyoruz. Hak, hukuk kurallarına dayanır. Hakka, hukuk kuralı can verir. Hukuk kurallarını da devlet koyar. Devlet ise, siyasal bir varlıktır; hukuk sistemine dayanak olan **ideolojiye** göre davranır; yasalarla kurulup koruduğu düzeni, gene yasalar yolu ile - temelindeki ideolojinin çerçevesi içinde- dilediği gibi değiştirir; hak, yani yetki doğuran hukuk kurallarını koyar, genişletir, daraltır, ortadan kaldırır. Bu, devletin niteliğinin temel özelliğidir. Hak ile özgürlük eşanlamli tutulursa, özgürlükler de, devletin dilediği oranda tanınır. Halbuki günümüzde *değişmeyen, değiştirilemeyen, ortadan kaldırılamayan*, adına *İnsan Hakları* denilen bazı kavramlar devlete can verir sayılıyor. Bundan dolayı bu kavramlar devletin de üstünde görülüyor. Öyle ise İnsan Hakları, sayfalarından beri açıklamaya çalışılan haklardan daha değişik niteliktedir. Bu hakların bir bölümü belki özgürlük de değildir. Yani kişilere diledikleri gibi davranma yetkisi de vermez: Yaşamak hakkı, eşitlik gibi kavramlar, somutlaşırsa, kişiyi serbestliğe değil, o hakların çerçevesi içinde davranmaya icbar dahi edilebilecek niteliklere bürünürler. Buna karşılık *serbestlik* yani özgürlükle ifade edilecek başka insan hakları da vardır: Mülk edinme, kişilikten doğan bazı hakları kullanma -örneğin evlenme veya boşanma- gibi. Öyle ise İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri ile diğer özgürlükler bir hukuk normları kataloğu olarak önümüzde belirir. Bu katalog içinde yer alan hak ve özgürlüklerin hangilerinin devletüstü, hangilerinin devletiçi olduğunu tespit etmek, hem zor, hem de kolaydır. Zordur; iş eğer felsefi, insanî kavramlar ve düşünceler içinde sokulursa. O zaman, bütün özgürlüklerin dahi dokunulmazlığı söz konusu edilebilir. Kolaydır; eğer, sorun bir hukukçu gözü ile irdelenirse: Hukukçu içinde yaşadığı ülkenin mevzuatını inceler. Kendi devletinin hukukundan doğan hakları -ve dolayısı ile özgürlükleri- bir yana koyar. Onları normal bir iç hukuk düzeni içinde değerlendirir. Devletin uluslararası düzeyde tanıdığı *değişmez, ellenilemez* hak ve özgürlükleri ayrı bir yana koyar. Onları da uluslararası yükümlülükler, siyasal endişeler, iç hukuk ile olan bağları açısından değerlendirir ve sorunları böylece çözüm yoluna sokar. Bu bakımdan, ilk bakışta hukukçunun işi kolaydır. Ama her iki değerlendirmede de hu-

İdeoloji: Siyasi düşünce biçimidir.

kukçu *olması* gerekeni yani doğal hukuku kendine ölçü alırsa, o zaman hukuk bilimini bir insanlık saygı ve sevgisi kalıbına dökmek zorundadır. İşte bu aşamada siyasal ve felsefî yorumlar da işin içine girer. Böylece hukukçu inkâr edilemeyecek derecede ağır bir sorumluluk altında kalır.

Kitabımızda, hak ve özgürlük hakkında daha da teknik açıklamalarda bulunulmayacaktır. Örneğin hakların ayrımı ve diğer özellikleri dikkate alınmayacaktır. Zira temelde, hukuksal nitelik olarak *bak*, bütün çeşitlerinde aynı öze sahiptir.

SIRA SİZDE

İnsan Haklarını diğer haklardan farklı kılan özellikleri belirleyiniz.

Özet

İnsan hakları ve kamu özgürlükleri konusunun önemini açıklayabilmek.

Son yıllarda giderek artan bir yoğunlukta tartışılan konuların başta gelenleri arasında bulunan İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin önemini belirtmek için üç ana nokta üzerinde durulması yararlıdır; konunun tarihsel gelişimi, uluslararası ve ulusal boyutu. Günümüzün bu önemli konusu, kökleri ve temeli tarih süreci içinde oluşmuş büyük bir kurallar, sorunlar ve davranış biçimleri yumağıdır. İnsanın ortak özellikleri, bu yumak içinde zamana ve yere göre çeşitli tarzlarda algılanmakla birlikte, niteliği bakımından bütün insanları ilgilendirmektedir. İnsanlığın bütününe kapsamına alan bu konunun belli bir ulus tarafından nasıl algılandığı, sorunların hangi ölçüde kabul edilip, hangi çözüm yollarının denendiği de önem taşımaktadır.

İnsan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarını hukuk, devlet ve siyaset ile ilişkilendirebilmek.

İnsana özgü haklar doğrudan doğruya insanla ilgilidir. İnsan ise maddi-manevi yasalar demeti içinde yaşar. Bu nedenle insanın hangi değerleri taşıdığı, bunların nasıl gelişip savunulduğunun anlaşılabilmesi için, onun maddi-manevi dünyasının araştırılması gerekir. Bireyde bulunduğu kabul edilen haklar ve özgürlükler, o ancak bir toplum içinde yaşadığı takdirde bir değer ifade eder. İnsanlar toplum halinde yaşamak zorundadır ve bu zorunluluk devlet denilen olguyu doğurmuştur.

Görüldüğü gibi İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri insan, toplum ve devlet açısından incelenebilir. İnsanın toplumsal yaşayışını biçimlendiren en önemli öge hukuktur. Toplum halinde yaşamak zorunda bulunan insanlar arasında düzen ve disiplin ihtiyacı zaman içerisinde hukuk ve devlet olgularını doğurmuştur. Binlerce yıllık gelişme devletin insan dolayısıyla var olduğu, öyle ise onun gücünün de insandan çıkması görüşünü yavaş yavaş zihinlere yerleştirdi. Böylece, günümüzdeki modern devletlerde bu güç doğrudan doğruya her insandan çıkıp birleşen manevi bir iradedir. Öyle ise, hukuku yapan toplumdur. Hukuk, insanın dolayısıyla toplumun değer yargılarından ve bunların somutlaştırılmasından oluşur.

Siyaset hukukla iç içe geçmiş bir kavramdır, her iki kavram birbirini sürekli ve karşılıklı olarak etkiler. Toplumu yönetmek için konulan veya konulacak hukuk kurallarına siyaset yön verir. Devlet gücüne egemen olanlar, koyacakları hukuk kuralları ile belli bir hedefe yönelmektedirler. İşte bu noktada hukuk kurallarının niteliği, izlenilen siyaset ve gerçekleştirilecek hedefe göre saptanmaktadır. Bu nedenlerle insan hakları ve kamu özgürlükleri de insanlık değerlerine bağlı hukuk düzenleri ve o düzenleri işleten siyasetçiler bulunduğu vakit gerçek olurlar.

Özgürlük, hak, kamu özgürlükleri ve insan hakları kavramlarını tanımlayabilmek.

Özgürlük insanlığın hem düşünce anlamında hem de toplum hayatında en çok ilgilendiği konular arasındadır. Özgürlük herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir koşula bağlı olmama; her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi istencine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumudur. Ancak sözlük anlamının üstündeki örtü kaldırılıp, kavramın içeriğini çözümlemek istenirse, o zaman son derece karmaşık ve birbirine zıt yorumlarla karşılaşılabilir.

Özgürlük bir felsefi kavram olarak çeşitli biçimlerde açıklanabilir ama özgürlüğün kişi açısından somutlaşması toplum düzeniyle ilgilidir. Öyle ise özgürlük ilk planda hukuksal ve siyasal bir kavramdır. Hukuksal açıdan, mutlak özgürlükten söz etmek mümkün değildir. Ancak kişi kendi özgür isteği ile toplum kurallarına uyarırsa ve toplumdaki hukuksal güç, yani devlet, kişinin düşünce ve davranışlarını gerçekleştirmesinde geniş, hoşgörülü bir tutum içinde ise, işte o zaman özgürlükçü bir siyasal sistemden yani insan haklarına dayalı gerçek bir demokrasiden söz edilebilir.

Özgürlüğün bir hak olduğu üzerinde hukuk bilimiyle uğraşanlar arasında tam sayılabilecek bir fikir birliği vardır. Niteliği ve niceliği ince ve ayrıntılı tartışmalara konu edilmiş olan hakkı pozitif hukukun gereklerine uygun olarak kısaca şöyle tanımlamak mümkündür: Hak hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir. Doğaldır ki her yetki özgür davranmayı içerir. Ancak modern hukuk sistemlerinde binlerce çeşit yasal yetki yani hak, devletçe tanınır, sınırlanır, kaldırılır.

Devletüstü temel hak olarak nitelendirilen, dokunulmaz nitelikli haklara özgürlük denilmektedir. Temel haklar içindeki özgürlükleri diğerlerinden ayırabilmek için onlara kamu özgürlükleri denilmektedir. Bu özgürlükler yok edilemez. Ancak özgürlük de yasal yetki, yani hak olduğundan zorunluluklar nedeni ile sınırlandırılabilir. Fakat kamu özgürlüklerinin sınırlandırılması, diğer hakların sınırlandırılması gibi kolay ve rahat gerçekleştirilemez.

Hak ile özgürlük eş anlamlı tutulursa, özgürlükler de, devletin dilediği oranda tanınır. Halbuki günümüzde değişmeyen, değiştirilemeyen, ortadan kaldırılamayan adına İnsan Hakları denilen bazı kavramlar devlete can veriyor sayılmaktadır. Bundan dolayı bu kavramlar devletin de üstünde gözükmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Toplum halinde yaşamak zorunda bulunan insanlar arasındaki düzen ve disiplin ihtiyacı aşağıdakilerden hangisi tarafından giderilmektedir?

- a. Hukuk
- b. Siyaset
- c. Tarih
- d. Ekonomi
- e. Sosyoloji

2. Aşağıdaki kurallardan hangisine uyulmaması halinde devlet tarafından yaptırım uygulanmaktadır?

- a. Hukuk kuralları
- b. Din kuralları
- c. Ahlak kuralları
- d. Görgü kuralları
- e. Doğa kuralları

3. Hukuk kavramına ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- a. Hukuk toplumda düzeni sağlar.
- b. Hukuk kurallarını devlet koyar.
- c. Hukuk kurallarına uymak zorunludur.
- d. Hukuk kurallarının ayrılmaz bir parçası yaptırımdır.
- e. Hukuk kurallarına aykırılık halinde uygulanacak tüm yaptırımlar aynıdır.

4. Doğal hukuka ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- a. Doğal hukuk adalet duygusundan çıkmıştır.
- b. Doğal hukuk olması gereken üzerinde durur.
- c. Doğal hukuka göre olması gereken hukuk insanın doğasına uygun olmalıdır.
- d. Doğal hukuka göre kölelik insanın doğasına uygun bir müessesedir.
- e. Doğal hukukun bir başarısı cezaların kişiselleşmesini sağlamasıdır.

5. Bir insan topluluğunu yönetmek için başvurulan yöntemler ve gerçekleştirilmesi gerekli amaçlar, aşağıdaki kavramlardan hangisini belirtmektedir?

- a. Hukuk
- b. Siyaset
- c. Din
- d. İdare
- e. Kamu özgürlükleri

6. Aşağıdaki ifadelerden hangisinin özgürlük tanımı içinde yer alması mümkün değildir?

- a. Özgürlük, başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilme gücüdür.
- b. Özgürlüğün sınırları ancak yasa ile belirlenir.
- c. Özgürlüğün sınırı toplumun diğer üyelerinin özgürlükleridir.
- d. Yasa ile toplum için zararlı olan hareketler yasaklanabilir.
- e. Kişinin aklının kararlarına mutlak olarak uyması sınırlanamaz.

7. Hak kavramına ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- a. Hak bir özgürlüktür.
- b. Hak hukuk düzenince tanınmış bir özgürlüktür.
- c. Hak sınırları hukuk düzenince belirlenmiş bir özgürlüktür.
- d. Hak bireyin diğer bireylerle bağdaşabilir özgürlüğüdür.
- e. Hakkın kullanılma koşullarını diğer bireyler belirler.

8. Aşağıdakilerden hangisi modern demokratik hukuk anlayışına göre temel hakların içinde olan özgürlük kavramının özelliklerinden biri değildir?

- a. Bu özgürlükler kişiye doğuştan gelir.
- b. Bu özgürlükler devlet tarafından yaratılır.
- c. Bu özgürlükler ortadan kaldırılamaz.
- d. Bu özgürlükler devredilemez.
- e. Bu özgürlüklerden vazgeçilemez.

9. Devlet kavramına ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- a. Devlet siyasal bir varlıktır.
- b. Hukuk kurallarını devlet koyar.
- c. Devlet hukuk sistemine dayanak olan ideolojiye göre davranır.
- d. Hukuk kurallarını devlet sınırlandırır.
- e. Devlet özgürlükleri sınırlandırırken hiçbir kurala bağlı değildir.

10. Aşağıdakilerden hangisinin hukuk bilimini bir insanlık sevgi ve saygısı kalıbına döktüğü söylenebilir?

- a. Olan hukuk
- b. Doğal hukuk
- c. Pozitif hukuk
- d. Dogmatik hukuk
- e. Mevzu hukuk

Yaşamın İçinden

“

Önce neden “İnsan Hakları” da, bir başka formül değil? Çünkü, insan hakları deyimine yakın başka kavramlar da vardır: kişi hak ve özgürlükleri, temel hak ve özgürlükler, kamu özgürlükleri, vb.

Şunu daha baştan belirtmek acelecilik olmaz: bu sonuçlar, insan hakları kavramına oranla daha dar kapsamlıdır. Örneğin, “kişi hak ve özgürlükleri” terimi daha çok bireysel alanı çağrıştırdığından, kolektif özgürlükleri (örgütlerin, kurumların, halkların hak ve özgürlükleri, vb.) yeterince ifade etmez. Ayrıca, buradaki kişisel vurgulaması klasik hakları belirtir, sosyal hakları ise dışlar görünür. Aynı şekilde “temel hak ve özgürlükler” deyimini de, “temel olan ve olmayan” ayrımını içinde taşıdığı için eksiklidir. Ayrıca bu deyim bugün daha çok Anayasaların tanıdığı hak ve özgürlükleri ve sadece bunları anlatmak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, Anayasa koyucunun dışladıklarının gözardı edilmesi ya da onun tanıdıklarıyla yetinilmesi sakıncası vardır.

“İnsan Hakları” ile öbür formülasyonlar arasındaki kapsam farkı, “kamu özgürlükleri” gibi geniş bir uygulama alanı bulan deyimden yola çıkarak daha iyi görülebilir. Burada da bir kez daha bu iki kavram tamtamina örtüşmez.

Bir kere “özgürlük” bir şeyi yapma ya da yapmama serbestliğidir ve kamu otoritesinin (devletin) dayatacağı buyrukların tutsağı olamama anlamına gelir. “Özgürlük” devletle ilgili (isterseniz karşıtı) bir bağlamda belirdiğinden, “özgürlükler” sözcüğünün başına “kamu” kavramının eklenmesi ve “kamu özgürlüğü” tanımlamasının yaratılması söz konusu olmuştur. Bu tanımlama, kamu otoritelerince tanınan ve hukuk eliyle düzenlenen özgürlükleri içerir. Ayrıca terim, devletin yapmaması ya da devletin karışmaması gereken iş ve alanlarla ilgilidir; devlete sadece bir kaçınma ödevi yükleyen konularda (düşünce özgürlükleri, örgütlenme özgürlükleri vb.) “kamu özgürlükleri” teriminin kullanılması mantıklı olur. Devlete somut bir takım gerçekleştirme ödevleri yükleyen alanlarda (iş olanakları sağlama, sağlık hizmetleri götürme, sosyal güvenlik sistemi kurma vb.) ortaya çıkan haklar ise, bu terimin kapsamına girmez; “kamu özgürlükleri” kavramı bunları da örtecek bir genişliğe sahip değildir.

Buna karşılık “hak” terimi, yukarıda anılan serbestlikleri ve özgürlük haklarını içermenin yanı sıra, devletten ve özel kişilerden bir takım somut edimleri isteyebilme yetkilerini de bağrında taşır, bu nedenle de daha geniş kapsamlıdır. Bu terimin başına getirilen “İnsan” sözcüğüyle yaratılan “İnsan Hakları” tamlaması da, pozitif hukuk tarafından tanınmış olsun olmasın, belli bir tarihsel aşamada insanların sahip olmaları gerekli sayılan bütün hak ve özgürlükleri ifade eder, pozitif hukukun dışında ve üstünde bir anlam taşır, yalnız olanı, yani kamu otoritelerince tanınanı değil, olması gerekeni de içine alır. O kadar ki, kamu otoritelerince reddedilenler bile “insan hakları” kavramı çerçevesinden sürülüp çıkartılmış sayılmazlar.

Bu açılarından “insan hakları” deyimini, benzerlerinin en kapsamlısıdır. “Kamu özgürlükleri” yasayla tanınan ve İdare’ye karşı, “Temel hak ve özgürlükler” Anayasayla tanınan ve yasamaya karşı da ileri sürülebilen hukuki çıkar ve değerleri ifade eder. “İnsan hakları”nın ifade ettiği ise, sadece belli bir ülkede belli bir anda anayasa ve yasalarla tanınan hak ve özgürlükler değil, insanlığın ulaştığı her gelişme aşamasında bütün insanlara tanınması gereken hak ve özgürlüklerdir. Muhatap da yalnızca İdare ve yasakoyucu değil, aynı zamanda Anayasakoyucudur. Dolayısıyla bu kavramın, zaten var olan ya da yazılı hukukun tanıdığı haklarla olduğu kadar, olması gerekenlerle ve evrensel olanla da ilgisi vardır. Bu, ideal olanın aranması, ulaşılması gereken hedefe yönelmesi demek olur ki, sürekli bir arayışı ve yürüyüşü ifade eder. Bu yüzden de, “İnsan hakları” teriminin içeriğini dolduran hammadde hukuk ise, ona yön çizen ve ivme kazandıran asıl itici güç, kendini dar hukuk kalıpları içine hapsedmeyen felsefi düşünce ve siyasal eylemdir.

Böylece, insan hakları her zaman, anayasa ve yasaların tanıdığı hak ve özgürlükler kataloğunun önünde koşar. Hukuk, gerçek yaşamın kaynaşmalarından doğan kıvılcımları daima geriden ve gecikerek saptar, yazıya ve kurala döker. Çoğu kez de, kazanılanları sağlama bağlamak için olduğu kadar, bunları dondurmak ve yeni kaynaşmaları önlemek için kolları sıvar

Kaynak: Tanör, Bülent. (1994). *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*. İstanbul. s.13, 14.

”

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a Ayrıntılı bilgi için “Hukuk” konusuna bakınız.
2. a Ayrıntılı bilgi için “Hukuk” konusuna bakınız.
3. e Ayrıntılı bilgi için “Hukuk” konusuna bakınız.
4. d Ayrıntılı bilgi için “Hukuk” konusuna bakınız.
5. b Ayrıntılı bilgi için “Siyaset” konusuna bakınız.
6. e Ayrıntılı bilgi için “Özgürlük” konusuna bakınız.
7. e Ayrıntılı bilgi için “Hak ve Özgürlük” konusuna bakınız.
8. b Ayrıntılı bilgi için “Hak ve Özgürlük” konusuna bakınız.
9. e Ayrıntılı bilgi için “İnsan Hakları” konusuna bakınız.
10. b Ayrıntılı bilgi için “İnsan Hakları” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aral, Vecdi. (1975). **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**. İstanbul: İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Yayınları.
- Aybay, Rona ve Aybay, Aydın. (1991). **Hukuka Giriş**. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bilge, Necip. (1990). **Hukuk Başlangıcı-Hukukun Temel İlkeleri**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kapani, Münci. (1981). **Kamu Hürriyetleri**. Ankara: Ankara: Üniv. Hukuk Fak. Yayınları.
- Kapani, Münci. (1989). **Politika Bilimine Giriş**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özbudun, Ergun. (2002). **Türk Anayasa Hukuku**. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Teziç, Erdoğan. (1991). **Anayasa Hukuku**. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Üçok, Coşkun ve Mumcu, Ahmet. (1991). **Türk Hukuk Tarihi**. Ankara: Savaş Yayınları.

2

-

Türkiye, Loizidu Davası'nda Tazminatı Ödedi...

Türkiye'nin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kararı gereği, Rum kadın Titiana Loizidu'ya tazminat ödediği bildirildi.

AA muhabirinin Avrupa Konseyi yetkililerinden aldığı bilgiye göre, Türkiye, AİHM kararı gereği gecikme faizleriyle birlikte yaklaşık 900 bin dolar tutan tazminatı ödedi.

TÜRKİYE İSTEDİĞİNİ ALDI

Ancak bu karar Türkiye'nin lehine sonuçlandı. Avrupa Konseyi'nde yapılan iki oylama sonucuna göre bu dava benzer davalar için emsal teşkil etmeyecek. Ayrıca dava ile ilgili karar Türkiye'nin istediği gibi 2005 yılından önce görüşülmeyecek.

AVRUPA UYARMIŞTI

Delegeler komitesi, aybaşında aldığı ara kararda, en son 19 Kasım'a kadar Türkiye'nin AİHM kararının gereğini yerine getirmesini istemiş, aksi takdirde Ankara aleyhine bir dizi önleme başvuracağı uyarısında bulunmuştu.

AİHM, 1996 yılında aldığı kararda, Loizidu'nun, Barış Harekatı'ndan sonra Kıbrıs'ın kuzeyindeki evine ve topraklarına dönmesinin engellendiği ileri sürerek açtığı davada, Türkiye'nin tazminat ödemesine karar vermişti.

Loizidu davasının Ankara ile Strasbourg arasında bir krize dönüşmenin ardından, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği arabuluculuk girişimi başlatmıştı.

Arabuluculuk girişimleri sonucu, Türkiye ve Avrupa Konseyi arasındaki görüş ayrılıkları önemli ölçüde giderilmiş, çözüm AİHM kararının genel hükmünün uygulanmasında takılmıştı.

Maddi tazminatı ödemeye hazır olduğunu belirten Türkiye, AİHM'nin Loizidu'nun evine ve topraklarına geri dönmesinin garantiye alınmasını talep eden genel hükmüne ilişkin olarak, bu konunun uygulanmasının 2005 yıl sonundan itibaren yapılacak öneriler doğrultusunda ele alınmasında ısrar etmişti.

Türkiye, AB tam üyelik müzakereleri ve Kıbrıs ile herhangi bir bağlantının kurulmaması için AİHM kararında yer alan genel hükmün uygulanması konusunun dondurulmasını isterken, Yunanistan ve Rum kesimi buna karşı çıkmıştı.

Türkiye, daha önce yaptığı açıklamalarda, maddi tazminat ödemeye hazır olduğunu belirtmiş, ancak bu davanın diğer Rum davalarına emsal teşkil etmemesini istemişti.

Kaynak: <http://www.milliyet.com./2003/12/02/son/sondun28.html> adresinden 08.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

Anahtar Kavramlar

- İnsan Hakları
- Eşitlik
- Özgürlük
- Egemenlik
- Antik Düşünce
- Akılcılık
- Doğal Hukuk
- Toplum Sözleşmesi

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- İLKÇAĞ'DAKİ GELİŞİM
- ORTAÇAĞ'DAKİ GELİŞİM
- YENİÇAĞ

GENEL OLARAK

İlkçağ'dan önceki dönemin temel özelliklerini açıklayabilmek.

İnsan'ın en gelişmiş canlı olarak yer küremizde belirmesinin tarihini günümüzden bir milyon yıl kadar geriye götürmek mümkündür. Ama, insanın çok az da olsa, aklını kullanması; kendisini diğer canlılardan ayıran bu en önemli organından yararlanması, yani korkunç ve hayvansal bir ilkelikten yavaş yavaş sıyrılıp, hiç olmazsa taşları işlemeyen bir araç olarak kullanabilmesi, hayatına sokabilmesi 150-200 bin yıl kadar önce gerçekleşti. Taşların yontulması, böylece salt tüketkenlikten üretken olmaya geçiş aşağı-yukarı 15-20 bin yıl öncesine rastlar. Bundan sonra, özellikle yaşamaya elverişli, kolay kaynak bulunabilecek bölgelerde insanlar hızla gelişmeye, madeni ve toprağı işlemeye başlamışlar; aile düzenlerini daha geniş toplum örgütü içine sokmuşlar, böylece kültürlerini geliştirmeye ve uygarlıklar kurma aşamalarına gelmişlerdir. İnsanlığın değerler üretmeye başlayıp uygarlıklar kurma eşiğine erişmesinde de bölgeler arasında önemli farklar vardır.

Kimi bölgelerde ağır da olsa insanların belli bir toplumsal düzene girmeye başlaması, bugünkü yüksek *insanlık* ülküsüne geçişin de başlangıcı mıydı? Bu soruya *evet* cevabını vermek biraz zordur. İnsanoğlu, kendisinin üstün ve yüce bir yaratık olduğunu pek yavaş bir biçimde kavramıştır. Zira, yüzlerce yıl insanlar, pek çok bölgede, kendi türlerinden olanları yemişlerdir. Bugün bizim *yamyamlık* diyerek lanetlediğimiz bu olgu, pek çok toplumda uzun süre yaşamıştır. İnsanın, bir başka soya mensup kişinin kanını içmesi de doğal, hattâ mistik bir iş kabul ediliyordu. Böyle göreneklerin egemen olduğu toplumlarda, insan, sadece kendi kabilesi içinde değerli, dokunulmaz idi. Bu görenekler sadece belli bölgelerde geçerli olsalar da, insanlığın başlangıcı açısından pek gönül ferahlatıcı değildir. Gerçi, önemli uygarlıklar belirmeye başlayınca bu alışkanlık da terkedildi. Ama şurası bir gerçektir ki, o gelişmiş uygarlıkların bazılarında, dinsel amaçlarla insan kurban etmek, gene oldukça uzun bir süre pek doğal görülmüştür. Bu gerçekler ortada iken, bu göreneklerle birlikte doğan ve neredeyse günümüz eşiğine kadar yaşayan kölelik, insanın *insan sevgisi* açısından bir önemli aşamasını oluşturmaktadır.

İnsana saygı, insanlık sevgisi gibi kavramlar, oldukça geç doğmuş sayılabilir. Bu da insanlığın binlerce yıllık tarihindeki normal gelişmesinin getirdiği zorunlu bir sonuçtur. İnsan, ilkönce çevresini, daha sonra da kendisini keşfetmiş, bu ikinci aşamanın sonuçlarına ise yeni yeni ulaşmaya başlamıştır.

Kitabımızın bu bölümünde, özgürlük ve insan hakları kavramlarının bir ölçüde de olsa İlkçağ'da nasıl doğduğunu, Ortaçağ ile Yeniçağ'ın konumuz açısından nasıl bir gelişme gösterdiğini kısa bir özet biçiminde gözden geçireceğiz.

İLKÇAĞ'DAKİ GELİŞİM

İlkçağ'da ortaya çıkan kültürlerin insan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarının gelişmesine etkilerini açıklayabilmek.

Mezopotamya

Tarih Sümer'de başlar. Ünlü bir araştırmacının değerli bir eseri bu adı taşır. Kitabın başlığı abartmalı değildir. İnsanın gerçek, inanılır verilere dayanan tarihini ancak Sümerlerle başlatıyoruz. Zira, doğudan, belki de Ortaasya'dan gelip verimli Güney

Yazı Sümerliler tarafından bulunmuş ve kullanılmıştır.

Mezopotamya topraklarına yerleşen kavim, bugüne değin İnsanoğlu'nun en büyük yük, emsalsiz buluşunun onurunu taşımaktadır: **Yazı**, belki de insanlık âlemi yok oluncaya değin, aklın en yüce icadı olarak yaşayacaktır. *Tarihi* böylece başlatan Sümerler, yerleşik bir toplumun *ilk* kurumlarını meydana getirip geliştirmişler ve onları bütün evrensel uygarlığa armağan etmişlerdir: İlk devlet, ilk okul, ilk hekim, ilk ilâç, ilk edebiyat... bu örnekler uzatılıp gidebilir.

Bizim açımızdan, üstün Mezopotamya uygarlığını yaratan, bu yolla eski Yunan'a kadar pek çok kültürün dolaylı-dolaysız atası sayılan Sümerlerin, ilk devlet ve hukuk düzenini kuran kavim olmaları, önemlidir. Sümerler, bütün topluma ege-men olan siyasal iktidarın ilk örneğini verdiler.

Günümüzden beş bin yıl öncesine uzanan bu gelişme ile, Sümerler, insanlık tarihinde yazıdan sonra devleti doğuran kavim olma onuruna da sahiptirler. Onların kurduğu ve o dönemde belki de tek olan devlet düzeni içinde hukukun da belirlenmesi, doğal bir sonuçtur. Sümer krallarının oluşturduğu hukukun temeli yazılı idi ve bütün yurttaşlara sesleniyordu. Bu noktadan hareketle Sümer toplumunda, dönemine göre eşitlikçi bir düzenden söz edilebilir. Bundan dolayı yurttaşlar, yasaların kendilerine tanıdığı hakların bilincinde idiler. Bu anlayışı bir *miras gibi devam ettir*dikleri gibi hukuk sisteminde yer alan bireysel ve ekonomik özgürlüklerini kısımaya çalışacak bir devlet hareketine karşı uyanıktılar. Bunun sonucu, Sümer hükümdarları şiddetli, acımasız, mutlak hükmeden krallar değillerdi. Bundan dolayı, çok ileri bir gelişme sayılan yola giderek, *yaşlılar* ve *gençler* meclislerini kurmuşlardır. Belki tarihin ilk parlamentosu da budur. Sözü geçen ikili meclisin pek çok konuda yetkili olduğu da anlaşıyordu (Kramer,1990).

SIRA SİZDE

Sümerlerde eşitlikçi bir toplum düzeni olmasının nedenlerini açıklamaya çalışınız

Diğer Önyasya Kültürleri

Sümerlerle başlayan büyük gelişme, Önyasya'yı çok derin bir biçimde etkilemiştir. M.Ö. 3000 yıllarında beliren ve iki binli yılların sonlarına doğru ileri ve gelişkin bir yapı alan Mısır Uygarlığı'ndan özellikle söz etmek gerekir. Mısırlılar, geniş bir alana yayılan tam merkezci bir devletin kurucularıdır. Bu devlet yapısı pek çok yazarca incelenmiştir. Bugün dahi hayranlık ve hayret uyandıran üstün maddî kültürleri, mükemmel işleyen bir devlet yapısı ile birlikte doğmuştur. Modern bürokrasinin temellerini Mısırlılar attı. Yazılı hukuk geleneği, adaletin yüceliği kavramı, toplum bireyleri arasında eşitliği gözetmeye özendiren bir anlayış, kadınların pek çok alanda erkeklere denk sayılması, eski Mısır'ın koyduğu ve koruduğu değerlerdir. Bu esaslar bize, eski Mısır'da kişilerin her bakımdan haklara ve borçlara ehil olduğunu gösteriyor. Aile hayatında dahi kadın-erkek arasında eşitlik vardır. Bu bakımdan eski Mısır ailesi, ileride ortaya çıkacak Yunan ve Roma ailesinden çok daha liberal, rahat işleyen bir yapıya sahiptir. Ama bu yapı giderek bozulmuş, Mısır ailesi de çağın genel anlayışı içine girerek, erkeğin mutlak egemenliği altında varlığını sürdürmüştür.

Eski Mısır Uygarlığı'nın en parlak zamanı sayılan 2500-2000 yılları arasında geçerli olan bu gözlemlerin sonucu, dönemine göre bu ülkede serbestlik-eşitlik kavramlarının bir hayli gelişmiş olduğunu kanıtlar. Haklarına kıskançlıkla sahip çıkan Mısırlılar, bu uğurda etkili mücadeleler de vermişlerdir. Adalet kavramını üstün bir değer olarak tanıyan; çok gelişmiş, etkileyici bir edebiyat içinde *insanın* dertlerini, mutluluklarını dile getiren eski Mısırlılar, haklar özgürlükler sahnesinde zaman zaman çağdaşları olan toplumlara önderlik ve örneklik etmişlerdi.

Anadolu'da, dünyanın en eski uygarlıklarından birini kuran Hititlerin durumu da konumuz açısından ilginçtir: Anadolu tarih öncesi zamanlarında bile kültürleşen ender bölgelerden biridir. Özellikle Hititlerden önce Anadolu'nun ortasında yer alan *Hatti* kültürü dikkati çeker. Daha sonra yurdumuza gelip yerleşen Hititler, tarihte ilk gelişkin devletlerden birinin sahibi idi. Zaman zaman parlak, bazen de sönük bir şekilde bu devlet Anadolu'ya bin yıldan fazla hükmetmiştir (M.Ö. 2000-1000 dolayları). M.Ö.: VI-XV yüzyıllarda Önasya'da en ileri gelen güçlerden biri olan Hititlerin konumuz bakımından belirgin niteliği, oldukça hoşgörülü ve eşitlikçi sayılabilecek bir toplum oluşturmalarıydı. Hitit toplumu da soylular, halk ve köleler olmak üzere insanlık tarihinde binlerce yıl alışlagelip görülen başlıca üç sınıfa ayrılıyordu. Fakat, toplumda her şeyden önce dinsel bir hoşgörü vardı. Soylu kadınlar, erkekleri ile neredeyse eşitler. Halk kadınları için de aynı özelliklerden söz edilebilir (Darga,1984). Bugünün anlayışıyla vahşi sayılabilecek, ama dönemi-ne göre normal olan cezalar ve gene o dönemde yaygın bir biçim gösteren insan kurban etme yöntemi bir yana bırakılırsa, Hitit toplumu pek çok alanda ileri siyasal ve toplumsal bir yapıya sahiptir (Kınal,1962).

Tarihin ilk tek tanrılı dinini kuran ve onu ulusal bir simge durumuna getiren İbraniler devlet yaşamına M.Ö. 1500 yıllarından itibaren geçmişlerdir. Musevi toplumu temelde, bugüne değin Tevrat hükümlerine, yani Tek Tanrı'nın buyruklarına göre yönetilmiştir. Hristiyanlığın İncil'den sonra ikinci kutsal kitabı olan, Müslümanlarca da tanınan ve saygı gösterilen Tevrat, özgürlükçü ve hoşgörülü sayılmayacak, sert ve disiplinli bir toplum düzeni kurmuştur.

Önasya kültürlerindeki eşitlik kavramını analiz etmeye çalışınız

SIRA SİZDE

Çin ve Hint Uygarlıkları

İnsan ve devlet üzerinde tutarlı, akılcı ilk gözlemlerle düşünceler, Çin'de ortaya çıkmıştır. İlk insanın belirdiği ender yerlerden olan Çin'de daha tarih öncesi dönemlerde dahi hatırı sayılır bir kültüre rastlanıyor. Çin kültürü, özellikle bu büyük ülkeye akan komşu kavimlerin etkisi ile giderek gelişmiştir. M.Ö. 2000 yıllarında kendilerine özgü yazıyı da bulan Çinliler uygarlığın her alanında önemli ürünler vermiştir. İnsan, devlet ve hukuk üzerinde de düşünen Çin filozofları hele M.Ö. VI. Yüzyıldan itibaren dönemlerine göre ileri görüşlere sahiptirler. Anılan Yüzyılda yaşadığı sanılan Lao-Tse, insanın iç dünyasını araştırmış, zihinlerde özgürlüğün gereği üzerinde durmuştur. Çin'in geleneksel yapısını eleştirerek ülküsel bir devletin nasıl olması sorunu üzerinde düşünmüştür. O'na göre, yasalar gereklidir. Ama yasalar çoğaldıkça, itaatsizlik artar. Yasalar mümkün olduğu oranda az yasak koymalıdır. *Devlette ne kadar yasak varsa baki o derece yoksullaşır*. Bu sözün konumuz bakımından önemi açıktır. Bu filozof, kendisinden iki yüzyıl kadar sonra, binlerce kilometre batıda belirecek *Eflâtun Platon*, (M.Ö. 427-347)'un aksine, aydınları eleştirir. Onların varlığı devlet için tehlikelidir. Çünkü onlar (sadece) öngörülmüş ve kurallara bağlanmış kavramlar içinde düşünebilirler. Bir aydın, geometrik bir biçimde düzenlenmiş toplum düşünür. Böyle bir toplumda özgürlük ve yaşam gücü yok olur. Temiz yürekli, sade ve özgürlük içinde görülen işin zevkine varan, bunu takdir eden insan ise yasaların yarardan çok zarar getireceğini bilir ve ona göre davranır. Böyle niteliklere sahip bir hükümdar da insanlara varlığını duyurmaz; doğallığı yapaylığa tercih eder. Bu görüşler, yerleşmiş devlet düzeninin acımasız bir eleştirisidir, anarşizm kokar, ama Lao-Tse bu düşünceleri ile özgürlüğün ilk bayrağını açmış da sayılabilir.

Lao-Tse'ye göre devlette ne kadar yasak varsa halk o derece yoksullaşır.

Yasalar gereklidir ancak çoğaldıkça itaatsizlik artar.

Mo - Ti'ye göre İnsan haklarını sağlamanın temel koşulu insan sevgisidir.

Lao-Tse'dan sonra gelen başlıca büyük düşünür ünlü *Konfiçyüs* tür (M.Ö. 551-479). Bu filozof insanla ilgili hemen her konu üzerinde düşünmüştür. Üzerinde en çok durduğu sorunların bir bölümü de devletin ve siyasetin niteliğini kapsar. Dönemindeki Çin'in siyasal yapısının nasıl düzeltilip, güçlü ve merkezi bir devlet kurulabileceğini araştıran Konfiçyüs, bunun için hükümdarın halka kulak vermesini önerir. Şu çarpıcı düşüncesi modern demokratik doktrinlere temel olabilir: En üst siyasal yönetim gücünün (egemenliğin) gerçek ve tek taşıyıcısı halktır. Zira halkın güvenini kazanamamış bir hükümet er geç düşmeye mahkumdur. Böylece ulusal egemenlik kavramına ulaşan filozofumuz, özgürlük konusunda halkın özgürlüğü dışında belli kurallar ortaya atmak istemez. Zira tutumu ve davranışları muhafazakârdır: Prens prenştir, uşak uşaktır, baba babadır, oğul da oğuldur. Böylece o, ahlâk kuralları içinde kalmak koşulu ile toplumsal yapının devamını savunur. Devlet yönetiminde de ahlâk ve bilgelik esas olmalıdır. Halk kendisini kötü yöneten, ahlâksız siyasetçilere karşı koyabilir. Devlet gücü despotluktan uzak kalmalıdır: Zalim bir hükümet, bir kaplandan da kötüdür. Görülüyor ki, Konfiçyüs gerçi Lao-Tse gibi bireysel özgürlük üzerinde durmaz ama, siyaseti ahlakla özdeşleştiren, halka değer veren bir filozof olarak, modern ve yapıcı düşünceler ileri sürmüş, böylece kalıcı bir değer demeti, miras bırakmıştır. Nitekim bu düşünce temeli üzerinde daha sonra gelenler çok ilginç görüşler ileri sürdüler. Konfiçyüs'ün, muhafazakârlığına ve aşırı düzenciliğine tepki gösteren ünlü filozof **Mo-Ti** (M.Ö. 470-390), konumuz bakımından son derece ilginç ve özgün bir kişidir. İnsan haklarının temeli sayılabilecek *insan sevgisinin* her sorunun çözümü için baş koşul olduğunu söyleyen bu düşünür şöyle diyor: Eğer insanların hepsi birbirini severlerse, o zaman güçsüzler güçlülerin avı olmayacak, aza sahip olanlar çoğa sahip olanlarca yağmalanmayacak, yoksullar zenginlerin hakaretine maruz kalmayacak ve saflar entrikacılarca bunaltılmayacaktır. Ütopik de olsa, bu ülküsel düşünceler, Çin felsefesinin pek eski zamanlardan beri çok yönlülüğünü göstermektedir. Şurasını da belirtmek yerinde olur: Nasıl Konfiçyüs'e tepki geldiyse, Mo-Ti'ye de tepkiler gelmiş, böylece İlkçağ Çin düşüncesi iyice zenginleşmiştir.

Çin gibi, Hindistan'da da yüksek bir kültür doğmuştur. M.Ö. 3000 yıllarından itibaren gelişen bu kültür çevresinde çeşitli devletler kurulmuş, yüksek maddî ve manevî bir uygarlık ortaya çıkmıştır. Matematik ve astronomi gibi alanlarla sanatta pek ileri giden bu uygarlık Kast Sistemi nedeniyle bir süre sonra durgunlaşmıştır. İnsanlar arasındaki eşitsizliğin en somut ve aşırı biçimi olan bu sistem elbette ki pek çok gelişme eğilimini engelleyebilir. Gerçi bu sistemin en üstünde yaşayanlar, yâni Brahmanlar, gerek aldıkları eğitim, gerek toplum içindeki imkânları dolayısı ile üstün Hint Uygarlığının gelişmesinde itici rol oynamışlarsa da, kast sistemi Hindistan'ın siyasal ve kültürel birliğini büyük ölçüde kösteklemiştir. Bu sisteme karşı çıkan büyük filozof Buddha (Buda) (560-480), Çinli Konfiçyüs'ün çağdaşı idi. Bir soylu olmasına rağmen, kast sistemini benimsemeyen Buddha, toplum düzenini insanın iç dünyasına hâkim olmasıyla kurmak ister. Ona göre dünyayı kötü yapan, insanın tutkularıdır. İnsan tutkularından kurtulursa huzura kavuşur. Herkes huzura kavuşunca da dirlik ve düzen sağlanır. Böyle yaşayan birey de sonunda huzurun doruğuna (Nirvana) erişir. Tutkulardan kurtulmak için de *doğru düşünce, doğru eylem gereklidir*. Doğru olan, beş ana ilkeyi içerir: Hiçbir canlıyı öldürmemek; verilmeyen şeyi kabul etmemek; gerçek olmayan söz söylememek; keyif verici içkiler içmemek; cinsel bakımdan iffetli kalmak. Ünlü filozof özgürlüğü değil, nefse hakimiyeti öğütlemektedir. Ama son derece gerçekçi olan, bu konuda agnostikliğe (metafizik -fizik ötesinin- insana kapalı olduğunu savunmaya) kadar giden

Buddha, bütün insanlara nefse hâkimiyeti tavsiye ettiği için, eşitlik düşüncesine son derece yatkındır. Ama, bir din gibi yayılan Buddizm yandaşları Kast Sistemini ortadan kaldıramamışlardır.

Eski Yunan ve Roma Uygarlıkları

Çeşitli göçlerin binlerce yıl yoğurduğu *Batı Anadolu, Ege Adaları ile Yunanistan'da* doğan yüksek uygarlığın niteliği ve sonuçları üzerinde durmak gereksizdir. Bu büyük olayın dünyaya etkisi bugüne kadar geliyor. Özellikle M.Ö. 1000 yıllarında iyice gelişme yoluna giren, V. Yüzyıldan sonra en parlak dönemlerine geçen bu uygarlık, kökenleri bakımından Mezopotamya, Mısır, Hitit ve Frig kültürlerinin ilk kez Batı Anadolu'da yepyeni bir senteze varmasının getirdiği çok önemli bir insanlık aşamasıdır. İlk önce Batı Anadolu'da başlayan ve İyon Kültürü dediğimiz bu sentez, daha sonra bugünkü Yunanistan'a sıçramıştır. Pek çok antik düşünür ve sanatçının Anadolu'lu olmasının da sebebi bu gerçekte yatar.

Antik kültürün egemen olduğu parlak zamanda ne Batı Anadolu'da, ne de Yunanistan'da siyasal birlik kurulabilmişti. Bu parlak uygarlığın devleti değil, devletleri vardı. *Polis* veya *Site* adını verdiğimiz bu devletçiklerin birleşmesi belki koyu bir monarşik yapı ortaya çıkarabilirdi. Ama, çoğu, demokrasinin ilk biçimi ile yönetilen bu devletçiklerin bir bölümünde tarihte o zamana kadar ve o zamanlardan sonra çok uzun bir süre, belki iki bin yılı aşkın bir süre görülmemiş özgür düşünce ve davranış ortamı doğmuştur.

Antik düşüncede insanı her şeyin ölçüsü olarak alan, bu temelden hareketle o güne kadar toplumlara çok doğal gelen pek çok kurumu insafsızca eleştirenlerin başında **sofistler** gelir. M.Ö. V. Yüzyılda beliren bu düşünürler özellikle Atina'da, soyluluktan demokrasiye geçiş sürecinde ortaya çıkmışlar, serbest, özgür düşünceleri ile yurttaşlarını aydınlatıp bir çeşit öğreticilik görevi yüklenmişlerdi. Onlar, akla, o zamana kadar görülmemiş bir biçimde değer veriyorlar, akıl yolu ile bazı safsataları yıkmaya, doğa olaylarını açıklamaya, toplum düzenini eleştirmeye çalışıyorlardı. Onlar insanı değişmez, sabit nitelikli bir yaratık olarak kabul etmiyorlardı. İnsan her olay karşısında kendi benliğine göre, diğerlerinden değişik tepkiler gösterir. *Doğru*'nun ne olduğunu, insan, aklının ve ikna gücünün derecesine göre karşındakilere kabul ettirebilir. Böyle bir tartışma temeli, elbette geniş bir düşünce ve söz özgürlüğüne dayanırdı. Bundan dolayı sofistler bu temel özgürlüklerin şaşmaz savunucuları olmuşlardı. Birbirlerinden ayrı ve özgün görüşlere sahip olsalar da sofistler, devleti, insan iradesinin ürünü olarak görmüşlerdir. İnsanlar, varlıklarını sürdürebilmek için biraraya gelip toplu halde yaşamaya başlamışlardır. Bu aşama öncesi herkes güçsüzdü, bundan dolayı diğerleriyle eşitti. Devlet düzeni kurulunca da bu eşitliğin sürmesi gerekir. Devlette herkes aynı haklardan yararlanır. Bunun sonucu da eşitlik ve demokrasiye ulaşmaktır (Göze, 1982). Sofistler bütün hoşgörüyü rağmen zaman zaman çevrelerinden büyük tepkiler alıyorlardı. Onların etkisiyle pek çok düşünür de özgür bir biçimde fikirlerini ifade edebilmiştir. Ancak, sofistlere gösterilen tepkiler bazen bunlar için de söz konusu idi. Ünlü filozof Anaksagoras'ın hayatı bu tür bir düşünce özgürlüğüne güzel bir örnek oluşturur. Aklın yüceliğini, gözlemin önemini vurgulayan, toplum hayatındaki safsataları çürüten bu İzmirli filozof (M.Ö. 500-428) Atina'da halkın taptığı tanrılara inanmıyor ve bunu açıkça söylüyordu. Kendisine bir süre tahammül edildi. Sonunda kutsal şeylere dil uzatmadan dolayı idam cezasına çarptırıldı ise de yakın dostu Perikles'in (M.Ö. 500-429) yardımıyla kurtuldu. İlginç olan nokta Anaksagoras'a Atina'dan kaçtıktan sonra sığındığı, aynı kültür çevresindeki bir başka kent (Lapseki)

Sofistler'e göre devlet insan iradesinin ürünüdür.

halkı tarafından büyük saygı gösterilmesidir (Bury, 1959). Ayrıca ileri dinlerde Tanrıyı inkârın ölümle cezalandırıldığı ve bu cezayı affetmenin mümkün olmadığı düşünülürse, Atina'da Perikles'in girişimi ile filozofun affı belli bir hoşgörüyü de göstermektedir. Eski Yunan'da, halk ve yöneticiler inançlarına sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, onlara karşı çıkanlara hoş gözle tahammül etmeyi de biliyorlardı.

Perikles'in demokrasi anlayışı sadece yurttaş olanlar için geçerlidir.

Nitekim, bu hoşgörü özellikle demokrasinin baş temeli olmuştur. **Perikles**, ünlü bir söylevinde bunu gururla anlatır: Başka ulusların yasalarına bakarak kurulmamış olan bir idare şeklimiz var; başkalarını taklit etmek şöyle dursun, biz kendimiz başkalarına örnek oluyoruz. İdare şeklimizin adı *demokratia*'dır. Bu ad ona birkaç kişiye değil bütün yurttaşlara dayandığı için verilmiştir. Yasalarımız kişisel işlerde herkese aynı hakkı veriyor; devlet işlerinde herkesin alabileceği yer şu veya bu soydan oluşuna değil, gösterdiği yüksek yetenekle kazandığı üne göredir. Yurda iyiliği dokunabilecek bir yurttaşın şerefli bir yer kazanmasına da fakirliği, alçak bir sınıftan oluşu engel değildir. Devlet işlerinde çok serbest düşünüyoruz. Bu serbest düşünüşü günlük uğraşlarımızda da gösteriyor, birbirimizi tenkit için gözetlemiyoruz. Birisi bir kere gönlünün istediği gibi işlemişse ona kızmadığımız gibi başkalarını cezalandırmaya kalkışmıyor, fakat can sıkın somurtkan bir yüz de takınmıyoruz. Bu sözleri, bugün bir devlet adamı söylese, onun diyarında demokrasinin tam anlamıyla yerleştiği sonucu çıkarırız. Ancak, Perikles, bu sözlerini, bir demokrasi aşığı olmasına rağmen, sadece yurttaşlarına, yani kentin yerlisi olan erkek yurttaşlara söylemektedir. Bunlar da kent devletin aşağı yukarı beşte birini kapsamaktadır. Köklü kent soylarından gelmeyenlerin, kadınların, kölelerin siyasal hakları yani özgürlükleri yoktu. Buna karşılık yurttaş olanlar arasında tam anlamıyla eşitlik vardı. Özellikle Atina'da kendini gösteren bu duruma hem eşitlik hem de eşitsizlik rejimi denilebilir. Ama bütün çabalara, özellikle sofistlerin durup dinlenmeden çalışmalarına rağmen genel eşitsizlik giderilememiştir. Köleliği insanlık haysiyetine aykırı bularak reddeden, bu bakımdan Yakınçağ başlarına kadar emsalsiz kalan bu filozoflar gerçi toplumda büyük bir düşünce hoşgörüsü yaratmışlar ama bunun hukuk sisteminin içine sokturamamışlardır. Devlet ve siyaset felsefesinin en büyük adlarından olan Platon (Eflâton M.Ö. 427-347) eşitlik düşüncesinin karşısında idi. Gene, onun öğrencisi Aristoteles de insanın devlet ile olan ilişkilerinde eşitsizliği doğal karşılamış, köleliliğin akla uygun bir kurum olduğunu ispatlamaya uğramıştır. *Olamı* bir doğa bilimcisi gibi inceleyen Aristoteles adalet, merhamet, yasaların düzgünlüğü konularında, devlet biçimleri üzerinde halâ geçerli düşünceler ileri sürmüş, ama sofistlerin değer yargılarına ulaşamamıştır.

Atina'da yurttaşlar arasında tam bir eşitlik vardı.

Antik düşünceyi doğuya, Hindistan'a kadar yayan ve onu özellikle eski yakın doğu kültürleriyle birleştirip *Hellenizm* çığını açan büyük İskender (M.Ö. 356-323) zamanında da aynı gelişme noktası korundu. Bir süre sonra, Roma Uygarlığı eski Yunan Kültürü üzerinde yükselmiştir. Romalılar özellikle devlet yönetimi sanatının esaslarını, kendilerine önderlik eden bu kültürden almışlardı. Gerçi Roma Devleti'nin bir küçük krallık biçiminde belirmesi oldukça eskidir (M.Ö. VIII. yüzyıl ortaları). Bu devlet doğal olarak Yunanistan'daki gelişmeden etkilenmiştir. Bu etki özellikle cumhuriyet döneminde (M.Ö. 509-27) iyice belirginleşir. Principatus (İlk imparatorluk M.Ö. 27-M.S. 284) ve Dominatus (Son imparatorluk M.S. 284-M.S. 476) dönemlerinde ise Roma, bu antik temeller üstünde özgün bir tarihsel evrim içindedir.

Romalıların devlet yönetim ustası oldukları bilinir. Eski Yunandaki *Polis* kavramını Roma'da *Civitas* karşılamıştı. Civitas giderek tam bir devlet tanımı çizdi. Ünlü devlet adamı ve yazar Cicero'ya (M.Ö. 106-43) göre "*Civitas bukuken toplu bir şe-*

kilde yaşamaktan başka nedir?” (Umur,1974). Böylece Romalılar, çok değer verdikleri ve bir mücevher gibi işledikleri hukuku, devletin tanımına pek güzel biçimde soktular: **Civitas**’ı oluşturan topluluğun başlıca iki niteliği vardı: Bir yandan devleti oluşturan bireylerin hepsi devlet hayatına doğrudan doğruya katılırlar, diğer yandan ise bireyler devlet hayatına olan katılmalarını hukuksal bir örgüt aracılığı ile sağlarlar. Böylece Civitas, yurttaşların doğrudan doğruya katılmasıyla oluşur; yâni devletin temelinde eski Yunan demokrasi anlayışı vardır. Bu katılmayı sağlayan örgüt ise devletin hukuksal cephesini oluşturur.

Tarihin geniş alanlara yayılan, ilk büyük ve modern imparatorluğunu kuran Romalılar, çeşitli ulusları ve ülkeleri yönetebilmek için, ince ve modern anlamıyla akıldan çıkan hukuka dayanan, ilk ustalardır. Dar *polis* kavramından, kısa sürede evrensel bir devlete ulaşan Romalılar yurttaşlık statüsünü genişletmişler ve sonunda devlette yaşayan ve köle olmayan herkes Roma yurttaşı olmuştur. Çeşitli ırk, din, dil özelliklerini taşıyan Roma yurttaşları, hiç kuşkusuz özgürlüğe dayanan bir hayat içindeydiler. Ancak, yurttaşlık statüsünün en geniş olduğu zamanda bile Roma’da eşitsizlik vardı. Kölelik, hukuken ayrıntılı bir biçimde düzenlenmişti. Roma Devleti’nin ekonomisi kölelere dayanırdı. Bu kalabalık toplumsal gruplar özgürleşmek için zaman zaman önemli ayaklanmalar çıkarmışlardır. Özgürler arasında da sosyal farklılaşmalardan doğan eşitsizlikler bulunurdu. Özgür kadınlar da pek çok konularda, eski Yunanistan’da olduğu gibi kısıtlı haklara sahiptiler (Karadeniz,1986).

Bütün bu eşitsizliklere rağmen Roma devlet yapısının genelde özgürlükçü düşüncüyü barındırabilecek bir ortam kurduğu söylenebilir; elbette, o zamanın koşulları içinde. Ama bu ortamı besleyecek büyük düşünürler çıkmamıştır. Roma’yı, özgürlük felsefesi açısından da antik Yunan döneminin son filozofları etkilemiştir. Hayatın amacının mutluluk, mutluluğa giden yolun da özgürlükten geçtiğini ileri süren Epiküros (M.Ö. 341-270) önemli bir düşünürdür. Ancak Epiküros özgürlüğün fedakârlıkla elde edilebileceğini, bunun da siyasal hayattan eylek çekmekle mümkün olabileceği kanısındadır. Buna rağmen mutluluk özgürlük hakkındaki düşünceleri Roma’ya geçmiş, Cicero “Epiküros’un neden bu kadar çok yandaşı olduğunu” kendi kendine sormuştur. Roma özgürlük düşüncesini, en fazla etkileyenler Stoacılar. Gene bir geç eski Yunan Filozofu *Zenon*’un (M.Ö. 336-264) kurduğu bu okul yandaşları, akla büyük önem vermiş, insanların birbirlerine eşit sayılabileceklerini, bunun tek koşulunun herkesi erdemli kılıp bilge yapmak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu akımın Roma’da en güçlü temsilcilerinden ünlü filozof Seneca (M.Ö. 4-M. S. 65) kölelerle ilgili şu sözlerini herhalde bir insancıl yaklaşım etkisiyle dile getiriyordu:

Yanımdan gelenler, senin kölelerinle arkadaşça geçindiğini söylüyorlar; buna çok sevindim. Senin bilgeliğine zaten bu yakışır. Onlar köledir diyecekler; ama onlar aynı zamanda insandır. Onlar köledir; evet ama bizim can yoldaşlarımızdır. ‘Köledirler’ evet ama bizim düşkün dostlarımızdır. ‘Köledirler’ evet ama bizim de onlar kadar kaderin elinde olduğumuzu düşünüürsen biz de onlar gibi birer köle değil miyiz?” (Tuncay, 1969, s.192).

Köleliği çok doğal kabul eden bir toplumda Seneca’nın bu sözleri eşitlik kavramı açısından dikkate değer.

Civitas, Eski Yunan’da Polis kavramına karşılık kullanılan kavramdır.

Sofistlerin özgür düşünce ve söz özgürlüğü konusundaki düşüncelerini açıklamaya çalışınız.

SIRA SİZDE

ORTAÇAĞ'DAKİ GELİŞİM

Ortaçağ'da inanç sistemlerinin insan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarına etkilerini tartışabilmek.

Genel Olarak

İlkçağ'da gözlenen gelişimi biraz uzunca açıklamamızın sebebi şudur: İnsanlığın bugüne kadar gelen pek çok değeri üzerinde daha İlkçağ'da düşünölmeye başlanmıştır. İnsanın niteliğı ve özgürlük de bu kavramların arasındadır. Mısır ve Mezopotamya'dan Çin'e, Çin'den Hind ve Ege uygarlıklarına ulaşan yüksek ve ölküsel düşünceler gerçi uygulama alanlarına pek dökölememiştir ama, bugünün insanları eriştikleri üstün kültür düzeyini hiç kuşkusuz İlkçağ'daki atalarına borçludurlar.

Batı'da İlkçağ, Roma İmparatorluğu'nun batı bölümü çökünce kapandı sayılır. V. Yüzyılda başlayan bu süreç sonunda Roma'ya antik düşünce ile gelen değerler yıkıldı gitti. Bizans da denilen Doğı Roma XV. Yüzyıla kadar varlığını siyasal olarak sürdürdü ise de, VII.Yüzyıla birlikte, bu devlet, eski Roma'nın pek çok değerinden uzaklaştı. Batı'da, Roma İmparatorluğunu yıkan yarı ilkel kavimler, belli bir süre sonra yeni bir kültür ortaya çıkardılar. Eski antik düşünce ile hiçbir bağlantısı olmayan bu kültürü yaşatan güç, Hristiyanlık idi. Batı Ortaçağı dokuz yüz yıla yakın bir süre bu gücün egemenliğı altındadır.

VII. Yüzyılda Arap Yarımadasında doğduktan sonra, yüz yıl gibi kısa bir süre içinde bir yandan İspanya içlerine, bir yandan da Orta Asya sınırlarına kadar yayılan İslâmiyet, yepyeni bir siyasal ve kültürel güçtü. Bu yeni kültürün taşıyıcıları bugünkü Batı Uygarlığının kurulmasında inkâr edilmez derecede pay sahibi olmuşlardır. Bu büyük kültür de, bir süre sonra donmaya başlamıştır.

Ortaçağ'da Hristiyan ve İslâm Kültürleri, Asya'nın doğusuna erişememiştir. Hind ve Çin uygarlıkları da bu uzun çağda eski üretkenliklerini yitirmiş gözökmektedirler.

Konumuz Açısından Ortaçağ'da Batı

Batı Ortaçağ'ında kafalara hakim olan bu bağnazlık, devlet yaşayışına, ekonomik düzene de yansdı. Devlet otoritesi dinden çıkıyordu. Hükömdarlar, egemenlik hakkını Kilise aracılığı ile Tanrı'dan aldıkları için dinin denetimine razı olmuşlardı. Böylece devlet hayatında ikicilik (dualizm) vardı. Öte yandan, Roma'da merkezde toplanan devlet gücü (imperium), Ortaçağ'da anlamını yitirmişti. VIII. Yüzyılda oluşmaya başlayan ve Germen-Hristiyan kalıbı içinde gelişen, dinsel kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, IX. Yüzyılda parçalanmış ve sözde imparatora bağlı feodal beyler bağımsız bir hayat sürmeye başlamışlardır. Adından başka klâsik *Roma* ile hiçbir ilişkisi olmayan bu imparatorluk, irili ufaklı çeşitli devletlerin yaşadığı siyasal bir yığından ibaretti. Batı Ortaçağ'ında bu yapıya uygun olarak ekonomik hayat da içine kapalı ve parçalanmış bir durumda idi. Bu kapalı düzende hiçbir verimli üretim etkinliğı yoktu. Toplum köleler, yarı köleler, toprağı bağı köylöler (serfler), kent ve kasabalarda yaşayan serbest meslek sahipleri, feodal beyler ile yakın çevrelerini oluşturan soylular ve Kilise mensuplarından meydana geliyordu. Sınıf farkları çok belirgindi. Bir statüden bir diğerine geçiş pek zordu.

Böyle bir yapı içinde özgürlük ve insan hakları anlayışı, Kilisenin izin verdiği ölçöleri aşamamış, bu konular üzerinde sadece din adamları düşünce üretme ayrı-

calığına sahip bulunmuşlardır. Böylece, söz konusu çağda, düşünce hayatına damgasını vurmuş, belli başlı kişiler [Augustinus (354-430), Salisbury'li John (1115-veya 1120-1180), Aquinum'lu St. Thomas (1224-1274), Padua'lı Marsiglio (1280-1342) gibi] genellikle *kilise babaları* adıyla anılırlar. Zaten, Kilise'nin izin vermediği düşünceleri ileri sürmek yasak olduğu, bu yolu tutanların engizisyon mahkemelerinde yargılanıp ölümle cezalandırıldığı, eserlerinin de yok edildiği hatırlanırsa, Ortaçağ devlet ve hukuk felsefesine dinin egemen olması çok normal sayılmalıdır. Kilise babalarının hepsi belki Padualı Marsiglio (veya Marsilius) dışında dinin yüceliğini ve her işin ölçüsünün din olduğunu belirttiler. Onlar için olması gerekli yâni doğal hukuk, ancak Tanrı'nın koyduğu hukuktur (Jus Divinum). İnsan aklının bulduğu hukuk yetersizdir. İnsan var gücü ile tanrısal hukuka ulaşmaya çalışmalıdır. Hristiyan felsefesinde bu görüşten hareketle köleliğin bile günahın sonucu olduğu kanısına varılır. Devlet'in görevi günahla savaşmaktır. Bu işi de en iyi şekilde krallık biçimiyle oluşan devlet yapar. Ama evrensel olması istenilen bu devletin de üstünde Kilise vardır. Böyle bir düşünce sistemi içinde gelişen Ortaçağ devletinde özgürlük ve insan hakları, sadece Kilise buyrukları çerçevesinde hareket etmekle belirebilir. Elbette bu belirtilerin insan hakları ve özgürlüklerle en küçük bir ilişkisi dahi yoktur.

Özgürlüksüz, özellikle esnaf ve el sanatçısı olanların hareket ve girişim serbestliğinden yoksun olmaları, giderek hafif bir tepki doğurmuştur. Hele, Orta ve Kuzezy Avrupa'da hiçbir senyöre bağlı olmayan oligarşik kent cumhuriyetlerinin kurulması bu tepkiyi biraz daha geliştirdi (Göze, 1982). Aşağıda kısaca değinilen İslâm felsefesinin de etkisi ile, XII-XIII. Yüzyıllarda Batıda bir kıpırdama görüldü. İşte XIII. Yüzyıl sonlarında doğan Padualı Marsiglio, ilginç görüşleri ile bir aydınlanmanın temsilcisi oldu. Hele hangi görüşün günah, hangisinin geçerli olduğunu sadece Tanrı'nın bileceğini ileri sürerek düşünce ve vicdan özgürlüğünün de bir ölçüde Batı'da öncüsü sayıldı (Tuncay, 1969).

Hristiyanlık resmen kabul edildikten sonra aklın yerine kilise hakim olmuştur.

Ortaçağ Batı Toplumunun belirgin niteliği kesin eşitsizliktir.

Ortaçağ'da Batıdaki özgürlük anlayışı üzerinde dinin etkilerini belirlemeye çalışınız.

SIRA SİZDE

Konumuz Açısından Ortaçağ'da İslâmiyet

Batı'da Hristiyanlık güçlenirken, Arap Yarımadası'nda VII. Yüzyıl başlarında doğan, kısa sürede büyük alanlara yayılan İslâmiyet, İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktasını açtı. İslâmiyet'in yayılışı ile Hristiyanlık, Batı'da önde gelen tek din olma niteliğini yitirdi. İslâm ve Hristiyan âlemleri, bin üç yüz yıldan beri üstünlük ve rekabet mücadelesi içinde dünya tarihinin genel akışına en önemli yönü vermiştir.

İslâmiyet doğduğu sırada Batı dünyası yeni kimliğini alma yolundaydı. İslâmiyet, Hristiyanlığın belirlediği ilk bölgelerde hızla gelişmeye başlayınca, yukarıda değinilen rekabet de başlamış oldu.

İslâmiyet, çok ileri kültürlerin mirası üzerinde kurulup yozlaşan Bizans ve İran'da mutlak monarşilerin getirdiği despotizm ortamının ördüğü kültür çevrelerinde gelişecekti. Ama, İslâmiyet'in temellerinde belki bu çevrelerdeki bazı ana kavramlara bir tepki vardır. Gerçekten, İslâmiyet, VII. Yüzyıla kadar insanlığın görmediği bir eşitlik ilkesi getirmişti. Bu bakımdan, çağının çok ilerisindedir. İslâmiyet'in temeli, bütün Müslümanların eşitliğine dayanır. Bu, Hristiyanlığın ilk dönemindeki gibi romantik değil, somut ve uyulmadığı takdirde yaptırımı olan bir eşitliktir. Ku-

ran bu konuda kesin kural koymuştur: “*Ey insanlar şüphe yok ki biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi, aşiretler ve kabileler haline getirdik tanışın diye; şüphesiz ki Allah katında en şerefliiniz (soylunuz; derecesi en yüce olanınız) Allah’tan en fazla çekinenizdir.*” [al-Hucarat Suresi (XIIX/13)] ve “*Bütün inananlar kardeş-tir*” (Aynı sure, 10) (Gölpınarlı, 1954, s.800). Özellikle, bu Suredeki 13 ncü Ayet’in ifadesi ve yorumu açıktır: “*Burada bütün inananların eşitliğinin ve soyluluğun tek ölçütü Allah’tan çekinmedir*” (Karaman, 1984, s.208). Gerçi bu eşitlik içinde kadınların durumu tartışmalıdır. İslâmiyet ayrıca, köleliği de kabul etmiştir. Ancak kölelik sebepleri sınırlandırılmış, onların insanlık niteliği doğal bulunmuş; kölelere iyi davranmak buyrulmuş, azat yolu övülmüştür.

İslâmiyetteki eşitliğin ilke olarak yalnız Müslümanlar için söz konusu olduğunu belirttik. Fakat, belli koşullar gerçekleştiği takdirde Müslüman olmayanlar, İslâm devlet düzeni içinde rahatça yaşayabilirler; onlar eşsiz bir hoşgöründen yararlanırlar. İnançlarına, özel haklarına karışılmaz. Zimmî denilen bu Müslüman olmayan yurttaşlar için şu temel koşullar gerçekleşmek gerektir: Zimmiler ehl-i kitap yâni İslâmiyetin kabul ettiği, tek Tanrılı ve kitapları bulunan dinlere mensup olmalı ayrıca İslâmiyetin siyasal egemenliğini tanıyarak vergi ödemeyi, devlete karşı gelmemeyi yükümlenmelidirler. Bu koşullar var olduğu sürece, Müslüman olmayan yurttaşlar, yüzlerce yıl pek çok başka kültür çevrelerinde görülmeyen, hele Hristiyan Batı âleminde tasavvur dahi edilemeyecek bir rahatlık ve güven içinde yaşamışlardır.

İslam devlet düzeni içinde yaşayan ve Müslüman olmayan yurttaşların inançlarına ve özel hayatlarına karışılmaz ve hoşgörü gösterilirdi.

İslâmiyetin bir başka özelliği, *adalet* olgusunu yüceltmesi ve onu neredeyse kutsal bir kavram durumuna getirmesidir. Kur’an pek çok âyetinde adaletin yüceliğinden bahseder. Bu kesin buyruklar Hadisle de desteklenmiş, adalet İslâm devlet düzeninin en baş temellerinden biri durumuna gelmiştir. İslâm adaleti, gerçekçidir. Somuttur. İnananlar arasındaki mutlak eşitlik, bu adalet anlayışının çıktığı esas kaynak olabilir.

Bütün bu söylediklerimiz İslâmiyet’in pek çok bakımlardan ileri bir dünya ve toplum düzeni getirdiğinin kanıtıdır. Bu düzen içinde ise *özgürlük* kavramı tam anlamıyla işlenmiş değildir. İslâm Uygarlığının en ileri dönemi sayılan IX-XIII. yüzyıllar arasında gerçi ilk Rönesans hareketi doğmuştur. Bugünkü Batı kültür ve uygarlığına giden yol sayılan bu büyük dönemde yüzlerce yıl ihmal edilen, unutilan, özgür düşünceye dayalı antik filozofların eserleri, İslâm bilginlerince gün ışığına çıkartılmış ve işlenmişti. Bury bu gerçeği çarpıcı biçimde dile getiriyor: Kilise nüfuzunun en yüksek dereceye vardığı dönemde, Hristiyanlığın insan ruhuna çepeçevre sarmak üzere inşa ettiği hapishanenin içinde akıl zincire vuruldu.. Onikinci yüzyılın sonunda, başka bir âlemden gelen uyarıcı bir tesir kendini hissettirmeye başladı. Batı Hristiyanlığındaki bilginler Aristoteles’in felsefesini öğrendiler; hocaları... Müslümanlar idi. Müslümanlar arasında eski Yunan düşüncesini bilmelerinin sonucu olarak özgür düşünce epeyce revaç bulmuştur. Böylece Hristiyan memleketlerinde hafif bir rasyonalizm (akılcılık) akımı kabarmıştı... (Bury, 1959). Evet özgür düşünceye dayanan ve çevrelerince desteklenen bu bilginler özellikle doğa bilimleri konularında etkileri bugüne kadar gelen çok önemli buluşlar yaptılar. Bu bilim zenginliği toplum bilimlerine pek yansımamıştır. Belki, bu İslâm Rönesansı döneminde **Farabi** (ölümü 950), Platon ve Aristoteles’in düşüncelerine dayanan, ama onları aşan siyasal görüşleriyle de dikkati çeker. Bu büyük Türk-İslâm bilgini devletin temelini ileride Batı’da geniş bir biçimde işlenecek toplum sözleşmesine dayandırmış, bütün insanların kardeşçe yaşayabilecekleri bir dünya devleti düşlemiştir (Ülken, 1957). İslâm filozoflarının bu etkinlikleri, hiç kuşkusuzdur ki bir dü-

Farabi, devletin temelini toplum sözleşmesine dayandırmıştır. Bütün insanların kardeşçe yaşayabilecekleri bir dünya devletinden bahsetmektedir.

şünce özgürlüğünün işaretleridir. Ancak asıl özgürlük kavramı üzerinde düşünce üretilmemiştir. Ama bunu, o çağın kültürel ortamı içinde değerlendirmek gerektir, zira hiçbir yerde özgürlük üzerinde düşünce ve çalışma yoktu. Bu düzeyin de İslâm felsefesine yansımından kaçınılamazdı. Nitekim, İslâm âleminde yetişen en büyük toplum bilimci İbni Haldun (1334-1406), keskin gözlemleri ile tarih felsefesinin modern temellerini atmış, devlet düzeni üzerinde örnek sayılacak düşünceler ileri sürmüştü, ama özgürlükten söz etmemiştir. Bu büyük düşünürün lâik bir devlet düzenini savunanlar arasında bulunması, Ortaçağ kapanırken, bugüne kadar bize ışık tutan İbni Haldun'u bir büyük istisna yapmaktadır.

Ortaçağ'da uygar dünya sadece İslâm ve Hristiyan âlemlerinden ibaret değildi. Uzak Doğu'da, özellikle Çin'de ileri bir düşünce etkinliği vardır. Devlet düzeni üzerinde önemli uygulamalar, bu konuda yazan filozoflar görülür. Ancak Ortaçağ'ı kısaca şöyle değerlendirmek mümkündür: Bu dönemde insanlık İslâm Rönesansı devresi dışında büyük bir durgunluk içindedir. Ama antik çağın mirası, değişen ekonomik koşulların ve İslâm filozoflarının da etkisi ile Batı'da yeniden değerlendirilecek, bu temeller üzerinde özgün değerler üreten bir başka çağ başlayacaktır.

İslamiyet'e göre adalet kavramının açıklamaya çalışınız.

SIRA SİZDE

YENİÇAĞ

Yeniçağ'da insan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarının gelişmesi üzerinde etkili olan düşünceleri açıklayabilmek.

Genel Olarak

XV. Yüzyıldan itibaren Yeniçağ'a geçildiği kabul edilir. Bu, biraz yukarıda belirtildiği üzere, esas olarak Batı için söz konusudur. Yeniçağ ile ilkönce Avrupa'da çıkan yeni bir gelişme ışığı, giderek bütün dünyaya yansımıştır.

Batı, Yeniçağ'a nasıl geçti? Pek uzun açıklamalara gidecek bu sorunun cevabını, birkaç cümle ile özetleyelim: Bilimsel, ekonomik ve siyasal durgunluk, yavaş yavaş bir akılcılık akımını da besleyen öğeler taşıyordu. Yüzlerce yıllık donmayı eritmeye başlatan ilk etki Sicilya ve İspanya üzerinden geldi. İslâm felsefesinin etkisi Batı'daki bazı bilim odaklarını besledi. Akılcılık yavaş yavaş gücünü duyuruyordu. Bu ortam, çok önemli bir olaylar dizisi ile daha da olumlu yönde gelişti: Haçlı Seferleri... XI. Yüzyıl sonlarında başlayan ve aralıklarla XIII. Yüzyıl sonlarına kadar süren bu seferlerle Batı insanı, komşusu olduğu İslâm âlemini daha yakından tanıdı. Batılı bugün kendi değeri kabul ettiği pek çok şeyi Haçlı Seferleri yolu ile Orta Doğu'dan aldı. Böylece bilimsel ve teknik gelişme ile birlikte ticarî etkinlikler de çok arttı. Batı, ilerlemenin ivmesi içine girmişti. Böylece, yavaş bir biçimde de olsa sermaye birikimi evresi açıldı. Orta ve Kuzey Avrupa'daki serbest kentler bu gelişmeye daha da hız katıyorlardı. Yeni bir döneme geçiş hazırlıkları başlamıştı. Bu başlangıç ilk somut sonucunu doğa bilimlerinde verdi. *Nikolaus Kopernikus* (1473-1543) Ortaçağ'da en büyük bilimsel gerçek olarak bilinen yanlış bir efsaneyi yıktı. Bundan sonra önlenemez büyük bir gelişme başladı. Batı dünyasında bilim adamları gözlem ve deneye de yöneldiler. Ardından insanı bütün özellik ve nitelikleriyle inceleyen antik sanat da canlandı. Rönesans hareketi doğdu. Bu *yeniden doğuş* hareketindeki *Leonardo da Vinci* (1452-1519), *Michelangelo* (1475-1564) gibi büyük ve eş-

Batıda bilim adamlarının gözlem ve deneye yönelmesi, antik sanatın canlanması Rönesans hareketinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

siz sanatçıların aynı zamanda bir bilim adamı olmaları bir tesadüf değildir. Rönesans'ta ilk hamleyi bilim başlatmış, aklın değeri yeniden keşfedilmiş, bu özellik de akıl ile duyguyu birleştiren güçlü bir sanat akımı doğurmuştur. Bu gelişme içinde değişen devlet yapıları Reform hareketinin getirdiği aydınlanma, devlet ve siyaset felsefesine de yansımış, sözü geçen alanda çeşitli düşünceler ileri sürülmüş, modern İnsan Hakları ve Özgürlük kavramlarına gerçek geçiş sağlanmıştır.

Yeniçağ'da İnsan Hakları ve Özgürlükleri

Düşünce Alanında

Devlet ve siyaset felsefesi alanında, Yeniçağ'ın öncüsü, *Niccolo Machievelli*'dir (1469-1527). Rönesans'ın bir ürünü olan bu filozof, İtalya'daki siyasal dağınıklıktan ürkmüş ve *nasıl merkezci, güçlü bir devlet kurulabilir?* sorusunu cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu cevabı ararken, devlet olgusu üzerinde sistemli bir biçimde düşünerek, otorite, egemenlik gibi temel kavramları bilimsel olarak açıklamıştır. Bu görüşleri ile siyaseti bilimsel araştırma konusu yapan düşünürlerin başında gelir. Machiavelli, tek otoriteye dayanan bütünsel bir devlet özlemişse de, özgürlüğü her zaman savunmuştur. İtalya'nın bölünmesinin önlenmesi için mutlak devleti geçici bir çare olarak görmüş, esasta, özgürlükçü bir halk hükümetini tercih etmiştir.

Yeniçağ başlarında iki büyük filozof egemenlik kavramını inceleyerek, onun niteliklerini ortaya çıkarmışlardır. *Jean Bodin* (1530-1596) egemenliğin tarihsel gelişimini araştırmış ve en iyi devlet biçiminin monarşi olduğunu ileri sürmüştür. Bodin, hükümdara mutlak yetkiler vermekte, ama onu dinsel kurallarla da bağlamaktadır. *Johannes Althusius* (1557- 1638) da egemenliği incelemiştir. Egemenliğin hukuksal bakımından en mükemmel araştırmalarından birini yapan düşünürün devlet felsefesine katkısı çok önemlidir. Bu her iki filozof da özgürlüklerin doğal yasalardan sayıldığını söylemişler, ama özgürlük sorununun derinine inmemişlerdir (Göze,1982).

Toplumsal olayları gözleyerek devlet ve siyaset üzerinde bilgi edinme, buna dayanarak kuram ortaya koyma yöntemi Yeniçağ'da gittikçe gelişirken, doğal hukuk üzerindeki görüşler de bilimselleştirilmeye çalışıldı. Başka bir deyişle, sofistlere göre insanın en önemli ölçüsü sayılan *hukuk duygusu* şimdi o'nun en önemli varlığı olan *akıl* ile açıklanmaya çalışıldı. Demek ki doğa bilimlerinde beliren akılcılık akımı artık toplum bilimlerine de tam anlamıyla girmek üzeredir. Doğal hukuk *insan aklının* ürünü olarak gören ilk ve en önemli Yeniçağ hukukçusu *Hugo Grotius*'dur (1583-1645). Devletler Hukukunun da kurucusu sayılan bu ünlü düşünür, aklın bütün insanlarda aynı nitelikler taşıdığını, hukukun da aklın ölçülerine uygun olması gerektiğini ileri sürerek, bütün insanları kucaklayan evrensel bir hukukun öncüsü olmuştur: Doğal hukuk, bir eylemin akla ve toplumsal doğaya uygunluğu ya da aykırılığı bakımından, moral yönden gerekli olup olmadığını gösteren doğru aklın (*recta ratio*) birtakım ilkeleridir. Doğanın yaratıcısı olan Tanrı da, böyle bir eylemi ya buyurur, ya da yasaklar. Aklın bize kimi ilkelerini gösterdiği bu davranışlar, nitelikten bakımından, ya uyulması zorunlu ya da yasaklanmış eylemlerdir diyen Grotius, Tanrısal iradeye dayalı hukuku (yâni kilisenin koyduğu) hukuku da doğal hukuka aykırı sayar. Akıl, değişmez ilkelere sahip olduğuna göre doğal hukuk da (hem niteliği hem de zaman ve yer açısından) değişmez. Doğal hukuk değişmezdir de; öyle ki Tanrı bile onda herhangi bir değişiklik yapamaz. Gerçekle ilişkisi olmasa da şöyle denilebilir: Tanrının gücü ölçüye ne kadar sığmaz

olursa olsun, (değiştiremeyeceği) bir takım şeyler vardır. Nasıl iki çarpı ikinin dört etmemesini sağlamak Tanrı'nın elinde değilse, özü kötü olan bir şeyin kötü olmasını sağlamak da O'nun elinde değildir. Tıpkı *Descartes*'in (1596-1650) *Tanrı'nın varlığı bile akılla anlaşılabilir; düşünüyorum öyle ise varım demesine* özdeş olarak Grotius, hukuku insan aklının ürünü olarak görünce bütün insanlar için ortak haklardan söz etmesi yadırganmaz. Böylece bu hukukçu *İnsan Hakları* kavramını bilimsel yolla açıklamaya çalışan ilk düşünür olarak kabul edilebilir.

Grotius'un çağdaşı *Thomas Hobbes* (1588-1679) da, Yeniçağ'ın devlet ve siyaset felsefesi açısından en önemli kişilerindendir. Hobbes ile devletin kökeni üzerinde esaslı ve ciddi olarak düşünülme yolu açıldı. Ona gelinceye değin de pek çok filozof devlet olgusu üzerinde durmuştu. Ama Hobbes, devleti incelerken insana ve insan psikolojisine dayandı. Bu bakımdan siyaset biliminde de bir çığır açılmıştır. Hobbes'in öncülük ettiği bir başka akım da, devletin kökenini açıklamak için İlkçağ'dan beri ortaya atılan *toplum sözleşmesi* kuramını da oldukça bilimsel bir biçimde yeni baştan işlemesi olmuştur. Hobbes bütün toplum sözleşmecileri gibi devletten önce bir *doğal durum* (tabiat hali) tasavvur eder. Bu doğal ortam içinde yaşayan insanlar düşünce gücüne ve her çeşit özgürlüğe sahiptirler. Doğru olmamasına rağmen, herkes kendini diğerleriyle eşit sayar. Bundan da güvensizlik doğar. Her insan bu özgürlüğünü hep kendi çıkar için kullanır. Bunu yaparken de başkalarının zarara uğrayıp uğramadığını düşünmez. Zira insan doğuştan kötüdür. Hobbes'in ünlü deyişi ile *insan insanın kurdudur (homo homini lupus)*. İnsanların doğal durumda güvensizlik içinde yaşamaları, çıkarları gereği bir hükümdarın belirip onunla sözleşme yapılmasını gerektirmiştir. Bu sözleşme, devleti kurar. Artık bir *canavar (Leviathan)* doğmuştur. Devlet herşeyin üstünde bir güçtür. Zaten başka türlü de olamaz. Bu devletin en iyi belirmiş biçimi de monarşidir. Monarşik gücü elinde bulunduran hükümdar insanları, sözleşmeye uygun davranmaları için her yolu tutabilir. Bu katı mutlakiyetçi görüşlerin içinde de olsa Hobbes *özgürlük* sorununu iyice incelemiştir. Ona göre özgür kişi kendi gücü ve aklı ile başarabileceği şeylerde istediğini yapmaktan alıkonulamayan kimsedir. **Hobbes** özgürlük üzerinde etkisi olan ruhsal etkenleri de incelemiştir (korku gibi), bunların aslında, özgür davranışı kısıtlamayacağını ileri sürmüştür. Ama özgürlük, esas itibarı ile toplum sözleşmesinin sınırları içindedir. Yani devletin koyduğu kalıplar, özgürlüğü belirler. Hobbes, özgürlüğü akılcı ve biçimsel hukuka uygun olarak açıklamıştır. Kişi özgürlüğü ile devlet arasındaki ilişkileri incelemiştir. Tavsiye ettiği devlet modeli mutlakiyet olsa da, o bireyci ve özgürlüğü tanıyan bir düşünürdür.

Gene bir İngiliz düşünür olan **John Locke** (1632-1704), insan hakları ve özgürlük konularındaki yapıcı ve aydınlık görüşleri ile büyük bir dönemi başlatanların başında gelir. Bu dönem, Reform hareketinin getirdiği yalpalanmalar sona erdikten sonra gözlenen *Aydınlanma Çağı*'dır. Bu çağ İngiltere'de başlayıp Avrupa'ya yayıldı. Pek çok konuda eser veren Locke da bu çağın temellerini atanlardandır. Locke'un devlet, hukuk ve özgürlük konularındaki düşüncelerini kısaca şöyle açıklamak mümkündür: Bu büyük düşünür de *toplum sözleşmesi*'ne dayanarak devleti açıklar. Ama onun tasarladığı doğal durumda insanlar, Hobbes'in düşüncesinin tersine, mutlu yaşamaktadırlar. Zira insan zaten iyi bir yaratıktır. O, akıllıdır. Aklını kullanarak en mutlu yaşam biçimini bulur. Doğal durumda insan ayrıca özgürdür de. Aslında doğal durum iyi bir ortam çizer, ama bazı sakıncaları da vardır. Doğal durumda insanlar, suç işleyenleri kendileri cezalandırmaktadırlar. Bu ceza-

Grotius, İnsan Hakları kavramını bilimsel yolla açıklamaya çalışan ilk düşünürdür.

Hobbes'e göre özgürlük toplum sözleşmesi ile sınırlıdır.

John Locke'e göre devletin temel görevi insanların yaşama ve mülkiyet haklarını korumaktır.

lar belki, devletin verdiği cezalardan da farklı sayılmaz ama insanların birbirilerini cezalandırmaları da doğru değildir. Ayrıca, mutluluğun en baş koşulları olan yaşama hakkı ile mülkiyet, doğal durumda bazı tehlikelere maruz kalabilir. İşte insanlar bu sakıncaları gidermek için bir sözleşme ile *devlet'i* kurmuşlardır. Öyle ise devletin baş görevi insanların yaşama ve mülkiyet haklarını korumaktır. Locke'a göre bu görevleri en iyi bir biçimde yerine getirecek olan devlet, halka dayanan, gücünü halktan alan devlettir. Filozofumuz, özgürlükleri koruyamayan, zulme kaçan devlete karşı koyma, direnme hakkını da doğal bir özgürlük olarak görüyor. Locke, bireye her bakımdan değer veren, insanın insan olarak sahip olduğu hakları ve özgürlükleri öven, devletin görevlerini ve işleyişini özgürlük çerçevesine oturtan bir düşünür olarak, liberalizm'in de öncülerinden biri olmuştur.

Rönesans'tan sonra başlayan, Reformla iyice gelişen bu çok zengin bilim ortamında XVIII. Yüzyıla geçildi. Bu yüzyıldaki en belirgin üç büyük düşünür üzerinde kısaca durmak yararlıdır. Bu düşünürler *Montesquieu*, *Voltaire* ve *Jean Jacques Rousseau* dur.

İlk filozofumuz **Montesquieu**'nün (1689-1755) konumuz üzerindeki düşünceleri şöyle özetlenebilir: Toplumlar, yaşadıkları yerlere ve o yerlerde hâkim olan iklime göre biçimlenirler. Değişik bölgelerde, değişik karakterli uluslar oluşur. Her ulus da kendi yapısına göre bir devlet kurar. Montesquieu, toplum sözleşmesini kabullenmez. O, bir gerçekçidir. İnsan toplulukları devleti oluşturmuşlardır. Önemli olan bu devleti incelemektir. Devlet biçimlerini araştıran yazarımız bunların içinde en iyisinin kişi özgürlüklerine dayanan devlet olduğunu söyler. Özgürlük üzerinde duran Montesquieu, bu kavramı tanımlamanın zorluğunu anlatır. Özgürlüğün her anlayış biçimine göre değişebileceğini ileri sürer. O yüzden, gene gerçekçi davranışına dayanarak özgürlüğü *gerekeni yapmak gerekmeyeni de yapmaya zorlanmamak* şeklinde tanımlar. O'na göre, bir devlette özgürlüklerin güvencesi, hükümet biçimine sıkı sıkıya bağlıdır. Özellikle siyasal özgürlüklerin gerektiği tarzda kullanılabilmesi için, devlet gücünün sınırsızlaşmaması sağlanmalıdır. Bu da siyasal iktidar sahiplerinin yetkilerini akılcı ölçülerle kısıtlamak yoluyla olur. Her devletin yasama, yürütme ve yargı adı verilen üç ana gücü vardır. Bu güçlerin tek elde toplanması zorbalık rejimlerine yol açar. Esas olan devlet biçiminin adı değil, o devletin yapısında üç temel gücün ayrı ellerde toplanmasıdır. Montesquieu böylece ünlü *güçler ayrımı* kuramını kurar ve onu işler. Özgürlüklerin ve demokrasi-nin güvencesi güçler ayrımının yaşadığı bir devlette gözlenir. Yazarımız, bu görüşünü uzun yıllar incelediği İngiliz sisteminden esinlenerek dile getirmiştir. Ünlü hukukçu, devletin ana işlevleri arasındaki ilişkileri, siyasal özgürlükleri ve eşitlik sorununu bilimsel bir içerikle araştırıp bugüne değin gelen ilkelere ulaşmıştır. Bu görüşleri kıta Avrupasında, özellikle Fransa'da ihtilâci sayılabilecek ölçüde idi. Bu bakımdan onun devlet felsefesi Fransız ihtilâlini hazırlayan akımın en kapsamlı parçalarından biridir.

Devletin yasama, yürütme ve yargı güçleri üzerinde duran Montesquieu ünlü güçler ayrımı kuramını oluşturmuştur.

Voltaire, lâik düşüncüyü savunmuştur.

Montesquieu'nun çağdaşı olan **Voltaire** (1694-1778) de Aydınlanma dönemi-nin büyük adlarından. O da İngiltere'de başlayan uyanışı dikkatle izlemiş ve değerlendirilmişti. İngiltere'den Fransa'ya döndükten sonra yazdığı *İngilizler Üzerine Mektuplar* adlı eseri yakılmış, bunun üzerine Aydınlanma Çağı'nın en ünlü *hükümdarı* sayılan Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm (Büyük Frederik 1712-1786) o'nu yanına çağırmıştı. Prusya Sarayı'nda Büyük Friedrich'in danışmanlığını da yapan Voltaire, bu hükümdarın *bukuk devleti* yaklaşımını çok etkilemiştir. Voltaire

özellikle Kilise'nin akla aykırı dogmalarına karşı takındığı tutumu, bütün insanların sahip olmasını özlediği düşünce, vicdan ve söz özgürlüklerini o güne kadar görülmemiş derecede canlı, ateşli ve heyecanlı olarak savunması dolayısı ile büyük bir ün kazanmıştır. Voltaire bütün eserlerinde özgürlüğü ve hoşgörüyü övmesi, bağnazlıkla ince bir şekilde alay edip pek çok gerçeği gün ışığına çıkarması, inanç bakımından bütün insanları eşit görmesi konumuz açısından önemlidir. Döneminde, önyargılı düşüncelerle hakkımızda pek yakışsız iddialar ileri süren Batı aydınlarını utandıran ve hele hoşgörümüzü öven yazılarıyla tarihimiz açısından ayrı bir yere sahip olan Voltaire, lâik düşüncenin en katıksız adlarından biridir.

Jean Jacques Rousseau (1712-1778) düşünce tarihinin en tanınmış ve üzerinde en çok tartışılmış kişilerinden biridir. Çok yönlü bir düşünür olan Rousseau, pedagojiden siyaset bilimi alanlarına kadar pek geniş bir yelpazede ürünler verdi. Konumuz açısından Rousseau, insan hakları ve özgürlükleri üzerinde yazdıkları ile son derece önemlidir. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizlik Üzerinde Söylev* ile *Toplum Sözleşmesi* yazdığı eserler arasında bizi en yakından ilgilendirenleridir.

Rousseau da, kendinden önceki bazı düşünürler gibi, toplum sözleşmesi kuramına eğilim göstermiştir. Ama o, bu kuramı ülküsel bir devlete gidiş için bir araç olarak görür. Rousseau'ya göre de, toplumlaşma olmadan önce bir *doğal durum* vardı. Tıpkı Locke gibi Rousseau da doğal durumda insanların mutlu olduğunu söylüyor. Zira o durumda bütün insanlar eşittir. Herkes dilediğince yaşıyordu. Ama bu insanlardan biri, bir başkasının yardımına, ihtiyaç duyduğu an, eşitlik düzeni de bozulma yoluna girdi. Bu yardımlaşma ihtiyacı, toplumu doğurdu. Ama kurulan düzen iyi değildi. Zira bu düzende güçlü olan, güçlü olmayana hükmediyordu. Devlet de böyle doğdu. Elbette bu devlet eşitliğe dayanan, kişilerin en doğal hakkı olan özgürlüğü gözeten bir yapıya sahip değildi. Rousseau eşitlik ve özgürlük aşığı olduğu için, bu yapıyı sona erdirip adil ve gerçekçi bir düzene ancak bir toplum sözleşmesi ile gidilebileceğini düşünüyor. Sözleşme, taraflar arasında eşitlik koşulu ile doğan ve karşılıklı yükümlülükler getiren bir bağıttır. Şimdi, toplumu, daha doğrusu halkı oluşturan bireylerin hepsi temelde eşit olduklarına ve bir sözleşme de irade beyanları ile gerçekleşeceğine göre, şöyle bir işlem düşünülebilir: Özgür ve eşit kişilerden oluşan halkın bütün bireyleri *egemenlik* denilen üstün yönetim gücünün kaynağıdır.-Bu bireyler, içlerinden birkaç kişiye kendilerini yönetme yetkisini -karşılıklı istek (rıza) ile-devrederler. Buna karşılık, yetkiyi alanlar eşilik ve adaletle halkı yönetmeyi yükümlenirler. Halkın irade beyanı *genel irade*'dir. Bu, üstün bir güçtür. Yönetme yetkisini alanlar da bu iradenin beyan ettiği istekleri yerine getirmelidirler. Aksi takdirde sözleşme bozulur. İşte bu noktada Rousseau'nun ihtilâlcî felsefesi açığa çıkar. O'nun Fransız İhtilâli'ne manevî önder sayılmasının sebebi de burada yatıyor. Bozulan sözleşme, tekrar, başkaları ile, yenilenebilir.

Çok kısa bir biçimde açıklamaya çalıştığımız bu düşünce, şu açılardan bizim için çok önemlidir: Rousseau herşeyden önce bugün İnsan Haklarının temelini oluşturan *doğuştan eşitlik* ve *aynı haklara sahip olmak* görüşünü en sağlam bir biçimde ortaya koymuştur: İnsan özgür doğar, ama her yerde zincirlere vurulmuştur. Falan kimse kendini başkalarının efendisi sanır ama, böyle sanması, onlardan daha da köle olmasına engel değildir cümleleri ile 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın şu hükmü karşılanmıyor mu?: Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel haklara ve hürriyetlere sahiptir (Madde 12/1). 1924 Anayasası'nda da güzel bir cümle var: Her Türk hür doğar, hür yaşar... (Madde

Jean Jacques Rousseau özgür ve eşit kişilerden oluşan halkın egemenliğin kaynağı olarak açıklamıştır.

İnsan Haklarının temeli doğuştan eşitlik ve aynı haklara sahip olmaya dayanır.

68/1.c. 1)”. 1762 yılında yayınlanan *Toplum Sözleşmesi*’nden 162 ve 220 yıl sonra iki anayasamızda yer alan bu cümlelerde Rousseau’nun etkisi inkâr edilemez.

Rousseau, *balk egemenliği* kavramı ile Anayasa Hukukunda sonu gelmez tartışmalar açmıştır. Rousseau, bugünkü demokrasinin yapısal en önemli niteliği olan *temsil* ilkesinin de işleyicilerinden sayılır. O’nun egemenliği kesinlikle bölünmez kabul etmesi görüşü uzun süre yaşamış, *Güçler Birliği* ilkesini ve ona dayanan *Mecelis Hükümeti* sistemini uygulamaya sokmuştur. Rousseau düşüncelerinde pek çok sorunu isteyerek veya istemeyerek çözmemiş, eserlerinin kimi bölümlerinde açık, kimi yerlerinden çapraşık (muğlak) ifadelerle yer vermişse de siyaset sanatına, devlet felsefesine getirdiği yeni görüşler ile Yakınçağ’ın müjdecilerinden sayılmıştır.

Uygulama

Bu büyük aydınlanmanın devlet ve siyaset hayatına gerektiği biçimde yansıdığını söyleyemeyiz. Gerçi daha bu çağ başlamadan önce İngiltere’nin kendine özgü yapısı içinde özgürlük kavramının hukuk düzenine konu olabilmesi yolunda bazı çabalar görülmüyordu. Kral ile feodal beyler arasındaki çekişmenin yarattığı ortam içinde daha 1215 yılında ilân edilen *Magna Carta Libertatum* ilk özgürlük fermanı olarak nitelendirilebilir. Bu ferman İngiliz halkının kişi güvenliğini, mallarını krala karşı güvence altına alıyordu. Ortaçağ ölçüleri içinde oldukça ileri hükümler taşıyan fermanda özellikle yargı gücünün kral karşısında bağımsızlaştırılması yolunda önemli adımlar atılmıştır. İngiltere’deki bu olağan dışı olay başka hiçbir yerde göze çarpmaz. İşte, Rönesans hareketinin doğurduğu aydınlanma sonucu, Kilise’nin istibdatına da karşı çıkılmaya başlanınca, Reform hareketi oluştu (ilk öncüsü *Martin Luther* 1453-1546). Artık XVI. Yüzyıl Batı’da yeni doğan ve Katolik Kilisesi’nin bağnazlığına karşı isyan bayrağı açan Protestanlar ile bin yıla yakın dinsel-siyasal düzeni savunanlar arasında amansız, kanlı kavgalar ile doludur. İnsan Haklarının, Özgürlüklerin kuramları üzerinde çalışanların düşünceleri ancak belli çevrelerde yankı buluyordu. Özgür düşünceyi doğa bilimlerinde bile tam anlamı ile kullanabilmek kabil değilken, insanın günlük yaşayışına hakim olan siyasal-hukuksal düzende özgürlük ilkelerini yerleştirmek çok zordu. Din anlaşmazlıklarının siyasete de yansması üzerine pek çok Protestan insafsızca katledildi. (Örneğin Paris’te bir gecede binlerce suçsuzun öldürülmesi gibi St. Barthelemy katliamı 24.8.1572). Çatışma, devletler arasına da girdi. 1618 yılında çıkan büyük Avrupa savaşı tam otuz yıl sürdü. Bu savaş sırasında gene yüzbinlerce kişi dinsel inançları nedeniyle öldürüldü.

İngiltere’de ise Protestanlığı kabul eden halk ve Katolik kalan krallar arasında mücadelede demokrasi adım adım zaferi sağlıyordu. Ortaçağ sonlarında oluşmaya başlayan ve *yalnız soyluların temsil edilmesine rağmen*, dönemine göre pek iyi çalışan parlamento kral karşısındaki yetkilerini artırma savaşında idi. Nitekim 1628’de çıkartılan *Petition of Rights* ile parlamentonun izni olmadan kimseden vergi alınmaması ve yasal bir sebep bulunmadan kimsenin hapsedilememesi ilkesi tanınmış; 1670’de, geçirilen büyük siyasal bunalımların dinmesinden sonra kabul edilen ünlü *Habeas Corpus Act* ile insan haklarının en önemlisi olan kişi dokunulmazlığı yargıç güvencesine bağlanmıştır. Artık Locke’un özlediği bir İngiltere’ye ulaşıyor. 1689’da *Bill of Rights* ile parlamento bir zafer daha kazandı. Asker toplama işi parlamentonun izniyle mümkün olacaktı. Ayrıca, dünyada ilk kez, parlamento üyelerinin, parlamento içindeki konuşmalarından dolayı sorumsuzluğu kabul edildi. 1751 tarihli *Act of Set-telement* yargıç bağımsızlığını kesinleştirdi (Teziç, 1991). Artık İngiliz

Avrupa’da 1618 yılında çıkan ve otuz yıl süren savaşta yüzbinlerce insan dinsel inançları nedeniyle öldürülmüştür.

demokrasisi erkenlik bakımından tarihte tek olan bir gelişme yoluna giriyor ve en önde gidiyordu. Batı'daki diğer ileri ülkeler ise, özellikle Fransız ve Alman filozoflarının getirdiği çok görkemli aydınlanmaya rağmen demokrasi ve insan hakları konusunda pek yavaş idiler. Toplumsal-siyasal düzende soylular ve rahipler ile burjuvazi arasındaki keskin eşitsizlik sürüyordu. Otuz yıl savaşlarının 1648'de Vestefalya (Westfalen) Barışı ile bitmesi ile gerçi Avrupa'da yeni bir dönem başlamıştı. Mezheler arasında hoşgörü yüzbinlerin kanı döküldükten sonra sağlanmıştı. Bu ortam, eşitlik ve özgürlük duygularını geliştiriyordu. Ama örneğin Fransa müthiş bir istibdatla yönetiliyordu. Prusya'nın başını çektiği bazı devletlerde ise, aydınlanmanın birkaç ögesi devlet yönetimine girmişti. Bu çağıra giren hükümdarlar kendilerini *devletin ilk hizmetçisi* olarak görüyor ve böylece *kamu hizmeti* kavramı, siyasal özgürlüklerin yokluğuna rağmen geliyor, adalet işlerinde eşitlik anlayışı daha olumlu bir yola giriyordu. Ama, egemenliğin halkla bölüştürülmesi, yasalar karşısında eşitlik, siyasal özgürlükler, insan hakları kavramları, Yeniçağ Avrupa'sının son yıllarında, bir ölçüde İngiltere dışında, sadece belli çevrelerin düşüncelerinde yaşıyor, ama giderek gelişip yaygın bir duruma geliyordu.

Özet

İlkçağ'dan önceki dönemin temel özelliklerini açıklayabilmek.

İnsan aklını kullanmaya başlaması, onu diğer canlılardan farklılaştırmıştır. İnsan yavaş yavaş araç yapma ve kullanmaya ve bunun sonucunda da tüketici durumdan çıkıp üretici olmaya başlamıştır. İnsan kendi yaşamına elverişli alanları kullanmaya başlamasıyla birlikte yerleşmeye ve toprağı işlemeye başlamıştır. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanların toplumsal düzene geçiş süreçleri ve zamanları birbirinden farklı olmuştur.

İlkçağ'da ortaya çıkan kültürlerin insan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarının gelişmesine etkilerini açıklayabilmek.

İlk yüksek uygarlığı kuran Sümerlerin devlet ve hukuk düzeni konusundaki buluşları ve uygulamaları, kendilerinden sonra Mezopotamya'da ve diğer bölgelerde yaşayan kavimleri etkilemiştir. İnsan, özgürlük ve hak kavramları ile karşılaşmaya başlamıştır. Öte yandan, insanın varlığı ve dokunulmazlığı konusunda, daha önceki topluluklarda görülmeyen derecede ileri adımlar atılmış olmasına rağmen, tanrılara insan kurban etme gibi görenekler Sümerler de varlığını sürdürmüştür. İnsanlığa ışık saçan Sümer uygarlığı ile diğer Mezopotamya kültürleri Mısır'da ve Anadolu'da sökülmecek izler bıraktı. Öte yandan daha uzak diyarlarda, Çin ile Hint'de de çok önemli kültürler doğmaya başlamıştı. Uzakdoğu'da çıkan bazı düşünce akımları tarih boyunca pek çok toplumun siyaset yaşamı üzerinde etkili olmuştur.

Roma'da Principatus döneminin ortalarına kadar, halk meclisleri ve senatolar yurttaşın devlet yönetimine katılımını gerçekleştirmiştir. Bu yolla, Roma yurttaşları siyasetin içine girmişler, teorik düşünceler yapıcı ve pratik görüşlerle, canlı bir siyasal yaşam kurmuşlardır. Bu özgür ortam içinde yaşayan siyasetçiler, sözleri ve yazıları ile demokrasiyi elden geldiği ölçüde sürdürmüşlerdir. M.S. II. Yüzyıldan sonra ise Roma Devleti tam bir monarşik imparatorluk durumuna gelmiştir. Devlet gücü demek olan buyurma yetkisi, yâni imperium artık tam anlamıyla halktan imparatora geçmiştir.

Ortaçağ'da inanç sistemlerinin insan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarına etkilerini tartışabilmek.

Ortaçağ Batı Toplumunun belirgin niteliği keskin bir eşitsizliktir. Bu düzende soylular ile Kilise mensupları ayrıcalıklı bir hayat sürüyorlardı. Eşitsizlik eğitimden aile hayatına değin her yerde egemendi. İslamiyet, VII. Yüzyıla kadar insanlığın görmediği bir eşitlik ilkesini getirmesi bakımından çağın ilerisindedir. İslamiyet'in temeli, bütün Müslümanların eşit olduğu görüşüne dayalı olmasına rağmen, belli koşullar çerçevesinde Müslüman olamayanlarda İslam devlet düzeni içinde rahat yaşamışlar ve İslamiyet'in getirdiği hoşgöründen yararlanmışlardır.

Yeniçağ'da insan hakları ve kamu özgürlükleri kavramlarının gelişmesi üzerinde etkili olan düşünceleri açıklayabilmek.

Yeniçağ'da önceleri doğal bilimler alanında etkin olan akılcılık akımı, toplum bilimlerinde de kendini göstermeye başlamıştır. Ünlü hukukçu Grotius insan hakları kavramını bilimsel yolla açıklamaya çalışan ilk düşünür olmuştur. Bu dönemde Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Rousseau ve Voltaire gibi aydınlanma dönemi düşünürleri özgürlük, eşitlik, egemenlik, devlet, doğal hukuk, toplum sözleşmesi, güçler ayrımı ve güçler birliği gibi kavramları tartışmışlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi kabile halinde yaşayan ilkel toplumlar için geçerli bir kuraldır?

- İnsan sadece kendi kabilesi içinde değerli ve dokunulmazdır.
- Yamyamlık yasaklanmıştır.
- Dinsel inançlar için insan kurban edilmesi yasaklanmıştır.
- Başka kabilelerden insan öldürmek suç sayılmıştır.
- Maden işlemede ustalaşmışlardır.

2. Aşağıdakilerden hangisinde yerleşik toplumun **ilk** kurumları oluşturulmuştur?

- Çinliler
- Hintliler
- Sümerler
- Hititler
- Mısırlılar

3. Aşağıdakilerden hangisi Hindistan'da insanlar arasında **eşitsizliğe** neden olmuştur?

- Buddha felsefesi
- Kast sistemi
- Dini inançlar
- Merkezi devlet anlayışı
- Konfiçyus felsefesi

4. Aşağıdakilerden hangisi Perikles'in anlayışına göre özgür insanlardır?

- Toplumda yaşayan tüm yurttaşlar
- Kadınlar ve çocuklar
- Kentin yerlisi erkek yurttaşlar
- Soylu kadın ve erkekler
- Köleler

5. Aşağıdakilerden hangisinde bireylerin devlet hayatına katılımları hukusal bir örgüt aracılığı ile sağlanmıştır?

- İmparatorluk
- Monarşi
- Civitas
- Site
- Polis

6. Aşağıdakilerden hangisi Ortaçağ'da Batıda özgürlük ve insan hakları anlayışı üzerinde belirleyici olmuştur?

- Soylular
- İmparatorlar
- Düşünürler
- Kilise
- Hukuk kuralları

7. Aşağıdakilerden hangisinde köleliğin kaldırılması övgüye değer bulunmuştur?

- Budizmde
- Hristiyanlıkta
- Roma imparatorluğunda
- Çin İmparatorluğunda
- Müslümanlıkta

8. Aşağıdakilerden hangisi Yeniçağın **temel** özelliğidir?

- Akılcılığın ön plana çıkması
- Devlet yönetiminin değişmesi
- Toplumsal sorunların artması
- Ekonomik hayatın zayıf olması
- Tanrı iradesine dayalı hukuk sisteminin egemen olması

9. İnsan haklarının temelini oluşturan *doğuştan eşitlik ve aynı baklara sahip olmak* görüşü aşağıdaki düşünürlerden hangisine aittir?

- Martin Luther
- John Locke
- Montesquieu
- Voltaire
- Rousseau

10. Aşağıdakilerden hangisinde kişi dokunulmazlığı yargı güvencesine bağlanmıştır?

- Toplum sözleşmesi
- Petition of Rights
- Magna Carta
- Habeas Corpus Act
- Bill of Rights

“Yaşamın İçinden

İnsan haklarına iyi bakmıyoruz

Nâzım ALPMAN

Türkiye’de gençlerin yüzde 61’i insan haklarına saygı gösterilmediğine inanıyor. Yüzde 94’ü ise kendisinden başka kimseye güvenmiyor. Bu, dünyadaki en yüksek güvensizlik oranı. 720 bin euroluk araştırma maliyetinin 600 bin eurosunu AB karşıladı.

Ülkemizde insan hakları uzun yıllar sadece işkence görenlere ait dar kapsamlı bir sorun gibi görüldü. Öncelikle solcuları ilgilendiriyordu. 1980’lerde ülkücüler, insan haklarının kendilerine da lazım olduğunu gördüler. 1990’larda siyasal İslamcılar insan haklarına “selamünaleyküm” dediler. Bu sorunun bir ucunda mağdurlar diğer ucunda ise devlet vardı. Sorun bu ekseninde sıkıştı. Toplumun dışına kaydı. Cezaevlerindeki ölüm oruçları, toplumun büyük kesimi tarafından aksiyon filmi gibi kayıtsız izlendi.

Oysa çağdaş dünyada insan hakları kavramı çok daha geniş bir perspektifle ele alınıyordu. Elbette önce yaşama hakkı geliyordu ama bununla sınırlı değildi. Çalışma, eğitim, eşit işe eşit ücret, işsizlikten korunma, yaşlılara onurlu yaşam hakkı gibi genişleyerek gidiyordu. Ama Türkiye daha “insan haklama” aşamasından kendini kurtaramamıştı ki nasıl insan haklarına gelsin.

Arı Hareketi bünyesinden çıkan Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, “Herkes İçin İnsan Hakları Projesi” ile farklı bir limandan yelken açıyor. Bu proje içinde yer alan gençler iyi okulların başarılı öğrencileriydi. Hiç polis copu yemediler. Gözaltına alınmadılar. İşkence görmediler. Fiziki olarak insan hakları mağdurları değiller. Ama “Türkiye’nin aydınlık geleceği” diye takdim edilip tören sonunda kürsülerin altına itilen gençler olarak ülkenin çektiği ıstırapı hissettiler. Öne çıkıp görev üstlendiler. Belalı bir konuyu ele aldılar. İlk adımlarında Türkiye Gençliğinin tomografisini çektiler. Çarpıcı verilerle karşımıza geldiler. Nicelik değil nitelik üzerinde yoğunlaşıyorlar. On binlerce insanı sokağa dökmek yerine yüz binlerce belge ve bilgiyi milyonlara ulaştırmayı hedefliyorlar.

Araştırmaya katılan gençlerin yüzde 50’si çalışma hakkının insan hakları arasında olduğunu bilmiyor. Yüzde 66’sı işsizliğe karşı korunma hakkından habersiz. Eşit işe eşit ücret alma konusunda gençliğin yüzde 67’si bilgisiz. Eğitim hakkı gençlerin yüzde 75’i tarafından biliniyor. Yüksek öğretim konusunun hak olduğunu kabul edenlerin oranı yüzde 52. Gençler en büyük insan hakları koruyucusu olarak (yüzde 70) mahkemeleri görüyorlar. İkinci sırada yüzde 62 ile devlet var. Polisin insan haklarını koruduğuna inanların oranı yüzde 53. En alt sırada ise yüzde 28 ile siyasi partiler ve medya var.

İki ulusal kongre

Herkes İçin İnsan Hakları Projesi’nin sorumlusu Özgür Ünlühisarçıklı, çalışmalarını hakkında bilgi veriyor.

- Türkiye zor bir dönemden geçti. Bir şekilde bizce bir yanlış anlamamanın sonucu olarak insan hakları teröristlerin yararlanacağı, Türkiye’yi bölmek isteyenlerin yararlanacağı bir araç gibi görüldü. Eğer gençlere insan haklarını bütün yanlarıyla verebilirsek gençlerin insan haklarını benimsemeleri de kolaylaşacak.
- Türkiye’de insan hakları konusundaki eksiklerin giderilmesine çalışıldığı bu dönemde de gençlerin bu konuyu benimsemesi çok önemli. Bu yüzden “Herkes İçin İnsan Hakları” projesini geliştirdik. Projenin temel amacı Türkiye’deki gençlerin insan haklarının kapsadığı tüm alanlarına ilişkin farkındalığını daha üst seviyeye çıkarmak, insan hakkı meselesini bir bütün olarak benimsemesine katkıda bulunmak.
- Projeyi geliştirdik ve AB’ye sunduk. AB de projeyi benimseyerek finansal destek sağladı. Projenin ana faaliyetlerine baktığımız zaman, gençlik araştırması -ki gerçekten ilginç bulgular var bu gençlik araştırmasında- uzmanlara yazdırılmış beş kitap, halen işletimde olan www.hiib.org adresli bir web sitesi, üç yılda 20 ilde 24 adet il forumu ve Türkiye çapından katılımcıların geleceği iki ulusal insan hakları konferansı düzenlenmesini görüyoruz.
- Ulusal insan hakları konferansları iki tane olacak. 2004 Martı’nda Ankara’da Anadolu’dan 400 genç katılacak. Türkiye’den ve dünyadan uzmanlar konuşmacı olacak. 2005 Martı’ndaki konferans da İstanbul’da 600 gencin katılımıyla olacak.
- Bizce önemli sonuçlardan biri, Türkiye’de gençlerin yüzde 61’inin insan haklarına yeterince saygı gösterilmediğini düşünmesi. Bu oldukça yüksek bir rakam. Zaten yüzde 90 çıksaydı yapmaya gerek olmazdı. Türkiye’de insan hakları standartlarını yükseltme doğrultusunda atacağımız her adım, Türk Gençliğinin talepleri doğrultusunda ve görmek istedikleri Türkiye’yi yaratma doğrultusunda olacak.
- Siyasete ilgili gençler, insan haklarına da daha çok ilgi duyuyorlar. İnsan hakları konusundaki tutumlarla siyasi görüş ve siyasi parti tercihleri arasında çok yakın bir ilişki var.
- İnsan hakları konusunun siyasallaşması insan haklarının bir bütün olarak özümsemesinde bir engel. Herkes insan hakları konusunda kendisine göre öncelikler belirliyor. Grup çalışmalarında açıkça insan hakkı ihlali olan bir konuda “Bu bir insan hakları

ihlali midir” diye sorduğumuzda “Hayır değildir” şeklinde yanıt aldığımız gibi, şu üzücü cevap da yoğun olarak verildi: “Evet insan hakları ihlalidir; ama ihlalse de ihlaldir, gerekiyorsa da ihlal edilebilir.” İşte o genç, kendi siyasi görüşü doğrultusunda bazı hakların ihlal edilmesinin ülkenin çıkarları açısından uygun olduğunu düşünüyor.

- Toplumsal katılım sorumluluğunu reddeden bir gençlik söz konusu. O zaman insan haklarının ilk bacağına her zaman eksik kalacağını görüyoruz. İnsan sırf insan olduğu için insan hakkına sahiptir.

Nasıl yapıldı

Araştırmanın saha çalışması 29 Mart-8 Nisan 2003 tarihleri arasında yürütüldü.

Türkiye'nin genç nüfusunu temsil eden 16-27 yaş arası bin 223 kişi ile yüz yüze görüşüldü.

Görüşmelerin yüzde 67'si kentlerde, yüzde 33'ü ise kırsal kesimde yapıldı.

Görüşülen kişilerin yüzde 24'ü evli, yüzde 76'sı bekar. Bekarların yüzde 90'ı ailesiyle yaşıyor.

Araştırmaya katılanların yüzde 33'ü ilkokul ve altı eğitilmiş. Yüzde 30'u öğrenci, yüzde 29'u çalışıyor, yüzde 13'ü işsiz. Yüzde 26'sı ev kadını. Ev kadınlarının yüzde 67'si ilkokul ve altı eğitilmiş.

Katılanların yüzde 66'sının hane geliri aylık 500 milyon ve daha düşük düzeyde.

Yüzde 36'sı internet kullanıyor.

Araştırma İstanbul, Bursa, İzmir, Denizli, Ankara, Konya, Samsun, Trabzon, Adana, Antalya, Erzurum ve Diyarbakır'da yapıldı.

Kaynak: Arşiv 01 Eylül 2003 Pazartesi

<http://www.aksamgrubu.com> adresinden 12.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak” konusuna bakınız.
2. c Ayrıntılı bilgi için “İlkçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
3. b Ayrıntılı bilgi için “İlkçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
4. c Ayrıntılı bilgi için “İlkçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
5. c Ayrıntılı bilgi için “İlkçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
6. d Ayrıntılı bilgi için “Ortaçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
7. e Ayrıntılı bilgi için “Ortaçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
8. a Ayrıntılı bilgi için “Yeniçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
9. e Ayrıntılı bilgi için “Yeniçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.
10. d Ayrıntılı bilgi için “Yeniçağ'da Gelişim” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Adıvar, Abdülhak Adnan. (1969). **Tarih Boyunca İlim ve Din**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akurgal, Ekrem. (1988). **Anadolu Uygarlıkları**. İstanbul: Net Türistik Yayınlar.
- Bury, J. B. (1959) (Çeviri). **Fikir ve Söz Hürriyeti**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çotuksöken, Betül, Saffet Babür. (1989). **Metinlerle Ortaçağda Felsefe**. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Darga, Muhibbe. (1984). **Eski Anadolu'da Kadın**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1954). **Kuarn-ı Kerim ve Meali**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göze, Ayferi. (1982). **Siyasal Düşünce Tarihi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlar.
- Karadeniz-Çelebican, Özcan. (1986). **Roma Hukuku**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karaman, Hayreddin. (1984). **Anahatlarıyla İslâm Hukuku I**. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kınal, Firuzan. (1962). **Eski Anadolu Tarihi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kramer, S. N. (1990) (Çeviri). **Tarih Sümer'de Başlar**. Ankara.
- Malay, Hasan. (1990). **Çağlar Boyu Kölelik**. Ankara: Gündoğdu Yayınları.
- Okandan, Recai Galip. (1951). **Umumî Hukuk Tarihi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Savcı, Bahri. (1953). **İnsan Hakları Kanunilik Yolu ile Korunması**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şenel, Alâeddin. (1970). **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Teziç, Erdoğan. (1991). **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**. İkinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tuna, Osman Nedim. (1990). **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuncay, Mete. (1969). **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi I**. Ankara: Türk Siyasi İlimleri Derneği Yayınları.
- Umur, Ziya. (1974). **Roma Hukuku**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ülken, H.Ziya. (1957). **İslam Düşüncesi ve II-İslam Felsefesi Tarihi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İnsan Hakları ile Kamu Özgürlüklerinin Uygulama Alanına Geçirilmeye Başlanması

3

Bu ünite, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin uygulama alanına geçirilmesi konusu incelenmiştir. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluşu, Fransız ihtilali, doktrinde gelişmeler, anayasa hareketleri, sosyal haklar ve insan haklarının uluslararası alandaki ilk önemli uygulamaları açıklanmaya çalışılmıştır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra aşağıdaki bilgi ve becerilere sahip olacaksınız:

- 👁️ Coğrafi keşiflerin insan hakları, özgürlük ve eşitliğe etkilerini açıklayabileceksiniz.
- 👁️ Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ile özgürlük mücadelesi arasında bağlantı kurabileceksiniz.
- 👁️ İnsan hakları kavramının gelişmesi ile Fransız İhtilali'nin sonuçları arasında bağlantı kurabileceksiniz.
- 👁️ Yakınçağ filozoflarının özgürlük, eşitlik ve insan hakları kavramlarına katkılarını yeni boyutları açıklayabileceksiniz.
- 👁️ XIX. Yüzyıldaki anayasa hareketleri ile insan hakları ve özgürlüklerin ilişkisini kurabileceksiniz.
- 👁️ Liberalizm ve Sosyalizm akımının insan hakları ve özgürlükler kavramlarına etkisini açıklayabileceksiniz.
- 👁️ İnsan haklarının uluslararası alandaki ilk uygulamaları bağlamında köleliğin kaldırılması ve savaşların insanileştirilmesini tartışabileceksiniz.

AB'nin Büyükleri Göçmenleri Uçakla Sınırdışı Edilecek

Fransa, İngiltere, Almanya ve İspanya, yasadışı göçmenleri sınır dışı edebilmek için birlikte ortak uçak kiralayacak.

AB'nin 5 büyük ülkesi Fransa, Almanya, İngiltere, İspanya ve İtalya'nın içişleri bakanları, yasadışı göç ve terörizmle mücadele konusunda alınacak önlemleri tartışmak için, Fransa'nın deniz kıyısındaki La Baule kasabasında dün gece yarısı başladıkları toplantılara bugün devam ettiler.

Fransa İçişleri Bakanı Nicolas Sarkozy, basına yaptığı açıklamada, bugünkü toplantıda, ülkelerin yasadışı göçle mücadele konusunda sunduğu önerilerin tartışıldığını belirtti. Sarkozy, "Paris, Londra, Berlin ve Madrid'in kaçakların geri gönderilmesi için ortak kiralık uçak tutulması konusunda çalışma başlatacaklarını" söyledi.

"Kaçakların ülkelere geri dönmelerini birlikte organize edeceğiz" diyen Sarkozy, "4 ülke hükümetinin de siyasi görüşleri farklı bile olsa bu konuda ortak bir iradeye sahip olduğunu" bildirdi.

Sarkozy, "Fransa'da 2002 yılında oturma izni olmayan 84 bin kişinin polis tarafından sorgulandığını" batırlattı ve "Alınan önlemler sonrasında bu rakamın 2003 yılında 14 bine düştüğünü" söyledi.

Fransız bakan, tutuklanan insan taciri sayısının da arttığına dikkat çekti. AB'ye üye 5 büyük ülkenin içişleri bakanları, gelecek toplantılarını Şubat ayında Almanya'da yapacak. Toplam nüfusu 377 milyon olan AB'nin 5 büyük ülkesinde ise yaklaşık 300 milyon kişi yaşıyor.

Kaynak: Hürriyet Gazetesi 20.10.03

<http://www.hurriyetim.com.tr/haberler> adresinden 08.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

Anahtar Kavramlar

- İnsan Hakları
- Kamu Özgürlükleri
- Fransız İhtilali
- Doktrin
- Anayasa
- Sosyal Haklar
- Liberalizm
- Sosyalizm
- Kölelik

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN (ABD) KURULMASI
- FRANSIZ İHTİLALİ
- DOKTRİNDE GELİŞMELER
- XIX. YÜZYILDA ANAYASA HAREKETLERİ
- SOSYAL HAKLAR KAVRAMINA GEÇİŞ
- İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI ALANDA İLK ÖNEMLİ UYGULAMASI
 - Köleliğin Kaldırılması Çabaları
 - Savaşların insanileştirilmesi Çabaları

GENEL OLARAK

Coğrafi keşiflerin insan hakları, özgürlük ve eşitliğe etkilerini açıklayabilmek.

Yeniçağ'ın sonlarına doğru, dünya tarihi büyük bir hareketlilik kazanmıştır. Özellikle Batı Avrupa'da gözlenen ekonomik patlama, bilim ve sanat alanlarında hızla artan birikim, düşüncenin özgürlüğünü kamçıyordu. Yeniçağ başlarında Amerika kıtasının bulunması, Avrupa insanının önünde geniş ufuklar açmıştı. Kuzey Amerika'nın yavaş yavaş başta İngiliz asıllılar olmak üzere pek çok Batı Avrupa insanı için yeni bir vatan durumuna gelmesi önemli bir olaydır. Dünyanın o güne kadar Batıya ve pek çok başka yörelere gizli kalmış diğer ülkelerinin keşfedilmesi, amansız ve insan haysiyetini ayaklar altına alan bir sömürgecilik hareketini başlatıyordu. Batının deniz aşırı *kolonilerinde* Yeniçağ'dan beri işlenen yeni değerler yerleşirken, *sömürgeler* eşitlik, özgürlük, insanlık düşüncelerinin sokulmadığı yerler olarak kalıyorlardı.

Bir zamanlar büyük uygarlık merkezleri olan OrtaDoğu ile UzakDoğu'nun pek çok ülkesinde durgunluk başlamıştı. Çeşitli ekonomik ve kültürel sebepler ile açıklanabilecek bu durgunluktan da gene sömürgeci Batı yararlanıyor, bu ülkeler üzerinde üstünlük kuruyordu.

Bu önemli gelişmeye karşılık, Avrupa'nın iç düzeni aksaklıklar ile doluydu. Kıta Avrupası'nın bazı ülkelerinde gözlenen Aydınlanma İstibdatı, nihayet, düşünce gelişmesi ve devletin pratik işleme yönünde yararlı olmuştu. Fakat büyük düşüncülerin özlediği ve geniş kütlelere yayılan eşitlik, özgürlük, demokrasi ülkeleri henüz gerçekleşme yolunda değildi. Ama orta sınıflara giderek hakim olan bu düşünceler, uygulama alanına dökülebilme ortamı belirince yeni ve büyük bir çağın açılmasında en baş etken olacaklardır.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN (ABD) KURULMASI

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ile özgürlük mücadelesi arasında bağlantı kurabilmek.

ABD'nin doğuşu, konumuz açısından tarihin en önemli aşamalarından birini oluşturmaktadır. İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri ilk kez, yeni kurulan bir devletin temel yapısına konulmaktadır.

Kuzey Amerika'nın doğu kesimlerinde İngilizler XVII. Yüzyıl başlarından beri koloniler kurmaya başladılar. Giderek sayılan on üçe ulaşan bu kolonilerde yaşayan çoğu İngiliz asıllı Batılılar, XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Anavatan ile anlaşmazlığa düştüler. Çeşitli sebeplerin etkisiyle İngilizler, bu zengin kaynaklara sahip kolonilerini ihmal etmeye, oralarda yaşayanları Anavatan'da geçerli olan hukuk düzeninin imkânlarından yararlandırmamaya başladılar. XVII. Yüzyıldan beri Batı kültürünün bir parçası olarak gelişen Kuzey Amerika halkı, Anavatan'ın bu tutumunu hazmedemedi. O yöredeki nüfuzlarını İngilizlere kaptıran Fransızların da desteği ile Kuzey Amerika'da 1773 yılında bir bağımsızlık savaşı başladı. İngilizlere karşı yürütülen bu savaş arasında Kuzey Amerikalılarda bir devlet ve ulus bilinci oluştu. Zaten İngiliz demokrasinin esaslarına göre yaşamaya alışmış olan Amerikalılar, bu savaş sırasında, ileride kuracakları devletin bireysel özgürlüklere

dayanmasını istiyorlardı. İngilizlerin pratik yönetim geleneği ile Fransız özgürlük düşüncesinin bağdaşması 12 Haziran 1776'da ünlü *Virginia Haklar Bildirisi*'nin hazırlanıp ilânı ile ilk ürünü verdi. Bu ünlü bildirinin kısa bir özeti şudur:

“... Aşağıdakileri tam ve tartışılmaz birer gerçek sayarız. İnsanlar eşit olarak yaratılmıştır; insanlara Yaratan tarafından reddi ve yok edilmesi imkânı olmayan bazı haklar verilmiştir; bu hakların başında yaşamak, özgürlük ve mutluluğu aramak hakları gelir; bu haklardan yararlanmayı sağlamak için insanlar aralarında hükümetler (devletler) kurmuşlardır ki bu hükümetlerin gerçek gücü yönetilenlerin isteginden çıkar; her ne zaman ki herhangi bir hükümet şekli, varlığının sebebi olan bu amaçların yıkıcısı olursa, halk onu değiştirmek veya lağvetmek ve temellerini bu ilkeler üzerine kurarak ve güçlerini kendisine güvenlik veya mutluluk sağlanması için en uygun görülecek şekillere göre düzenlemek üzere yeni bir hükümet yapma hakkını haizdir. Gerçek ihtiyatlılık, hafif sebepler ve geçici icaplar için çok zamandan beri yerleşmiş olan hükümetleri değiştirmemek gerekli olduğunu belirtiriz. Aynı zamanda fenalıklara dayanmak kabil oldukça insanların öteden beri alıştıkları şekilleri tabrip ederek haklarını yerine getirmekten çok, acıya katlanmaya eğilimli olduklarını her zamanki deneyler göstermiştir. Fakat daima aynı amacı güden uzun birtakım kötülük ve baksızlık eylemleri, ulusu mutlak bir istibdat boyunduruğu altına sokmak gayesini kesinlikle gösterirse, ulus böyle bir hükümeti devirmek ve gelecek için esenliğini yeni güvenceye bağlamak hakkına maliktir ve bu onun görevidir” (Akın, 1980, s.287).

16 maddelik bu bildirinin can alıcı noktaları o güne kadar siyasette hiç kimse nin göze alamadığı bir cesareti dile getiriyor. Bu noktada Rousseau'nun etkisi kendini hemen belli eder. Bildiri ayrıca özgürlüklerin güvencesi için yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılmasını, seçimlerin serbestliğini; vergilerin ulus isteği dışında salınamayacağını belirttikten sonra, kişi güvenliğini sağlayan hükümleri ile kişilerin haklarındaki suçlamaları öğrenmek ve kendilerini savunmak yetkilerine malik olmalarını istemektedir. Böylece Montesquieu'nun da nefesini bildiride hissediyoruz. Lâik düşünce de bu haklar bildirisinde kendini belli etmekte, dinin gereklerinin zor ve şiddetle değil akıl ve inanç yolu ile yerine getirmekte herkesin özgür ve eşit olduğu belirtilmektedir. Birkaç gün sonra 4 Temmuz 1776'da bu kez bağımsızlık mücadelesine katılan koloni temsilcilerinin ortak sesi, *Thomas Jefferson'un* (1743-1826) hazırladığı *Bağımsızlık Bildirisinde* yükseldi. Virginia bildirisiyle temelde aynı olan bu metin, onüç eski İngiliz kolonisi, tek tek bağımsızlaştıkları zaman, anayasalarının başlarına koydukları *Bill of Rights*'ların da benzeridir. 1783'te bağımsızlık savaşı zaferle bitti. İngilizler eski kolonilerinin bağımsızlıklarını tanıdılar. Bunlar da bir süre sonra tekrar biraraya geldiler. 1787 yılında ilan ettikleri Anayasa *dünyanın ilk modern yazılı anayasasıdır*. Bu anayasa gene dünyada ilk kez *federal bir devlet* yapısı kurmuştur. Çeşitli değişikliklere rağmen bugüne kadar yürürlükte kalan, en uzun ömürlü anayasadır bu metin. Yeni kurulan ABD, Anayasasına Virginia bildirisini temel yapmıştır.

Bu bildiriler ve ABD Anayasası bir bütün olarak incelenince, şu önemli sonuç ortaya çıkıyor: Uygulamadaki aksaklıklara rağmen, ABD'nin anayasal kökeninde yüksek insanlık ülküsü vardır. Sofistlerden beri gelen, son olarak Rousseau'da en açık biçimini alan *insanların doğuştan gelen özgürlüklere sahip ve birbirlerine eşit oldukları* ilkesi, *doğal hukuktan pozitif hukuka geçmiş*, böylece *uygulanabilir* olmuştur. ABD'nin anayasal sisteminde kuramsal açıdan birbirine zıt gözükse bile hem Rousseau'nun *halk egemenliği* ilkesi, hem de Montesquieu'nun *güçler ayrımı*

1787 yılında ilan edilen ABD Anayasası dünyanın ilk modern yazılı anayasasıdır.

ilkesi temeldir. Böylece Rousseau'nun *güçler birliği* sistemine varan görüşü, yumuşatılmış ve her iki anlayışın bir siyasal potada kaynaştırılmasının mümkün olabileceği kanıtlanmıştır.

ABD'nin kurulması İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri alanında yeni bir dönemin açılışını müjdelemektedir. Bu müjdenin ardından patlak veren Fransız İhtilâli ile bazı toplumlar *Yakınçağ*'a geçme yoluna girdiler.

Amerika kıtasındaki özgürlük mücadelesinin nasıl sonuçlandığını açıklayınız?

SIRA SİZDE

FRANSIZ İHTİLÂLİ

İnsan hakları kavramının gelişmesi ile Fransız İhtilali'nin sonuçları arasında bağlantı kurabilmek.

Sonuçları bütün dünyanın hemen her köşesinde görülen bu büyük olay hakkında binlerce cilt araştırma yayınlanmıştır. Toplum bilimleri uğraşan herkesin bildiği bu olayın üzerinde, sadece konumuz açısından kısaca duracağız (Üçok, 1980; Selçuk, 1987):

Yeniçağ ile başlayan ve giderek oturan toplum düzeni en katıksız biçimini Fransa'da almıştı. Koyu bir mutlakiyet mantosu içinde egemenliğe kayıtsız şartsız sahip bir kral; ayrıcalıklı ve eşitsiz bir toplumun en üstünde buluna soylular, onlarla birlikte hüküm süren kilise mensupları; girişim ve sermaye sahibi, devletin bütün yükünü çeken ama özgürlükleri kısıtlı burjuvalar; köylüler; eski kölelik rejiminin artıkları olan diğer alt sınıflar... Hepsi en keskin çizgilerle Fransa'nın yapısını oluşturuyordu. Yüzelli yıla yakın süren ve Fransa'nın Avrupa'da üstünlük sağlaması amacı ile çıkan savaşlar ekonomiyi mahvetmişti. Fransa bu savaşlar sonucu verimli büyük bazı sömürgelerini de yitirmişti. Öte yandan Yeniçağ'daki aydınlanma bu ülkede göz kamaştırıcı boyutlar almıştı. Özellikle burjuvazi okuma hırsı ve kültürleşme aşkı içinde idi. ABD bağımsızlığının bu ekonomik ve kültürel kargaşa içindeki Fransa'da etkisi de çok önemlidir. Orada Fransız filozoflarının düşünceleri bir yeni devlete temel tutulmuştu ve bu gerçek, hayranlık ve coşku uyandırıyor-du. İşte bu ortamdaki bazı toplumsal olayların etkisi ile, ihtilâl patlak verdi. Çeşitli düşüncelerin, ilkelerin karmakarışık bir şekilde çarpıştığı ihtilâlin hedefi belli idi: Ayrıcalıklara son vermek, eşitlikçi ve demokratik bir düzen kurmak. Bu ilkenin çevresinde içtenlikle veya zorla yahut fırsatçılık duygularıyla hareket edenler, ihtilâlin uzun süre gerçek yolunu bulmasını engellemiştir. Bunu da, bir çağın tasfiyesi söz konusu olduğundan doğal kabul etmek yerinde sayılır.

Fransız İhtilâli'nin konumuz bakımından önemi, ABD'nde ilk kez hukuksal düzeyde beliren İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin, bu büyük olayla daha kapsamlı bir biçimde ifade edilmesi, ayrıca bu ülkelerin gerçekleşmesi için ilkönce Avrupa, sonra da dünya çapında bir mücadele isteği ve heyecanı doğurmuş olmasıdır. Bu istek ve heyecan dalga dalga yayılarak pek çok ülkede özgürlük mücadelesinin başlamasına yol açmıştır.

İhtilâlin evrelerini bir yana bırakarak konumuza kısaca eğilelim. İhtilali başlatan, kralın bir danışma kurulu olması dışında bir niteliği bulunmayan *Etats Généraux*'da *üçüncü tabaka (burjuvazi)* temsilcilerinin oluşturduğu kanattır, kendisine *Ulusal Kurucu Meclis* adını veren bu kurul, ihtilâlin başlangıcında motorluk görevini yaptı. İhtilâlciler 27 Ağustos 1789 günü, gerçekleştirmek istedikleri amaçların programı niteliğini taşıyan bir bildiri yayınladılar. *İnsan ve Yurttaş Hakları Demeci*

Fransız İhtilali'nin hedefi, ayrıcalıklara son vermek, eşitlikçi ve demokratik bir düzen kurmaktır.

adıyla tarihsel bir ün kazanan bildirinin metnini aynen vermek gerekiyor. Zira bu ünlü bildiri insan hak ve özgürlüklerinin çok uzun süre en doyurucu ifadesi sayılmış ve Fransız İhtilâli modelini benimseyen ülkelerde hep bayrak yapıldığı gibi XX. Yüzyıl İnsan Hakları bildirilerine de temel oluşturmuştur.

“Başlangıç: Kurucu meclis hâlinde toplanmış olan Fransız ulusunun temsilcileri, insan haklarının bilinmemesinin, unutulmasının ve küçümsenmesinin, genel kötü durumun ve yönetimin bozukluğunun biricik nedeni olduğuna inanarak insanın doğal, başkasına verilmez ve kutsal haklarını resmî bir demeç ile ilân, etmeğe karar verdiler; ta ki bu demeç toplumun bütün üyelerinin daima gözlerinin önünde bulunsun ve onlara durmadan hak ve vazifelerini batırlatsın, ta ki yasama ve yürütme güçlerinin bereketleri her an bütün devlet kurumunun amacıyla karşılaştırılsın ve onlara daha çok uyulsun; ta ki bundan böyle yurttaşların basit ve tartışılmaz prensiplere dayanan yakınmaları anayasanın korunmasına ve genel mutluluğun sürmesine yarasın.

Bundan ötürü Ulusal Meclis, Üstün Varlığın önünde ve koruyuculuğunda insanın ve yurttaşın aşağıdaki haklarını kabul ve ilân eder:

1. *İnsanlar özgür ve hukuk bakımından eşit doğar ve öyle kalırlar. Toplumsal ayrılmalar ancak ortaklaşa yarara dayanabilir.*
2. *Siyasal her birleşmenin amacı, insanın doğal ve zamanaşımı ile ortadan kalkmayan haklarının korunmasıdır. Bunlar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme haklarıdır.*
3. *Her türlü güvenlik hakkının kökeni niteliğinden ötürü, halkıadır. Açıkça halktan gelmeyen bir otoriteyle hiçbir topluluk ve hiçbir kişi donatılamaz.*
4. *Özgürlük, başkasına zarar vermeyen herşeyi yapabilme gücüdür; bundan ötürü her insanın doğal haklarının kullanılmasının sınırı, toplumun diğer üyelerine aynı haktan faydalanmayı sağlayan sınırdır; bu sınırlar ancak yasayla belirtilebilir.*
5. *Yasa, yalnız toplum için zararlı olan hareketleri yasaklayabilir. Yasanın yasak etmediği hiçbir şeyin yapılmasına engel olunamaz ve yasanın buyurmadığı bir şeyi yapmağa kimse zorlanamaz.*
6. *Yasa genel iradenin açıklanmasıdır. Yasanın yapılmasına her yurttaşın kendisinin veya temsilcilerinin katılması hakkıdır. Koruduğu zaman da, cezalandırdığı zaman da yasa herkes için aynı olmalıdır. Yasa önünde bütün yurttaşlar eşit olduklarından hepsi de bütün memurluklara, mevkilere ve kamu işlerine yeterliklerine göre ve erdem ve yeteneklerinden başka hiç bir ayırım yapılmaksızın eşit olarak kabul edilirler.*
7. *Yasanın gösterdiği durumlar dışında hiç kimse suçlandırılamaz, tutuklanamaz ve gözaltına alınamaz. Bütün bunlar için yasanın koyduğu biçimlere uymak gerekir. Keyfi buyruklar verilmesini isteyenler, verenler, bu buyrukları yerine getirenler cezalandırılır; ancak yasa gereğince çağrılan veya tutulan her vatandaşı, hemen uymağa mecburdur; direnenler cezalandırılır.*
8. *Yasa sadece kesin ve açık olarak gerekli cezalar koymalıdır; suçtan önce konmuş ve ilân edilmiş ve usulüne göre uygulanan bir yasa olmadıkça hiç kimse cezalandırılmaz.*
9. *Her insan, suçtu olduğu bildirilinceye kadar suçsuz sayılacağından, onun tutulması gerekli görüldüğü zaman, kendisini elde tutmak için gereken sıklıktan artık bir sertlik yasayla ciddi biçimde cezalandırılmalıdır.*

10. *Hiç kimse, dinsel nitelikte bile olsa, kanılarından ötürü rabatsız edilemez. Elverir ki, bu kanıların açığa vurulması yasayla kurulan kamu düzenini bozmasın.*
11. *Düşünce ve kanıların özgürce açığa vurulması, in sanın en değerli haklarından biridir; bundan ötürü her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir, düşünebilir. Yasayla belirtilen durumlarda, bu özgürlüğün kötü kullanılmasından sorumlu olma ayrıktır.*
12. *İnsan ve yurttaş haklarının korunması için bir kamu gücü gerekir; böylece bu güç, eline verildiği kimselerin özel yararları için değil, herkesin iyiliği için kurulmuştur.*
13. *Kamu gücünün sürdürülmesi ve yönetim giderleri için genel bir vergi gerekir. Bu vergi bütün yurttaşlar arasında zenginlikleri oranında eşit olarak bölüşülmelidir.*
14. *Bütün yurttaşlar kendileri veya temsilcileri aracılığıyla devlet vergisinin gerekliliğini onamak, ona serbestçe rıza göstermek, kullanılışını gözden geçirmek, toplanışını ve süresini belirtmek hakkına sahiptir.*
15. *Toplum her devlet memuruna, yönetimin hesabını sormak hakkına sahiptir.*
16. *Bir toplum içinde haklar güvenlik altına alınmamış, güçlerin ayrılığı belirtilmemişse o toplumda anayasa yoktur.*
17. *Mülkiyet hakkı dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğundan hiç kimse malik olduğu bir şeyden yasaya uygun bir yolda görülen kamu ihtiyacı açık olarak gerektirmedikçe ve önceden adil bir tazminat ödenmeden yoksun kılınamaz” (Üçok, 1980, ss.18-20).*

Bu bildirinin içerdiği hükümleri şöylece özetleyip açıklayabiliriz:

- Bütün insanlar özgür ve haklar bakımından eşit doğarlar. Bu çok önemli cümle, bildiriye sadece yurttaşlar için değil, bütün insanlar için gerekli kılıyor. Bu da “İnsan Hakları” konusunda devrimsel bir adımdır.
- Devletin (siyasal birleşmenin) amacı bu özgürlükleri ve hakları korumaktır.
- Devlet otoritesinin kaynağı halktır. Bütün devlet görevlileri de yetkilerini halktan alırlar. Göreve gelişlerinde de sadece erdem ve yetenek aranır.
- Devletin yönetilmesi yasalar yoluyla olur. Yasalar kamu (ulus) iradenin açıklanmasından ibarettir. Bütün yurttaşlar bu yasalar karşısında eşittir.
- Doğal bir hak olan özgürlük başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilme gücüdür. Özgürlükler ancak yasa ile sınırlandırılabilir. Bu sınırın da ölçüsü ortak yarardır.
- Yasaya uymayan suç ve ceza olamaz. Yurttaş, suçu sabit oluncaya kadar masum sayılacağından ona karşı zorbalıkla davranılamaz.
- Temel özgürlükler şunlardır: Dinsel kanılara sahip olma; düşünme, basın özgürlükleri. Bu özgürlüklerin çerçevesini çizen yasalar ise çiğnenemez.
- Mülkiyet ayrı ve kutsal bir haktır. Sadece kamu yararı ile ve karşılığı peşin ödenerek ortadan kaldırılabilir.

Bu ilkeler, bazı sorunları da birlikte getiriyor. Bildiri gerçi bütün insanların doğuştan özgür ve yok edilemez haklarla donatıldığını kabul ediyor. Doğal hukukun bir zaferi olan bu ifade, bir kaç satır sonra biraz zayıflıyor. Özgürlükler, yasa ile sınırlandırılabilir. Bu sınır da kamunun (yani bütün halkın) ortak yararı ile belirlenir. Evet, yasaları da ulus yapar. Ama ulusa özgürlükleri sınırlamada çok esnek bir ölçü kamu yararı verilmiştir. Gene, Rousseau’nun toplum sözleşmesi anlayışına göre kurulmuş devlete, *doğal hakların korunması* görevi yükleniyor. Bu haklar ara-

sında zulme karşı direnme de var. Peki, zulmü devlet yaparsa ne olacaktır? Devlet, korumakla yükümlü olduğu bu hakkı kullanması gerektiği zaman yurttaşından esirgerse ne yapılacaktır?

Bu temel sorunlara değindikten sonra şunları belirtebiliriz: Bu bildiri, insanların doğuştan sahip olduğu hakları tanımış, gene bu haklar bakımından eşitliği kabul etmiştir. Bildiri ile devletin kökeni binlerce yıllık alışkanlıklar yıkılarak tanrısal güçlere değil doğrudan doğruya ulusa dayandırılmıştır. Başta kral olmak üzere -zira bildiri ilân edildiği sırada krallık henüz yaşıyordu- bütün kamu görevlileri yetkilerini halktan alacaklardır. Özgürlükler doğal hakların içinde bulunduklarından, devletin görevi onları korumaktır... Bütün bunlar bildirinin olumlu yanıdır. Ama ihtilâl felsefesine egemen olan görüşler henüz tam olarak belirlenmediği için, bazı alışkanlıklar sürmektedir. Özgürlüklerin doğuştan geldiği halde sınırlanabilmesi anlayışı bu cümledendir. Öte yandan, mülkiyetin *kutsal* bir hak sayılarak sınırsız denilebilir biçimde korunması, ihtilâli yapan üçüncü tabakanın yüzlerce yıllık enişlerini kesinlikle giderme çaresi aradığına bir kanıttır.

Bildirimiz, Virginia'da duyurulan metin ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ama, daha kesin ifadelerle sahiptir. Ayrıca, hukuksal açıdan, yukarıdaki sakıncalara rağmen, özellikle İnsan Hakları kavramı bakımından öbürüne göre kapsamı oldukça geniştir.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde insanların doğuştan sahip olduğu hakları tanımış, gene bu haklar bakımından eşitliği kabul edilmiştir.

Fransız İhtilâli'nin evreleri üzerinde durmayacağız. Kısaca şu kadarını belirteyim: **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi** ihtilâlciler ve yandaşları tarafından coşku ile karşılandı ise de Fransa içinde muhafazakâr çevrelerde çok olumsuz değerlendirildi. Örneğin en başta kral, bildiriye onaylamadı. Soyluların bu inadı, bir süre sonra ihtilâli çığırdan çıkardı. Yapılan yeni -ve olumlu- düzenlemelere karşı gelenler, başta kral, şiddet yanlılarının iktidara geçmesi ile tasfiye edildiler. Bundan sonra, iktidar sahipleri bir yandan tutucu çevrelerin neden olduğu iç savaşı, diğer yandan da Avrupa'daki, hükümdarların bin yıllık bir düzenin yıkılmasına karşı çıkmalarıyla oluşturdukları cephe ile uğraşmak zorunda idiler. Ama, sonuç Fransız İhtilâli'nin itici gücü olan düşüncelerin zaferidir. Bin yıllık düzen kısa bir sürede değiştirilemezdi. Korkunç çalkantılardan sonra diğer belli başlı Avrupa ülkelerine de sıçrayan Fransız İhtilâli İnsanlık tarihindeki büyük akışın içinde, hak ettiği yeri almıştır. Karşı devrimcilerin arada bir geçici zaferlerine rağmen, XIX. Yüzyıl ortalarına doğru, hele 1830 yılında ve bu kez pek çok Avrupa ülkesinde çıkan ihtilâller sonucunda, 1789 Bildirisinin esasları, siyaset ve devlet hayatına silinmez bir biçimde yerleşmeye başlıyordu.

SIRA SİZDE

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile Virginia Haklar Bildirisi arasındaki temel farkı açıklayınız.

DOKTRİNDE GELİŞME

Yakınçağ filozoflarının özgürlük, eşitlik ve insan hakları kavramlarına kattıkları yeni boyutları açıklayabilmek.

Fransız İhtilâli'nin çıkışında manevî etken rolünü oynayan düşünürlerin ardından gelenler, bu büyük olayın geçtiği dönemin içinde yaşadılar. Bu da onlara hiç kuşkusuz yeni ufuklar açmıştır. İnsan Hakları ve Özgürlükleri kavramlarının gelişmesi bu yolla daha kapsamlı bir süreç içine girmiştir. Bu düşünürlerin bir bölümü Fransa'da olup bitenleri olumsuz bir gözle görmüşlerdir. Düzenin biraz değiştirile-

rek aynen kalmasını savunanlar arasında Burke'nin yeri önemlidir (1719-1797). O, Amerikan bağımsızlığını hep desteklemiş ama Fransız devrimini, ünlü filozof Paine'nin (1737-1809) deyimiyle “İngiliz dilindeki bütün yergi kelimelerini kullanarak yerden yere vurmuştur” (Paine, 1985,s.59). O, Fransız İhtilâli'ni bir şiddet ve terör hareketi olarak görüyordu. Buna karşılık, Burke'nin arkadaşı Paine, Fransız devriminin ateşli bir yandaşı idi. Hatta İngiltere'den gelip ihtilâle katılmış, devrimde önemli roller üstlenmişti. İnsan Haklarının bu yılmaz savunucusu, Fransız ihtilâli ile yıkılan krallık rejiminin akla ve mantığa aykırı olduğunu ispat etmiş, bu sistemin ters yönlerini göstermiştir. Temsili demokrasinin erdemlerini, İnsan Haklarının doğal ve üstün yanlarını dile getiren, özellikle inanç özgürlüğünü savunan Paine, XX. Yüzyıl uygulamalarını etkilemiştir. İhtilâlin içinde yaşayan Sieyes (1748-1836), tanınmış bir siyasetçi ve bilim adamı idi

Yakınçağ filozofları içinde özgürlüğü ustaca bir sorgulama ile mantık açısından değerlendiren en büyük kişi, **Immanuel Kant**'tır (1724-1804). Sonsuza Kadar Barış (Edebi Barış Üzerine) adlı eseri siyaset felsefesinin en önemli aşamalarından birini oluşturmaktadır. Kant'ın özgürlük konusundaki ana düşüncesinin özetini görelim: Dış özgürlük başkasına haksızlık vermeyen her hareketi yapma yetkisidir diye tanımlanır. Bu tanım doğru değildir. Burada adı geçen yetki nedir? Bu, olsa olsa başkasına haksızlık vermeyen bir hareketi yapma imkânıdır. Öyle ise, bu tanım şöyle ifade edilebilir: Özgürlük başkasına haksızlık vermeyen hareketleri yapma imkânıdır... Böylece giden mantık zinciri aynı anlama gelen kelimelerin boş bir tekrardır. Benim hukuk bakımından özgürlük hakkındaki görüşüm ise şudur: Özgürlük, benim de tasvip edebileceğim hukuksal eşitliği açıklamak ile mümkündür: Eşitlik bir devlette yaşayan yurttaşların, bir başkasını, karşılıklı olarak bir yasaya bağlamamasını mümkün kılan bir ilişkidir diyor Kant (Kant, 1993; Mengüşoğlu,1949). Böylece ona göre özgürlük içine eşitlik de giriyor. Sadece başlangıcını verdiğimiz bu açıklamaları ile Kant özgürlük başkasına zarar vermeyen her hareketi yapabilmektir tanımını çok güzel bir biçimde eleştirmektedir. Kant'a göre hukuk, özgürlüğün düzeni olmalıdır. Kant, ayrıca irade özgürlüğü ile ahlâk arasındaki ilişkileri de incelemiştir. Gene, o cumhuriyet ile demokrasinin her zaman aynı kavramı karşılamayacağını açıklamıştır. Kant'ın saf felsefe açısından özgürlük konusunda ileri sürdüğü görüşleri çok aydınlatıcıdır. Kant, sonsuz bir barışa gitmenin koşulları üzerinde dururken vardığı bu sonuçlardan başka, bir dünya federasyonunun nasıl işleyebileceğini de araştırmıştır.

Fransız ihtilâlinin sonra doğan iki önemli kişi üzerinde de kısaca durmak yararlıdır. Alexis de Tocqueville (1805-1859) Fransız İhtilâli'nin patlak vermesinde baş sebep olarak eski rejimden gelen aksaklıkları göstermiş, özellikle özgürlük kavramının ne kadar ters ve uygunsuz anlaşıldığı üzerinde durmuştur. Yazar böylece, ihtilâl sebepleri arasında *özgürlük* ihtiyacını da belirtiyor. Tocqueville Amerikan Demokrasisi üzerinde yazdığı ünlü eserinde, bu yeni devletteki *eşitlik* ve *özgürlük* anlayışını pek güzel bir biçimde çözümlemiş, ülküsel bir *özgürlük* rejimi için gerekli koşulları Amerikan denemesinden çıkarmaya çalışmıştır (Akin, 1980).

John Stuart Mill (1806-1873) çok yönlü bir kişiydi. Etkin bir siyasal yaşam yanında, felsefenin pek çok konusunda değerli eserler vermiştir. Politikacılığını bilime de yansıtmış, hükümet rejimleri ve özgürlük üzerinde çalışmıştır. Mill, *Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler* adlı eserinde, bu hükümet biçiminin en iyi yönetim tarzı olduğunu ifade eder (Tuncay, 1969). Özgürlük üzerine yazdığı ünlü eserinde, kavramımızı çeşitli yönlerden, özellikle pratik açıdan inceler. Düşünce özgürlüğü ile birlikte girişim serbestliğini, kişinin kendi enerjisi ve becerisini rahatça kullan-

Immanuel Kant'a göre *dış özgürlük* başkasına haksızlık vermeyen her hareketi yapma yetkisi.

ma ve değerlendirme haklarını vurgular. Mill böylece liberal, yani bireyci felsefenin doruk noktalarına ulaşmıştır.

Yakınçağ'da hiç kuşkusuz daha pek çok düşünür vardır. XIX. Yüzyılı özellikle dolduran düşünürlerin arasında sosyalist eğilimlileri belirlememiz gerekir. Buna biraz aşağıda kısaca değineceğiz.

Yeniçağ'da doğan ve kişiye insan olarak doğadan geldiği kabul edilen hakları veren *liberalizm* Yakınçağ'da ekonomi ve siyaset alanında iyice gelişmiş, bu gelişme de yukarıda birkaçını tanıttığımız düşünürlerin verimli etkinlikleri ile beslenmişti.

XIX. YÜZYILDA ANAYASA HAREKETLERİ

XIX. Yüzyıldaki anayasa hareketleri ile insan hakları ve özgürlüklerin ilişkisini kurabilmek.

Hukuk, dış görünüşü bakımından bir normlar (kurallar) hiyerarşisinden başka bir şey değildir. Bu normlar elbette devlet tarafından konulacaktır. Ama devlet de normlarını yürürlüğe sokarken bu hiyerarşiye titizlikle uymak zorundadır. Devletin bu normları koyup işletirken önemle üzerinde durması gereken husus, iç yapısına hâkim olan ana düşünceyi gözetmesidir. Bu temel düşünce, devletin dayandığı ideolojiden kaynaklanır. Başka bir deyişle, hukuk düzenine işleme yeteneğini veren güç, o devletin kurulmasına yol açan düşünceler demeti, yani ideolojisidir.

Bir devletin ideolojisi iki yolla kendini kabul ettirir. Bunlardan ilki, ideolojiyi işleyen güçlerin topluma hâkim olmasıyla oluşan güçtür. Bu güç tarihsel bir birikim sonucu oluşabilir ve bir devrimle kendini gösterebilir. Yahut evrimsel bir gelişmenin elverdiği çevrede belirir. Başka biçimlerde de kendini ortaya çıkarabilir. Bu güç, onu doğuran ideolojinin sağlamlığı, tutarlılığı ile doğru orantılı olarak, bir topluma yerleşir. İdeolojinin bu ilk kendini *kabul ettirme aracı* siyasal bir nitelik taşır. İdeolojinin kendini kabul ettirmesinin ikinci aracı ise hukuk düzenini biçimlendiren anayasa'dır. İdeolojinin dayandığı devletin işleteceği hukuk düzeninin bir üst hukuk kuralı ile planlanması gerekir. Bu plânlama ise anayasanın içerdiği ilkeler doğrultusunda yapılır. Başka bir deyişle, ideolojinin hukuksal çerçevesini çizen, anayasadır. Bu bakımdan anayasa, bir normlar hiyerarşisi dediğimiz hukuk sisteminin en üstünde yer alır. Bütün hukuk kuralları, anayasadan kaynaklanırlar.

Hukuksal içeriği bakımından bir anayasa şu esas konuları düzenler: Bir devletin temel yapısı, kuruluşu, siyasal rejimi, siyasal iktidarın nasıl devredileceği ve devlet iktidarı karşısında bireylerin sahip olduğu hakların nitelikleri (Teziç, 1991; Tunaya, 1980). Dikkat edilirse, bir anayasanın içereceği temel konular, hukuk düzeninin yapısını oluşturan normların da özünü vermektedir.

Tarihin ilk devletlerinden itibaren hukukta normlar hiyerarşisini görüyoruz. Ama bu hiyerarşi bugünkü modern devletlerdeki kadar düzgün ve sağlam yapılarla sahip değildi. Hiyerarşi zaman zaman bozulup kargaşaya dönüşüyordu. Devlet işlerine ciddilik ve düzgünlük hâkim olmaya başlayınca *norm*'ün değeri ve hiyerarşik niteliğinin üstünlüğü anlaşıldı. Bu gelişmede belki İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri kavramlarının uygulamaya geçirilmesinin de etkisi vardır. Bu görüşümüzü şöylece açıklayabiliriz: ABD'nin doğuşundan itibaren İnsan Haklarını ve Özgürlükleri hukuk düzeni içinde işleyen somut bir biçime sokma girişimleri başladı. İnsan Hakları ve Özgürlükleri artık *norm*laşıp, hukuk düzeninin konularından birini oluşturacaktır. Ama, normlar, ihtiyaçlara göre konulur, kaldırılır; içerikleri gene koşulların değişmesiyle daraltılır, genişletilir. İnsan Hakları ve bireylere tanınan,

Hukuk düzenine işleme yeteneği veren güç o devletin kurulmasına yol açan ideolojidir.

Anayasa devlet ideolojisinin hukuksal çerçevesini çizer.

İnsan Hakları ve Özgürlükleri hukuk düzeni içinde işleyen somut bir biçime sokma girişimleri ABD'nin doğuşundan itibaren başladı.

doğal hakların bir kategorisini oluşturan özgürlükleri düzenleyen normlar ise, bu bakımdan, günlük ihtiyaçlara göre değişen, konulup kaldırılan diğer normlardan ayrı bir yapıya sahiptirler; öyle ise onlar ayrıcalıklı bir durumda kalmalıdır. Bunun için de o normları, üst normun, yani anayasanın bir parçası haline getirmelidir. Zira anayasalar, devletin ideolojisini yansıttıkları için, ancak, o ideolojinin belli noktalarda gösterdiği yenilenme ihtiyacı söz konusu oldukları zaman değiştirilebilirler. İşte, şimdi kısaca anlatılacak olan anayasa hareketlerinin doğuşuyla İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin uygulamaya dökülme döneminin açılması birbirini tamamlayan iki olgudur. Amerikan bağımsızlığının kökeninde insanların özgür yaşama isteği vardır. Virginia bildirisi bu nedenle ilân edildi ve yeni devletin ideolojik temeli oldu. Böylece bu yeni devletin ideolojisi içine İnsan Hakları ve Özgürlükleri girdi. O zaman yapılacak iş, bir anayasa hazırlayıp bu ilkeleri devletin yapısı, türü, işleyişi ile birlikte bir üst hukuk normu hâline getirmektir. Virginia Bildirisi, Bağımsızlık Duyurusu ve ardından Anayasa, bu sürecin halkalarıdır.

Tarihte uzun bir süre hukuk normlarının yazısız olanları yazılı olanların üstünde idi. Devletler ancak çok gerekli olduğu zaman yazılı hukuk kuralları koyarlardı. Hukuk normunun genelliği ve bir ülkenin her yerinde aynı içerikle uygulanması zorunluluğu kavranılmaya başlanınca, hukuk kurallarının yazılı olması geleneği de belirdi. Özellikle Avrupa'da XVII. Yüzyıldan itibaren geniş kapsamlı, önemli, yasalaştırma (kanunlaştırma-kodifikasyon) etkinlikleri başladı (Üçok ve Mumcu, 1991). Bu gelenek yerleştikçe hukuk kurallarının yazılı olması, normlar hiyerarşisinin işlemesi için zorunlu bir durum haline gelmişti. Amerikan Anayasasının dünyanın ilk yazılı anayasası olarak doğmasında, bu zorunluluk da rol oynamıştır.

Fransız ihtilâlinde de anayasaya geçişte benzeri bir yol izlendi. *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin, ilânından sonra 1791 yılında Anayasa hazırlandı ve yürürlüğe konuldu. Bu da dünyadaki ikinci yazılı anayasadır. Bundan sonra Fransa devriminin ilkeleri Avrupa'da yayılmaya ve ihtilâl dalgaları 1817'den sonra kıtayı sarsmaya başlayınca, anayasacılık hareketi de bu olaylara paralel bir biçimde gelişti. Uluslar arasında egemenlik haklarına sahip çıkıp bunu krallarıyla paylaşanlar ile yeni birer devlet kuranlar belirdi. Bu oluşumların birincilerinde anayasa, ulus ile kral arasında hak ve özgürlüklerin tanınmasını, güvenceye bağlanmasını, devlet yönetimine halkın katılmasını sağlayan birer senet olarak görüldü. İkincilerinde ise, devletin temeli ve o esas içinde *Temel Haklar ve Özgürlüklerin* çerçevesi anayasalarla çizildi. Görülüyor ki, XIX. Yüzyıl, XVIII. Yüzyıl sonunda Amerika'da başlayan ve kısa sürede Avrupa'ya geçen yeni bir dönemi, anayasalı devlet yöntemini simgeleyen bir zaman parçasıdır. Giderek yazılı anayasası olmayan bir devlet düşünülemez duruma gelindi. Öyle ki İnsan Haklarına dayanmayan, doğru-dürüst özgürlük kavramına yer vermeyen totaliter veya otoriter devletlerde de ideolojilerinin hukuksal çerçevesini bir anayasaya bağlamak zorunluluğu duyuldu. Bu gelişme içinde, egemenliği tamamen veya kısmen halka dayalı, kapsamı dar veya geniş de olsa ilke itibarıyla İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini anayasalarına alan devletlere *demokratik* diğerlerine ise *demokratik olmayan* devletler denildi. Doğrudan doğruya İnsan Hakları ve Özgürlüklerine dayanan bu siyasal-anayasal ayırım bugün de bütün kapsamı ile geçerlidir.

Anayasa hareketleri konusunda son bir hususa kısaca değinelim: Kişi güvencesinin doğduğu, hükümdar yetkilerinin sınırlandığı, daha ABD ve Fransız devrimi ufukta yok iken insanlığın o dönemleri için ileri bir hak ve özgürlük yapısını geliştiren İngiltere'de yukarıda anlattığımız anayasa hareketi, yani hukuksal norm hiyerarşisi üzerine bir üst yazılı kural geçirme süreci gözlenmez. Hiç kuşkusuz,

Anayasalar, devletin ideolojinin belli noktalarda gösterdiği yenilenme ihtiyacı söz konusu olduğu zaman değiştirilebilirler.

1791 yılında hazırlanan ve yürürlüğe konulan Fransız Anayasası dünyanın ikinci yazılı anayasasıdır.

İngiltere'nin bir anayasası vardır. Hem de mükemmel bir demokratik anayasa. Ama bu anayasa, yazılı değildir. İngiliz demokrasisi XIII.Yüzyıldan beri girdiği evrimsel bir gelişme süreci içinde kral buyrukları, parlamento kararları bunların oluşturduğu geleneklerin gösterdiği çizgide ilerlemiştir. Böylece, hep gelişerek oluşan anayasayı Kuzey Amerika'da veya Fransa'da olduğu gibi, ani bir değişim ihtiyacının göstergesi olarak yazılı bir biçimde temellendirmeyi İngilizler gereksiz görmüşlerdir. Anayasa hareketlerini, demokratik gelişmenin süreci içinde erişilen bir aşama olarak kabul ederseniz, İngiltere bu sürecin en başını çeker. Ama bu gelişmeyi bir *yazılı anayasa ile sonuçlanan süreç* biçiminde anlarsanız, İngiltere bunun dışındadır. İngiltere örneği dünyada tek istisna olduğu için İnsan Hakları ve Özgürlükleri konusundaki anayasal hareketler ile ilk planda *yazılı anayasa* hareketlerini anlıyoruz.

SOSYAL HAKLAR KAVRAMINA GEÇİŞ

Liberalizm ve Sosyalizm akımının insan hakları ve özgürlükler kavramlarına etkisini açıklayabilmek.

XIX. Yüzyılın başından itibaren büyük bir hızla geliştiğini gördüğümüz İnsan Hakları ve Özgürlükleri akımına egemen olan temel felsefe *Liberalizm*' idi. Pek çok filozofun bayraktarlığını yaptığı bu akım, insanı yüceltmek, onun düşüncesini ve eylemini sınırlandıran kayıtları kaldırmak, devletin bu bakımdan denetimini sağlayabilmek için kişinin düşünce ve eylem, girişim alanlarına müdahale etmesini en alt düzeye indirmek hedeflerini gerçekleştirmeyi öngörüyordu. *İnsan* hem siyasal, hem de ekonomik bir varlık olduğuna göre, Liberalizmin de iki yönü vardı: Siyasal Liberalizm insanın varlığını sürdürmesi ve düşünce ile bu düşüncelerin eyleme dönüşmesi haklarını (yani özgürlüklerini) savunuyordu. Bu hareket noktasından akımın ikinci yönü kaynaklanıyordu: Madem ki kişi düşüncesi ve davranışları ile özgür olmalıydı, o halde bunun zorunlu sonucu, kişinin ekonomik etkinliklerde de, devletin mümkün olduğunca az sınırlaması altındaki serbestliği idi. Liberalizmin bu ikinci özelliğinde temel dayanak *mülkiyet hakkının kutsallığı*'dır. Ekonomik etkinliklerde mülkiyetin önemi düşünülürse, bu anlayışa hak vermek gerektir. Aslında, bir mantık dizisi içinde değerlendirdiğimiz zaman, Siyasal Liberalizmden, Ekonomik Liberalizm'i türetiyoruz. Ama, tarihin gelişim çizgisinde, uygulama, bu sıralamayı tersine çeviriyor. Yeniçağ, ekonomik girişimciliğin artması, bundan da kişinin mülkiyet hakkına sıkı sıkıya bağlı sayılmasıyla doğdu. Böylece Burjuvazi tam anlamıyla belirdi. Burjuvazi gerçekten yenilmez bir ekonomik güç durumuna erişince, İlkçağ'dan beri düşlenen eşitlik ve siyasal özgürlükleri uygulamaya sokma sırası gelmiştir. Bu bakımdan Liberalizm, ilkönce ekonomik bir sistem olarak, ünlü iktisatçı *Adam Smith* (1723-1790) tarafından temellendirilmiştir. Böylece iktisat da önemli bir bilim haline geldi (Zarakolu, 1981).

ABD'nin kurulmasından hemen sonra patlak veren Fransız İhtilâli, ilk dönemde Liberalizmin katıksız bir zaferi sayılabilirdi. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde, daha önce kısaca gördüğümüz çelişkiler bir yana bırakılırsa *Siyasal Liberalizm*'in düşünsel öğeleri dile getirilmişti. Ama, Bildiri'nin *Ekonomik Liberalizm* ile olan bağlantısı daha sağlamdı. Gerçekten, Fransız devrimi ile ekonomik Liberalizm en büyük ivmelerinden birini kazandı. Buna karşılık, siyasal Liberalizm, hemen tökezlemeye başladı. *Yasalar Önünde Eşitlik* ilkesi bile tam olarak uygulanmıyordu: 1791 Anayasasında seçme ve seçilme haklarının kısıtlanması gibi (Üçok, 1980).

Fransız devrimi ile ekonomik Liberalizm en büyük ivmelerinden birini kazanırken siyasal Liberalizm, hemen tökezlemeye başladı.

Gerçekten, kamu gücünün sadece özgürlüğü tanınması yeterli değildi. Özgürlüğün her insan tarafından *eşit olarak kullanılması* sağlanmalıydı. Gerçi, ihtilâl hızlandığı sıralarda, en radikal (kesin, köktenci) grup olan jakobinlerin önderi Robespierre (1758-1794) eşitlik olgusunun sosyal içeriğe kavuşturulması için uğraşmışsa da başarı kazanamamıştır (Kapani, 1981). Böylece kuru kuruya yasa karşısında eşit olabilmenin yeterli bulunmadığı anlaşıyordu. Hele XIX. Yüzyıl başlarında Batı ve Orta Avrupa'da makineleşmenin yaygınlaşması ile sanayi devriminin aşama aşama gerçekleşmesi, sermayeye büyük bir güç kazandırınca, özgürlük ve eşitlik konuları üzerinde yeni yönlerden düşünülme zorunluluğu ortaya çıktı. XIX. Yüzyıl başlarında devletler ekonomik liberalizmin kurallarına sadakatle uydukça yeni sorunlar belirdi. Bunlar büyük ölçüde insancıl boyutları olan hukuksal sorunlardı. Yeni bir sınıfın, işçilerin oluşturduğu ve sayılan kısa sürede yüzbinleri bulan kütlenin insancıl sorunlarını, sadece yasa karşısında eşitliği sağlamakla yetinen, sözleşme özgürlüğünü ileri sürerek sermaye sahibi ile işçi arasından çekilen liberal bir siyasal tutumla çözmek mümkün değildi. Sermaye sahibi ile işçiler arasındaki bu eşitsizlik, yepyeni bir düşünce akımını doğurdu: *Sosyalizm*.

Üretilen malların dağıtımı, kişilerin yeteneklerine göre üretimde rol ve ondan pay alması gibi sorunlar insanlığın eski zamanlarından beri özgürlük sorunu kadar üzerinde düşündüğü konular arasındaydı. Ama, çok önemli bilimsel veriler olmadan çözülemeyecek bu sorunlar, çok uzun dönemler boyunca birer ülküsel, düşsel konu olarak insanların zihnini işgal etti. Ünlü filozoflar bu konu üzerinde de durmuşlardır. Örneğin Platon'un (Eflâton) bile bu tür sorunları tartıştığını biliyoruz. İlkçağ'da Çin'de İmparator *Vu-Ti* (140-87)'in bugünkü sosyal anlayışa yaklaşan önemli uygulamaları vardır: Vergi reformları, plânlı üretim gibi. Gene kamu kavramının Roma'da geliştiği, zorla kamulaştırmalara dahi gidilebildiği anlaşıyor. Roma'da ayrıca, işçilerin belli çerçeveler içinde korunduğu da biliniyor (Karadeniz, 1975). İslâmiyette büyük bir adalet duygusunun bulunduğu bellidir. Bunun mantıksal bir sonucu da kişilerin ekonomik bakımdan desteklenmesi oluyor. Zekâtın kökeni bu yüksek anlayıştır. Hem Kur'an hem de Hadis bu anlayışın gereği olan buyruklar içerir (Gölpınarlı, 1975).

Bütün bu istekler, düşler, sanayi devrimi ile ekonomik patlama iyice hızlandınca, "*sosyalizm*" akımının, daha yerinde bir ifade ile *akımlarının* belirlenmesine yol açmıştır. XIX. Yüzyılın başında, sosyalist görüşler artık bilimsel kalıplara dökülmeye çalışılıyordu. Bu görüşleri savunan düşünürler mülkiyet sorunu üzerinde daha kapsamlı duruyorlardı. *Saint-Simon* (1760-1825) liberalizm ile kolektif mülkiyet kavramını bağdaştırmaya çalışmıştı. *Charles Fourier* (1772-1837) küçük bireysel ekonomik girişimlerin kooperatifleşme yolu ile biribiri içinde erimesi önermiş, *Louis Blanc* (1811-1882) ile **Robert Owen** (1771-1858), bu temel görüşü daha da kolektivist bir görünüşe dökerek, özellikle işçi hakları konusunda da çok önemli öneriler ileri sürmüşler, hatta bu önerilerini gerçekleştirmek için özgün denemeler de yapmışlardı (Akın, 1980; Zarakoğlu, 1981). Bütün bu gelişmelerde özel mülkiyet eleştirinin baş konusu olma özelliğini sürdürüyordu. Herşeyde olduğu gibi mülkiyette de eşitlik esastı (*Proudhon* 1809-1865). Bütün bu akımlar, sosyalizmin gerçek kurucusu sayılan *Karl Marx*'i (1818-1883) ortaya çıkarmıştır. Marx, kendinden önce beliren materyalist felsefeyi işleyerek, sosyalizmi, yalnız mülkiyet, üretim ilişkileri, ekonomik eşitlik gibi belli konular üzerinde sınırlı tutmayıp bir genel dünya görüşü, bütünsel bir düşünce biçimi haline getirdi. Robert Owen ile üretim ilişkilerinde eşitliği gözetenlere verilmeye başlanan *sosyalist* adı *sosyalizm* kelimesi ile bir ideoloji çizme yoluna girdi (Gökberk, 1961). Ama bu kavramı şimdi-

Robert Owen ile üretim ilişkilerinde eşitliği gözetenlere verilmeye başlanan sosyalist adı sosyalizm kelimesi ile bir ideoloji oluşmaya başlamıştır.

ye kadar tam olarak tanımlamak mümkün olmamıştır. Zira Marx'ın açtığı *bilimsel sosyalizm* akımını tam olarak benimsemeyip çeşitli siyasal ve ekonomik davranışlar içine girenler bu kavramdan etkilenmiş, akımın tanımını zorlaştırmışlardır. Belki Akın'ın (1980) önerdiği *toplumculuk* elverişli bir karşılık olabilir.

Sosyalist düşünce, insanı doğanın bir ürünü olarak kabul eder. Ama insanı biçimlendiren toplumdur. İnsanın doğuştan geldiği ileri sürülen hakları, aslında kişinin yaşadığı toplum içinde biçimlenir. Toplumun düzeni sermayenin ve mülkiyetin gücü üzerine kurulu ise, insan da bu düzenin yarattığı değerlere göre haklarını kazanır. Esas olan, eşitliğin hem siyasal hem de ekonomik bakımdan yaratılmasıdır. Liberalizmde ilk eşitlik (siyasal eşitlik) görünüşte vardır. Ama esasta siyasal güç sermayenin güdümündedir. Ekonomik eşitlik ise hiç yoktur. Bu durumda liberal düzende ne İnsan Haklarından ne de Özgürlükten söz edilebilir. Gerçek özgürlük ancak sosyalist düzene geçilince mümkün olacaktır. Bu düzende de başkalarına zarar verecek özgürlüğe yer yoktur. Örneğin, sosyalist düzene özünde aykırı düşünceler ileri sürülemez. Peki, sosyalist düzene nasıl geçilecektir? Başta Marx olmak üzere pek çok düşünür bu sorunu çözmeye uğraşmışlar, sınıf çekişmelerinin sonunda liberal düzeni bir ihtilâl ile yıkacağını tasarlamışlardır. Bu son nokta üzerinde de sonu gelmez tartışmalar, alt-akımlar belirmiştir.

XIX. Yüzyılda özgürlük konusunda kısa bir süre parlayıp sönen bir akım da *anarşizm*'dir. Anarşistler kurulu düzende, yer alan her kuruma karşı oldukları gibi, sosyalistlerin de toplumu yüceltmesini şiddetle eleştirmektedirler. Onlara göre insanı bağlayan bütün yapay bağlar koparılmalıdır. Anarşistlerin bir bölümü bireye üstün değer verirler (Örneğin *Stiner* 1806-1856), bir bölümü ise aşırı kolektivisttirler (Örneğin aynı zamanda Sosyalizme kaçan görüşleri de olan Proudhon; *Bakunin* 1814-1876). Anarşistler amaçlarına ulaşmak için kanlı eylemler düzenlemişlerse de ne Liberal ne de Sosyalist akımlarla bağdaştıklarından sönüp gitmişlerdir.

Anlaşıyor ki, Yeniçağ sonlarında beliren siyasal ve ekonomik Liberalizm, ülküsel, saf biçimiyle uygulanamadı. Sosyalist düşüncelerin belirmesi ile, Batıdaki Liberal düzen hele 1848'de Fransa'da patlak veren ilk sosyalist ihtilâlden sonra yenilenmek zorunluluğu ile karşı karşıya idi. Nitekim 1848 ihtilâlinin bastırılmasına rağmen, Fransa'da Liberal Cumhuriyetçilerin hazırladığı anayasa *sosyal haklar* kavramına geçişi simgeliyordu. Liberal düzenin bir patlatma ile yok olmasından kaçınmak için, aklın ve insanlık duygularının getirdiği düzeltmeler yapılmalıydı. İşte 1848 Fransız Anayasası'nda devletin yurttaşı sosyal bakımdan koruması, özellikle emeği ile geçinmekten başka imkânları olmayanlara devlete ve ilgili kişilere karşı ileri sürebileceği hakların tanınması dönemi açılıyordu (Kapani, 1981).

Demek ki sosyalist felsefe bireyci özgürlük anlayışını reddettiği ve kolektif mülkiyete geçişte çok radikal yollar önerdiği halde Liberal İnsan Hakları ve Özgürlük anlayışının olumlu bir yönde gelişmesini sağlamıştır. Böylece XIX. Yüzyılın Batı âleminde özgürlük kavramında kuram ve uygulama açılarından önemli gelişmeler vardır.

1848 Fransız Anayasası sosyal haklar kavramına geçişi simgelemektedir.

İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI ALANDA İLK ÖNEMLİ UYGULAMALARI

İnsan haklarının uluslararası alandaki ilk uygulamaları bağlamında köleliğin kaldırılması ve savaşların insanileştirilmesini tartışabilmek.

XIX. Yüzyılda İnsan Hakları ve Özgürlükler konularında düşünce ve uygulama alanlarında gözlenen ilerlemeler, bazı Batı devletlerinin iç hukuklarına yansımıştı. Bu gelişme, sınırlı da olsa, insan Hakları konusundaki iki çok önemli sorunun uluslararası hukuk düzeyine getirilip çözümleri için çare aranması yolunu açmıştır: Köleliğin kaldırılması çabaları ve savaş hukuku ile ilgili insancıl gelişmeler... He-men anlaşılacağı gibi her iki konu da doğrudan doğruya insanı ilgilendiriyor. Bu kitabın çeşitli yerlerinde kölelikle ilgili açıklamalar verilmişti. Gene, savaşı çıkaran ve yürüten de insa olduğuna göre o konudaki düzenlemelerin de konumuzla ilgili tartışılmaz.

Köleliğin Kaldırılması Çabaları

İnsanın *insanlık değeri* ile hiç bağdaşmayan ama yüzyıl öncesine kadar yaşayan ve hem iç hem de uluslararası hukuklarda en ince ayrıntısına kadar kurumlaştırılmış olan kölelik, vicdan ve düşünce düzeyinde giderek lanetlenmesine rağmen bir türlü kaldırılamamıştı. İnsanın yüksek niteliklerindeki gelişmeler, köleliğin zorunlu sayılması yolundaki ortak görüşü gideremiyordu. Öyle ki kökenlerinde insan sevgisi taşıyan dinlerde bile kölelik doğal kabul edilmişti. Papa V. Nikolaus 1452'de Portekizlilere *dinsizlerin köleleştirilmesi* iznini vermişti. Aydınlanma çağı Batı'da tam anlamı ile başlarken Papa III. Paul 1548 yılında, Kilise mensubu olan yüksek mevki sahiplerinin dahi köle kullanmasını doğal görmüştü. Katolikliğin bağnazlığına karşı bir tepki olarak doğan Protestanlık da bu konuda daha ileri değildi. Luther, dünyasal düzenin bir parçası olan her şeye, bu arada köleliğe de katlanmayı, tahammül etmeyi öğütlemiştir. Hazin olan nokta Katolik Kilisesi'nin resmen ve kesin olarak köleliğe ancak 1965 Yılında *insanın özündeki eşitlik ile bağdaşmadığı* gerekçesi ile lanetlediğini (2. Konsil kararları) bilmektir. Bu bakımdan XIX. Yüzyılda, Aydınlanma filozoflarının *doğal eşitlik* kuramına sarılan bazı devlet adamlarının biraraya gelip ilkönce köle ticaretini, daha ileride de köleliği yasaklamaları büyük bir adımdır.

İç hukuk açısından köleliğin, ilkönce İngiltere'de uygun görülmediği anlaşıyordu. Daha sonra 1792'de Danimarka'da köle ticareti yasaklandı. 1807'de aynı yola İngiltere de girdi. Ama İnsan Haklarının uluslararası değeri açısından ilk büyük adım Viyana kongresi'nde atılmıştır. Kongreye katılan devletler imzaladıkları kararlarla köle ticaretini kaldırmışlardır (9 Haziran 1815). Bu karar, 20 Kasım 1815'de İkinci Paris Barışı ile yinelenmiştir. Viyana kongresi'nde köle ticaretinin kaldırılması yolundaki öneri İngiltere'den gelmişti (8 Şubat 1815), XIX. Yüzyılın başındaki bu önemli uluslararası uyuşma, kimi devletlerce, aynı yüzyıl boyunca tekrarlandı. 1885'te imzalanan, ABD ile Osmanlı Devleti'nin de katıldığı Berlin Andlaşması ile bir yandan Afrika'nın emperyalistlerce yeniden paylaşılması kararlaştırılırken bir yandan da köle ticareti yasaklanıyordu.

Köle ticaretinin kaldırılması ne dereceye kadar başarılı olmuştur? Evet, XIX. Yüzyılda özellikle Avrupa devletlerinin bu konuda anlaşmaları hiç kuşkusuz çok

Katolik Kilisesi resmen ve kesin olarak köleliği ancak 1965 Yılında insanın özündeki eşitlik ile bağdaşmadığı gerekçesi ile lanetlemiştir.

Siyah renkli insanların köle olarak alınıp satılması uygulaması ABD'de 1865 yılına kadar devam etmiştir.

olumludur. Bu devletler sistematik bir biçimde kolonilerindeki köle ticaretini de yasakladılar. Fakat, İnsan Haklarının anayasal düzende ilk savunucusu olan ABD'nde, bu hakların sadece *beyazlara* tanınması ve 1865 yılına kadar siyah renkli insanların köle olarak alınıp satılması ve kullanılması sürdü gitti. Bu uygulamanın Virginia Bildirisiyle nasıl bağdaştırılacağı bir muammadır. Halbuki gördüğümüz gibi, Fransız İhtilâlinde kısa bir süre sonra, bu devrimin siyasal ilkelerini tanımayıp Fransa'ya savaş açan ve onu yenen devletler bile 1815'te Aydınlanma döneminin İnsan Haklarıyla ilgili en güzel düşüncelerinden birini de uluslararası güvenceye bağlayabilmişlerdir. Ama Batı'nın bir parçası olan ABD'inde, bazı Güney Amerika ülkelerinde, XIX. Yüzyılda imzalanan bu andlaşmalara katılmayan pek çok memlekette köle ticareti sürdü gitti, öyle ki XX. Yüzyılda bile, bu konuda gene uluslararası bildiriler, anlaşmalar düzenlemek gerekmiştir.

Savaşların İnsanileştirilmesi Çabaları

İnsanın yeryüzünde belirişi kadar eski olan bir kurum *savaş*tır. Burada savaşın felsefesini yapmak durumunda değiliz. İnsan hakları açısından savaş bu hakları gerçekten koruyabilmek için bir ölçüde uygun bulunabilir. İnsan haklarının en başta gelenlerinden biri de *bağımsız yaşamak* olduğuna göre, savaşların içinde bağımsızlık ülküsü ile yapılanlar, neredeyse kutsal bir nitelik kazanmıştır. Bu tartışmaları bir yana bırakırsak, bir tarihsel ve toplumsal-siyasal gerçek olan savaşlarda insan'ın en az zarar görmesini sağlamak gerektiği tartışılmaz. İnsanlık yanları güçlü olan askerler, komutanlar, hükümdarlar girdikleri savaşlarda, karşı tarafın yaralarına şefkat gösterilmesini, zorunluluk dışında kötü davranışlardan kaçınılmasını, savaş tutsaklarına iyi davranılmasını buyurabilirler. Ama, elbette, bu buyrukların tamamen tersi davranışlar da söz konusu olabilmıştır. Savaşlar, insanların çoğu kez her türlü yüksek duyguyu bir yana bırakarak, doğalarındaki vahşeti en *sınırsız* ve *yasal* (!) şekilde göstermelerine mükemmel bir zemin teşkil etmiştir.

Savaşları önlemek daha uzun yüzyıllar bir düş olacağına göre, hiç olmazsa savaş bir ölçüde insanileştirmek zihinlerde hep yer aldı. Ama bu isteğin gerçekleşmesi için savaşan tarafları iyi niyetle birbirine bağlayan sözleşmelere ihtiyaç vardı. Gerçi bir savaş sürerken cephelerde arada bir kararlaştırılan ateşkesler iki yana da yaralılarını, ölülerini toplamak imkânı vermektedir. Ama bu hareketleri bir yanın eline düşen diğer yanın insanları için uluslararası düzeyde bir anlaşmaya bağlamak ilk kez 22 Haziran 1864 Cenevre Sözleşmesi ile mümkün oldu. Bu sözleşme, savaş halinde, savaşan tarafların karşılıklı olarak uymaları gereken en zorunlu ölçüdeki insanlık tedbirlerini içermektedir. Cenevre sözleşmesi 29 Haziran 1899'da biraz genişletilmiştir. Savaşların insancılaştırılması çabaları XX. Yüzyılda da sürdürülmüştür. Ama, tıpkı köle ticaretinin önlenmesinin denetimi ne kadar zorsa, bu savaş sözleşmelerine katılan tarafların denetimi için de aynı sıkıntı söz konusudur.

Özet

Coğrafi keşiflerin insan hakları, özgürlük ve eşitliğe etkilerini açıklayabilmek.

Yeniçağ'da Amerika kıtasının bulunması pek çok Batı Avrupalı insan için yerleşim imkanı sağlamıştır. Dünyada yeni yerlerin keşfedilmesiyle birlikte koloniler ve sömürgeler ortaya çıkmıştır. Özellikle sömürgelerde eşitlik, özgürlük ve insanlık düşüncesinin gelişmesine izin verilmemiştir. Avrupa'da orta sınıf insanları arasında özgürlük, eşitlik ve demokrasi düşüncesi giderek yayılmaya başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ile özgürlük mücadelesi arasında bağlantı kurabilmek.

Kuzey Amerika'da İngilizler tarafından oluşturulan koloniler bir süre sonra İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesi başlatmıştır. Bu mücadele sırasında Fransız özgürlük düşüncesini koloniler arasında yaygınlaşması sonucu 1776'da *Virginia Haklar Bildirisi* hazırlanmıştır. Bu bildiri ABD'nin doğuşu ve devletin yapısının belirlenmesinde etkili olmuştur. ABD'nin doğuşu ile insan hakları ve kamu özgürlükleri anlayışı ilk kez, yeni kurulan bu devletin temel yapısını oluşturmuştur.

İnsan hakları kavramının gelişmesi ile Fransız İhtilali'nin sonuçları arasında bağlantı kurabilmek.

Fransız düşünürlerinin yeni bir devlet anlayışını tartışmaları, Yeniçağ'daki aydınlanma sürecinin Fransa üzerindeki etkileri, uzun süren savaşlar nedeniyle ekonomik durumun bozulması ve Fransa'nın birçok sömürgesini yitirmesi Fransız İhtilali'ni hazırlayan koşullardandır. 1789'da yayınlanan *İnsan ve Yurttaş Hakları Demeci* insan hak ve özgürlüklerini ifade eden belgedir. Bu belge XIX. Yüzyılda pek çok Avrupa ülkesinin siyaset ve devlet yapısını etkilerken, XX. Yüzyıl insan hakları bildirilerinin de temelini oluşturmuştur.

Yakınçağ filozoflarının özgürlük, eşitlik ve insan hakları kavramlarına katkılarını yeni boyutları açıklayabilmek.

Fransız İhtilali'nin çıkışında önemli rolü olan düşünürlerle birlikte insan hakları ve özgürlükleri kavramı daha kapsamlı olarak tartışılmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda Yakınçağ filozoflarından Immanuel Kant'ın yapmış olduğu ustaca sorgulamalar ile insan hakları, eşitlik ve özgürlük kavramlarına yeni boyutlar kazandırmıştır. John Stuart Mill hükümet rejimleri ve özgürlük üzerine çalışmalar yapmıştır. Ayrıca düşünce ve girişim özgürlüğü ile birlikte liberal, yani bireyci felsefe doruk noktasına ulaşmıştır.

XIX. Yüzyıldaki anayasa hareketleri ile insan hakları ve özgürlüklerin ilişkisini kurabilmek.

Anayasa, devletin temel yapısı, kuruluşu, siyasi rejim, siyasal iktidarın nasıl devredileceği, devlet iktidarı karşısında bireylerin sahip olduğu hakların nitelikleri ile ilgili esasları ortaya koymaktadır. Bağımsızlık savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra Amerika Birleşik Devletleri 1787 yılında Amerika Bir-

leşik Devletleri Anayasasını ilan etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Anayasası dünyanın ilk yazılı anayasasıdır. Fransa'da *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin ilânından sonra 1791 yılında Anayasa hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu da dünyadaki ikinci yazılı anayasadır. Bu dönemde, *temel hak ve özgürlüklerin* çerçevesi hazırlanan anayasalarla çizilmiştir.

Liberalizm ve Sosyalizm akımının insan hakları ve özgürlükler kavramlarına etkisini açıklayabilmek.

XIX. Yüzyılda insan hakları ve özgürlükleri akımına egemen olan temel felsefe Liberalizm olmuştur. Liberalizm, ünlü iktisatçı *Adam Smith* tarafından ekonomik bir sistem olarak ortaya konmuştur. Fransız ihtilali sonucu yayınlanan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* ile *Siyasal Liberalizm* ve *Ekonomik Liberalizm* düşünsel öğeleri dile getirilmiştir. Fransız İhtilalinden sonra *Ekonomik Liberalizm* kavramı güç kazanırken *Siyasal Liberalizm* fazla gelişme göstermemiştir. XIX. Yüzyıl başında Batı ve Orta Avrupa'da makineleşmenin yaygınlaşması ile sanayi devriminin gerçekleştirilmesi sonucu sermayenin büyük güç kazanması, özgürlük ve eşitlik konusundaki tartışmaları artırmıştır. Sermaye sahipleri ile işçiler arasındaki sorunlar *Sosyalist* düşünce akımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyalist düşünce akımını güçlendiren Karl Mark'tır. Sosyalist düşünceye göre, insan doğanın bir ürünüdür ve insanı biçimlendiren toplumdur. Esas olan, eşitliğin hem siyasal hem de ekonomik bakımdan sağlanmasıdır.

İnsan haklarının uluslararası alandaki ilk uygulamaları bağlamında köleliğin kaldırılması ve savaşların insanileştirilmesini tartışabilmek.

XIX. Yüzyılda, Aydınlanma filozoflarının *doğal eşitlik* kuramına sarılan bazı devlet adamlarının biraraya gelip ilkönce köle ticaretini, daha ileride de köleliği yasaklamaları köleliğin kaldırılması için atılmış büyük bir adımdır. Köle ticareti 1792'de Danimarka'da, 1807'de İngiltere'de yasaklandı. Viyana kongresine katılan devletler 9 Haziran 1815'te imzaladıkları kararla köle ticaretini kaldırmışlardır. ABD'inde, bazı Güney Amerika ülkelerinde, XIX. Yüzyılda imzalanan andlaşmalara katılmayan pek çok memlekette köle ticareti sürdü gitti ve hatta XX. Yüzyılda bile, bu konuda gene uluslararası bildiriler, anlaşmalar düzenlemek gekmiştir.

Tarihsel ve toplumsal-siyasal gerçek olan savaşlarda *insan*'ın en az zarar görmesini sağlamak gerektiği tartışılmaz. Savaşları bir ölçüde insanileştirmek zihinlerde hep yer aldı. Ama bu isteğin gerçekleşmesi için savaşan tarafları iyi niyetle birbirine bağlayan sözleşmelere ihtiyaç vardı. Bu düşüncüyü uluslararası düzeyde bir anlaşmaya bağlamak ilk kez 22 Haziran 1864 Cenevre Sözleşmesi ile mümkün oldu. Bu sözleşme, savaş halinde, savaşan tarafların karşılıklı olarak uymaları gereken en zorunlu ölçüdeki insanlık tedbirlerini içermektedir. Cenevre sözleşmesi 29 Haziran 1899'da biraz genişletilmiştir. Savaşların insancillaştırılması çabaları XX. Yüzyılda da sürdürülmüştür.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisinde eşitlik, özgürlük ve insanlık düşüncesi yok sayılmıştır?
 - a. Batı Avrupa
 - b. Sömürgeler
 - c. Amerika kıtası
 - d. Koloniler
 - e. Uzak Doğu
2. Aşağıdakilerden hangisinde “hükümetlerin gerçek gücü yönetilenlerin isteğinden çıkar” ilkesi **ilk defa** ifade edilmiştir?
 - a. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
 - b. Bağımsızlık Bildirisinde
 - c. Virginia Haklar Bildirisinde
 - d. Fransız ihtilalinde
 - e. Bağımsızlık Bildirisinde
3. Aşağıdakilerden hangisi Fransız İhtilalinin nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. Katı mutlakiyet düzeni
 - b. Bozuk ekonomik sistem
 - c. Büyük sömürgelerin yitirilmesi
 - d. Yeniçağ'daki aydınlanmaya ilgisiz kalınması
 - e. Fransız filozoflarının düşünceleri
4. Aşağıdakilerden hangisi özgürlüklerin sınırlandırılmasında **temel** ilkedir?
 - a. Özgürlükler yasa ile sınırlandırılır.
 - b. Sınırlandırma yetkisi haktan alınmalıdır.
 - c. Özgürlükler sınırlandırılmaz.
 - d. Sınırlandırmanın ölçüsü bireysel yarardır.
 - e. Özgürlüklerin sınırlandırılması yasaya aykırıdır.
5. Aşağıdakilerden hangisi Fransız İhtilali ile tanımlanan doğal haklardan biri **değildir**?
 - a. Özgürlük
 - b. Mülkiyet hakkı
 - c. Güvenlik
 - d. Zulme karşı direnme
 - e. Kadın hakları
6. Aşağıdakilerden hangisi hukuk düzeni çerçevesinin çizilmesinde etkili olmaktadır?
 - a. İç hukuk kuralları
 - b. Uluslar arası hukuk
 - c. Devletin ideolojisi
 - d. Kamu özgürlükleri
 - e. İnsan Hakları
7. Aşağıdakilerden hangisi demokratik devleti tanımlayan **temel** niteliklerdir?
 - a. Anayasayı değiştirme
 - b. Hukuk kurallarını belirleme
 - c. Sınırsız hak ve özgürlük verme
 - d. Bireylerin ihtiyaçlarını esas alma
 - e. Anayasada insan hak ve özgürlüklerine yer verme
8. Aşağıdakilerden hangisi Liberalizm ortaya çıkaran nedenlerden biri **değildir**?
 - a. Sosyalizm düşüncesinin yaygınlaşması
 - b. Ekonomik girişimciliğin artması
 - c. Mülkiyet hakkının kutsal sayılması
 - d. Burjuvanın ekonomik olarak güçlenmesi
 - e. Gelişen insan hakları ve özgürlük akımları
9. Aşağıdakilerden hangisinde “insanı bağlayan bütün yapay bağların ortadan kaldırılması” görüşü esastır?
 - a. Anarşizm
 - b. Sosyalizm
 - c. Liberalizm
 - d. Sosyal Liberalizm
 - e. Ekonomik Liberalizm
10. Aşağıdaki devletlerin hangisinde XIX. Yüzyılda iç hukuk açısından kölelik uygun **görülmemiştir**?
 - a. Portekiz
 - b. Danimarka
 - c. Amerika Birleşik Devletleri
 - d. İngiltere
 - e. Osmanlı İmparatorluğu

Yaşamın İçinden

“

Önce çaylar, sonra haklar

İnsan hakları uzmanları, kahvehanelerde vakit geçiren erkeklere misafir gidiyor. Amaç, erkeklere haklarını korumayı öğretmek...

Şükran Pakkan

Finansmanı Avrupa Birliği (AB) tarafından sağlanan bir proje kapsamında, insan hakları uzmanları kahvehanelere giderek erkeklere, başta kadın ve çocuk hakları olmak üzere hak ihlalleri konusunda bilgiler verecek. AB, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'ne (ÇYDD) projenin hayata geçirilmesi amacıyla 50 bin euro (yaklaşık 85 milyar Türk Lirası) hibe sağladı. Bu ay sonu AB ile ÇYDD arasında imzalanacak protokol sonrası, hızla hayata geçmesi planan proje, 1 yıl sürecek.

Kahvehane projesinin ilk durağı İstanbul. Sarıyer, Şişli, Beyoğlu, Beşiktaş, Kâğıthane ve Zekeriyaköy'de belirlenecek 400 kahvehanede 8 bin erkek dinleyiciye ulaşılması hedefleniyor. Sunumlara katılması beklenen erkek grubu da “düşük gelir ve düşük eğitilmiş, kırsal - şehirli marjinal” olarak tanımlanıyor.

30 uzmanca gerçekleştirilecek 3 saatlik sunumlarda, birincil konular kadın ve çocuk hakları olacak. Eğitimlerde, ayrıca kötü muamele ve işkenceyi önleme amaçlı bilgilendirmeler de yer alacak. Türkiye'deki örneklerin de yer alacağı eğitimlerde erkeklere, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, insan hakları kurulları ve barolara nasıl ulaşabilecekleri, nasıl sosyal yardım başvurusu yapabilecekleri gösterilecek.

Sonuçta sınav var

Eğitim sonunda, ne kadar bilinçlenme olduğu, bireysel veya ortak olarak haklarını savunmak için herhangi bir girişimde bulunup bulunulmadığı, yeterli beceri kazanıp kazanılmadığı uzmanlarca izlenecek. Takiplerde her kahvehanede, bir görevli seçilecek ve bu kişi arkadaşları için rapor tutacak. Sunumlardan ne anladıkları yapılacak bir sınavla da kontrol edilecek ve sonuçta bir “kahvehane raporu” oluşturulacak.

ÇYDD'den proje sorumlusu Şaziye Kurtoglu, erkeklerin hak ihlalleriyle karşılaştığı gibi hak ihlali de yapabileceğini belirterek şunları söyledi: “Erkeklere hakları anlatılırken, ödevleri de anlatılacak ve bu noktada kadın ve çocuk hakları vurgulanacak. Hedef grup, ekonomik zorluklarla boğuştuğu için demokratikleşme sürecinde bir fark yaratabileceklerine inanmayabilir. Kendilerine demokratikleşme süreci ve insan haklarının korunmasının uzun vadede onların yaşam kalitesini iyileştirebileceği, bu iyileştirmeye katkıda bulunmaları için ellerinde ne araçlar olduğu anlatılacak.”

Kaynak: Milliyet Gazetesi

<http://www.milliyet.com/2004/02/19/yasam/ayas.html> adresinden 07.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

”

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak” konusuna bakınız.
2. c Ayrıntılı bilgi için “Amerika Birleşik Devletlerinin Kurulması” konusuna bakınız.
3. d Ayrıntılı bilgi için “Amerika Birleşik Devletlerinin Kurulması” konusuna bakınız.
4. a Ayrıntılı bilgi için “Fransız İhtilali” konusuna bakınız.
5. e Ayrıntılı bilgi için “Fransız İhtilali” konusuna bakınız.
6. c Ayrıntılı bilgi için “XIX. Yüzyılda Anayasa Hareketleri” konusuna bakınız.
7. e Ayrıntılı bilgi için “XIX. Yüzyılda Anayasa Hareketleri” konusuna bakınız.
8. a Ayrıntılı bilgi için “Sosyal haklar Kavramına Geçiş” konusuna bakınız.
9. a Ayrıntılı bilgi için “Sosyal haklar Kavramına Geçiş” konusuna bakınız.
10. d Ayrıntılı bilgi için “İnsan Haklarının Uluslar arası Alanda İlk Önemli Uygulamaları” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akın, İlhan. (1980). **Kamu Hukuku-Devlet Doktrinleri-Temel Hak ve Özgürlükler**. İkinci Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Aybay, Rona. (1970). **Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen**. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aulard, A. (1944) (Çeviri). **Fransa İnkilâbının Siyasî Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gökberk, Macit. (1961). **Felsefe Tarihi**. İstanbul: Üniversitesi edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1975). **Sosyal Açıdan İslâm Tarihi**. İstanbul.
- Kant, Immanuel. (1993) (Çeviri). **Arı Usun Eleştirisi**. İstanbul: İdea Yayınları.
- Kapani, Münci. (1981). **Kamu Hürriyetleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karadeniz-Çelebican, Özcan. (1975). **Roma'da Kamulaştırma ve "Kamu Yararı" Kavramı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. (1949). **Kant ve Scheler'de İnsan Problemi, Felsefi Antropoji için Tenkidi Bir Hazırlık**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Paine, Thomas. (1985) (Çeviri). **İnsan Hakları**. İstanbul: Belge Yayınları.
- Selçuk, Sami. (1987). **Temsili ve Katılımcı Demokrasinin Kökeni**. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Tanör, Bülent.(1978). **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**. İstanbul: May Yayınları.
- Teziç, Erdoğan. (1991). **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**. İkinci Bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tuncay, Mete. (1967). **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunaya, Tank Zafer. (1980). **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Üçok, Coşkun.(1980). Hukuk Fakültesi Öğrencileri İçin **Siyasal Tarih**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Üçok, Coşkun., Ahmet Mumcu. (1991). **Türk Hukuk Tarihi**. 7. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- Zarakoğlu, Avni. (1981). **İktisadî Düşünceler Tarihi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

XX. Yüzyılda İnsan Hakları ve Özgürlükleri

4

Bu ünite, XX. Yüzyılın başlarında, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında dünyada siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda ortaya çıkan gelişmelerin insan hakları ve özgürlüklerine etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra aşağıdaki bilgi ve becerilere sahip olacaksınız:

- 👁️ XX. Yüzyılın başlarında insan hakları ve özgürlükler alanında ortaya çıkan gelişmeleri açıklayabileceksiniz.
- 👁️ Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkan siyasi rejimlerin insan hakları ve özgürlüklerine etkisini tartışabileceksiniz.
- 👁️ İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında insan hakları ve özgürlükler alanında ortaya çıkan gelişmeleri açıklayabileceksiniz.

Yargıtay'daki Baz İstasyonu Kaldırılacak...

Yargıtay'daki, Turkcell, Telsim ve Aycell'e ait baz istasyonu ve mini linklerin sökülmesine ve kaldırılmasına karar verildi.

Tüketici Hakları Derneği Başkanı Turhan Çakar, Yargıtay binasında 1995 yılından beri faaliyette bulunan baz istasyonlarının, Yargıtay üyelerini rahatsız ettiğini belirterek, 6 Yargıtay üyesinin kanserden öldüğünü hatırlattı.

En son Yargıtay 10. ceza dairesinde çalışan Zehre Dolunay'ın Tüketici Hakları Derneği avukatları aracılığı ile dava açtığını vurgulayan Çakar, açılan dava sonucunda "Uzun süreli elektromanyetik radyasyona maruz kalmanın, olası tehlikesi açısından baz istasyonlarının derhal sökülerek kaldırılması" gerektiğinin tespit edildiğini söyledi.

Daha sonra, Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bilirkişi heyetinin de, "Yargıtay binasında yapılan ölçümün sınır değerinin altına çıkması insan sağlığına zarar vermez demek değildir. Uzun süreli insan sağlığı için tehlike arz etmektedir" şeklinde rapor verdiğini kaydeden Çakar, sonuç olarak 9. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin, Yargıtay binasındaki baz istasyonu ve mini linklerin sökülmesine karar verdiğini söyledi.

Kaynak: <http://www.milliyet.com./2003/05/13/son/soneko90.html> adresinden 0704.2004 tarihinde indirilmiştir.

Anahtar Kavramlar

- Birinci Dünya Savaşı
- İkinci Dünya Savaşı
- Faşizm
- Komünizm
- Emperyalizm
- Birleşmiş Milletler
- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
- Avrupa

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLANGICINA KADAR
 - Savaş Önleme Çabaları
 - İnsan Haklarına ve Özgürlüklerine Karşı Büyük Saygısızlık Dönemi
 - Demokrasilerde Sıkıntı
- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI
 - İkinci Dünya Savaşı
 - Savaş Sonrasında Gelişmeler

GENEL OLARAK

XX. Yüzyılın başlarında insan hakları ve özgürlükler alanında ortaya çıkan gelişmeleri açıklayabilmek.

Geride bıraktığımız XX. Yüzyıl, binlerce yıllık insanlık tarihinin en dolu geçen dönemidir. Bu yüzyıl özellikle konumuz bakımından insanın çelişkili doğasını pek güzel yansıtan önemli olaylarla yüklüdür. XX. Yüzyıl İnsan Hakları ve Özgürlükleri konularında hem iç hukuklarda hem de uluslararası düzeyde erişilen başarılar yanında ayrıca, insanın *hiç*'e indirgendiği, en ilkel kavimlerde bile görülmeyecek derecede aşağılandığı derin çukurlarla dolu bir tablo da çiziyor. XXI. Yüzyıl İnsanlığına bu tablo devredilmiştir.

XX. Yüzyıla geçerken, Batı, İnsanlık âleminin motoru olma özelliğini sürdürmektedir. Ancak, coğrafi açıdan *Batı* kavramı genişledi. Avrupa'nın da batısında XVIII. Yüzyılda kurulan ABD aynı âlem içindeki yerini aldı. Öte yandan Avrupa'nın en doğusundaki Japonya da Batı'nın belli başlı değerlerini benimsemişti. Böylece Avrupa kültürüne yeni ortaklar çıktı.

XX. Yüzyıl başında Avrupa'da bir yanda sömürgecilik, yani emperyalizm doruk noktasında iken ve sömürgelerdeki insanlar insafsızca ezilirken, Avrupa'nın içinde İnsan Hakları doktrini, sosyal hakların da gelişmesiyle, daha kapsamlı bir durum alıyordu. Yeni kurulan (1871) Birleşik Almanya'daki sosyal haklar konularındaki gelişmeler pek çok ülkeyi derinden etkiliyordu. Buna karşılık, dünya dengesini altüst eden bu güç, siyasal haklar konusunda oldukça muhafazakârdı. Aynı çelişki değişik boyutlarda diğer Avrupa ülkelerinde de gözleniyordu. Bir yandan uluslararası düzeyde köle ticareti kaldırılıp, savaşlar da bir ölçüde insancılaştırılmaya çalışılırken, genel oy ve seçilme hakları konusunda Avrupa devletleri henüz tam anlamıyla yeterli düzeye erişmiş sayılmazlardı. XX. Yüzyılın başında sadece İngiltere'de (yaş bakımından erkeklere göre daha farklı da olsa) ve ABD'de 1918 ve 1919 yıllarında kadınlara seçme hakkı tanınmıştı. Genel oy hakkı ise daha tam anlamıyla sağlanmış sayılmazdı. Pek çok ileri demokrasi'de oy hakkının genelleşmesi gerçekleşmemişti. Bütün bunlar, gerek ABD, gerek Fransa *İnsan ve Yurttaş Hakları* bildirilerindeki *yasa karşısında eşitlik* ilkesinin kağıt üzerinden uygulamaya ne kadar zahmetli geçirildiğini gösteriyor. Kamu özgürlüklerinin, demokratik bir toplumda en önemlisi olan seçme ve seçilme haklarındaki bu kısıtlılık ancak XX. Yüzyıl ilerledikçe kalktı (Teziç, 1991).

XX. Yüzyıl başlarında Avrupa dışı *batılı* iki ülke, ABD ile Japonya da emperyalizm kervanına katıldılar. ABD'nde kamu özgürlükleri konusundaki olumlu gelişmeler, köleliğin -en son uygar ülke olarak, çoğu federe devletlerde kağıt üzerinde- kaldırılması, olumlu adımlardı. Japonya ise, Batı'nın bütün maddi kültür kurumlarını bir devrim sayılabilecek hızla alıp benimsemişti. Ama İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda model aldığı XIX. Yüzyıl ortası Prusyası'nın sistemi, zamanını tamamlamış, eskimişti. Gene de Asya'nın, kendi ölçüleri içinde Batı'ya en çok yaklaşmış ülkesi Japonya idi.

Avrupa'da XX. Yüzyıl başında, Rusya, bütün reform çabalarına rağmen özgürlük konusunda, batısındaki komşularına göre Ortaçağ koşulları içindeydi. Batının bir zamanlar en büyük gücü olan Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme yolunda iyi niyetli ama yetersiz, verimsiz çabalar gözleniyordu. Dünyanın geri kalan ülkeleri ya emperyalistlerce nüfuz alanlarına bölünerek yarı sömürge haline getirilmiş-

İngiltere ve ABD'de kadınlara seçme hakkı 1918 ve 1919 yıllarında tanınmıştır.

XX. Yüzyıl başlarında Asya'nın, Batı'ya en çok yaklaşmış ülkesi Japonya idi.

ti (Çin, İran gibi) veya doğrudan doğruya sömürge olarak yönetiliyordu. Bu ülkelerde, İnsan Hakları, *ulusal bağımsızlık* çekirdeği olarak doğuyordu. Bundan dolayı bireysel felsefeden önce bağımsızlık ülküsünü gerçekleştirmek yolundaki düşünceler işleniyordu. İleride bu husustaki ilk ve en başarılı atılım Türk ulusunca gerçekleştirilecektir.

XX. Yüzyıla geçerken, dünyanın motoru olma durumunda doruk noktaya çıktığını belirttiğimiz Batı'da siyasal bakımdan en göze çarpan olay, sosyalizmin çeşitli düşünce ve eylem akımlarına bölünmesidir. Uzun tartışmalardan sonra ihtilâlcî sosyalizm ülküsünden ayrılanlar, bireyci insan haklarına ve özgürlüklerine dayanarak, demokratik bir ortamda mücadeleyi tercih etmişler, böylece bugüne kadar yaşayan çok güçlü bir akım olan *sosyal demokrasi*yi kurmuşlardır. İhtilâlcî sosyalizm düşüncesini benimseyen ve artık *komünizm* deyiimiyle adlandırılan akımın yandaşları ile sosyal demokratlar arasında amansız bir düşünce ve eylem mücadelesi başlayacaktır. Sosyal demokrasinin başarısı, aslında, liberal özgür düşüncenin pekişmesini sağlayacaktır (Tunaya, 1980).

Emperyalizmin XIX. Yüzyıl sonunda bozulan dengesinin doğurduğu Birinci Dünya savaşı, o güne kadar insanlık tarihinde görülen en kanlı savaştır. Bu savaş, İnsan Hakları açısından çok acıklı sonuçlar vermişti. 1914-1918 yılları arasında süren ve Avrupa ile Ortadoğu cephelerinde cereyan eden savaşta yaklaşık on milyon kişi ölmüş, yirmi milyon kişi yaralanmıştır. Yenenler de yenilenler kadar olmasa bile korkunç ekonomik yıkımlarla karşılaşmışlardır. Savaşın, o zamanki rayice göre dolaysız masrafları 732 milyar mark, dolaylı masraftan ise 606 milyar marka ulaşmıştı. İnsanlığın mutluluğu yerine kan, gözyaşı, ızdırap yolunda harcanan bu paralar Avrupa ile ABD'nin ekonomisini altüst etmiş, büyük toplumsal ve siyasal bunalımlar birbirini izlemiştir.

SIRA SİZDE

Devletlerin Batılı olarak tanımlanmasının kriterlerini açıklayınız.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLANGICINA KADAR

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkan siyasi rejimlerin insan hakları ve özgürlüklerine etkisini tartışabilmek.

Savaşı Önleme Çabaları

Birinci Dünya Savaşı biterken, ABD Başkanı Wilson (1856-1924) ilân ettiği ilkelerle, gelecekte insanlığın böylesine kanlı bir felâkete uğramaması için gereken uluslararası önlemlerin alınması zorunluluğu üzerinde durmuştu. Savaş sona erince devletler arası düzende rol oynayacak bu ilkeler, insancıl amaçlarla hazırlanmış olmakla birlikte bireysel İnsan Hakları ve Özgürlükleriyle ilgili noktalar taşıyordu (Armaoğlu, 1983). İlkeler egemen olan görüş, savaş sonu barış andlaşmalarının *yenenlerin üstünlüğü* temeline göre değil, hem uluslararası denge sağlayan, hem de ulusların isteklerini gerçekleştiren bir nitelikte yapılması önerisi idi. Yenen devletler, yenilenlerden bir savaş geleneği olan *savaş tazminatı* almaktan vazgeçeceklerdi. Uluslararası ekonomi ve ticaret hayatında eşitlik ve özgürlük esas olacaktı. Devletler arasında savaşın önlenmesi için gizli diplomasi yasaklanacak, uluslararası bir örgüt kurularak anlaşmazlıkların barış yolu ile çözülmesine çaba harcanacaktı.

Wilson'un bu ilkeleri arasında; ulusların diledikleri biçimde yaşama özgürlüklerine kavuşmaları, yenilmiş devletlerden tazminat alınmaması, azınlıkların korunması, savaşın önlenmesi gibi bireysel İnsan Hakları ile dolaylı olarak ilgili bazı noktalar vardır. Ama Wilson, devletlerin yurttaşlarına tanıyacakları -veya tanımayacakları- özgürlüklere değinmiyor. Ayrıca sömürgelerde yaşayan halkların çıkarları ile sömürgeci devletlerin *haklı istekleri* arasında *yansız bir görüşle* denge kurulmak istenmesi İnsan Haklarına bakış açısından çok önemlidir. Bayur'un pek yerinde olarak belirttiği gibi *Wilson İnsan Hakları ile eşitliği ilkesini sömürge halkına uygulamayı ve bu ülkeleri de bağımsızlığa kavuşturmayı düşünmemektedir* (Bayur, 1983, s.626). Böylece Wilson'un ünlü düşünceleri mevcut devletlerin birarada barış içinde yaşamalarını öngören dileklerden ibarettir. Ama, bu ilkelerin içerdiği istekleri ABD'ni savaşa sokup zararlarını azaltmak amacı ile kabullenir gibi gözüken Anlaşma devletleri zaferi kazanınca, onları dahi bir yana bıraktılar. Başka bir deyişle Wilson ilkelerini kendi anlayışlarına göre yorumladılar. İlk önce bir Uluslar Kurumu (Milletler Cemiyeti/Cemiyet-i Akvam) kuruldu (28 Nisan 1919). Salt yenen devletlerin oluşturduğu bu kurumun kuruluş belgesinde amaçlar şu noktalardan ibarettir:

“Uluslararası işbirliğini geliştirmek; uluslararası barış ve güvenliği sağlamak; savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükler kabul etmek; gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek;... Uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak; örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve anlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklerle titizlikle saygı göstermek” (Erim, 1953, s. 528).

Wilson ilkelerinden bile geride olan bu amaçlar ancak *örgütlenmiş uluslar* içindir. Bu kuruluş belgesinde bırakınız doğal hukuktan gelen insan haklarını, ulusların özgür, bağımsız yaşamalarının güvencesi bile yoktur. Belge daha sonra Kurum'un çalışma biçimini düzenlemektedir. Tamamen yenmiş devletlerin egemenliği altında çalışan Uluslar Kurumu, kendisine egemen olan eski Anlaşma devletlerinin dilekleri doğrultusundaki davranışları ile iki savaş arasında çıkan hiçbir siyasal soruna çözüm bulamamıştır. Ama Kurum'un bazı anlaşmaların imzasında öncülük yaparak barışı zorlama yollarla uzatma çabalarında kısa vadeli olarak başarı sağladığı kabul edilebilir. Gene, kuruluş belgesinin 14. maddesine göre oluşturulması öngörülen ve 1921 yılında gerçekleştirilen *Uluslararası Adalet Divanı*'nın, devletler hukuku alanında bir yenilik sayılması gerektir (Eroğlu, 1979).

Uluslar Kurumu'nun İnsan Hakları konusundaki tek somut adımı *Köleliğe Karşı Sözleşme*'yi kabul ettirebilmesidir. 25 Eylül 1926 yılında imzalanan bu sözleşme, daha önceliklere göre önemli bir fark taşıyordu. Kölelik statüsünün bütünüyle yasaklanması, 1926 sözleşmesi ile sağlanmıştır (Sencer, 1988).

Uluslar Kurumu, *barış* düzenini sağlama işlerini yerine getirirken uluslararası anlaşmazlıkların, savaşa başvurulmadan çözümü, hiç bir zaman savaşa başvuruma gibi konularda bazı çalışmalarda bulunmuş, ama bunlar kalıcı bir etki yapmamışlardır. Birinci Dünya Savaşından sonra iyice bozulan Avrupa dengesi, ekonomik bunalımlar yeni ve çok daha kanlı bir çatışmayı ufka getiriyordu. İnsan Haklarını ayaklar altına alan yeni bir sistem, bu insafsız çatışmanın baş sebeplerinden biriydi.

Köleliğe Karşı Sözleşme ile 1926 yılında kölelik statüsü tamamen yasaklanmıştır.

İnsan Haklarına ve Özgürlüklerine Karşı Büyük Saygısızlık Dönemi

Yeniçağ ile başlayan ve Yakınçağ içinde iyice gelişen İnsan Hakları ile bireysel özgürlükler doktrinleri ve uygulamaları, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla düşen bir grafik çizmeye başladı. Savaş, XX. Yüzyılı bir insanlık felâketi ile başlatmıştı. Savaş bitince anılan ekonomik, siyasal ve diğer toplumsal sebepler, yenelerin işledikleri büyük hatalar, İnsan Hakları ve Özgürlük kavramları, bu kavramların gelişmesine büyük katkıları olan önemli bazı toplumlarda yok etmiş, bu yoldan uzaklaşabilen ulusların demokratik rejimleri sarsılmış, sonuç yeni bir dünya felâketi olmuştur. İki savaş arasında İnsan Haklarını inkâr eden doktrinler *Faşizm* ile *Komünizm*'dir.

Birinci ve İkinci dünya Savaşları arasındaki dönemde İnsan Haklarını inkâr eden doktrinler Faşizm ile Komünizm ortaya çıkmıştır.

Faşizm

Üzerinde çok durulan ve tarihin akışı içinde olumsuz etkilerinin kapsamı herkesçe bilinen Faşizm'in tam bir tanımını yapmak mümkün değildir. 1927'de bir liberal şöyle diyor: Şu anda Avrupa'yı kurtardı... Faşizmin bu yolla Avrupa'daki hizmeti tarihte sonsuza kadar sürecektir. Aynı günlerde bir başka düşünürü göre *"Faşizm sürekli olarak tehdit eden bir savaştır. Faşizm ile savaşmak ve onu ortadan kaldırmak ulusların barışı için çalışmak demektir"* (Michel, 1990, s.17). Faşizmin diğer doktrinler gibi bilimsel bir temeli olmaması, her düşünerden birşeyler alıp kendi kalıbına dökmesi, tanımını zorlaştırıyor. Kısaca belirtmek gerekirse, Faşizm iki anlam çiziyor: Dar ve geniş anlamlar. Dar anlamı ile Faşizm Birinci Dünya Savaşından sonra İtalya'da doğan ve başta Almanya olmak üzere bazı önemli Avrupa ülkelerine yayılan bir siyasal rejimdir. Yayıldığı her ülkede ayrı bazı ilkelere yaslanırsa da, Faşizm, bireysel, siyasal ve sosyal özgürlükleri, İnsan Haklarını devlet adına yurttaşlarından esirgeyen, genelde aşırı milliyetçi, demokrasiyi inkâr eden bir rejimdir. Geniş anlamıyla Faşizm ise, İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini inkâr eden totaliter sistemlere verilen genel ad olarak karşımıza çıkıyor. Faşizm, geniş anlamı bir yana bırakılırsa, dar anlamıyla, iki dünya savaşı arasında çıkıp, kalıntıları İkinci Dünya Savaşı sonrasına uzanan, artık göze çarpmayan bir rejim olarak nitelendirilebilir. Bu anlamıyla bazı milliyetçi görüşlerden esinlenerek Faşizm'i kuran kişi, İtalyan *Benito Mussolini*'dir (1883-1945). Mussolini'nin birkaç cümlesini aktarırsak, Faşizm'in genel felsefesini de kavrarız:

Geniş anlamıyla Faşizm, İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini inkâr eden totaliter sistemlere verilen genel addir.

"Faşist anlayış, bireyciliğe karşı devletten yana ve ancak, tarihsel varlığında insanın evrensel irade ve bilinci olan devletle özdeş olduğu ölçüde bireyden yanadır. Mutlakçılığa tepki göstermek gereksinmesinden doğan ve devlet, halk iradesi ve bilinci biçimine girdiği zaman tarihsel işlevini kaybeden klasik liberalizme karşıdır" (Tuncay, 1969, s.528)

Belki yorumlanması bile gereksiz bu cümleler, bireye, insana dayanan değerleri inkâr ediyor. Demokrasinin temeli olan halk iradesini bir yana itiyor. Devleti insanın *evrensel iradesi* olarak kabul ediyor. Bu noktadaki çelişki pek açıktır. Devlet, bireylerin biraraya gelip ihtiyaçlarını gidermesi için oluşan bir tüzel kişidir. Şimdi *insan iradesi* devlet olunca, kişi devletin içinde eriyip gidiyor. O zaman Faşizm hiçbir zaman bireyden yana olamaz.

İtalya'da doğan, savaş sonuçlarının getirdiği ekonomik ve toplumsal bunalımı düzen ve disiplin yoluyla göstermelik bir biçimde çözdüğü için büyük yığınları önderin kişiliği güçlü olduğu sürece etkileyen Faşizm'i çekici kılabilmek için akla değer duyguya seslenen sloganlara ihtiyaç vardır. İtalya'da bu sloganlar Eski Roma

İmparatorluğu'nun ihyası, İtalya'nın Akdeniz'de tek güç olması hedefiydi. İtalya'da Mussolini 1922'de iktidara gelince ondan esinlenen Adolf Hitler (1889-1945) Almanya'da Nasyonal Sosyalizm adı ile, faşist akımı başlattı. 1933'te iktidara geldi. Alman Faşizmi'nin sloganı ise Germenlerin üstün ırk, Germenler arasında da Almanların en üstün (üst-ırk) olduğu görüşü, Yahudi düşmanlığı ve ırkçı bir emperyalizm idi (David, 1991). Bu görüşler salt slogan olarak kalmamış ve gerçekleştirilebilmek için uğraşmış, sonuç ise her iki ülkede rejimin ortadan kalkması olmuştur.

Faşizmin üzerinde daha fazla durmayacağız. En kötü biçimiyle tam bir despotizm olan Faşist rejimler, kuruldukları ve yayıldıkları yerlerde İnsan Haklarını çiğnemek, özgürlüğe karşı olmakla ün yapmışlardır. Sadece önderlerinin kişiliği ve gücü ile yasayan Faşist rejimlerde önder ile devlet içice geçmiştir. Önder ortadan kalktıktan sonra yasayabilen Faşist rejim yoktur. İtalyan ve özellikle Alman Faşizmine oranla daha ılımlı ve yumuşak olan İspanyol ve Portekiz rejimleri Franco (1892-1975) ve Salazar'ın (1889-1970) ölümleriyle yıkılıp gitmişlerdir. Öyle ise Faşizm sağlam bir rejim de değildir.

Özellikle Alman Faşizmi'ni yürütenlerin işledikleri cinayetler ve İnsan Hakları ihlalleri, tarihin yüz karası sayfaları arasındadır. Ama, şurası da bellidir ki, Faşist rejimler dünyada İnsan Haklarını kanlı biçimde ihlâl eden tek sistemler demeti değildir. Talihsizlik, Rönesans'ın başladığı İtalya'da, Reform'un ilk kez yeşerdiği Almanya'da XX. Yüzyıl içinde, böyle bir tersine gelişimin gözlenmesidir.

Komünizm

Demokratik Sosyalizmin yöntemlerini reddeden bütün sosyalist rejimler *Komünizm* adı altında toplanabilir. Rusya'da 1917 ihtilâli büyük zorlukların aşılması, tarihin en kanlı iç savaşlarından birinin bitirilmesi ile sonunda başarıya ulaştı. Marx'ın ilkelerini Rusya gerçeklerine göre yorumlayıp dünyadaki ilk Komünist devleti kuran *Lenin*'den (1870-1924) sonra amansız bir iktidar mücadelesi başladı. Mücadeleyi kazanan Stalin (1879-1953), Sovyetler Birliğini, sosyalizmin kuruluş aşamasında bulunduğu gerekçesi ile tam bir despotluk rejimi altında yönetti. Stalin döneminin İnsan Hakları ve Özgürlükleri açısından değerlendirilmesini yapmak gereksizdir. Hangi düşünceye dayanırsa dayansın, hukukun en küçük ilkelerine bile uymadan yüzbinlerce -belki milyonlarca- kişiyi hayattan silmek, veya ocağından sürüp en ağır ve zahmetli koşullar altında çalıştırmak İnsan Hakları ülküsüyle nasıl bağdaşır? Stalin sistemli bir biçimde yürüttüğü *temizlikler* sırasında, 1936 yılında Sovyetler Birliği'ne dış görünüşü özgürlükçü bir Anayasa da vermiş, ama bu metin içeriğine göre hiç bir zaman uygulanmamıştır. Stalin dönemi, İnsan Hakları açısından, daha Sovyetler Birliği yaşarken, inançlı komünist *Krutçef* (1894-1971) tarafından en ağır biçimde eleştirilmiştir. Buna rağmen doğal hukuk ülküsü, bireysel insan hakları, siyasal özgürlükler Sovyetler Birliği'nde hiçbir zaman egemen olmadı. Bu bakımdan Stalin, bir aralık işbirliği yaptığı Faşist önderlere çok benzemektedir.

Doğal hukuk ülküsü, bireysel insan hakları, siyasal özgürlükler komünizmle idare edilen Sovyetler Birliği'nde hiçbir zaman egemen olmamıştır.

Demokrasilerde Sıkıntı

İki Dünya Savaşı arasındaki dönem, demokrasinin geçirdiği bir bunalımla konumuz açısından kendini gösterir. Avrupa'da Faşizm ile Komünizm özellikle maddi başarıları ile bazı gözleri kamaştırmaktadır. XIX. Yüzyılın devletler tablosunda monarşi olarak yer alan rejimlerin bir bölümü ortadan kalkmış, yerlerine tam bir düzen geçirilememiştir. Amerika Kıtasında ABD ve Kanada'yı bir yana bırakırsak demokrasi sözden ibarettir. Asya'daki genç meşruti monarşi Japonya büyük bir hızla yayılmacı bir askeri güç olmaktadır. Ölüm-dirim kavgasını örneği görülmemiş bir

başarı ile kazanan Türkiye’de demokrasi yeni canlandırmaya çalışılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’nın yenenleri, -İtalya dışında- iç rejimleri demokrasi olmasına rağmen, eski emperyalist çıkarlarını -daha önce anlattığı gibi- insanlık tarihinin akışına yakışmayacak biçimde sürdürmek istemekte, bu tutum sömürgelerde yaşayan uluslarda demokrasi bilincinin yerleşmesini önlemektedir. 1929 yılında patlayan tarihin en büyük ekonomik bunalımı, demokrasileri daha da sıkıntıya sokmuştu. Bir yanda İnsan Haklarını ve Özgürlükleri hiçe sayan ve günden güne güçlenen bir grup karşısında sorunlarından iyice dara düşmüş cılız bir demokrasiler topluluğu hiç de göz doyurmuyordu. Sonunda Birinci Dünya Savaşı’nın doğurduğu sorunların da çözilememesinin etkisi ile 1939’da İkinci Dünya Savaşı patlak verdi.

SIRA SİZDE

Faşizm ve Komünizm’in insan hakları ve özgürlükler üzerindeki etkisini tartışınız

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında insan hakları ve özgürlükler alanında ortaya çıkan gelişmeleri açıklayabilmek.

İkinci Dünya Savaşı

Savaşın Çıkışı ve Gelişmesi

Hitler Almanyası’nın genişleme siyaseti, İngiltere ve Fransa tarafından bir süre hoşgörü ile karşılandı. Avrupa’da yeni bir savaşa, demokrasiler grubu hazır değildi. Hitler’in Avusturya’yı Almana’ya katması ve Çekoslovakya’yı işgali bundan dolayı kabul edildi (1938-1939). Ancak Alman-Sovyetler ve Alman-İtalyan yakınlaşmalarını; İtalya’nın Habeşistan’daki hareketlerini, Akdeniz’deki iddialarını, Japonya’nın Uzak Doğu’da giderek yayılmacılığa yönelmesini de başlangıçta sessiz karşılayan Birinci Dünya Savaşı’nın iki galibi, yani İngiltere ile Fransa, savaştan sonra gene kurulan Polonya’nın Almanlarla Sovyetler arasında bölüşülmesi üzerine Almana’ya savaş ilân ettiler (3 Eylül 1939). Kısa bir sürede Avrupa’ya yayılan oradan da Kuzey Afrika’ya ve Uzak Doğu’ya sıçrayan bu savaş, başlangıçta Faşist grubun büyük başarılarıyla doluydu. Öyle ki Portekiz, İspanya, İngiltere ve İsveç dışındaki bütün Batı Avrupa Almanlarca işgal edildi. Demokrasi çöküyordu. Ancak Hitler’in 1941 yılında bütün Orta Avrupa’yı ve Balkanları da ele geçirdikten sonra aniden *dostu* Sovyetler Birliği’ne saldırması (22 Haziran), bu devletin blok değiştirmesine yol açtı. Öte yandan, Avrupa’daki eski bağlaşıklarına küskün olup yıllarca kendi kabuğuna çekilmiş bir durumda yaşayan ABD de ağırlığını demokrasi grubu yanında duyurmaya başlamıştı. Japonya’nın Uzak Doğu’daki ABD üslerine saldırması ile (7 Aralık 1941) savaşa ABD katılmak zorunda kaldı. Böylece bir yanda, daha 1940 yılında (27 Eylül) bir blok oluşturan Almana-İtalya-Japonya karşısına ABD-Sovyetler Birliği-İngiltere’den oluşan bir grup çıkıyordu. Bu grup karşı blokça işgal edilen pek çok ülke insanının da başta Fransızların desteğine sahipti.

Savaş çok kanlı, birincisinden çok daha geniş alanlara yayılan boyutlarıyla tam bir felâket idi. İnsanlık dışı olaylarla dolu olan bu savaşta tarihte ilk ve şimdilik son kez insanlara karşı nükleer silahların kullanılması düşündürücüdür.

Bir çıkmaz hedef uğruna dünyayı kana bulayan Faşist blok sonunda çöktü. 1945 yılı Nisan ayına kadar İtalya aşama aşama savaşı bıraktı. 8 Mayıs 1945’te Almana, atom saldırılarından sonra 2 Eylül 1945’de Japonya kayıtsız-koşulsuz teslim oldular. Şimdi, biraz yukarıda rejim uygulamasını gördüğümüz Sovyetler Birliği ile

İkinci Dünya Savaşı sırasında dünyadaki büyük devletler iki ayrı blok’a ayrılmıştır.

demokrasiyi temel olarak benimseyen devletler birlikte yeni bir dünya düzeni kuracaklardı. Ama bu, hem tarihin akışı hem de mantık açısından mümkün değildi. Nitekim, savaşın başında Almanya ile işbirliği yapan, sonra dostu kendisine saldırınca *demokrasiler* blokuna geçen Sovyetler zafere erişinceye kadar yeni bağlaşıkları ile iyi ilişkiler kurmuşlar, ama, savaş biter bitmez yayılmacı siyasetlerine yeniden sarılmışlardır. İnsanlığın büyük bir bölümü için dertler bitmemiştir. 1946 yılından sonra başlayan yeni bir bloklaşma, insanlığı zaman zaman yeni bir savaşın eşiğine getirmiştir. XX. Yüzyılın sonuna doğru, bloklaşma şimdilik sona ermiş gibi görünüyor. Birinci Dünya Savaşından yara alarak çıkan demokrasi, şimdi zaferle dolu bir döneme girdi. Ama, büyüklü küçüklü bölgesel çatışmalar sürüp gidiyor.

İkinci Dünya Savaşı Sırasında İnsan Haklarına İlişkin Çabalar

ABD Başkanı Roosevelt 6 Ocak 1941'de Kongreye sunduğu ünlü *Dört Özgürlük*'ün gerçekleşmesi için çalışmayı istemiştir: Ülkelerin sınırları ancak halk oyu ile değiştirilebilir; her halk kendi dilediği yönetim (hükümet) biçimine sahip olmakta özgürdür; dünyadaki doğal kaynaklardan yararlanma eşitlik ve serbestlik içinde mümkün olmalıdır; korku ve yoksulluğun söz konusu olmadığı sürekli bir barış sağlanmalıdır. Bu dört özgürlük. Birinci Dünya Savaşı sonlarında gene ABD Başkanı olan Wilson'un ünlü ilkelerinden farklıdır. Sömürgecilerin haklarından söz edilmediği gibi, bütün uluslara eşit davranılması, halkın isteklerinin her konuda ön plânda tutulması, âdil bir barış özlemi dile getirilmektedir.

Bu esaslar üzerinde çalışan Roosevelt ve kısa bir süre sonra bağlaştığı olacak İngiliz Başkanı *Winston Churchill* (1874-1965). Atlantikte bir gemide buluşarak ünlü *Atlantik Bildirisi*'ni yayınladılar (14 Ağustos 1941). Savaş sonu dünyasının bir planı sayılabilecek bu Bildiri sekiz maddeden oluşuyordu. Bunların hükümleri kısaca şöyle özetlenebilir:

ABD ile İngiltere'nin ülkelerini genişletmek gibi bir niyetleri yoktur. Sınır değişiklikleri halkların istekleri doğrultusunda yapılabilir. Uluslardan zorla alınan egemenlik hakları geri verilmeli ve her ulus dilediği hükümet biçimini kurabilmelidir. ABD ile İngiltere, büyük küçük, yenmiş veya yenilmiş olmalarına bakılmaksızın bütün ulusların dünya kaynaklarından yararlanmalarını, denizleri, okyanusları serbestçe kullanmalarını sağlamak istemektedirler. Her iki devlet bütün ulusların ekonomik alanda eşitçe işbirliği yaparak herkes için daha iyi çalışma koşulları, yüksek refah ve Sosyal Güvenlik sağlamalarını arzu etmektedirler. Nihayet, dünyanın bütün ulusları gerçekçi ve manevi sebepler dolayısı ile güç kullanmaktan vazgeçmelidirler. Nasyonal Sosyalist despotizminin yok edilmesinden sonra bütün uluslara ve insanlara korkudan ve yoksulluktan uzak bir yaşam ortamı kurulmalıdır. Barışı korumak için, bütün önlemler alınmalıdır" (Rönnefarth ve Euler, 1979, s.199).

Bir süre sonra pek çok devlet tarafından kabul edilen bu esaslar, iki noktada değerlendirilebilir: Uluslar barış içinde ve eşitlikçi bir ortamda kendi isteklerince davranmalı ama, diğerlerinin de haklarına saygı gösterip, zora başvurmadan yaşamalıdır. Bu yaşama düzeninde, sürekli bir barış egemen olmalı, insanlar sosyal güvenlik içinde, yoksulluktan ve korkudan uzak bir şekilde varlıklarını geliştirmelidirler. Böylece Atlantik Bildirisi, hem uluslararası eşitlik, hem de kişilerin sosyal hakları açısından çok önemli bir gelişme aşamasını işaret etmektedir.

Atlantik Bildirisi'ne göre uluslar barış içinde ve eşitlikçi bir ortamda kendi isteklerince davranmalı ama, diğerlerinin de haklarına saygı gösterip, zora başvurmadan yaşamalıdır.

Atlantik Bildirisi'nin ilânından sonra ABD'nin de girmesiyle iyice şiddetlenen savaş sürerken 1 Ocak 1942'de *Birleşmiş Milletler Paktı*, *26 Ulus-Açıklaması* veya *Washington Paktı* denilen ünlü Andlaşma imzalandı. Bu kısa Andlaşmanın girişinde, imzacı devletlerin *Atlantik Bildirisini* kabullendiği belirtildikten sonra şu önemli amaç dile getiriliyordu:

“Andlaşmayı imzalayan devletler, hayatı, özgürlüğü, bağımsızlığı ve din özgürlüğünü savunmak ve hem kendi ülkelerinde hem de başka diyarlarda İnsan Haklarını ve Adaleti gerçekleştirmek için düşmanları üzerinde kesin bir zafer kazanmanın zorunlu bulunduğuna inanmışlardır. İmzacı devletler dünyayı boyunduruk altına almayı deneyen vahşi ve acımasız güçlere karşı ortak bir savaş içinde bulunduklarının bilincindedirler” (Rönnfarth ve Euler, 1979, s.204).

Bu temel, ilkeden sonra gelen iki maddede, zafere ulaşmak için elbirliği ile bütün imkânlar kullanılarak savaşılacağı belirtilmiştir.

Savaş Sonrasında Gelişmeler

Avrupa'da savaş, bütün yandaşlarının sırasıyla saf dışı edilmesinden sonra Almanya'nın 8 Mayıs 1945'te teslimi ile bitti. İkinci dünya Savaşı'nın tam olarak sona ermesi 2 Eylül 1945 tarihidir. O gün Japonya da teslim oldu. Ancak, biz Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü'nün Almanya'nın tesliminden sonra kurulduğunu ve o sırada, Uzak Doğu'daki savaşın da artık bitmek üzere bulunduğunu gözönünde tutarak bundan sonraki gelişmelere geçiş sayılabilecek 1945 yılı Haziran ayını savaş sonrasının başı kabul edeceğiz. Böylece açıklamalarımızı gereksiz yere bölmemiş olacağız.

İnsan Hakları ve Özgürlükleri konusunda savaş sonrasındaki uluslararası çabaları iki kesime ayırmak gereklidir. Bunların ilki daha global (toptan, bütünsel) olan BM'in başını çektiği çabalardan, diğeri ise Avrupa devletlerinin kendi aralarında gösterdikleri çalışmalardan oluşmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü İçinde Gösterilen Çabalar

Daha savaş sürerken kuruluş hazırlıkları başlayan BM Örgütü 25 Nisan 1945 tarihinde toplantılarına başlayan ünlü San Francisco konferansı sırasında doğdu. Konferans öncesi, yeni dünya düzeni üzerindeki ilk rekabetler, yani ABD ve İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki sürtüşmeler kendini belli etti. Ama, savaşın henüz tamamen sona ermemesinin de verdiği heyecan, konferansın başarılı bir biçimde çalışmasına yol açtı (*Rönnfarth ve Euler, 1979*). BM Andlaşması, Avrupa savaşının bitmesinden kısa bir süre sonra imza edildi (25 Haziran 1945). Değişikliklere rağmen bugüne kadar yürürlükte kalan andlaşma ile tarihte ilk kez bu kadar geniş bir uluslararası örgüt kurulmuş oluyordu. Örgüte, İkinci Dünya Savaşı'nın baş gâlipleri egemendi. Örgütün işleyişi bundan dolayı aksamıştır.

BM Andlaşması'nın Başlangıcında, amaçlar arasında sayılan şu cümleler önemlidir:

“Biz Birleşmiş Milletler halkları... Temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yinelemeye... daha geniş bir özgürlük içinde toplumsal ilerlemeyi... sağlamaya... kararlı olarak... Birleşmiş Milletler adıyla... bir örgüt kur”duk (Sencer, 1988, ss. 6-7)

denilmektedir. Andlaşma'nın 1. Maddesinde de amaçlar sayılırken, 3 üncü Fıkıradaki "... ırk:, cinsiyet, din ve dil ayrımı gözetmeksizin herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirip özendirmek, uluslararası işbirliğini gerçekleştirmek..." hedefi belirtilmektedir (Sencer, 1988, ss.6-7). Ayrıca halkların hak eşitliği de vurgulanmaktadır. Andlaşma'da elbette, barışı sürekli tutmak baş amaçlardan biri olmaktadır.

İnsan Haklarıyla İlgili BM Bildirileri: Birleşmiş Milletler Andlaşması yoluyla gerçekleştirilecek amaçların belki de en önemlisi, İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini, Andlaşmaya katılan bütün devletlerde gerçekleştirmek veya gerçekleşmesini sağlamaya yardımcı olmaktır. Bu amaçla yapılan çalışmalar, kısa süre içinde ürünü verdi. BM Genel Kurulu 1948 yılı içindeki toplantıları sırasında hazırladığı *İnsan Hakları Evrensel Bildirisini* 10 Aralık 1948'de kabul etti. O günkü üyelerin büyük bir çoğunluğu bildiriyi benimsediler. İnsanlık tarihinde bir aşama sayılan bu bildirinin içeriğini kısaca inceleyelim:

Bildiride, hiç kuşkusuz ABD'nin ve özellikle Fransa'nın, XVIII. Yüzyıl sonlarında yayınladığı metinlerin büyük etkisi vardır. 1948 metni belki de, *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin*, İnsan Hakları açısından bir tamamlayıcısıdır. Ancak, BM Bildirisi, çok daha geniş kapsamlıdır: Hem içeriği hem de seslendiği âlem bakımından.

Bildiri bir başlangıç ve 30 maddeden oluşuyor. Başlangıç bölümünde, bütün insanlarda bulunan onur, eşit ve vazgeçilmez hakların tanınmasının özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğu ilk cümle ile açıklanıyor. Bütün bildirinin temel felsefesini de bu cümle haykırıyor: İnsanlar (doğuştan) eşittirler ve vazgeçilmez haklara sahiptirler. Bu hakların tanınmasıdır ki (i) Özgürlüğün, (ii) Adaletin, (iii) Barışın temeli olacaktır... Bundan sonra, sözü edilen hakların, insanlığın yüce yapısıyla olan ilişkisi, üye devletlerin bu hakların tanınıp geliştirilmesi için yükümlülük altına girmeleri gereği ifade ediliyor.

Bildirinin daha sonra gelen maddelerinde, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya başka herhangi bakımdan ayrım gözetilmeksizin bu bildiride yayınlanan tüm haklardan ve özgürlüklerden herkesin yararlanacağı, zira bütün insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğdukları, akıl ve vicdan sahibi oldukları belirtiliyor (Madde 2 ve 1). Kişinin beden ve düşünce dokunulmazlığının önemi, özgürlüğün de aynı biçimde dokunulmaz olduğu, Bildirinin ilkelerindendir. Bu genel maddelerden sonra, onların içindeki hükümlerin ayrıntıları üzerinde duruluyor: Köleliğin imkânsızlığı, özel yaşamın gizliliği, hareket serbestliği, kişilerin evlenme gibi doğal hakları ile siyasal özgürlükleri, sosyal hakları birer birer sayılan ilkelerdendir. Bu ilkelerin zedelenmesi durumunda bağımsız yargı organlarına başvurma hakkı, yargı güvencesi, özellikle kişinin bedensel özgürlüğünün ancak suçluluğu kesin olarak belirlenince kısıtlanabileceği, zulme karşı ilticanın (sığınmanın) uluslararası bir hak olduğu gibi güvenceler, bildiride yer almaktadır. Nihayet son olarak, bu Bildiride tanınan hakların ve özgürlüklerin onları ortadan kaldırmak için kullanılmayacağı temel bir ilke olarak benimsenmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin önemi ve inandırıcılığı arttıkça, bu temel metinde kısa, ilkesel cümleler halinde ifade edilen hükümleri açıcı sözleşmeler hazırlanıp imzalanmaya başlandı. Bunların içinde ikisi, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin önemli tamamlayıcıları arasında sayılmak gerekir:

İnsan hakları ile ilgili BM Temel Bildirileri:

- İnsan Hakları Evrensel bildirisi
- Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- İnsan Hakları ve Özgürlükleriyle İlgili Diğer BM Sözleşmeleri

10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirisi kabul edilmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin ilk cümlesi, "İnsanlar doğuştan eşittirler ve vazgeçilmez haklara sahiptirler".

Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi: BM Örgütünce hazırlanacak, İnsan Hakları Evrensel Bildirisindeki 22-28'nci maddelerin daha ayrıntılı bir biçimde açıklamasını esas tutan bu uluslararası sözleşme 1966 yılında pek çok BM üyesi devlet tarafından imza edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin anılan maddelerinde herkesin, dilediği işte çalışabilmesi özgürlüğü, sosyal güvenlik haklarından yararlanma hakları, eğitimde eşitlik gibi belli başlı sosyal haklar birer temel ilke olarak ilân ediliyordu. 1968 sözleşmesi ile bu hakların daha açık tanımları yapılmış ve sosyal güvenlikle ilgili haklar evrensel bir nitelik kazanma yoluna girmiştir (Sencer, 1988).

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi: Gene 1966 yılında imzalanan bu sözleşme de İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin yaşama hakkı ve bunun güvenceleri ile her insana tanınması gereken belli başlı kişisel ve siyasal özgürlüklerin daha geniş bir sayımı ve dökümünü içermektedir. Sözleşmeye uymaya imzacı devletler mecburdurlar. Bu sözleşmeye ek olarak hazırlanan bir protokol ile de, imzacı devletleri, sözü geçen hükümlerin uygulamasına özendirici tedbirler getirilmiş, sözleşme ilkelerine uyulmaması halinde neler yapılabileceği, BM Örgütü çerçevesinde ne gibi hukuk yaptırımlarının söz konusu olabileceği açıklanmıştır. Daha sonra 15 Aralık 1989 tarihinde ölüm cezasının kaldırılmasını amaçlayan ikinci seçmeli protokol imzaya açılmıştır (Sencer, 1988).

İnsan Hakları ve Özgürlükleriyle İlgili Diğer BM Sözleşmeleri: BM Örgütü İnsan Haklarının ve her tür özgürlüğün, üye devletlerinin iç hukuklarında gerçekten uygulanabilir bir nitelik alması için sürekli olarak temel sözleşme metinleri hazırlamıştır. Bunlardan her biri, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinden kaynaklanan sözleşmelerdir. Pek çok konuda hazırlanıp bir hayli toplam tutan devletçe imzalanan bu sözleşmeleri tek tek incelemek, bu kısa kitabın hacmi açısından mümkün değildir. Aşağıda, bu sözleşmeleri, konularına göre gruplandırılmış olarak sayıyoruz (Sencer, 1988).

Ölüm cezasının kaldırılmasını amaçlayan ikinci seçmeli protokol 15 Aralık 1989 tarihinde imzaya açılmıştır.

- Doğrudan Doğruya Kişinin Bedensel ve Manevi Varlığının Evrensel Eşitliği ve Korunmasıyla İlgili Sözleşmeler:
 - Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi (1965).
 - Kurumlaşmış Irk Ayrımcılığının (Apartheid) Önlenmesi ve Cezalandırılması Uluslararası Sözleşmesi (1973).
 - Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi (1979).
 - Evlilik Oluru, En Az Evlilik Yaşı ve Evliliklerin Yazımı Sözleşmesi (1962).
 - İşkence ve Başkaca Zalimce İnsanlık Dışı ve Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Sözleşme (1984).
 - Tutuklulara En Azından Uygulanması Gereken Davranış Standardı kuralları (1955).
 - Yasa Uygulayan Görevlilerin Davranış Kuralları (1979).
 - Tutuklu ve Gözaltında Olanları İşkence ve Başka Zalimce, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Korumada Sağlık Personelinin, Özellikle Hekimlerin Rolüne ilişkin Tıp Ahlakı İlkeleri (1962).
 - Köleliğe Karşı Sözleşme (Cenevre, 1926) ve Değişiklik Protokolü (1953).
 - Kölelik Köle Ticareti ve Köleliğe Benzeyen kurum ve Uygulamaların Kaldırılması Ek sözleşmesi (Cenevre 1956).
 - İnsan Ticaretinin, Başkalarının Fahişeliğinin Sömürülmesini Önleme Sözleşmesi (1949).

- İnsanlığa Karşı Topyekûn Hak İhlallerini Engelleme Çabaları
 - Soykırım Suçunun Önlenmesi ve İnsanlığa Karşı Suçlara Zamanaşımının Uygulanmazlığı Sözleşmesi (1968).
 - Savaş Suçlarıyla İnsanlığa Karşı Suç İşleyenlerin Aranması, Tutuklanması, Geri Verilmesi ve Cezalandırılması Konusunda Uluslararası İşbirliği İlkeleri (1973).
- Çocukların ve Gençlerin Korunması Çabaları
 - Çocuk Hakları Bildirisi (1959).
 - Gençlerde Barış Ülküleri ve Uluslararası Saygı ve Anlayış Geliştirme Bildirisi (1965).
- Zulümden Kaçanlara Tanınan Haklar.
 - Sığınanların Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951).
 - Sığınanların Statüsüne İlişkin Protokol (1966).
 - Sığınma Bildirisi (1967).
 - BM Sığınanlar Yüksek Komiserliği Statüsü (1950).
- Uyruksuzların Korunması Çabaları
 - Uyruksuz Kimselerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (1954).
 - Uyruksuzluğun Azaltılması Sözleşmesi (1961).
- Kültürel Hakları Koruma Çabaları
 - Eğitimde Ayrımcılığa Dair Sözleşme (1960).
 - Uluslararası Kültürel İşbirliği İlkeleri Bildirisi (1966).
- Din ve Vicdan Özgürlüğü Koruma Çabaları
 - Din ya da İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirisi (1981).
- Çalışma Haklarının Korunması Çabaları
 - Uluslararası Çalışma Örgütünün Hedef ve Amaçlarına İlişkin Bildiri (1944).
 - Toplumsal Politika (Temel amaçlar ve Standartlar) Sözleşmesi (1962).
 - Çalışma Politikası Sözleşmesi (1964).
 - Çalışma Hakkının ve Özellikle Çalışanların Durumlarının sağlamlaştırılması bu arada örgütsel hakların geliştirilmesiyle de ilgili çeşitli sözleşmeler (1921, 1948, 1949, 1971, 1975, 1978).
 - Zorla Çalıştırılmanın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (1957).
 - Çalışmada Fırsat ve Davranış Eşitliğiyle İlgili Sözleşmeler (1958, 1951, 1981). Özellikle kadın/erkek çalışanların durumlarına da ilişkindir.
- Yanlış veya Yalan Haberlerin Düzeltilmesi
 - Uluslararası Düzeltme Hakkı Sözleşmesi (1952).
- Halkların Özgürlükleri ve Kalkınmaları Hakları
 - Sömürge Ülkeleri ve Halkları Bağımsızlık Bildirisi (1960).
 - Halkların Barış Hakkı Bildirisi (1984).
 - Toplumsal Gelişme ve Kalkınma Bildirisi (1969).
- Doğal Kaynaklarla İlgili Çalışmalar
 - Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenliğe İlişkin Genel Kurul Kararı (1962).

Bu zengin bildiri ve sözleşme listesi İnsanoğlu'nun gerek bireysel, gerek toplumsal, gerek uluslararası düzeyde *doğal hukuk* düşü aracıılığı ile özlediği pek çok tarihsel isteğini dile getirmektedir. Bu bildirilere ve sözleşmeye katılmayan devletler bir yana, onları kabul edip imzalayanların da uygulamaya söz verdikleri hükümlerle ne derece iyi niyetli olarak uğraştıkları, gerçekleştirmek için nasıl çalıştıkları apayrı bir konudur. Ama kısa bir süre içinde insanlığın pek büyük bir çoğunluğunu salt düşünce düzeyinde bile olsa biraraya getirmek tarihsel bir başarı döneminin başlangıcını simgelemektedir.

Avrupa'da Gösterilen Ayır ve Özel Çabalar

Birinci ve İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa'da başlayan Avrupalılık Ruhu düşüncesi giderek yayılmış ve 1948'de Batı Avrupa Birliği kurulmuştur.

İnsan Haklarının ve Özgürlüklerinin düşünsel düzeyde doğduğu kıta sayılan Avrupa, bu üstün ülkesel hedefleri gerçekleştirememenin ızdırabını yıllar geçtikçe idrak etmeye başlamıştı. Tarihin en kanlı iki savaşının yarım yüzyılı bile aşmayan bir süre içinde ardarda Avrupa'da ve Avrupalıların çekişmeleri nedeniyle patlak vermesi ve bunlardan ikincisinin dünya çapında gösterdiği yayılma; Avrupalıların yakılan, yıkılan, kana bulanık ülkelerinden doğan acılar, ilkönce bu kıtanın batısında yaşayanlar arasında, eski, tarihsel çekişmeleri bırakıp, onların üzerine bir sünger çekerek yeni bir ruh yaratmak girişimleri başlatılmasına yol açtı. *Avrupalılık Ruhu* denilen ve yüzlerce yıllık ortak değerler üzerinde yükselmesi gereken bu yeni oluşuma geçme isteği son derece olumlu bir etki yarattı (Arık, 1965). Batının üstün değerleri, özellikle İnsan Hakları özenle korunup geliştirilmeli idi. Ayrıca Batı, bu değerleri savunmalı idi de. İşte bu son noktadan hareketle, savunma düşüncesini gerçekleştirme ile işe başlandı. İlkönce beş Batı Avrupa Ülkesi bir *Batı Avrupa Birliği* (17 Mart 1948) kurdular. Savunma amaçlı bu birlik, İnsan Haklarını, Batının bireyci değerlerini tehdit eden ve Avrupa'nın yarısından fazlasına egemen olan Sovyetler birliği ile başa çıkabilecek bir güce sahip değildi. Böylece, Batı Avrupa'nın savunmasını, kendi çıkarları da gerektirdiğinden ABD'nin başını çektiği Kuzey Atlantik Andlaşması (NATO) yüklendi. NATO'nun temel felsefesi *demokrasiyi* korumak olduğu halde içine (o zamanlar) bir totaliter devleti (Portekiz) alması dikkate değer.

NATO'nun temel felsefesi demokrasiyi korumaktır.

Savunma ihtiyacını böylece giderirken Batı Avrupalı devletlerin büyük bir bölümü, demokrasiyi en iyi biçimde ve sürekli olarak uygulamak, iki dünya savaşı arasında beliren Faşizm ve benzeri rejimlerden korunmak için ayrı bir işbirliği yapma hazırlığı içindeydiler. Bu hazırlıklar, NATO'nun kuruluşundan tam bir ay sonra ürününü verdi. 5 Mayıs 1949'da *Avrupa Konseyi* doğdu (Sencer, 1988).

1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi Avrupa Topluluğunun kurulmasına ivme kazandırmıştır.

Avrupa Konseyi'nin kuruluş amacı, üye ülkelerin barışı, gerçek demokrasiyi, bireysel ve siyasal özgürlükleri kendi aralarında korumak, geliştirmek; bu konularda sürekli iş birliği yapmak olarak özetlenebilir. Bu amacın gerçekleşmesi için ciddi çalışmalar sürdürülmesi ve iyi işleyen organların kurulması öngörülmüştür. Amaç, Avrupa'nın çeşitli kültürel, ekonomik ve siyasal aşamalardan geçtikten sonra ortak değerler üstünde yükselen bir büyük federal devlet hâline gelmesidir. Bu hedef, hem ABD'nin tartışılmaz önderliğinden bir ölçüde kurtulma, hem artık tarihe karışmış gibi gözüken ama yeniden canlanabilecek aşırı toplumcu ideolojilere karşı bir set oluşturma, hem de dünya ekonomisinde gene itici ve çok büyük bir pay sahibi olma arzularının toplamıdır. Nitekim, Avrupa Konseyi ile başlayan atılım Avrupa Topluluğunun kurulması ile bir ivme kazanmıştır.

Kitabımız açısından bizi ilgilendiren, Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları konusundaki yaklaşımıdır. Bu noktaya değinmeden önce, akla hemen bir soru gelebilir: Avrupa Konseyi'ni kuranlar BM'nin üyesidirler. Bu devletler BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi başta olmak üzere bütün BM belgelerini kabul etmişlerdir. Öyle ise neden, ayrıca bir araya gelerek İnsan Hakları, demokrasi konusunda işbirliği yapmak zorunluluğu duymuşlardır? Bu soru şöylece cevaplandırılabilir: BM Örgütüne, her rejimden devlet üyedir. Örgütün, Güvenlik konseyi'nin kararları dışında bir yaptırım gücü yoktur. Güvenlik Konseyi ise beş kurucu ve sürekli üye devletin (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Çin) oy birliği ile karar verebilir. Özellikle, bu devletler arasında çekişmeler, kampaşmalar olduğu zaman Güvenlik Konseyi'nden hiçbir karar çıkamazdı. Kaldı ki Güvenlik Konseyi'nin de oy birliği olsa bile, pek çok konularda hareket yetkisi yoktu. Özellikle üye devletlerin içişlerine çok aşırı durumlar dışında karışması mümkün değildi (Pazarıcı, 1989).

İşte Batı Avrupa devletleri daha dar bir bölgede, daha geniş yetkilere sahip, aynı değerleri tarihin akışı içinde benimseyip işlemiş üyelerden oluşan bir örgüt kurmayı, diledikleri amacın gerçekleşmesi için daha uygun görmüşlerdir. Bu tutumun gerçeklere uygun ve pratik bir yol olduğu kuşkusuzdur. Zira Avrupa Konseyi'ne üye olmak ve üyeliği sürdürmek için demokrasiyi rejim olarak kabul etmek, İnsan Hak ve Özgürlüklerine değer vermek baş koşuldur. Bölgesel ve iyi işleyen bir örgütte bu amaçların gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği daha sağlıklı bir biçimde denetlenebilir.

İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi: Avrupa Konseyi'nde üye devletlerin amacı demokrasi içinde yaşamak ve onu her bakımdan geliştirmektir. Bu büyük amacın gerçekleştirilmesi ise ancak İnsan Haklarına bağlılık ve saygıyı her bakımdan sağlamak ile mümkündür. Başka bir deyişle İnsan Hakları ve Özgürlükler, demokrasinin temeli idi. İşte bu görüşten hareket eden Avrupa Konseyi üyeleri, örgütlerinin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra BM'in bu konularda yayınladığı bildirileri, imzalattığı sözleşmeleri dikkate alarak, 4 Kasım 1950'de Avrupa konseyi'nin ve belki de diğer Avrupa Topluluklarının en temel belgesi sayılan *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi* kabul etti (Kapani, 1991; Sencer, 1988). Roma'da kabul edildiği için Roma Andlaşması adıyla ünlü bu metin üzerinde biraz durmak yararlı olacaktır.

Sözleşme bir Başlangıç ve 59 maddeden oluşmaktadır. İhtiyaçlar gerektirdiği zaman, ek protokoller de yapılmıştır. Bunlardan 3 (6 Mayıs 1963), 5 (20 Ocak 1966) ve 8 (19 Mart 1985) numaralı protokoller Sözleşmenin kimi maddelerini değiştirdikleri için önemlidir. En önemli değişiklik ise denetim mekanizmasını bütünüyle yeniden yapılandıran 11 Numaralı Protokolün Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf bütün devletlerin onayıyla 1 Kasım 1998'de yürürlüğe girmesi ile gerçekleşmiştir. Diğer protokollerde de İnsan Hak ve Özgürlükleriyle ilgili çeşitli dilekler somutlaştırılmakta, bazı örgütsel yenilikler öngörülmektedir.

Sözleşme temelde, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin ilkelerini aynen benimsiyor:

BM Örgütüne her rejimden devlet üye olurken, Avrupa Konseyine üye olmanın koşullarından birisi İnsan Hak ve Özgürlüklerine değer vermektir.

“Bu Sözleşmeyi imzalayan... Hükümetler... BM İnsan Hakları Bildirisini(n) ilân ettiği hakların, evrensel ve etkin olarak tanınması ve gözetilmesini güvence altına almayı amaçladığını...” göz önüne alarak, “İnsan Hak ve Temel Özgürlüklerinin korunmasını ve daha ileri düzeyde gerçekleşmesini” dileyerek “dünyada adalet ve barışın temeli olan ve bir yandan etkin bir siyasal demokrasi, öte yandan (demokrasinin) dayandığı insan haklarına ve ortak anlayışla... sürdürülebilen temel özgürlüklere” (Sencer, 1988, s.412)

olan derin inançları dolayısı ile bu konularda ortak bir mirası paylaşan Avrupa devletleri olarak BM İnsan Hakları Bildirisinde dile getirilen belli hakların ortaklaşa güvence altına alınmasını sağlamak yolunda bir araya gelmişlerdir (Başlangıç). Görülüyor ki sözleşmede, BM Bildirisinin yaptırımsızlığını gidermek en önemli öğedir.

Sözleşmede, *hak ve özgürlük* kavramları bilinçli bir biçimde kimi yerlerde ayrı ayrı kullanılmıştır. Örneğin *kişi özgürlüğü ve güvenliği* denilince (5/1 madde) *güvenlik* bir hak oluyor. Gerçi hak ve özgürlük kelimeleri çoğunlukla yan yana geçer. Bu, özellikle *hak ve özgürlük* kavramları hakkında Giriş'te verilen açıklamaları çağrıştıırılabilir.

Sözleşmede, yaşam hakkı başta olmak üzere belli başlı bütün temel İnsan Hakları ve Özgürlükleri sayılmış, bunların güvencesi için yargının işlevi üzerinde (tıpkı BM İnsan Hakları Evrensel bildirisinde olduğu gibi) durulmuştur. Sözleşmenin asıl önemli yanı, hükümlerine uyulmama durumunda, devletlerarası hukuk açısından hiç de yabana atılamayacak derecede ciddi bir yaptırım mekanizmasını işletmesidir. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisiyle olan en önemli fark belki budur. Sözleşme tarafların Sözleşme ve onun protokolleri ile üstelendikleri yükümlülüklerle uyulmasını sağlamak amacıyla (19 Madde) tam zamanlı olarak çalışacak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ni kurmuştur Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin denetim mekanizmasına son bölümde kısaca değineceğiz.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin denetim mekanizması olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur.

Avrupa'da İnsan Hakları ve Özgürlükleri Konusunda Diğer Çalışmalar: İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmeye Ek Protokoller (Sencer, 1988; Kapani, 1991):

- 1 Numaralı Protokol (20 Mart 1962) ile mülkiyet ve eğitim hakları üzerinde ayrıntılar getirilmektedir.
- 2 Numaralı Protokol (16 Mayıs 1963) ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin danışma yetkisi kabul edilmiştir.
- 3 Numaralı Protokol (6 Mayıs 1970) ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin kimi maddelerinde (Madde 29,30 ve 34) değişiklikler öngörülmüştür.
- 4 Numaralı Protokol (16 Eylül 1963) ile kişilerin uyrukluk ve yabancılık durumları İnsan Hakları açısından güvencelere bağlanmıştır.
- 5 Numaralı Protokol (20 Ocak 1966) ile Sözleşmenin kimi maddelerinde (Madde 22 ve 40) değişiklikler yapılmıştır.

- 6 Numaralı Protokol (28 Nisan 1983) ile ölüm cezasının kaldırılması ilke olarak kabul edilmiştir.
- 7 Numaralı Protokol (22 Kasım 1984) ile kişi dokunulmazlığının yargısal güvenceleri artırılmıştır.
- 8 Numaralı Protokol (19 Mart 1985) ile İnsan Hakları Komisyonu'na ve Mahkemesi'ne başvurulara bazı yeni düzenlemeler getirilmiştir.
- 9 Numaralı Protokol (6 Kasım 1990) ile Sözleşmenin kimi maddelerinde değişiklik öngörülmeyle beraber belirtmek gerekir ki; 11 Numaralı Protokolün yürürlüğe girmesi ile bu protokol kaldırılmıştır.
- 10 Numaralı Protokol 25 Mart 1992'de imzaya açılmış ancak hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir.
- 11 Numaralı Protokol (11 Mayıs 1994 imzaya açılma, 1 Kasım 1998 yürürlüğe giriş) ile Sözleşme ile kurulan denetim mekanizması yeniden yapılandırılmıştır (Bu Protokol hakkında ileride kısaca bilgi verilecektir).
- 12 Numaralı Protokol (imzaya açılma 4 Kasım 2000) ile Sözleşmeye bir genel ayrımcılık yasağı eklenmek istenmektedir.
- 13 Numaralı Protokol (imzaya açılma tarihi 3 Mayıs 2002, belirlenen yürürlük tarihi 1 Temmuz 2003) ile ölüm cezasının her durumda kaldırılması öngörülmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtüzüğü (1 Kasım 1998): Bu tüzük ile Avrupa İnsan Hakları mahkemesi'nin çalışma biçimi düzenlenmiştir.

İşkence ve İnsanlık Dışı ya da Küçültücü (Onur Kırıcı) Ceza veya Muamelenin Önlenmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi: 1987 yılında hazırlanan ve imzaya açılan bu çok gerekli sözleşme, İnsan Haklarının en önemli somut ihlâli olan “işkence ve onur kırıcı cezaların” önlenmesi açısından son derece olumlu bir adımdır. Denilebilir ki, İnsan Haklarının korunması yolunda, içerdiği denetim mekanizması yolu ile en önemli ilerlemelerin biri, belki de birincisidir.

Avrupa Çapında Alınan Diğer Önlemler: Avrupa Konseyi'nin çeşitli organları yaptıkları çalışmalar sırasında insan hakları ve Özgürlükleri konularında çeşitli bildiriler yayınladılar. Bunlar arasında, yinelenen bir “İnsan Hakları Bildirisi (1978)”, “Hoşgörüsüzlüğe İlişkin Bildiri (1982)”, tavsiye kararı niteliğinde “İnsan Hakları Öğretimi (1978)”, “Avrupa Toplumsal Andlaşması (1961)” sayılabilir (Sencer, 1988; Kapani, 1991). Avrupa Konseyi çerçevesinde sosyal haklar ile ilgili önemli uluslararası düzenlemeler de yapılmıştır. Bunların içinde en önemlilerinden biri olarak *Avrupa Sosyal Şartı*'nı gösterebiliriz.

1975 yılında Helsinki'de toplanan ve batı-doğu bloklarına mensup devletlerin katıldığı ünlü konferans sonunda pek çok belge imzalandı. Daha çok Avrupa'daki sınırların dokunulmazlığı, içişlerine karışmama gibi ilkeleri kabul eden devletler, sonuç Belgesinin VII. Bölümünde *Düşünce, Vicdan, Din ya da İnanç Özgürlüğü* de dahil olmak üzere *İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere saygı* yı bir işbirliği ortamı içinde koruyacaklarını gösterişli ifadelerle belirtmişlerdir (Sencer, 1988; Kapani, 1991).

Bu konferansın doğurduğu sonuçlardan biri, eğitim ve kültürden savunmaya kadar pek çok konuda işbirliği yükümlenen devletlerin zaman zaman biraraya gelerek *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansları* (AGİK) adı verilen bu görüşmeler dizisini sürdürmeleri idi. Bu AGİK toplantılarından sonuncusu 1990 yılı Kasım ayında Paris'te yapıldı. 21 Kasım 1990 tarihinde imzalanan metinde, Helsinki Belgesinin VIII. Maddesi yinelenmiş, İnsan Haklarının, Demokrasinin ve Hukukun üstünlüğü oldukça bilimsel, ama biraz da romantik bir biçimde, bütün Avrupa'nın ortak isteği olarak dile getirilmiştir (Kapani,1991). Bu toplantılar sürdürülecektir.

Özet

XX. Yüzyılın başlarında insan hakları ve özgürlükler alanında ortaya çıkan gelişmeleri açıklayabilmek.

XX. Yüzyılda İnsan Hakları ve Özgürlüklerin korunması için sürdürülen çalışmaların yanı sıra, insanın aşağılandığı ve hiç'e indirildiği de görülmektedir. XX. Yüzyılda Avrupa'da sömürgecilik doruk noktasına çıkarken insan hakları doktrininde önemli gelişmeler olmuştur. Buna karşılık Avrupa dışında olup Batılı diye adlandırılan ABD'de özgürlük ve eşitlik ilkelerini uygulamaya geçirmede sorunlar yaşanmıştır. Batılı olarak tanımlana Japonya insan hakları ve Kamu özgürlükleri açısından Asya'nın Batı'ya en çok yaklaşmış ülkesi haline gelmiştir. Rusya XX. Yüzyılın başında özgürlükler konusunda Batı'ya göre Ortaçağ koşulları içindedir. Bu dönemde Osmanlı devletinde özgürlükler konusunda iyi niyetli ancak yetersiz çabalar görülmektedir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkan siyasi rejimlerin insan hakları ve özgürlüklerine etkisini tartışabilmek.

Birinci Dünya Savaşından sonra, ABD Başkanı Wilson (1856-1924) tarafından ilan edilen ilkeler insan-cıl amaçlarla hazırlanmış olmakla birlikte bireysel İnsan Hakları ve Özgürlükler konusunda herhangi bir şey içermemektedir. Wilson ilkelerinde devletlerin yurttaşlara tanıyacakları özgürlüklere değinilmemiştir. Bu ilkeler sömürgelere ve burada yaşayan insanları dikkate almadan, sadece mevcut devletlerin bir arada barış içinde yaşamalarını öngörmektedir. 1919'da kurulan Uluslar Kurumu'nun amaçlarında örgütlenmiş ulusların ilişkilerini düzenlenmesi esas alınmıştır.

Birinci Dünya Savaş'ından sonra İtalya'da ortaya çıkan Faşizm bireysel Özgürlükler ve İnsan Hakları'nın devlet adına yurttaşlardan esirgeyen, aşırı milliyetçi ve demokrasiyi inkar eden bir rejimdir. Dünya'daki ilk komünist devlet olan Rusya'da İnsan Hakları ve Özgürlükler konusunda ciddi sorunlar yaşanmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında ortaya çıkan Faşizm ve Komünizm doktrinleri İnsan Haklarını inkar eden uygulamalara neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında insan hakları ve özgürlükler alanında ortaya çıkan gelişmeleri açıklayabilmek.

Almanlar tarafından başlatılan İkinci Dünya Savaşı Polonya'nın Almanya ve Rusya arasında paylaşılmasından sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Savaş sırasında oluşan iki blok arasında devam eden İkinci Dünya Savaşı 1945 yılında sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1941'de ABD Başkanı Roosevelt ve İngiliz Başkanı Churchill bir araya gelerek Atlantik Bildirisini Yayınlamışlardır. Bu bildiri hem eşitlik, hem de kişilerin sosyal hakları açısından önemli gelişme aşamasında olduğunu işaret etmektedir.

25 Haziran 1945 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Andlaşması değişiklikler yapılarak bugüne kadar yürürlükte kalan en uzun andlaşmadır. BM Genel Kurulu 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirisini kabul etmiştir ve Bildiri o günkü üyelerin büyük çoğunluğu tarafından imzalanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin önemi arttıkça, Bildiri metninde kısaca açıklanmış olan hükümler ayrıntılı sözleşmeler halinde düzenlenmeye başlanmıştır.

1949'da Batı Avrupa devletlerinin büyük bir bölümü tarafından, demokrasiyi en iyi biçimde ve sürekli uygulamak amacıyla Avrupa Konseyi kurulmuştur. Avrupa Konseyine üye olmak ve üyeliği sürdürmenin temel koşulu, demokrasiyi rejim olarak kabul etmek, İnsan Hak ve Özgürlüklerine değer vermek olarak belirlenmiştir. Avrupa Konseyi tarafından 4 Kasım 1950'de İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi kabul edilmiştir. Sözleşmeye taraf olan Avrupa ülkeleri Sözleşmenin hükümlerine uyulmasını sağlamak amacıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini kurmuşlardır. İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi'nin kapsamı ek protokollerle genişletilmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki ülkelerden hangisi XX. Yüzyılda coğrafi olarak Avrupa'da **olamayıp** ancak Batılı ülke olarak kabul edilmiştir?
 - a. Osmanlı İmparatorluğu
 - b. Çin
 - c. Hindistan
 - d. Japonya
 - e. Rusya
2. Aşağıdakilerden hangisinde savaş tazminatı alınmaktan vazgeçileceği ifade edilmiştir?
 - a. Wilson ilkeleri
 - b. Köleliğe Karşı Sözleşme
 - c. Uluslar Kurumu
 - d. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi
 - e. Viyana Kongresi
3. Aşağıdakilerden hangisinde devlet insanın evrensel iradesi olarak kabul edilmektedir?
 - a. Sosyalizm
 - b. Faşizm
 - c. Liberalizm
 - d. Sosyal Liberalizm
 - e. Demokratik Sosyalizm
4. Aşağıdakilerden hangisi 1940 yılında Almanya-İtalya-Japonya'ya karşı oluşturulmuş bir bloktur?
 - a. Fransa-İngiltere
 - b. ABD- Fransa-İngiltere
 - c. ABD- Sovyetler Birliği-İngiltere
 - d. Fransa-İngiltere-İspanya
 - e. Fransa-Polonya-İngiltere
5. Aşağıdakilerden hangisi değişiklikler yapılarak bugüne kadar yürürlükte kalan **en uzun** ömürlü kurumdur?
 - a. Avrupa Konseyi
 - b. Batı Avrupa Birliği
 - c. Birleşmiş Milletler
 - d. Birleşmiş Milletler Paktı
 - e. Milletler Cemiyeti
6. İnsanlar doğuştan eşittirler ve vazgeçilmez haklara sahiptirler ifadesi **ilk defa** aşağıdakilerden hangisinde yer almıştır?
 - a. Köleliğe Karşı Sözleşme
 - b. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi
 - c. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
 - d. Atlantik Bildirisi
 - e. Wilson İlkeleri
7. Eğitimde eşitlik aşağıdaki haklardan hangisine girmektedir?
 - a. Ekonomik Haklar
 - b. Siyasal Haklar
 - c. Çocuk Hakları
 - d. Toplumsal ve Kültürel Haklar
 - e. Kişisel Haklar
8. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa devletleri arasında demokrasiyi, bireysel ve siyasal özgürlükleri korumak amacıyla kurulmuştur?
 - a. NATO
 - b. Birleşmiş Milletler
 - c. Milletler Cemiyeti
 - d. Batı Avrupa Birliği
 - e. Avrupa Konseyi
9. Aşağıdakilerden hangisinde devletlerarası hukuk açısından yaptırım mekanizması devreye sokulmuştur?
 - a. İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi
 - b. Birleşmiş Milletler Andlaşması
 - c. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
 - d. Güvenlik Konseyi Kararları
 - e. Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
10. Aşağıdakilerden hangisi İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmeye ek protokoller düzenlenmeyle ilgili gerektirir?
 - a. Yaptırım mekanizmalarını işletmek
 - b. Gelişen koşullara ve ihtiyaçlara göre yeni düzenlemeler yapmak
 - c. İnsan haklarını üçüncü dünya ülkelerine yaygınlaştırmak
 - d. İnsan hakları ve özgürlükleri bilincini artırmak
 - e. Savaşları önlemek

Yaşamın İçinden

İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi (ETS No. 164)
Tam adı “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi” olan bu Sözleşme, biyolojik ve tıbbî gelişmelerin suistimaline karşı bir dizi temel esas ve yasaklamalar getirerek insan haysiyetini, haklarını ve özgürlüklerini korumak amacıyla düzenlenmiş yasal bağlayıcılığı olan uluslararası ilk metindir. Sözleşmenin hareket noktası, insan türünün yararlarının bilim ve toplum çıkarlarından önce geldiğidir. Biyoetik, tıbbî araştırmalar, kişilerin muvafakatı (rızası), özel yaşam ve bilgi edinme hakları, organ nakli, kamuya açık tartışma ve benzeri konularda bir dizi temel esas ve yasaklar getirmektedir.

Sözleşme, Avrupa Konseyi (Council of Europe) Parlamento Meclisi’nin “bir biyoetik sözleşmesi hazırlanmasına dair” 1160 (1991) sayılı Tavsiye Kararı dahil, bu alandaki çalışmalar gözönüne alınarak uzun bir müzakere süreci sonunda hazırlanmıştır. Sözleşmeye 4 Nisan 1997 tarihinde nihaî şekli verilerek, İngilizce ve Fransızca eşdeğer iki asıl metin olarak düzenlenmiş ve aynı tarihte Avrupa Konseyi üyesi devletlerin, sözleşmenin hazırlanmasına katkıda bulunan ancak üye olmayan devletlerin, Avrupa Topluluğu’nun ve kabul edecek diğer üye olmayan devletlerin imzasına açılmıştır. Sözleşme gereği en az dördü Avrupa Konseyi üyesi olmak üzere beş devletin onaylaması ile de, 1 Aralık 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sözleşme, şu ana kadar Türkiye’nin de arasında olduğu üye devletlerin çoğu tarafından imzalanmış ve onay işlemlerini gerçekleştiren ülkeler açısından yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarafından 4 Nisan 1997 tarihinde imzalanan Sözleşme, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da 3.12.2003 tarihinde onaylanmış ve buna dair Kanun, “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” adıyla ve 5013 Kanun numarası ile 9 Aralık 2003 tarihli ve 25311 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak aynı tarihte yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşmenin 20’nci Maddesinin 2’nci paragrafında yer alan hükümler konusunda, 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun’un 5’inci Maddesi ile uyumlu olmadığı için, bu Sözleşme’nin 36’ncı Maddesi’ne dayanarak ve 17 Kasım 1997 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği’ne iletilen bir açıklama ile çekince koymuştur.

Sözleşme hakkında ayrıntılı açıklamalar içeren Açıklama Raporu’nu incelemek ve Sözleşmeyi imzalayan ve onaylayan devletler, imzacı devletlerin Sözleşmeye ilişkin çekinceleri gibi konularda daha fazla bilgi için, Avrupa Konseyi’ne ait şu web sayfasını ziyaret edebilirsiniz: <http://conventions.coe.int/>

Kaynak: www.saglik.gov.tr/default.asp?adresinden 07.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak” konusuna bakınız.
2. a Ayrıntılı bilgi için “Savaş Önleme Çabaları” konusuna bakınız.
3. b Ayrıntılı bilgi için “İnsan Haklarına ve Özgürlüklerine Büyük Saygısızlık Dönemi” konusuna bakınız.
4. e Ayrıntılı bilgi için “İkinci Dünya Savaşı” konusuna bakınız.
5. c Ayrıntılı bilgi için “İkinci Dünya Savaşı” konusuna bakınız.
6. c Ayrıntılı bilgi için “Savaş Sonrasında Gelişmeler” konusuna bakınız.
7. d Ayrıntılı bilgi için “Savaş Sonrasında Gelişmeler” konusuna bakınız.
8. e Ayrıntılı bilgi için “Savaş Sonrasında Gelişmeler” konusuna bakınız.
9. a Ayrıntılı bilgi için “Savaş Sonrasında Gelişmeler” konusuna bakınız.
10. b Ayrıntılı bilgi için “Savaş Sonrasında Gelişmeler” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akıllıoğlu, Tekin. (2002). **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**. Ankara: İmaj Yayınları.
- Anık, K. Fikret. (1965). **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir. (1983). **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1983). **Türk İnkılâbı Tarihi**. Cilt III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erim, Nihat. (1953). **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**. Cilt I, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Eroğlu, Hazma. (1979). **Devletler Umumi Hukuku**. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İşletme Yönetimi Enstitüsü Yayınları.
- David, Claude. (1991) (Çeviri). **Hitler ve Nazizim**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. (2000). **Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri**. İkinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. (2002) **İşkence Yasağına İlişkin Ulusalüstü Belgeler**. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Kapani, Münici. (1991). **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**. İkinci Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Michel, Henri. (1990) (Çeviri). **Faşizmler**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pazarcı, Hüseyin. (1989). **Uluslararası Hukuk Dersleri II**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Rönnefarth, K.G.Helmuth; Heinrich Euler. (1979). **Konferenzen und Vertage**. Worzburg.
- Sencer, Muzaffer. (1988). **Belgelerle İnsan Hakları**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Soysal, İsmail. (1991). **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- TBMM BAŞKANLIĞI. (1990). **Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı**. Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Teziç, Erdoğan. (1991). **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**. İkinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınlar.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1980). **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tuncay, Mete. (1969). **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi III**. Ankara: Türk Siyasi ilimler Derneği Yayınları.

5

-

70 Yıl Sonra Adalet

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, aldığı örnek kararlar Yunanistan'ı, toprakları 1933 yılında bedelsiz kamulaştırılan 10 Batı Trakya Türkü'ne 1 milyon 660 bin euro ödemeye mahkûm etti

Güven Özalp / Brüksel

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Yunanistan'ı 1933'te kamulaştırdığı bir arazi nedeniyle Batı Trakyalı 10 Türk'e toplam 1 milyon 660 bin euro (yaklaşık 2 trilyon 822 milyar TL) tazminat ödemeye mahkûm etti. Mahkeme'nin aldığı karar Batı Trakyalı Türklerin Yunanistan'a karşı açacakları olası davalar açısından örnek oluşturabileceği için önem taşıyor.

Mahkeme'nin karara bağladığı dava Yunanistan'ın mübadele sonrası Türkiye'den gelen Rumlara yer açma politikası çerçevesinde Halkidiki bölgesindeki bazı topraklara el koymasına ve mülk sahiplerinin tazminat taleplerini cevapsız bırakmasına dayanıyor. Yaklaşık 4 milyon metrekare büyüklüğündeki zeytinlik alana 1925'te el koyan ve 1933'te de kamulaştıran Yunanistan'a yönelik olarak 1998'de açılan davada Atina, mülk sahiplerinin haklarını yok saymakla suçlanıyordu.

Karar gerekçesi

Zeytinliklerine el konan ve kamulaştırılan 10 Türk'ün iç yargı makamları çerçevesinde verdikleri mücadeleden sonuç alamamaları üzerine AİHM önüne gelen davada ilk karar 2001'de alındı. Bu kararda Mahkeme, Yunanistan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesini ve mülkiyetin korunmasına ilişkin 1 numaralı protokolün 1. maddesini ihlal ettiğini karara bağladı.

Buna gerekçe olarak ise Yunan makamlarının davacıların mahkemeye başvuru haklarını tam anlamıyla kullanabilmelerine imkân vermemeleri, davanın makul bir zaman dilimi içerisinde bir mahkeme tarafından ele alınıp karara bağlanmaması ve tazminat ödemekten kaçınılması gösterildi.

AİHM, verdiği iblal kararından sonra, tarafların maddi tazminat konusunda kendi aralarında anlaşmaları çağrısında bulunmuştu ancak bu anlaşma sağlanmadığı için Mahkeme, AİHS'nin hakkaniyete uygun tatmini öngören 41. maddesi çerçevesinde dün bir karar daha aldı ve Yunanistan'ın 10 Batı Trakyalı Türk'e mahkeme masrafları da dahil olmak üzere toplam 1 milyon 660 bin euro ödemesini kararlaştırdı.

Kaynak: <http://www.milliyet.com/2004/01/16/dunya/adun.html> adresinden 07.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

Anahtar Kavramlar

- Anayasa
- Eşitlik
- Özgürlük
- Hak
- Kamu Özgürlükleri
- İnsan Hakları

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- İNSAN HAKLARI
- KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ

GENEL OLARAK

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin devletler hukukuna etkilerini tartışabilmek.

Kitabımızın Birinci Ünitesinde, hak ve özgürlük kavramları üzerinde durmuştuk. Her iki kavramı bir birinden ayırmanın güçlüğüne değinmiş, bu konuda bazı pratik ölçüler koymanın da yararlarından söz etmiştik.

Özgürlük üzerinde çeşitli yönleriyle düşünen filozoflar, onun tam bir tanımını yapamamışlardır. Bu da çok doğaldır. Zira, insanın doğasında da olsa, özgürlük kesinlikle *değişmez* bir kavram değildir. Belki onun özünde bulunan *sınırsız düşünme* yetkisini, düşünce dışarıya vurulmadığı ölçüde bir yana bırakırsak, diğer özgürlükler, toplumun genel yapısına, zaman koşullarına göre değişir. Hukuk düzeni ise bu anlayışı formülleştirmenin bir aracıdır. Ama şurası var ki, tarih boyunca *insanı* yüce bir canlı olarak gören düşünürler, onun özgürlüğünü de *değişmez*, bir bedensel organ gibi belli ve kalıcı olarak kabul etmişlerdir. Böylece doğal hukuk, özgürlüğe de girdi. Bu düşünce süreci içinde bizim bugün *İnsan Hakları* adını verdiğimiz bir normlar kategorisi doğdu. Bunlar, işte o *değişmez*, yok edilemez denilen özgürlüklerin de üstünde idi. Bu iki kavram, çeşitli biçimlerde yorumlandı. Sonunda uygulamaya geçti. Bugünkü anlayışla özgürlük kavramının uygulamaya konulması sözü geçen büyük düşünce akımlarının etkisidir. Özgürlüklerin ABD'nde başlayan ve sonra Fransa'ya atlayarak süren gelişimi, çok uzun bir zaman *iç hukuk* konusu olarak kaldı. Yani, anayasalar ile bir yandan halkın iradesine dayanan devletler kurulurken, bir yandan da bu iradenin sahiplerine özgürlükler tanınıyordu. Elbette ki bunların başında İnsan Hakları dediğimiz, dokunulmaması varsayılan temel haklar vardı. Ama bunlar, nihayet demokratikleşme yoluna giren bir devletin kendi egemenlik anlayışına, birey ve toplum arasında kuracağı dengeye göre değişebiliyordu. Öyle ise adı *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* olmasına rağmen 1789 Fransız metni uluslararası düzende tanınan bir genel İnsan Hakları taslağına gidişi hemen açamamış, ama bu gidişi açacak düşünsel ve uygulamasal *çabaları* yoğunlaştırmıştır. Öyle ise 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisine kadar her türlü insan hakkı ve özgürlük, devletlerin başta anayasa hukukları olmak üzere kendi iç uygulamalarına bırakılmıştı. İnsan Hakları konusunda uluslararası alanda *Köle Ticaretinin Kaldırılması*, Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşan Uluslar Kurumunun, İnsan Haklarının gelişme ortamı sayılabilecek *barışı* koruma konusundaki -çok başarısız- çabaları, 1948'den sonra başlayacak yeni dönemin belki habercileri sayılabilir.

BM Örgütü'nün kurulması, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin pek çok üye tarafından imzası, Devletler Hukukunun en önemli sorunlarından birinin, bu kez İnsan Hakları ve Özgürlükleri açısından tartışma konusu yapılmasına yol açtı: Devletler, aralarında imzaladıkları andlaşmalara hukuk ahlâkı açısından uymak zorundadırlar. Ama, onları iç hukukta olduğu gibi sözleşmelere uymaya icbar edici (mecbur edici, zorlayıcı) bir güç -XX. Yüzyıldaki bazı uluslararası kuruluşların cıvız yetkileri dışında- yoktur (Çelik, 1980). Bu durumda insan haklarıyla ilgili sözleşmeleri kabul eden devletler açısından şu olasılıklar söz konusu edilebilir:

- Devlet, zaten İnsan Hak ve Özgürlüklerini çok daha önceleri tanımış, onları iç hukukun bir parçası yapmıştır. Uluslararası bir sözleşmeyi kabullenmekle bu süre gelen durumunu bir kez daha tescil ettirmektedir.

1948 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi kabul edilene kadar her türlü insan hakkı ve özgürlük, devletlerin başta anayasa hukukları olmak üzere kendi iç uygulamalarına bırakılmıştır.

- Devlet İnsan Hak ve Özgürlükleri konusundaki sözleşmede yer alan bazı hükümleri bir ölçüde uygulamaktaydı. Şimdi onları, sözleşmeye daha uygun bir duruma getirmektedir.
- Devlet Sözleşmeyi kabul etmiştir. Ama Sözleşme hükümlerine dilerse tam, dilerse kısmen uyar. Dilerse hiç uymaz, Avrupa sözleşmeleri dışında -ki o da bazı konularda tartışmalıdır- devleti bu konuda zorlama sözkonusu değildir.

Anlaşıyor ki, hangi konuda olursa olsun, uluslararası bir andlaşmaya uymak, ilk planda tarafların isteğine kalmıştır. Elbette ki andlaşmayı isteyerek, iyi niyetle kabul etmek, veya diğer tarafların gösterebileceği tepkinin somut zararları yol açması tehlikesinin varlığı gibi etkenler, andlaşmalara uyulmayı sağlayabilir. Andlaşmalara uyma normal bir durum kabul edilince, onu iç hukukun bir parçası yapmak gerekir. Eğer bir devlet imzaladığı ve onayladığı bir andlaşmayı iyi niyetle iç hukukunun bir parçası yaparsa, bu yeni iç hukuk normu doğrudan doğruya kendi iradesinden değil, başka devlet (ler)in de iradesinden çıktığı için, diğer *yerli* hukuk normlarına göre daha sağlam bir durumdadır. Şöyle ki, devletin iyi niyeti sürdürükçe ve çıkarlarına aykırılık söz konusu değilse, bu konudaki kuralları ancak diğer taraf devletlerin de rızası ile değiştirebilir.

Pek kısa bir biçimde özetlediğimiz bu sorun aslında, Devletler Hukukunun belirsizliğinden, zemininin çürüklüğünden ileri gelmektedir. Andlaşmalara uymak için ileri sürülen onlarca, belki yüzlerce gerekçe, aslında karşılıklı çıkarlar söz konusu olduğu müddetçe geçerlidir. O zaman, Devletler Hukukunun kurucusu Grotius'un *akılcı doğal hukuk* formülü daha yüzyıllarca kabul görecektir: *Anlaşmaya bağlı kalmak soylu bir kişiye ait bir davranıştır...* (Grotius, 1967, s.364). Bu tartışmaların sonucunu İnsan Hakları ve Özgürlükleri açısından incelersek kısaca şunları söylemek mümkündür. Yüzlerce yıllık İnsan Hakları ve Özgürlükler mücadelesinin somut sonuçları, uluslararası düzeni yürütenlerin iyi niyetleri yoluyla ülkülerini gerçekleştirme oranında başarılı olacak, böylece konumuz açısından iç hukuk ile onu etkileyen uluslararası hukuk arasında bir denge sağlanacaktır.

Bu bölümde, ilkönce uluslararası düzeyde iyice belirginleşen İnsan Hakları genellikle hukuk açısından kısaca inceleyeceğiz. Daha sonra da, aynı ölçüde kamu özgürlükleri üzerinde duracağız.

SIRA SİZDE

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin kabulünün devletler açısından ortaya çıkan sonuçları tartışınız.

İNSAN HAKLARI

İnsan hakları ve eşitlik kavramları ile insan haklarının sınırlandırılmasını açıklayabilmek.

İç Hukuklarda İnsan Hakları

İnsan Haklarının belli başlıları, XVIII. Yüzyıl sonu bildirilerinden beri demokratik anayasalarda yer alırken, bunlar genellikle *özgürlük* veya *temel haklar* deyimleri altında ifade ediliyordu. Birkaç örnek, bu konuyu açıklayacaktır: ABD Anayasası, ABD vatandaşlarının *baklarından* söz eder (Madde XIV); Birinci Dünya Savaşından sonra, Alman İmparatorluğunun yıkılması üzerine kurulan Alman Cumhuriyeti'nin Anayasası (11 Ağustos 1919-Weimar Kentinde hazırlandığı için *Weimar Anayasası* adıyla anılır) tarihin o güne kadar yapılmış en özgürlükçü anayasalarından biri idi. Bu anayasanın ne giriş ne de özgürlükler bölümlerinde *İnsan* kelimesi ge-

çer: *Bütün Almanlar yasa önünde eşittir* (Madde 109/ 1) ile başlayan hükümlerde hep Almanların özgürlükleri söz konusudur. Kişi özgürlüğünü düzenleyen 114. Madde gerçi *kişinin özgürlüğü dokunulmazdır* derken, diğer özgürlüklerde gene *Alman yurttaşları* söz konusu ediliyor. Buna karşılık, İkinci Dünya Savaşından sonra 23 Mayıs 1949'da kabul edilen *Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası* ki, bugün yeni birleşmiş Almanya'nın da Anayasasıdır. Başlangıç Bölümünde ilk cümlede *Tanrı ve İnsan önünde sorumluluğun* bilinci ile bu düzenlemenin yapıldığı belirtir. Anayasa'nın Birinci Maddesi açıkça şöyledir: İnsan Haysiyetinin Korunması: İnsan haysiyet ve onuru dokunulmazdır... Şimdi Weimar Anayasa'sının 109. Maddesinin ilk cümlesini, yeni Alman Anayasasının 3. Maddesi ile karşılaştırınız: 3. Madde şöyle diyor: Bütün insanlar yasa önünde eşittir. Anayasa, ancak sadece Alman yurttaşların kullanabileceği özgürlüklerden söz ederken ulusal niteliği belirtiyor. Örneğin: Bütün Almanlar, dernek ve benzeri kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler (Madde 9). Görülüyor ki, bu Anayasa'da İnsan Hakları ile Özgürlükler arasında da hukuksal bir çizgi çizilmiştir ve bu da 1949 yılında mümkün olabilmıştır. Aynı örnekler Türk hukukundan da getirilebilir. Cumhuriyetimizin ilk Anayasasında (20 Nisan 1924) *İnsan Hakları* deyimi yoktur, *Türklerin Kamu Hakları* (Özgürlükleri) (Madde 68-88) başlığı altında belli-başlı özgürlükler sayılır. 1961 Anayasası ise Başlangıç Bölümü ile 2. Maddesinde, devletin temelini *İnsan Haklarına* oturtmuş, 10-29 maddeler arasında da temel haklardan (yani özgürlüklerden) söz ederken, 1924 Anayasasındaki *her Türk* yerine *herkes* kelimesini tercih etmiştir. Yürürlükteki 1982 Anayasasının da temel yapısı budur. Demek ki pek çok ülkenin temel yasalarına İnsan Hakları kavramı tarihsel uygulama gelişimine paralel olarak, İkinci Dünya Savaşından sonra girmiştir.

Şimdi, gerek İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde, gerek İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Koruma Sözleşmesinde, İnsan Hakları ve Özgürlükleri kelime bakımından ayrı, ama öz açısından eşanlamı kullanılmış sayılabilse bile, biz şöyle bir sistem izleyeceğiz: Doğrudan doğruya insanın bedensel ve ruhsal yapısından kaynaklanan ve bundan dolayı kuramsal da olsa sınırlanamaması gerekli haklara *İnsan Hakları* diyeceğiz. Geriye kalan temel serbestlikleri de *Kamu Özgürlükleri* olarak kabul edeceğiz. Bu sistemde bu veya şu hakkın insan hakkı, diğerinin kamu özgürlüğü olup olmadığı tartışılabilir. Kitabımızın Birinci Ünitesindeki açıklamalar dikkate alınarak bu konuda her türlü eleştiri yapılabilir; zira konumuzun özü bu tartışma ortamı içinde gelişecektir.

1949 yılındaki Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası ile ilk defa anayasalara insan hakları ve özgürlükler kavramları girmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961 Anayasası insan hakları temelini oturtulmuştur.

İnsan Haklarının anayasalara girişini açıklayınız.

SIRA SİZDE

İnsanın Bedeni Üzerindeki Hakkı

Bir canlı olarak insan ancak bedeni ile yaşar. Öyle ise beden üzerindeki hakkı iki ana gruba ayırmak gerektir: Yaşama hakkı ile bedenin her türlü saldırıdan uzak kalması hakkı.

Yaşama Hakkı

Dünyaya gelen her insanın bedeninin koşulları izin verdiği sürece yaşaması onun en doğal hakkıdır. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi "*Yaşamak... herkesin hakkıdır* (Madde 3)" demektedir. İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Madde 2/1) -ve diğer bütün genel nitelikteki bildirimler-sözleşmeler yaşama hakkını hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek biçimde tanırlar.

Sağ olarak doğma koşulu ile cenin ana rahmine düştüğü andan itibaren medenî haklardan yararlanma imkânına sahiptir.

Yaşama hakkının öğelerini incelemeden önce bir ön sorunun çözülmesi gerekir: Yaşama hakkı ne zaman doğar? Uzun felsefi tartışmalara girmeden, bu soruya şu cevabı verebiliriz: Yaşama, sağ olarak doğmak koşulu ile ana rahmine düştüğü an başlar. Bilindiği gibi Medenî Hukukumuz, sağ olarak doğarsa, ceninin ana rahmine düştüğü andan itibaren medenî haklardan yararlanma imkânına sahip olduğunu bir ilke olarak belirtmiştir. Bu ilke karşısında ise *kişilik (şahsiyet)* ne zaman başlayacaktır? Kişilik, *kişinin* varlığı ile söz konusu olduğundan, bu hukuksal durumun ortaya çıkması için *sağ olarak doğma* anını esas kabul etmek gerekir (Zevkliler, 1992).

Şimdi, çok önemli iki sorun karşındayız: Birinci sorun şudur: Ceninin oluşmasından önce doğum kontrolü yapmak, doğması *mümkün* olabilecek ceninin, daha var olmadan yok edilmesi demek midir? Yani, döllenmeyi önleyecek tedbirler yaşama hakkına müdahale midir? Aile kurmayı üremek için asıl amaç olarak gören büyük dinler, kimi ahlâki akımlar, cinsel ilişkinin sadece üremek için söz konusu olabileceğini ileri sürerler. Bu görüşlerin hâlâ etkili olduğu söylenilebilir. Buna karşılık doğum kontrolünün -döllenmeden önce- yaşama hakkı ile bir ilişkisi bulunmadığı düşüncesi günden güne yerleşmekte, nüfus plânlaması ile ekonomik ve sosyal kalkınma arasında paralellikler çizilmektedir (T.C. Sağlık ve Sosyal Bakanlığı, 1984). Nüfus plânlaması Türkiye’de de anayasal olarak kabul edilmiştir. İkinci soruna bugüne kadar tam bir çözüm bulunamamıştır. Sorun şudur: Cenin’in varlığına doğumdan önce son vermek yaşama hakkının ihlâli midir? Yaşama olgusunu sağ olarak doğmak koşulu ile döllenmeden itibaren başlattığımıza göre, ceninin varlığına son vermek İnsan Hakları açısından ilke olarak tasvip edilemez. Ama bir gerçek vardır. O da bilinmeyen zamanlardan beri bilinçli, kasıtlı çocuk düşürmenin bütün toplumlarda görülmesidir. Çocuk düşürme, aldırma tarih boyunca, daha Hammurabi yasalarından beri suç sayılmıştır. Modern zamanlarda ise *istenmeyen gebelik* gerekçesi altında, kadın Hakları çerçevesinde, bazen de nüfus plânlamasının bir gereği olarak, ana karnında belli bir gelişme düzeyine erişmemiş ceninin aldırılması bazı hukuk sistemlerince benimsenmiştir. Gene, ananın yaşamı açısından son derece ciddi bir tehlikeyi gidermek için ceninin aldırılması pek çok hukuk sisteminde tasvip ediliyor. Ancak ceninin yaşam hakkı üzerinde henüz tam bir beraklık oluşmuş sayılmaz.

Bu önemli açıklamalardan sonra, yaşama hakkını başlıca iki öğeye ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, insanın bedeni içinde her türlü dış korkudan uzak olarak yaşayabilmek hakkıdır. Kimsenin yaşarken beden bütünlüğüne dokunulamaz. Bir hukuk devletinde, bütün insanların yaşama haklarını korumak en önemli görevdir.

Yaşama hakkının bu ilk ögesi şu alt öğelerden oluşur; Kişi, kendi yaşama hakkını gözetmelidir. Başka bir deyişle, insanın yaşama hakkına son verme özgürlüğü yoktur. Bundan dolayı intihar, çok eskilerden beri yasak edilmiştir. Tıp biliminin verilerine göre, yaşamasından umut kesilmiş insanların belli hukuksal koşullara uyularak, ızdırabına son verilmesi, kişinin kendi isteğine bağlı da olsa, hem hukuk, hem de tıp biliminde tartışılmaktadır (Dönmezer, 1981). Kişiden sonra, devlet de her insanın yaşama hakkını korumalı, bu konuda üçüncü kişilerin hayata yapacakları saldırılar önlenmelidir. Nihayet insan devlete ve topluma karşı, yaşama hakkını güvence altında görmelidir. Bu hususta en önemli iki istisnayı kısaca tanıtmak gerekir. Ayaklanma ve benzeri durumlarda devletin, başka hiçbir imkân bulunmazsa, bazı kişilerin yaşama haklarını koruması ancak çok ender çıkan olaylar karşısında söz konusudur, ikinci önemli istisna ise ölüm cezasıdır. Devlet, yasalara uygun olarak, suçlu birinin hayatına ceza yoluyla son verebilmeli midir?

Gerek BM *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi* (Madde 6) gerek *İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi*, yaşama hakkına tek istisna olarak, bu cezayı kabul eden devletlerin yetkisini kabul ediyor: ... Kanunun ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında kimse kasten öldüremez (Madde 2/1).

Avrupa Konseyi üyeleri, bir süre sonra, sözleşmenin bu hükmünü, ilke olarak kaldırmışlar, ancak savaş ve savaş tehlikesi durumlarının -o da devletlerin isteğine bağlı olarak- istisna sayılabileceğini kabul etmişlerdir. Ölüm cezasıyla ilgili tartışmaların sonu gelmeyeceği için bu açıklamalarla yetiniyoruz (Savcı, 1980).

Bir insanın bedenini yaşatma hakkına sahip olması, onun fizik varlığına bağlıdır. Yani *yaşama* olayı, bedenin fiziksel olarak ihtiyacı bulunan maddelerin tüketimi yoluyla yaşama için elverişli bir ortamın sağlanmasına bağlıdır. Kuru kuruya *yaşama* hakkının sağlanması, yetersizdir. İşte bu noktada, yaşama hakkının ikinci ögesi olan sosyal yanı da kendini gösteriyor. Sosyal hakların doğuş nedenlerinden biri de doğrudan doğruya yaşama işinin sürmesidir. Ancak, bu konuda belli bir sınırlama getirmek gerekir. Yaşama hakkı mutlaklıktır. Fakat, maddî koşulları sağlamak, devletler için bir imkân sorunudur. Ama, bu *yaşamı sürdürme* hakkını imkân olduğunca tanımak da devletlerin görevlerinden sayılır. Gerek *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* (Madde 23), gerek *Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* başta olmak üzere bu konuda pek çok yükümlülük doğuran belge vardır (Talas 1990).

İnsanın yaşama hakkına son verme özgürlüğü yoktur.

Devlet her insanın yaşama hakkını korumalı, bu konuda üçüncü kişilerin hayata yapacakları saldırılar önlenmelidir.

Bedenin Her Türü Saldırdan Uzak Kalması Hakkı

Bir insanın yaşamasını sağlamanın en önemli koşullarından biri de, bu işin maddî-manevî bir acıya maruz kalmadan sürdürülmesidir. Başka bir deyişle, bedenin biyolojik bir olay olan yaşama süreci sırasında *rahat* etmesi gerektir. Bir insanın bedenine karşı her türlü tecavüz, bütün hukuk sistemlerinde suç olarak görülmüştür. Bedene saldırı, yaşamanın sona ermesine kadar gidebilir. Bu sonuca ulaşılmaması için kişinin en ayrılmaz parçası olan bedeninin korunması şarttır. Evet, hemen bütün hukuk sistemlerinde, devletler, bu konuda, duyarlıdır. Ama devlet kendini bu duyarlıktan ayrı tutarsa? Adalet ve iyilik uğruna bedene eziyet ederse? Belli bir amacı gerçekleştirmek için kişileri zorlamada en kolay yol, ceza hukukunda *müessir fiil* denilen yöntemlerle bedene acı çektirmektir. İşte bu işin adı *işkence*'dir. Kişinin, bir başkasına hangi sıfat veya amaçla olursa olsun işkence etmesi *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* (Madde 5) ile yasaklanmış ve bu temel hüküm ilgili bütün metinlere alındığı gibi, bütün iç hukukların da tartışılmaz ilkesi haline gelmiş ve evrensel açıdan doğal hukukun gerçekleşme yoluna giren önemli hedeflerinden biri olmuştur.

Kişinin, özel veya resmi amaçlarla bir insana eziyet etmesi, ne kadar aykırı ve insanlık dışı bir davranışsa; aynı biçimde, suçluluğu kesinlikle sabit olsa dahi beden üzerinde uygulanan cezalar da (kırbaqlama, taşlama v.s. gibi) İnsan Haklarına kesinlikle aykırıdır. Evrensel bildiriler, bedensel cezaları (ölüm cezası istisnası dışında) yasaklamışlardır (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 5. Madde; İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme 3. Madde).

Ceza hukukuna göre müessir fiil denilen yöntemlerle bedene acı çektirme işkence olarak adlandırılmaktadır.

Eşitlik

Bütün İnsan Hakları bildirilerinde, tüm insanların istisnasız eşitliği kesin ifadelerle dile getirilmekte; bu ilkeden hiç bir ödün verilmemektedir. Düşünce tarihinde insanların eşitliği veya eşitsizliği sonu gelmez tartışmalara konu olmuştur. Elbette ki, bütün ülküsel çabalara rağmen konunun içindeki sorunlar çözülemedi. Eşitlik (veya eşitsizlik) sorunlarının temelini Rousseau'dan aldığımız şu satırlarla ortaya koyalım:

“İnsan soyunda iki çeşit eşitsizlik gözlüyorum. Bunlardan birisine doğal veya fiziksel eşitsizlik diyorum; zira bu eşitsizlik doğa tarafından kurulmuş olan yaş, sağlık ve vücut kuvvetlerinin, zihin veya ruh meziyetlerinin farkından oluşur. İkincisine manevî veya siyasal eşitsizlik denilebilir; çünkü bu bir çeşit sözleşmeye bağlıdır ve insanların uygun görmesiyle kurulup yerinde görülmüştür. Bu çeşit eşitsizlik bazı kimseleri, mesela, daba zengin, daba saygın, daba güçlü bulunmak veya diğerlerini bağlı kılmak gibi bir takım ayrıcalıklara malik bulunmalarından oluşur” (Rousseau, 1945, s 60).

Rousseau, sorunu temelde pek güzel ortaya koyuyor. Evet yaratılıştan gelen farklılıkları gidermek mümkün değildir. Ama, diğer yandan insanların sessizce (Rousseau buna sözleşme gereği bulunmuştur diyor) kabullendiği manevî ve siyasal eşitsizlik vardır. Bu eşitsizlik, pek çok doğal hukukçunun *bütün insanlar eşit ve özgür doğarlar* anlayışına tamamen ters gelmektedir. İnsanların, pek çok bakımdan eşitsizliği belki Rousseau'nun dediği gibi herkesin kendi rızasıyla içine girdiği toplum sözleşmesinin bir gereğidir. Bütün bu görüşleri bir yana bırakarak, şunları söyleyebiliriz: İnsanların yaratılıştan gelen farklılıkları dışında toplum yaşamına katılmasında kesin bir eşitlik bulunması gerektir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi bu görüşü pek güzel ifade ediyor: Bütün insanlar.. haklar bakımından eşit doğarlar (Madde 1). Burada kastedilen *hakların* hukuk düzeninin sağladığı yetkiler olduğu bellidir. Bu yetkilerin kullanılmasında insanlar bedensel, zihinsel ve düşünsel farklılıklara bakılmaksızın eşittirler. Bu farklılıklar nelerdir?: Irk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal, ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya başka herhangi bir ayırım (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Madde 2/1).

Eşitliğin bütün İnsan Hakları Bildirilerinde hiç bir biçimde tartışılmaz bir hak olarak tanınması, onu henüz, pek çok demokraside kesin, istisnasız tarzda uygulanabilir bir duruma getiremedi, insan belki başkalarının bedensel haklarına -bir ulusal veya uluslararası düzenleme olmasa bile- saygı gösterebilirler. Bu saygı, bir dereceye kadar doğal hukuk duygusunun, sezgisinin bir ifadesidir. Ama eşitlik hiç bir zaman böylesine *doğal hukuk* konusu olmamıştır. Başka bir deyişle. İnsan Hakları bildirilerindeki kesin eşitlik ilkesi, yüksek ülküsel duyguların etkisiyle de olsa, oldukça yapay bir durum gösteriyor. Zira insan doğası eşitsizliği son ikiyüz yıla kadar son derece normal kabul etmiştir. Kitabımızın çeşitli yerlerinde dikkat çektiğimiz kölelik kurumunun durumu bu söylediklerimize en açık bir kanıttır. Eşitsizliğin en matematiksel ve sosyal, hukuksal somut örneği olan köleliği insan-
noğlu ancak XX. Yüzyılda kaldıracıldı. Kitabımızın ilgili yerlerinde gördüğümüz bazı istisnaî durumlar, geçici idi. 1815 Viyana Kongresi ile onu izleyen diğer uluslararası kararlarda ise *kölelik* değil *kölelik ticareti* yasaklanmıştır. Gerçi XVIII. Yüzyılda Batıda kölelikten türeyen köle statüsü kalkmış sayılabilir. Ama, özellikle yeni bulunmuş, hiçbir devlet gücüne sahip olmayan ülkelerden getirilen onbinlerce insan tam bir ticaret konusu idi ve özgürlüğe, büyük maceralar sonunda kavuşabildikleri zamana kadar -ki bu mutluluğa erişenler sayıca pek azdı- tam bir mal

sayılılardı. İşte 1815 kararı bu açıdan önemlidir. Ama, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinden önce Virginia Bildirisini yayınlayan Amerikalıların, bu sözleşmeyi bir ölçüde kapsamına alan Kongo Konferansı sonunda imzalanan Berlin Protokoluna ancak 1885'te katıldığı düşünülürse. İnsan Hakları alanındaki şampiyonların dahi eşitlik konusundaki *anlayışlarında yatan* çelişki göze çarpar. Bu arada tarihin en büyük iç çekişmelerinden olan ABD Ayrılık Savaşı'nın (1861-1865), köle sorunundan çıktığını belirtmek de yararlıdır.

XX. Yüzyılda Uluslar Kurumu'nun İnsan Hakları açısından yaptığı tek olumlu ve somut işin, o zamana kadar yalnızca *ticareti* yasaklanan köleliğin bir hukuksal statü olarak da kesinlikle ortadan kaldırılmasını sağlamak olduğuna değinmiştik. Uluslar Kurumu 1922 yılında başlattığı çalışmaların sonucunu 1926'da almıştır. O yıl (25 Eylül) *Köleliğe Karşı Uluslararası Sözleşme* imza edildi. Bu sözleşmenin en önemli hukuksal özelliklerinden biri şudur: İnsan Hakları ve Özgürlüklerinden söz eden uluslararası bildiri ve andlaşmalarda, konu olan hak veya özgürlükler kavramsal bakımdan pek tanımlanmazlar. Bu aslında doğrudur. *Yaşama hakkının* ve ya da *basın özgürlüğünün* bir uluslararası andlaşma metninde tanımlanması, taraf ülkelerin kendi kanı ve görüşleriyle belli ölçülerde aykırılık gösterebilir ve düzenlemenin uygulama şansını azaltır. Bu konulardaki anlaşmazlıklarda yargısal ve bilimsel içtihatlar, uluslararası kuruluşların yorumları çözüme yardımcı olur. Bazı kavramlar ise o kadar açıktır ki, tanımlanmaları gereksizdir.

İşte 1926 Tarihli *Köleliğe Karşı Sözleşme*'de bir istisna yapılarak, yasaklanan kurum tanımlandı. Bu da, binlerce yıllık bir uygulamanın sona erdirilmesinin gerektirdiği kavram birliğine varmak amacını taşır ve kölelik kurumunun *önemini* vurgular. Sözleşmeye göre Kölelik, üzerinde mülkiyet hakkına bağlı yetkilerden herhangi biri ya da tümü uygulanan bir kimsenin statüsüdür (Madde 1/1). Ardından da bu *mal*'in ticareti tanımlanıyor. Bu tanım, herhangi bir mal ticareti tanımının aynıdır Her iki tanım da *Kölelik* denilen kurumun insan haysiyetine ne kadar aykırı olduğunu gösteriyor.

1926 Sözleşme Köleliği her bakımdan kaldırmıştır. 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde de kölelik ve ticareti kesinlikle yasaklandı (Madde 4). BM örgütü ayrıca 1926 sözleşmesinin kesinleşmesi için ayrı bir ek protokol imzalattı (1953 Yılında). Bütün İnsan Hakları bildiri ve sözleşmeleri köleliği kesinlikle yasaklamaktadır. Çok ünlü bir başvuru kitabının ifadesine göre *köleliğin modern biçimi zorla çalıştırma eylemidir*. Bu yargı bazı bölgeler için doğru olduğu gibi, eski usul kölelik (artık pek doğal olarak gizli bir biçimde) bazı yerlerde, ender de olsa göze çarpıyor.

Eşitsizliğin bu önemli biçimi çok büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. İnsan Hakları açısından bu, zorlu çabalarla kazanılan bir zaferdir. Ama, özellikle cinsiyet, ırk, din başta olmak üzere, diğer özelliklerden kaynaklanan eşitsizlikler, ülküsel bildirilerin ve onları imzalayanların amaçları doğrultusunda ortadan kalktı mı? Demokratik bir devlet bu konularda eşitliği dürüst bir politika yaptığı oranda amaca kademe kademe ulaşabilir. İleri bazı ülkelerde (hepsinde değil) insanların hâlâ tam olarak yokedilmemiş ön yargıları ılımlaştırıldığı ölçüde cinsiyet, ırk ve din eşitliği sağlanmaktadır.

Eşitlik konusunun birinci boyutunu böylece gözden geçirdik. Bugün demokratik ülkelerde özellikle siyasal eşitlik büyük ölçüde sağlanmıştır. Ama insanların ekonomik ve sosyal bakımdan da eşitlikleri tartışılıyor. Marksizm her gelişmenin başını bu eşitliğe bağladı; ama siyasal özgürlükleri ihmal etti. Ekonomik ve sosyal eşitlikler, ancak siyasal özgürlüklerin konulduğu ortamda gelişebilir. Bu sorun

XIX. Yüzyıldan beri tartışılmış, olumlu somut sonuçlar XX. Yüzyıl sonlarında alınmaya başlanmıştır. Siyasal eşitlikten ve özgürlüklerden özveride bulunmadan ekonomik ve sosyal dengeyi -eşitliği değil, zira bunu sağlamak imkânsızdır- kurup geliştirmek tek çaredir (Kapani, 1981).

İnsanın Maddî ve Manevi Varlığını Geliştirme Hakkı

Yaşama hakkından başlayarak eşitliğe kadar geldikten sonra bedensel ve toplumsal olarak insanlık bilincinin ilk aşamasına ulaşan bireyin bu kadarla yetinmesi mümkün değildir. Kendisine, sağlanan ortam içinde insan olarak varlığını dilediği biçimde geliştirmesi imkânının da verilmesi gerektir. Bu imkânların birincisi maddî olarak varlığını iyiye götürme hakkının tanınmasıyla belirir. Burada, yaşama hakkından söz ederken kısaca değindiğimiz, insanın dilediği işte çalışabilmesi, işsizliğe karşı korunması gibi haklar vardır. Bu haklar başta BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi olmak üzere BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve çalışma hakkıyla ilgili diğer uluslararası sözleşmelerde tanınmıştır.

İnsan olarak varlığını dilediği biçimde geliştirmesi imkânının da verilmesi başta BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi olmak üzere BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve çalışma hakkıyla ilgili diğer uluslararası sözleşmelerde tanınmıştır.

İnsan manevi varlığını da, dilediği mesleksel eğitimi görmek, bilim ve sanat konularında kendi isteği doğrultusunda çalışmak, ruhsal ihtiyaçlarını gerekli gördüğü yönlerde gidermek gibi çeşitli biçimlerde geliştirme hakkına sahiptir. BM İnsan Hakları Bildirisi ile diğer çeşitli uluslararası sözleşmeler devletlere, kişilerin bu haklarını gözetme yükümlülükleri vermiştir. Özellikle inanç, din ve vicdan ile ilgili konular ayrı ve özel sözleşmelere malzeme oluşturmuşlardır. Gene maddî-manevî varlığın gelişmesinde, yaşama hakkının belli ölçüde gerçekleşmesinde ve diğer temel hakların korunmasında konut dokunulmazlığı, haberleşme gizliliği gibi önemli güvenceler de İnsan Haklarından sayılıyor.

İnsan Haklarının Korunması ve Sınırlanması Sorunu

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, bir insanın kendisine tanınan haklarının ihlâl edilmesi durumunda en büyük koruyuculuk işlevini bağımsız ve âdil mahkemelelere vermiştir (Madde 10-11). Mahkemeler, suç olayını en âdil bir biçimde inceleyeceklerdir. Yasalara dayanmayan ceza verilemez. İşlendiği zaman yasaların suç saymadığı eylemler için de ceza uygulanamaz. Yasaların ise -uluslararası yükümlülüklerle uymak gereği göz önüne alınarak- bütün bu bildiri ve sözleşmelere uygun bir biçimde hazırlanıp uygulanması da istenir.

BM Örgütü açısından, bu temel güvenceye uymayan devletlerin yurttaşlarına, bir başka ülkeye sığınma hakkı tanınmıştır. (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Madde 14). Elbette, dünya kamu oyu da bu tür haksızlıklarda dolaylı bir denetim rolü yüklenebilir. Ama, BM Örgütünün somut yaptırımları yoktur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Avrupa Konseyi'nin kurduğu yargısal denetim mekanizması o topluluğa üye devletlerin yurttaşlarına çok daha somut ve gerçekçi güvenceler tanıyor.

İnsan haklarının hukuksal ve siyasal temeli olan uluslararası bildiriler ve sözleşmeler, insanlığın binlerce yıllık özleminin bir yansıması olduğu için, sınırlama düzenlemesine son derece az, kısıtlı durumlarda yer verilmiştir.

Yaşama hakkına getirilen en önemli sınırlama ölüm cezası ile *bir kimsenin yaşı dışı şiddete karşı korunması*, yasaya uygun olarak *tutuklanması* veya yasaya uygun olarak tutuklu bulunan bir kişinin *kaçmasının önlenmesi*, *ayaklanmanın*

yasalara uygun olarak *bastırılması* durumlarında (Bu son üç istisna *İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi*' ndedir: Madde 2/2), göze çarpar. Bildiriler ile sözleşmelerde tanınan diğer haklar -ve özgürlükler- sınırlama dışı sayılabilir. Belki çok genel olarak, sınırlamadan çok, yükümlülüklerden söz edilebilir. O da, herkesin *haklarını ve özgürlüklerini* kullanırken, başkalarının da hak ve özgürlüklerine uyması, koşuludur. BM belgelerinde ayrıca, bildirilerde tanınan hakların hiçbir biçimde, hiç kimseye hak ve özgürlükleri yok etmek hakkı vermediği belirtilir (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Madde 29 ve 30). Avrupa Konseyi'nin ilân ettiği *İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme* aynı konuda daha geniş ve bağlayıcı bir hüküm koyuyor (Madde 17). Ayrıca, aynı sözleşme bazı hak ve özgürlüklerde bulunan istisnaî sınırlamaların öngörülen amaç dışında uygulanmayacağını da belirtiyor (Madde 18). Bu tür sınırlamalar, genellikle devletlerin iç hukuklarına bırakılmış, yasalarla yapılan sınırlamalardır. İşte, Avrupa İnsan Hakları sözleşmelerini kabul eden devletler, sınırlamalarında bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı kalmak zorundadırlar. Giriş Bölümünde bu konuya da özgürlükler açısından değinilmişti.

Elimizdeki uluslararası belgeler, daha pek çok insan hak ve özgürlüğünü tanıdığı gibi, bizim yukarıda kısaca açıkladıklarımızı da ayrıntılı sayılacak biçimde düzenlemektedir. Biz, bu bahiste, doğal hukukun, insana doğduğu andan itibaren tanıdığı temel, değiştirilemez, herkesin bağlı kalacağına inanıldığı en önemli Hakları kısaca tanıtmış bulunuyoruz. Şimdi, bir bölümü doğrudan doğruya insan hakları olan, bir bölümü de onlardan çıkan kamu özgürlükleri üzerinde kısaca durmak gerekecektir. Bu açıklamaların çok kısa tutulmasının nedeni son bölümlerde Türkiye'nin durumu incelenirken aynı bahislere yeniden dönmek zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bunlardan dolayı, bu bölümün son bahsi şematik bir nitelik göstermektedir.

İnsan Haklarının sınırlandırılmasını açıklayınız.

SIRA SİZDE

KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ

Kamu Özgürlükleri, yurttaşların yükümlülükleri, kamu özgürlüklerinin güvencesi ve sınırlandırılması konuları arasında bağlantı kurabilmek.

Genel Olarak

Özgürlüğün insanın doğasında bulunduğu için az veya çok, pek ilkel ya da gelişkin, çok sınırlı yahut çok az sınırlı bir biçimde, devlet düzenini kuran ilk topluluklarda bile göze çarptığını açıklamaya çalışmıştık. Özgürlükler binlerce yıllık bir gelişimle yurttaşların en baş hakkı olmuş, giderek bu hakların en önemlileri bütün insanların değer verip koruduğu var sayılan dokunulmaz bir düzeye erişmiştir. Özgürlük, hakkın verdiği hukuksal bir durumdur. Bu durumun özü *serbestliktir*. Ama insan haklarıyla ilgili doktrin ve uygulama baş döndürücü biçimde hızla gelişince bütün insanların sahip oldukları bu doğal haklardan çıkan özgürlüklerin de dokunulmazlığı bulunduğu kuramı egemen olma yoluna girdi. Ama, bütün uluslararası çabalara rağmen (i) insan haklarının tanınması ve (ii) bunların tamamlayıcı parçası (mütemmim cüzü) ve bazen de eklentileri (teferruatı) olan özgürlüklerin iç hu-

İnsan Haklarının güvencelerinden yararlanmaları ancak demokrasi denilen eşitlikçi, özgürlükçü ve çoğulcu rejimlerde söz konusudur.

Kamu özgürlükleri alt çeşitleriyle birlikte demokratik bir devletin anayasasında yer alır.

kukta geçerli olması, bir devletin kendi iradesine bağlıdır. Bu bakımdan, yurttaşın devlet ve toplum hayatına, eşitlik içinde dilediği biçimde katılması, o hayata göre davranış, yani bütün bu süreç içinde İnsan Haklarının güvencelerinden yararlanmaları bazı koşulları gerektiriyor. Yukarıdaki cümlede kısaca ifade etmeye çalıştığımız özellik ancak *demokrasi* denilen eşitlikçi, özgürlükçü ve çoğulcu rejimlerde söz konusudur. Bir imza ve iç hukukta yetki makamın onayı ile *kabul edilen* İnsan Hakları ve onların tamamlayıcısı olan özgürlükler, *kabul eden* devlet -ki BM Örgütüne giren her devlet bu andlaşmaları imzalıyor- eğer demokratik bir rejimi işletmiyorsa o *imza* ile *onay* hiçbir değer taşımaz. Öyle ise demokrasinin temel niteliklerini tanıyan devletlerin varlığı İnsan Haklarının ve Özgürlüklerinin yaşaması için temel koşuldur. Ancak, elbette, kitabımızda *demokrasi* üzerinde durmamız mümkün değildir (Özbudun, 1975).

Bir demokraside -ister uluslararası sözleşmeler kabul edilerek, ister o ülkeye egemen insanlık değerlerinin yansıması olarak kendiliğinden- İnsan Hakları benimsenmişse, kamu özgürlükleri de vardır ve işletilmektedir. Her iki temel kavram, alt çeşitleriyle birlikte demokratik bir devletin anayasasında yer alır. Anayasa'nın yetkili kıldığı organlar -ki demokrasilerde bu organların en önemlisi tartışmasız olarak parlamentodur- İnsan Haklarının ve Özgürlüklerin ayrıntılı uygulamalarını yasalarla saptarlar. Gene gerçek bir demokraside, yasalar yapılırken, yahut yapıldıktan sonra uygulanırken, anayasanın koyduğu esasların çizdiği çerçevede kalınacaktır. Bunun sağlanıp sağlanmadığı, üç yolla denetlenir (Teziç, 1991):

- Gerçek çoğulcu demokrasilerde yurttaşların ve baskı gruplarının çalışmaları ile;
- Bağımsız yargının hukuksal denetimi ile... Bu devlet eğer bazı İnsan Hakları sözleşmelerini kabul edip onlara içtenlikle uymayı istemişse ve bu sözleşmelerde yer alan bazı yaptırımları işletiyorsa o zaman,
- Uluslararası denetim de söz konusu olabilir. Esas olan ilk iki denetimse de, özellikle Avrupa sözleşmelerine taraf devletlerde üçüncü tür de günden güne ağırlık kazanmaktadır.

Kamu özgürlükleri, kişilere devlet ve toplum hayatında insan olarak değer sahibi bulunmalarını -dayandıkları insan Hakları açısından- sağlarlar ve siyasal hayatın, ekonomik süreçlerin, kültür etkinliklerinin ve akla gelebilecek her olayın serbestçe içine girip yararlanmaları haklarını verirler. Yani onları bu konularda yetkili kılarlar. Genel ilkeye göre bu da -birkaç kez de belirttiğimiz gibi- eşitlik içinde gerçekleşmelidir.

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Kamu Özgürlükleri çok geniş bir yelpaze oluşturuyor. Birinci Ünite de değindiğimiz gibi, İnsan Haklarına, *Temel Haklar*, bu hakların doğurduğu özgürlüklere *Temel Özgürlükler* demek yolunu tutmayacağız, İnsan Haklarını kısaca gördük. Şimdi onların tamamlayıcılarını araştıracağız; yani kamu özgürlüklerini. Bu özgürlükler gerçekten temel, ana özgürlüklerdir. Toplumdaki diğer özgürlükler de -özel hukuktan doğan özgürlükler gibi- varlık sebeplerini Kamu Özgürlüklerinden alırlar.

Kamu Özgürlüklerinin Çeşitleri

Öz bakımından özgürlük kavramının çizdiği anlamın *çeşitleri* olamaz. Modern bir demokraside özgürlükler, iç yapıları bakımından değil, sağladıkları haklara/yetkilerle göre ayrıma tabi tutulabilirler. Günden güne hem maddî hem de manevî ihtiyaçları en hızlı bir biçimde artan insanlara içinde yaşadıkları devletlerce -eğer demokratik yapıya sahip iseler- tanınan özgürlüklerin sayısı ve kapsamı da değişecektir. Bu bakımdan aşağıda vereceğimiz tablo kesin değildir. Ancak özgürlüklerin sistematığı üzerinde fikir sahibi olmaya yardım edebilir. Özgürlükler, esas niteliklerini anayasalarda kazandıklarından, birkaç önemli demokratik anayasanın özgürlüklerin ayrımı konusundaki başlıklarını, özet olarak görmek, bu sınıflandırmanın aslında sadece bir tercih işi olduğunu açıklamaktadır:

- 11 Ağustos 1919 tarihli Weimar Anayasası'nda Özgürlükler *Almanların Temel Hakları ve Temel Görevleri* (Madde 109-165) başlığı altında *İkinci Ana Bölüm*'de düzenlenmiştir: Ana ayrım şöyledir: Tek olarak Kişi / Toplum Yaşamı (ndan Doğan Özgürlükler ve Görevler) / Din ve Dinsel Topluluklar (ile ilgili Özgürlükler ve Görevler) / Kültür, Öğretim ve Okul (ile ilgili Özgürlükler ve Görevler) / Ekonomik Yaşam (ile ilgili Özgürlükler ve Görevleri).
- 23 Mayıs 1949 tarihli Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası Birinci Bölümde (Madde 1-19) hiçbir alt ayrım yapmadan *Temel Haklar* başlığı altında yaşama hakkından başlayarak bütün belli-başlı özgürlükleri saymıştır.
- 22 Aralık 1947 tarihli İtalyan Anayasası *Temel İlkeler* (Madde 1-12) bölümünde sadece bir-kaç temel hakkı saymış, *Birinci Kısım*'da ise (Madde 13-54) *Vatandaşların Hakları ve Vazifeleri* Başlığı altında Medenî İlişkiler (Kişiyle ilgili temel insan hakları) / Ahlâkî-Sosyal İlişkiler (Sosyal Haklar) / İktisadî İlişkiler (Ekonomik haklar) / ve Siyasî İlişkiler (Siyasal Haklar) alt başlıklarında özgürlükleri düzenlenmiştir.
- 3 Kasım 1949 Tarihli Japon Anayasası III. Bölümünde *Halkın Hak ve Görevleri* (Madde 13-40) başlığı altında, bir alt-başlık ayrımına gitmeden bütün İnsan Hakları ve belli-başlı özgürlükleri saymıştır.

Sözelimi olarak verdiğimiz bu örnekler gösteriyor ki, anayasalarda özgürlüklerin ayrımı bir bilimsel tercih ve üslup işidir. Ama, anayasalarda yer alan özgürlüklerin hepsi *kamusal* nitelikte olduğundan basit de olsa bir ayrım yapmanın yararı vardır.

Anayasalarda yer alan özgürlüklerin hepsi kamusal niteliktedir.

Siyasal Özgürlükler

Bu tür özgürlükler, herşeyden önce devletle yurttaş arasındaki bağı kuran temel Hakları içerir: Uyrukluk hakkı ve bu haktan çıkabilme özgürlüğü en başta gelir. Daha sonra demokratik bir rejimde, siyasal özgürlükler, yurttaşların devlet ve toplum yaşamına doğrudan doğruya veya dolaylı olarak katılmasını öngören hakları içerir. Demokrasilerde devlet gücünün kaynağı doğrudan doğruya ulus olduğuna göre, o kaynağın içinde eşit haklara sahip bir birey sıfatı ile, her yurttaşın siyasal özgürlüklerden yararlanması son derece doğal bir durumdur.

Siyasal Katılma

Demokrasilerde, yurttaşın siyasal yaşamın bütün gereklerini yerine getirebilmesi siyasal katılma özgürlüğü ile olur. Madem ki ulusal egemenliğin, dolayısı ile siyasal iktidarın kaynağı halktır, öyle ise siyasal hayatı halk biçimlendirecektir, yönlendirecektir. Bu bakımdan siyasal katılma, siyaset yaşayışının bütün kademelerine hem düşünsel hem de eylemsel olarak girme imkânı veren bir özgürlüktür (Kapani, 1989).

Siyasal Katılmayı Sağlayan Diğer Özgürlükler

Siyasal katılma böylesine önemli bir üst özgürlük olunca, onu işletmek için yurttaşla başka özgürlükler de vermek gerektir. Bunların belli başlarının şöylece sıralayabiliriz:

- *Düşünce Özgürlüğü*: İnsanın kendi iç dünyasına ve akıl ile sezgilerine dayanan *düşünme* yolu herkese, tarih boyunca ve bütün rejimlerde açık olmuştur. Dışarıya vurulmadığı takdirde düşünce ürünlerini keşfetmek henüz bilimsel bir imkân içinde değildir. Bundan dolayıdır ki *düşünce* hiçbir biçimde önlenemeyen, en mutlak bir özgürlüktür. Daha önce de değindiğimiz gibi, dışarıya vurulmadığı takdirde belki bir özgürlük dahi sayılmayabilir, zira bu durumda düşünülenler hukuk düzeninin konusu içinde değildir.
- *Düşünceyi Yayma Özgürlüğü*: Düşünme tek başına siyasal katılmayı sağlamaktan uzaktır. Bundan dolayı insanlara düşüncelerini serbestçe, sözle, yazıyla, yeni diğer teknik imkânlarla yaymak özgürlükleri tanınmalıdır. Klâsik siyasal özgürlükler arasında bunlar, basın-yayın, toplantı özgürlükleri başta olmak üzere diğer benzeri serbestliklerdir.
- *Siyasal Örgütlenme Özgürlüğü*: Herhangi bir amacı -hukuk düzenine ve ahlâka aykırı olmamak koşulu ile- gerçekleştirmek için insanların bir araya gelip çalışmalarında bulunmak üzere örgütlenmeleri temel demokratik haklardandır. Siyasal özgürlükler bakımından bu tür serbestlik çeşitine “siyasal parti kurma” denilir. Bu özgürlük, benzerleri sayılan dernek veya ekonomik amaçlı topluluklar (Ortaklıklar / Şirketler) kurma yetkisini veren haklardan biraz daha değişik bir niteliktedir. Zira siyasal parti kuranların ve üyelerinin amaçları, devlet ile hukuku, ekonomik ve toplumsal normları, modelleri, uygulamaları kendi ortak görüşlerine göre düzenleyip işletebilmek için yandaş toplamak ve iktidara gelmektir. Bu açıdan siyasal parti, demokrasinin esaslarından biri olan çoğulculuk ilkesini somutlaştıran belki en önemli organdır. Siyasal partisiz demokrasi olamaz. Siyasal parti niteliğinde sayılmakla birlikte, başka kuruluşlara da amaçları doğrultusunda siyasetle uğraşmak yetkisi vermek gerekir (Kapani, 1989).
- *Seçme ve Seçilme Hakkı (Özgürlüğü)*: Seçim olgusu, siyasal katılma denilince belki ilk akla gelen kavramdı. Halbuki demokratik rejimlerde seçimlerin sağlıklı bir siyasal katılma sonucu vermesi, daha önce kısaca değindiğimiz özgürlüklerin bütün yurttaşlarca bilinçli olarak kullanılıp tam bir barışçıl çok seslilik ortamı yaratılınca mümkün olabilir. Kuşkusuz, seçme ve seçilme öz-

Düşünce hiçbir biçimde önlenemeyen, en mutlak bir özgürlük olarak tanımlanmaktadır.

Siyasal parti kurma Siyasal Örgütlenme Özgürlüğüdür.

gürlüklerinin söz konusu olmadığı bir demokrasi yok sayılır. Ancak, dediğimiz gibi, daha önceki özgürlüklerin işlemesi sağlanmadan kuru kuruya seçim yaptırarak *işte siyasal katılma gerçekleşti* demenin hiç bir anlamı yoktur. Zira günümüzde, demokratik olmayan toplumlarda siyasal iktidara zaten sahip olanlar, seçimleri parlak bir gösteri oyunu olarak kullanıyorlar. Buna karşılık demokratik seçimlerin gerçekliği ise, daha önce anlatılan özgürlüklerin yaygınlık ve uygulanabilirlik ölçüsüyle orantılıdır.

Günümüzün modern demokrasilerinde her yurttaşın -cinsiyet farkı gözetilmeksizin- tek oy hakkı vardır. Seçimler, çeşitli güvenlik sistemleri içinde gerçekleştirilir. Her yurttaşın tek oyu olması *genel ve eşit seçim sistemi*'dir. Ama pek çok demokratik ülkede yaş -ve bazen eğitim- koşullarıyla bu hakka gerçekçi sayılacak sınırlamaların getirilmesi söz konusudur. Gene, seçilme hakkının kazanılması için, yasalar karşısında *temiz yurttaş* sayılma ve eğitim koşulu da bu özgürlüğü kullanabilmenin akılcı bir gereği olarak görülebilir (Teziç, 1991).

Yasalar karşısında temiz yurttaş sayılma ve eğitim koşulu seçilme özgürlüğünü kullanabilmenin akılcı bir gereğidir.

Kişisel Yaşamla İlgili Diğer Özgürlükler

Kişinin kendi maddî ve manevî varlığını geliştirmesi, dilediği biçimde yetişmesi, toplum içinde istediği biçimde davranabilmesi kişisel yaşamla ilgili özgürlüklerdir. Bunların başında eğitim-öğretim özgürlüğü gelir. Öğrenme için gerekli olan her türlü yayını yapma, kültür ve sanat etkinliklerini serbestçe geliştirme, insanlara toplumda kişilik kazandırmanın belli başlı araçlarıdır. Gene, kişilerin diledikleri amaçlarla biraraya gelip dernekler kurmalarına serbestlik verilmesi, hem kamu hizmetlerinin görülmesinde, hem de demokrasinin en belirgin niteliği olan çok sesliliğin gelişmesinde büyük rolü olan özgürlüklerdir.

Ekonomik ve Sosyal Özgürlükler

Kişinin en önemli ihtiyacı geçinmek olduğuna göre, ekonomik etkinliklerin toplum yaşamındaki baş önemi inkâr edilemez. Ekonomik yaşamın düzenlenmesinde devletin rolü çeşitli ideolojik görüşler açısından tartışılır. Ancak bireye dayanan demokrasilerde devletin bu konudaki rolü ekonomiyi yürütmek değil, onun temel düzenini kurmak; ayrıca yurttaşlarının ekonomik haklardan özgürce yararlanmasını sağlamak, bireylerin toplum içindeki yaşamsal haklarını güvence altına almaktır. Bu özgürlükleri şöyle bir sıralama içinde görebiliriz:

Çalışma Özgürlüğü

Her yurttaş dilediği işte çalışabilmelidir. Devletin görevi, bu çalışma koşullarını tespit etmekten ibarettir (Ersoy, 1973).

Mülk Edinme Özgürlüğü

Taşınır ve taşınmaz mallarla fikir ve sanat eserleri *mülkiyet*'in konularıdır (Güriz, 1969). Mülkiyet, bu tür mallar üzerinde -fikir ve sanat eserlerinin ayrı statüsü dışında- kişiye kullanma, değiştirme, değerlendirme, elden çıkarma gibi haklar verir. Üretimin temeli mal, üretilenler de maddî veya manevî mal olduğu için bunlar üzerindeki haklar hukukun en çok uğraştığı konuların başlarında yer alır. Mülkiyet,

esasinda, kamu hukukunun konusudur. Mülk edinme özgürlüğü bir siyasal rejimde hangi ölçüler içinde düzenlenecektir? Yoksa, böyle bir özgürlüğe yer verilmeyecek midir? BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde mevcut hükmün (Madde 17), kişilere mülkiyet, mülk edinme özgürlüğünün tanınması konusunda liberal davranmak istemeyen devletlerce benimsenmemesi, onların Bildiriye çekince koyma sebeplerinden sayılabilir.

Sosyal Güvenlik Talep Etme Özgürlüğü

Ekonomik eşitsizlikler başta olmak üzere pek çok toplumsal sorunun sonucu olarak ortaya çıkan *sosyal haklar*, kapsamları az da olsa, çok da olsa modern demokratik devletlerin en temel özgürlüklerinden sayılır. Devletin tanımak ve yerine getirmekle yükümlendiği sosyal haklar, başlıca işsizlere iş bulmak, çalışma koşullarını iyileştirmek, meslek seçiminde fırsat eşitliğini sağlamak, sosyal sigorta kavramına yer vermek, onu kurmak, genişletip geliştirmek gibi ana çeşitlere ayrılır. Her yurttaş bu tür haklardan yararlanma özgürlüğüne sahiptir.

Yukarıda sayılan temel kategori kamu özgürlüklerinin sayısı her demokratik devletin dünya görüşüne, maddî-manevî imkânlarına göre çoğalabilir. Biz sadece bir ana tablo vermek yolunu tuttuk.

Kamu Özgürlüklerinin Verdiği Yükümlülükler

Kamu Özgürlüklerinden yararlananlar, her hakkın karşılığında bir borç bulunduğu gerçeğini hiçbir zaman gözden uzak tutmamalıdır. Özgürlüğün sağladığı yetkiyi, yasal sınırlar içinde kullanmak, ayrıca, kendisine bu özgürlükçü ortamı tanıyan devletin koyduğu kurallara uymak, kişiler için bir ödevdir. BM İnsan Hakları Bildirisi bunu şöyle ifade ediyor: *Herkesin kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine imkân sağlayan topluma karşı ödevleri vardır* (Madde 29/1). Bu hükmün karşı kavramından (mefhumi muhalifinden), bir toplum, kişiliğinin özgürce ve tam olarak gelişmesini sağlayamazsa, kişinin o topluma karşı ödevleri yoktur anlamı çıkabilir mi? Uluslararası sözleşmeleri imzalayan devletlerin onlara uymaları, iyi niyetle uygulamaları asıl olduğuna göre, bu yükümlülükler altına giren devletlerin onları gerçekleştirme çabası içinde bulunduğu varsayıldığından, yurttaşın topluma karşı ödevini, bu çerçevede mevcut olduğu sürece yerine getirmemesi beklenemez.

Yurttaşın, kamu özgürlüklerinin kullanmada ikinci yükümlülüğü, başkalarının ayrı nitelikteki hak ve özgürlüklerine saygı göstermesidir. Ayrıca, özgürlük ne BM'nin saptayıp ilân ettiği amaçlara karşı, ne de özgürlüklerin yok edilmesine yönelik hedefler doğrultusunda kullanılabilir. (BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Madde 29/2-3 ve Madde 30).

Kamu Özgürlüklerinin Güvencesi

Kamu Özgürlüklerinin güvence altına alınması, yurttaşın özgürlüklerinin sahibi olması ve onları *kullanırken ve kullandıktan sonra herhangi bir sakıncalı durumun doğmaması demektir*. Bu sakıncanın belirmesine, özgürlük daha kullanılmadan engel olmak, en etkili yoldur. Bu yolun da esası *özgürlüğün kullanılmasında ya-*

Özgürlüğün sağladığı yetkiyi, yasal sınırlar içinde kullanmak ve devletin koyduğu kurallara uymak, kişiler için bir ödevdir.

salara aykırı davranan üçüncü kişileri caydırıcı önlemlerin en etkili biçimde işleteceği duygusunun herkeste çok inandırıcı bir tarzda yerleşmesiyle mümkündür. Bu duygunun somut işareti, özgürlüğün ihlâlinin, o ihlâlle orantılı bir ceza tehdidi altına alınmasıdır. Ceza hukukunun bütün demokratik ilkeleri ile işletilmesinin kesinliği, özgürlüklerin en önemli ve belki de tek güvencesidir.

Bir toplumda kamu özgürlüklerinin ceza tehdidi altında güvenceye bağlanması kuşkusuz gereklidir. Ama, amaç, her insanın, bu tehdide ihtiyaç göstermeden, herkesin özgürlüğüne saygılı bulunması ile gerçekleşir. *Ülküsel güvence insanın aklında ve vicdanındadır.*

Hiç kuşkusuz, uluslararası sözleşmelere katıldıkları ölçüde, o sözleşmelerdeki güvence ilke ve önlemlerine uymayı yüklenen devletlerde, iç hukuktaki güvencelerin yetersiz kalması durumunda, uluslararası hukukun güvence yollarına da başvurma imkânının sağlanması gerekir.

Kamu Özgürlüklerinin Sınırlandırılması

Kamu Özgürlükleri henüz uluslararası hukukun da bir bölümü olmadan önce, konunun hukuksal yönü ile uğraşanlar, *sınırlama* olayı üzerinde özgürlüğün neredeyse kendisi kadar geniş kapsamlı düşünceler üretmişlerdir. Özgürlüğün az veya çok tanındığı her ülkede, sınırlama sorunu hemen, özgürlük ile birlikte doğdu (Sağlam, 1982). Zira mutlak özgürlük mevcut olamaz. Atatürk'ün şu düşünceleri çağdaş özgürlük kavramının sınırlama noktasındaki özelliğini ne güzel belirtiyor:

“Hürriyet, insanın, düşündüğünü ve dilediğini mutlak olarak yapabilmesidir. Bu tarif hürriyet kelimesinin en geniş manâsıdır. İnsanlar bu manâda, hürriyete hiçbir zaman sahip olmamışlardır ve olamazlar. Çünkü malûmdur ki, insan tabiatın mahlukudur. Tabiatın kendisi dahi mutlak hür değildir; Kâinatın kanunlarına tabidir...” (İnan, 1969, s.50).

Elbette, doğa ile birlikte toplumun bağrında da yaşamak zorunda olan insan, ne derece özgürlükçü bir siyasal rejim içinde bulunursa bulunsun, sahip olduğu hakların hem yapısında hem de kullanılmasında bazı sınırlamalara katlanmak zorundadır. Belli-başlı İnsan Haklarında kısıtlama söz konusu olmamak gerektir. Özgürlüklere ise belli sınırlamalar getirilmesinden kaçınılamaz. En basit örnek olarak mal üzerindeki özgürlüğü düşünelim: Modern devletler, hele taşınmaz mal sahiplerinin özgürlüklerini belki de sayılamayacak kadar çok sınırlamalara bağlı tutmuşlardır. Yapı kuralları, malın kültürel veya doğal bakımdan bir değere sahip olmasının getirdiği sınırlamalar, bu özgürlüğü her yönden kısıtlıyor. Modern demokratik devletlerde, kamu özgürlüklerinin sınırlanması da bir zorunluluk olabilir. Ancak, sınırlamada şu kurallara titizlikle uyulmalıdır:

- Sınırlama esas değil, istisna olmalıdır.
- Sınırlama mutlaka kamu iradesinin ifadesi olan yasa ile yapılmalıdır.
- Sınırlama belli ölçüler içinde kalmalı, özgürlüğün temeline, demokratik koşulların yasayabilmesi ortamına dokunmamalıdır.

- Sınırlamada mutlaka kamunun çıkan bulunmalıdır.
- Sınırlamada esas, onun mümkün olduğu oranda geçiciliğidir.
- Bir özgürlüğün (özellikle mal üzerindeki özgürlüğün) kesin kamu yararı dolayısı ile ve sadece özel durumlarda ortadan kaldırılması gerekiyorsa, yurttaşın uğradığı zarar en adil biçimde tazmin edilmelidir.

Özet

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin devletler hukukuna etkilerini tartışabilmek.

Hak ve özgürlük kavramları birbirinden ayrılması ve tanımlarının tam olarak yapılması zor olan iki kavramdır. Hak ve özgürlük konularındaki gelişmeler paralel olarak bu kavramların kapsamı değişmektedir. Çeşitli düşünce akımları özgürlük kavramının uygulamaya konulması üzerinde etkili olmuştur.

İnsan hakları ve eşitlik kavramları ile insan haklarının sınırlandırılmasını açıklayabilmek.

Anayasalar ile bir yandan halk iradesine dayanan devletler kurulurken diğer yandan da halka tanınan özgürlükleri güvence altına alınmaktaydı. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi kabul edilinceye kadar ABD’de başlayan ve Fransa’da devam eden gelişmeler sırasında özgürlükler iç hukuk konusu olarak kalmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi kabul edilmesi ile birlikte Bildiriyi kabul eden ülkelerde İnsan Hakları ve Özgürlükler konusunda yeni tartışmalar başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak İnsan Hakları kavramı çeşitli ülkelerin anayasalarına girmeye başlamıştır.

İnsanın varlığını sürdürebilmesi yaşama hakkı’nın sağlanması ile mümkündür. Yaşama Hakkının başlangıcı ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Ancak hukuksal açıdan kişiliğin başlamasında insanın sağ olarak doğuma anı esas alınmaktadır. Bir hukuk devletinde, bütün insanların yaşama haklarını korunması en önemli görevdir. Kişinin ve devletin yaşam hakkını koruma sorumluluğu vardır. Bir insanın bedenine karşı her türlü tecavüz, bütün hukuk sistemlerinde suç olarak görülmüştür. Yaşama hakkının korunması ile ilgili bazı istisnai durumlar vardır.

Bütün İnsan Hakları Bildirilerinde tartışmasız bir hak olarak tanımlanan eşitliğin tam olarak uygulanabilmesi sağlanamamıştır. Eşitlik konusunda atılan en önemli adım 1926’da imzalanan Köleliğe Karşı Uluslararası Sözleşmesidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile 1948’de kölelik ve köle ticareti kesinlikle yasaklanmıştır. Demokratik ülkelerde siyasal eşitlikler büyük ölçüde sağlanırken, ekonomik ve sosyal eşitlik konusundaki tartışmalar devam etmektedir.

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve diğer uluslararası sözleşmeler devletlere, kişilerin haklarının gözetilmesi yükümlülüğünü vermiştir. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi İnsan Haklarının korunması görevini bağımsız ve âdil mahkemelere vermiştir. Ancak BM Örgütünün somut yaptırımları olmadığı için İnsan Haklarının korunmasında sorunlar yaşanmaktadır. Avrupa Konseyi’nin kurmuş olduğu denetim mekanizması, topluluğa üye devletlerin yurttaşları için güvence sağlamaktadır. İnsan Hakları Bildiri ve Sözleşmelerinde hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması durumu son derece azdır.

Kamu Özgürlükleri, yurttaşların yükümlülükleri, kamu özgürlüklerinin güvencesi ve sınırlandırılması konuları arasında bağlantı kurabilmek.

Özgürlük, hakların verdiği hukuksal bir durumdur. Demokratik devlet düzeni insan haklarının ve özgürlüklerin var olması için temel koşuldur. İnsan hakları ve özgürlüklerin uygulamaya aktarılması yasalarla saptanmaktadır. Yasalar hazırlanırken anayasanın belirlediği esasların çizdiği çerçevede kalmaktadır. Siyasal özgürlükler, demokratik bir rejimde, yurttaşların devlet ve toplum yaşamına doğrudan doğruya veya dolaylı olarak katılmasını ön gören hakları içermektedir.

Kamu Özgürlükleri konusu siyasal katılım, düşünce özgürlüğü, düşünceyi yayma özgürlüğü, siyasal örgütlenme özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı, kişisel yaşamla ilgili özgürlükler, ekonomik ve sosyal özgürlükler, çalışma özgürlüğü, mülk edinme özgürlüğü ve sosyal güvenlik talep etme özgürlüğü incelenmiştir. Kamu özgürlüklerinde yararlanmak için özgürlüğün sağladığı yetkiyi, yasal sınırlar içinde kullanmak, ayrıca, kendisine bu özgürlükçü ortamı tanıyan devletin koyduğu kurallara uymak, kişiler için bir ödevdir. Kamu özgürlüklerinin güvencesi yasal düzenlemelerle sağlanmaktadır. Kamu yaşamı içinde mutlak özgürlüğün mevcut olamayacağı düşüncesinden hareketle kamu özgürlüklerinin sınırlandırılması gerekmektedir.

Kendimizi Sıneyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi kabul edilmeden önce, insan hak ve özgürlüklerinin hangi çerçevede kaldığını göstermektedir ?

- Bazı devletlerin anayasasında yer almıştır.
- Sadece doğal haklar kabul görmüştür.
- İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi uygulamaya konulmuştur.
- Siyasal özgürlükler uygulamaya aktarılmıştır.
- Hak ve özgürlükler düşünsel düzeyde kalmıştır.

2. Aşağıdakilerden hangisi insan hakları kavramının ülkelerin temel yasalarına girmesi ile ilgili başlangıç noktasını oluşturmaktadır?

- Birinci Dünya Savaşından sonra
- Fransız İhtilalinden sonra
- ABD Anayasasından sonra
- Weimar Anayasası ile
- İkinci Dünya Savaşından sonra

3. Aşağıdakilerden hangisi tüm insan hakları ile ilgili tüm bildiri ve sözleşmelerde yer almıştır?

- Siyasal haklar
- Sosyal haklar
- Yaşama hakkı
- Kamu özgürlükleri
- Ekonomik haklar

4. Aşağıdakilerden hangisi yaşama hakkının ikinci ögesi olarak nitelendirilmektedir?

- Sosyal haklar
- Kültürel haklar
- Siyasal haklar
- Eşitlik
- Özgürlük

5. Aşağıdakilerden hangisi “insan bedenine karşı her türlü tecavüz” ifadesinin karşılığıdır?

- Eziyet
- Acı Çekme
- İşkence
- Kötü Muamele
- Saldırı

6. Aşağıdakilerden hangisi Rousseau'ya göre doğal eşitsizliktir?

- Siyasal eşitsizlik
- Ekonomik ve toplumsal eşitsizlik
- Sosyal eşitsizlik
- Yaşama Hakkı ile ilgili eşitsizlik
- Yaş, sağlık ve vücut kuvvetlerindeki eşitsizlik

7. Aşağıdakilerden hangisi ile devletin kişilere tanıyacağı özgürlüklerin sınırı çizilmektedir?

- İç hukuk kuralları
- İnsan hakları bildirileri
- Kişisel hak ve özgürlükler
- Anayasalar
- BM kararları

8. Aşağıdakilerden hangisi siyaset yaşamının bütün kademelerine hem düşünsel hem de eylemsel olarak girme imkanı veren bir özgürlüktür?

- Düşünce özgürlüğü
- Düşünceyi yayama özgürlüğü
- Çalışma özgürlüğü
- Siyasal katılma özgürlüğü
- Sosyal güvenlik talep etme özgürlüğü

9. Aşağıdakilerden hangisi hiçbir biçimde **önlene**meyen en mutlak özgürlüktür?

- Düşünceyi yayama özgürlüğü
- Siyasal özgürlükler
- Çalışma özgürlüğü
- Kamu özgürlükleri
- Düşünce özgürlüğü

10. Aşağıdakilerden hangisi kamu özgürlüklerine dayalı olarak yurttaşlar için getirilen **yükümlülüktür**?

- Siyasal örgütlenme özgürlüğünü kullanmak
- Özgürlükleri yasal sınırlar içinde kullanmak
- Yaşama hakkını korumak
- Ekonomik ve sosyal özgürlükleri talep etmek
- Özgürlüklerin sınırlandırmasını reddetmek

Yaşamın İçinden

Ceninin hakları var mı tartışması..?

ABD'de "ceninin hakları var mı?" tartışması başladı.

Olayı son sayısında kapak konusu yapan Newsweek dergisi "Cenin-bilimi alanında kaydedilen ilerlemenin, siyasi, manevi ve ahlaki tartışmaları da beraberinde getirdiğine" dikkati çekti.

Dergiye göre Amerikalıların çoğunluğu "yaşamın, çocuk ana rahmine düştüğü anda başladığı" kanısında. Derginin yaptığı kamuoyu yoklamasına göre halkın yüzde 56'sı, bir cenini öldürenler aleyhinde cinayet davası açılması gerektiği görüşünde. Diğer bir deyişle çoğunluk ceninin, "insan gibi" muamele görmesini istiyor.

Buna karşılık halkın yüzde 24'ü "hayat, cenin ana rahmi dışında da yaşayabilecek hale geldiğinde başlar" tezini savunuyor. "Hayat doğumla başlar" diyenlerin oranı ise yüzde 11.

Newsweek, Laci Peterson adlı 8 aylık hamile bir kadını öldürdüğü şüphesiyle kocası hakkında dava açılması üzerine konuya eğildi. Konunun Amerikan Kongresi'nde de bu ay ele alınacağı ve "Doğmamış Kurbanlara Yönelik Şiddet Eylemleri Yasa Tasarısı"nın görüşülmeye başlanacağı bildiriliyor.

ANNE İLE BEBEĞİ KARŞI KARŞIYA

Hamileliğin sona erdirilmesi alanında ise anne ile bebeğin haklarının karşı karşıya geldiği belirtiliyor.

ABD'nin 28 eyaletinde, ceninlerin öldürülmesini cinayet olarak nitelendiren hukuk hükümleri bulunuyor. Birçok eyalette ise yasalar, cenin ancak 24 haftalık olduktan sonra uygulanıyor.

Bu arada laboratuvarlarda dondurularak saklanan döllenmiş yumurtaları "insan yaşamının başlangıcı" kabul edenlerin oranının yüzde 46 olduğu ortaya çıktı.

Kaynak: <http://www.milliyet.com/2003/06/02/son/sondun03.html> adresinden 07.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Ayrıntılı bilgi için "Genel Olarak" konusuna bakınız.
2. e	Ayrıntılı bilgi için "İnsan Hakları" konusuna bakınız.
3. c	Ayrıntılı bilgi için "İnsan Hakları" konusuna bakınız.
4. a	Ayrıntılı bilgi için "İnsan Hakları" konusuna bakınız.
5. c	Ayrıntılı bilgi için "İnsan Hakları" konusuna bakınız.
6. e	Ayrıntılı bilgi için "İnsan Hakları" konusuna bakınız.
7. d	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Özgürlükleri" konusuna bakınız.
8. d	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Özgürlükleri" konusuna bakınız.
9. e	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Özgürlükleri" konusuna bakınız.
10. b	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Özgürlükleri" konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Çelik, Edip. (1980). **Milletlerarası Hukuk**. I, 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Dönmezer, Sulhi. (1981). **Kişilere ve Mala Karşı Cürümler**. 11. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ersoy, Yüksel. (1973). **Çalışma Hürriyetine Karşı Suçlar**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Güriz, Adnan. (1969). **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. (2001). **Türkiye’de Ölüm Cezası (1920-2000)**. Cilt I-II, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. (1990). **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda İşkencenin Önlenmesi**. İstanbul: Amaç Yayınları.
- Grotius, Hugo. (1967). **Savaş ve Barış Hukuku**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- İnan, Afet. (1969). **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (1983). **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Kapani, Münci. (1981). **Kamu Hürriyetleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kapani, Münci. (1989). **Politika Bilimine Giriş**. Beşinci Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karamustafaoğlu, Tuncer. (1970). **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Özbudun, Ergun. (1975). **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Rousseau, J.Jacques. (1945). **İnsanlar Arasındaki Müsavatsızlığın Doğuşu ve Esasları Hakkında Nutuk**. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Sağlam, Fazıl. (1982). **Temel Hakların Sınırlandırılması ve Özü**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Savcı, Bahri. (1980). **Yaşam Hakkı ve Boyutları**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı. (1984). **Meksika 1984-Uluslararası Nüfus Konferansı**. Ankara: Ana Sağlık ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Teziç, Erdoğan. (1991). **Anayasa Hukuku (Genel Esasalar)**. İkinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

- Talas, Cahit. (1990). **Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar**. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları.
- Zevkliler, Aydın. (1992). **Medeni Hukuk-Giriş ve Başlangıç Hükümleri**. 3. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.

Türkiye’de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Tarihsel Gelişimi

6

Bu ünite, Osmanlı Devleti kuruluncaya kadar Türklerde ve Osmanlı Devletinde özgürlük, eşitlik, insan hakları kavramları ile bunlarla ilgili olarak ortaya çıkan önemli olaylar açıklanmaya çalışılmıştır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra aşağıdaki bilgi ve becerilere sahip olacaksınız:

- 👁️ İslamiyet’in kabulünden önce Türklerde özgürlük ve eşitliği tartışabileceksiniz.
- 👁️ Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat Fermanının ilanına kadarki süreçte yenilik çalışmalarını açıklayabileceksiniz.
- 👁️ Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet Dönemlerinde özgürlük, eşitlik, insan hakları ve kamu özgürlükleri alanındaki gelişmeleri açıklayabileceksiniz.

Ders Kitapları ‘Haklardan’ Sınıfta Kaldı

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şemsiyesi altında Tarih Vakfı koordinatörlüğünde yürütülen ‘Ders Kitaplarında İnsan Hakları’ konulu proje kapsamında tarranan 190 ilköğretim ve ortaöğretim ders kitabında, 4 binden fazla sorun tespit edildi.

İTÜ Maçka Yerleşkesi’nde düzenlenen basın toplantısında konuşan Tarih Vakfı Başkanı Orban Silier, proje kapsamında 190 kitabın incelendiğini belirterek şunları söyledi: ‘İnsan haklarına duyarlı bir eğitimde görülmemesi gereken binlerce durumla karşılaştık.

3 farklı yönden değerlendirebiliriz.

İnsan çaresiz hale getiriliyor

Birincisi yorum, kanaat ve istekler bilgi gibi sunuluyor, yorum ve bilgiler birbirine karıştırılıyor. İkincisi ‘Türkler asker milletidir, kadınlar vefakardır’ gibi kalıplar çok sık kullanılarak insanların değişen gerçekleri yorumlayabilme yetisi yok ediliyor, çaresiz hale getiriliyor. Bu da, barış karşıtlığını, dediğim dedikçiliği ortaya çıkartıyor, ırkçılığın, bağnazlığın arka planını oluşturuyor.

Ahlaki, dini, duygusal, politik, ideolojik görüş ve değer yargılarıyla nesnel-objektif gerçekliğe sahip ifadeleri ayıramayan, eleştirel düşünme yeteneği olmayan insanlar yetiştiriliyor.

Üçüncüsü ise ders kitaplarındaki anlatım öğrencilerin gözlemsel ve mantıksal olarak kavrayabilecekleri bir anlatım içermiyor. Bağnazlık, şiddet eylemi ve uzlaşma kültürünün eksikliğinin altında ders kitaplarına sinmiş bu anlatım yatıyor.

‘Hak değil görev var’

Tarama sonuçlarında, kitaplardaki metinlerde ‘milliyetçiliğin ideolojiler üstü bir fikir sistemi olarak takdim edildiği’, ‘birlik ve beraberlik motifinin güçlü bir tehdit algısıyla birleşerek, tabulaştırıldığı’ kaydedildi. Milli Güvenlik kitabının ‘çok sayıda insan hakları ihlalleri içerdiği’, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi kitaplarında da ‘hak ve özgürlüklerin değil görev ve sorumlulukların öne çıkarıldığı’ belirtildi.

Kaynak: Çıktı, Feride. Akşam Gazetesi. 10-12-2003.

Anahtar Kavramlar

- Tanzimat Fermanı
- Islahat Fermanı
- Birinci Meşrutiyet
- İkinci Meşrutiyet
- Kanun-i Esasi
- Kamu Özgürlükleri
- İnsan Hakları

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- OSMANLI DEVLETİ’NİN KURULUŞUNDAN TANZİMAT’A KADAR
- TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI

GENEL OLARAK

İslamiyet'in kabulünden önce Türklerde özgürlük ve eşitliği tartışabilmek.

İslâm öncesi, Orta Asya'da çok geniş alanlara yayılan Türklerde devlet düzeni kabileler birlikleri biçiminde gelişmişti. Etkili bir kabilenin güçlü bir başkanı ilkönce çevresine, sonra da büyük ülkelere egemen olurdu. Böylece oluşan devletlerde kurucu kabile ve şefleri etkilerini yitirince, bir başkası onun yerini doldururdu. Türklerin bu kadar rahat ve sorunsuz bir devlet düzenine alışkın olmalarını ünlü tarihçi Kafesoğlu (1987), Bozkır Kültürü'nün bir sonucu olarak kabul eder. Ona göre, Bozkır, çeşitli ekonomik koşullar yanında insanlara özgür davranma imkânları vermesi bakımından da önemli bir etkindir. Yazar bunu, eski Türklerde soy-luluk kurumunun bulunmamasına, yeteneğin en önemli başarı kaynağı olmasına bağlıyor. Gene Türk Bozkır Kültürünün bu özelliği insanlara bireysel özgürlük (hareket özgürlüğü) vermiş, mülkiyet hakkının belirmesine yol açmıştır. Kabile (boy) düzeni içinde *şahsi hürriyet*'in varlığı, herhalde kabile koşulları çerçevesinde olabilir. Buna rağmen yazar sık sık gösterdiği kaynaklara dayanarak eski Türk toplumunda devlet gücü ile kişinin serbestliği arasında akılcı bir denge kurulduğunu belirtir (Kafesoğlu, 1987). Orhun yazıtlarında, hükümdarların yan tanrısal niteliği anlatılırken onların, halka âdil ve eşit davrandıkları da sık sık anımsatılıyor, bu özellik daha sonraki kağanlara örnek olarak gösteriliyor. Gene, siyasal gücün belirlenmesine bir ölçüde de olsa, beylerin -ve hatta bey ailelerine mensup kadınların- katılabilmesi, eski Türk toplumunda nisbî bir kişisel özgürlük, eşitlik ve bunların gene o çerçevede güvence altında bulunduğunu gösteriyor. Bu güvenceyi, en iyi biçimde, Türklerin İslâmiyeti kabullerinden çok kısa bir süre sonra yazılan ve bu nedenle İslâm öncesi Türk toplum yaşamı hakkında pek değerli bilgiler veren *Kutadgu Bilig* adlı ünlü eserden öğreniyoruz. XI. Yüzyılda Balasagunlu Yusuf adlı bir bilge tarafından yazılmış bu büyük eserde, hükümdarlara aklın rehberlik etmesi gerektiği, insanların hepsine iyi davranılması gibi pek çok insancıl öğütler vardır. Öte yandan, eski Türk toplumunda bir çeşit *yasa karşısında eşitlik* sayılabilecek durumdan söz ettik; ama toplumdaki çeşitli grupların hiç olmazsa saygınlık bakımından birbirlerinden farklı olduğu anlaşılıyor.

Ama, bir gruptan diğerine geçmek mümkün bulunduğu gibi, hiçbir grup da toplumsal yeri bakımından aşağılanmaz. Belki bir çeşit işbölümü söz konusudur.

Yarı göçebe Türkler tam yerleşik hayata geçmeden önce, sürdürdükleri çok hareketli yaşama biçimleri kölelik kurumunun gelişmesini engellemiştir. Çeşitli yazılarda geçen *kul* kelimesi daha çok savaş tutsaklarını ifade etmektedir. Sürekli bir kölelik kurumu Türklerde uzun süre benimsenmemiştir.

Ancak, Uygurlarla yerleşik hayata geçilince kölelik, ekonomik koşulların çizdiği ortam içinde çağdaş yerini almış ve kurumlaşmıştır.

Eski Türk toplumu, bütün bu anlattıklarımız göz önünde tutulursa, göçebelik ölçülerini çok aşan, ileri ve gelişmiş bir yapıya sahipti. Kadın erkek arasında o çağlarda görülmemiş derecede bir (nisbî) eşitlik ve o dönemlerde, hoşgöründen de öteye uzanıp bir din özgürlüğü gibi nitelenebilecek davranışlar, İslâm öncesi Türk toplumunun konumuz bakımından oldukça iyi bir düzeye sahip bulunduğunu gösteriyor. İslâm öncesinde çeşitli Türk lehçelerinde *erkinlik*, *irilik* gibi *hürriyet-özgürlük* kavramlarını karşılayan kelimelerin varlığı da bu söylediklerimizi desteklemektedir.

Eski Türk toplumunda devlet gücü ile kişinin serbestliği arasında akılcı bir denge kurulduğu söylenebilir.

Eski Türk toplumunda yerleşik düzenin olmamasının özgürlük ve eşitlik kavramına etkilerini tartışınız

SIRA SİZDE

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A KADAR

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimat Fermanının ilanına kadarki süreçte yenilik çalışmalarını açıklayabilmek.

Tanzimat'a Kadar

Hiç şüphe yoktur ki Türklerin İslâmiyeti kabulü, yalnız dünya tarihi açısından değil, İslâmiyetin varlığı açısından da çok büyük ve önemli bir olaydır. Türkler İslâmiyeti sürekli kılmışlar, onu, özellikle Haçlı Seferleri sırasında, daha da önemlisi XVI. Yüzyıldan sonra koruyan tek güç olmuşlardır. Türklük ile İslâmiyet böylece silinmez bir yazgı içinde birleşmiştir.

Türkler İslâmiyeti kütle halinde kabul etmeye ve Asya'nın en batı uçlarına yerleşip oraları yurt edinmeye başladıkları sıralarda, İslâm Felsefesinin düşünce alanındaki üstün düzeyi de göze çarpar biçimde kendini gösteriyordu. İşte bu düzeyin daha da üstüne çıkılmasında Türk-İslâm bilginlerinin rolü son derece önemlidir. Ne var ki Türkler ilk büyük Türk-İslâm devletlerini Batıda kurarak genişleyip güçlendikleri sıralarda, bu ilerleme de duraksama dönemine girdi. Gerçi, Selçuklu İmparatorluğu'nda bilim, gelişmiş durumunu sürdürmüştü. Ama, tartışmasız en güçlü İslâm Devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'na bu miras geçmiş olmakla birlikte, işlenememiştir. Osmanlı bilim adamları XVII. Yüzyıl sonlarına kadar, klasik İslâm bilimini aynen sürdürmüşlerdir. Daha ileride bu düzeyin de hızla altına inilmiştir (Halaçoğlu, 1991).

Özgür düşünceye dayandığını ve Batıdaki emsalsiz gelişmenin baş temelini oluşturduğunu gördüğümüz klasik İslâm bilimi, böylece çözüldü. Şurası da gözden uzak tutulmamalıdır: Batı özgür düşünceyi, bütün bilimlere uygulamaya başladığı zamanlar (XIV. Yüzyıl) Türk-İslâm biliminin düzeyi hiç de geri değildi. Ama ne yazık ki Batı'da akıl, gözlem ve deney, skolastik yöntemin yerine tam olarak geçince, İslâm dünyasının baş temsilcisi Osmanlı Türkleri bu gelişmenin dışında kaldılar.

Batıda, toplumla ilgili bilimler, doğa bilimleri geliştikten sonra akılcı gelişim içindeki yerini almaya başladı. Öte yandan bazı doğa bilimcileri toplum üzerinde de gözlemlerde bulunmuşlardı; örneğin Descartes. Doğanın gözlenmesi toplumun da gözlenmesine yol açtı. Doğa, kesin ve doğru kurallarla, şaşmaz bir biçimde işliyordu. Toplumda ise bu yoktu. Toplum aksaklıklar, adaletsizlikler, acılarla doluydu. İşte, doğa yasalarını bulan insan aklı, şimdi toplumdaki aksaklıklara yol açan nedenleri bulmaya eğildi. Batıda, toplum bilimlerinin gelişmesinde bu neden de önemli bir rol oynar. Buna karşılık Osmanlı bilim adamları toplumu da gözlememişlerdir. Bunun birinci nedeni, Batı biliminin bütünüyle dışında kalmak gibi bir olumsuzluğa bağlanabilir. Ama kanımızca bu ilgisizliğin belki de ikinci bir nedeni vardır: Osmanlı toplumunda, Batıdaki bazı büyük sorunlar bulunmuyordu. Özgürlük düşüncesinin eşitsizlik sorunundan çıktığını biliyoruz. Türk-İslâm toplumunda ise bu kavram -dönemine göre- yoktu. İslâmiyetin Türkler tarafından içtenlikle benimsenmesinde bu eşitlik kavramının da etkisi vardır. Zira, biraz yukarıda açıkladığımız gibi, İslâm öncesi Türk toplumunda eşitlik, eşitsizlikten daha ağır basıyordu.

Diğer yandan yönetim sanatı ve askerlik tekniği açısından da ileri olan Osmanlı Türklerini üzerinde üstünlük kurdukları Batı'daki gelişmelerle ilgilenmeye zorlayacak bir sebep de yoktu (Lewis, 1984).

Batı'da akıl, gözlem ve deney, skolastik yöntemin yerine geçmesine rağmen, Osmanlı Türkleri bu gelişmenin dışında kalmıştır.

Bütün bunlar üzerinde daha fazla durmak gereksizdir. Konumuz açısından önemli olan şudur: Osmanlı düşünce tarihinde XIX. Yüzyıla kadar, Batıdaki genişlik ve derinlik içinde insan ve devlet, siyaset felsefesi gelişmemiştir. Özgür, sadece *köle olmayan* anlamına gelir. Bunun dışında da özgürlüklerle ilgili herhangi bir kuram yoktur. Gerçi keskin görüşlü çok değerli tarihçiler (Mustafa Naimâ 1655-1716 gibi) eserlerinde devlet işleyişinin bazı yanlış yanları üzerinde üstü kapalı eleştirilerde bulunmuşlardır. Ama bu tür yazılarda elbette bir düşünce sistemi kurma çabalarından söz edilemez.

Devlet yönetimini bir sanat haline getiren Osmanlılar, bu sanatın kökenine değil, işlediği zaman gösterdiği sakatlıklara eğilmişlerdir. En gelişkin model saydıkları XVI. Yüzyıl Kanunî dönemi devlet yapısını esas almışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda devlet yapısında gördükleri aksaklıkların giderilebilmesi için tek koşul olarak o ülküsel modele dönmek önerisinde bulunmuşlardır. Bu önerileri *nasihatname* biçiminde kaleme alan aydınlar, devlet adamları vardır. Büyük Selçuklu devlet adamı Nizamülmülk (1018-1092) tarafından yazılan *Siyasetname* adlı eser özellikle Osmanlı yazarlarına örnek oldu. Nasihatnâmeler, adlarından da anlaşıldığı gibi, hükümdarlara devlet yönetiminin pratik esasları hakkında bilgiler verirler. Aksaklıkların nasıl giderileceğini yazar, görüşlerine göre bildirir. Başta Nizamülmülk'ün eseri olmak üzere, bu nasihatnâmeler, yazıldıkları dönemin devlet yaşamındaki aksaklıkları bildirirlerse de bir siyaset felsefesine dönüşmemiş içeriktedirler. En önemli Osmanlı nasihatnâmelerinden olan, Lütfî Paşa'nın (1488-1563) Asafnâmesi yazıldığı sıralarda Machiavelli'nin eseriyle siyaset biliminin ilkeleri saptaması düşündürücüdür (Gökyay, 1968).

Osmanlı Devleti, klâsik İslâm hukuku içinde yönetilen bir siyasal varlıktır. Türkler İslâm hukukunun bazı boşluklarını eski, İslâm öncesi devlet geleneklerinden gelen anlayışla doldurup, gerçekten çok iyi işleyen bir mekanizma kurmuşlardır. Böylece, devlet geliştikçe yapısına egemen olan temel sağlamlaştı. Abbasi İmparatorluğu'nun, halifeye mutlak güç tanıyan anlayışı yerleşti. Devlet hayatı hem iç hem de dış yapısı bakımından tam bir teokrazi haline geldi. Bu teokraside, İslâmiyetin, daha önce anlatılan eşitlik ve ehl-i kitap dinlere tanınan hoşgörü anlayışı uygulanıyordu. Müslüman olmayanlara karşı davranışta, İslâmiyetin hoşgörü sınırları en son hadde kadar çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin neden gerilemeye başladığını araştırmak da konumuzla ilgili değildir. Batıda, Yeniçağ ile açılan ekonomik, kültürel ve siyasal hareketlerin dışında kalınışı, devletin sürekli savaşmak zorunda bulunması, etnik yapısının son derece heterojen olması gibi sebepler sayılabilir. Aşırı heterojenlik, Fransız İhtilâli ile ideolojik bir biçim alan ulusçuluk (milliyetçilik) akımlarının köruklenmesine yol açtı. Ulusçuluk, çok uluslu, heterojen devletler için tehlike haline geliyordu. Osmanlı Devleti'nde ise bu tehlike çok daha büyüktü. Zira, ulusçuluk akımından etkilenen Osmanlı yurttaşları Hristiyan idi ve bütün Avrupa onların destekçisi sayılıyordu. Böylece ekonomik ve kültürel çöküş hız kazandıran yepyeni bir etken belirmiştir.

Osmanlılarda XIX. Yüzyıla kadar, Batıdaki gibi insan, devlet ve siyaset felsefesi gelişmemiştir.

Tanzimat'a Gidiş

XVIII. Yüzyıl sonlarında, Osmanlı Devleti'ndeki durumun iç açıcı olmadığını gören devlet adamları çıkmış ve bazı denemeler yapılmıştır. İlk planda yeni askeri okullar açılmasıyla başlayan canlanma hareketleri, III. Selim'in (1789-1807) tahta çıkmasıyla yeni bir ivme kazandı. Devletin eskimiş kurumlarla yaşamasının mümkün olmadığını anlayan bu büyük hükümdar döneminde Batı'yı tanımak yolunda ilk ciddi -ama yetersiz- adımlar atıldı. III. Selim'in feci sonuna rağmen, attığı tohumlar yeşermeye başlamıştı. Kısa bir tepki döneminden sonra (IV. Mustafa 1807-1808) açılan II. Mahmut (1808-1839) zamanı Türk tarihinde önemli bir dönem sayılır. III. Selim'e kadar, reform düşüncesinde teknik ve malî iyileştirme ilk planda tutuluyordu. III. Selim'in düşünceleri daha geniş ve köklü idi. İşte bunları iyice olgunlaştırıp geliştiren II. Mahmut'tur. Bu hükümdar özellikle devletin hukuksal ve siyasal yapısında önemli düzeltmeler yapılması gereğini anlayan ve bir ölçüde bu düşüncelerini gerçekleştiren kişidir. Bu hükümdarın konumuz açısından neler düşündüğünü ve gerçekleştirdiğini özetleyelim:

III. Selim Döneminde başlayan yenilik hareketini iyice olgunlaştırıp geliştiren II. Mahmut'tur.

- Devletin merkez gücü neredeyse yok olmuştu. Yönetim sisteminin de temel olan toprak düzeni çökmüştü. Bu çöken düzende ayan adlı kişiler veya benzerleri, devlet otoritesinin boşluğunu dolduruyor ve Osmanlı Devleti'ni bir Ortaçağ Avrupa Feodalizmine sürüklüyorlardı. II. Mahmut'u tahta çıkaran da bir ayandı (Alemdar Mustafa Paşa 1750-1808). Bu ayan temel sistemi merkezcilik olan Osmanlı Devleti'nde Vezir-i âzam olmuştu. Yâni merkez gücünün kesin sahibi padişahı, merkez gücünü bölen kişilerden biri temsil ediyordu. Alemdar'ın, diğer ayanlarla birlikte padişaha imzalattığı *Sened-i İttifak* bazı hukukçularca Osmanlı Devleti'ndeki ilk anayasal hareket olarak görülür, zira padişah bazı yetkilerinden vazgeçiyor (Gözübüyük, 1991); ama halk için mi? Hayır, feodal bey olan ayanlar için. Bu belgede özgürlükler veya benzeri siyasal haklar hakkında hiçbir hüküm yoktur. II. Mahmut, devletin daha da çabuk parçalanmasına yol açacak bu belgeyi asla tanımadı. Belge hiç yürürlüğe girmedi. Padişah, var gücüyle ayanlarla mücadele edip eski merkezi gücü tekrar kurmaya çalıştı ve bunda bir ölçüde başarı kazandı. Bu yaptıklarını kısaca özetleyelim:
- II. Mahmut, bir anarşi ögesi durumuna gelen Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra (1826), modern bir ordu kurmak için çalıştı.
- Padişah, yapmak istediklerini gerçekleştirebilmek için merkez örgütünün de yenilenmesini gerekli görmüştür. Devlette ayrı işlevleri olan ve uyum içinde çalışan -bugünkü bakanlıklar gibi- uzmanlık birimleri yoktu. Bütün devlet işleri iki ana işlev içinde idi: Sivil ve askeri işler ile dinle ilgili işler. Uzmanlığın önemi günden güne arttığı için, devlet merkezi örgütünde ilk kez hükümet-kabine sistemi kuruldu. Bakanlıklar oluştu.
- Her devlet yetkilisinin keyfine göre kararlar almasını önleyecek tedbirlere gidildi.
- Modern esaslara göre oluşturulmaya çalışılan bürokrasinin üyelerine yeni statüler tanındı. Bugünkü geleneksel memur tipi oluştu. Kamu hizmeti görenler güvenceye kavuşturuldu.
- Devlet eğitim işini ilk kez ciddi olarak üzerine aldı. Kağıt üzerinde de kalsa ilköğretim zorunluluğu konuldu. Yeni yüksekokullar açıldı.
- Basından itfaiyeye kadar pek çok olumlu toplumsal-kamusal kurumun temeli açıldı.

II. Mahmut'un, bütün bu işleri büyük bir hukuk düzeltimini sağlamak için yaptığı anlaşılıyor. Bu hukuk düzeltimi, güçlü bir devlet içinde düzgün çalışan bir bürokrasiyle yürütülebilirdi: II. Mahmut bu ilk amacı gerçekleştirdi. İkinci ve asıl amaç olan hukuk düzeltimine ise neden ihtiyaç duyulmuştu?

- Osmanlı Devleti'nde yurttaşlar iki ana sınıfta toplanırdı. Müslümanlar ile Ehl-i Kitaplardan oluşan gayri müslimler yâni Hristiyanlarla Museviler.

İlke olarak iki grup yurttaş eşit değildi. Herşeyden önce devlet hizmetine girmek için Müslüman olmak temel koşuldu. Gayrimüslim yurttaşlar ayrıca, İslâm devleti kendilerini koruduğu için ayrı bir vergi de öderlerdi. Yaşamlarında, Müslümanları rahatsız etmemeye özen göstermek zorunda idiler (Bozkurt, 1989).

Bu eşitsizlik, XVIII. Yüzyıla kadar, dünyada hiç de dikkati çekecek derecede değildi. Batı, Hristiyan mezhepleri arasında bir hoşgörüyü dâhi ancak XVII. Yüzyılda erişti. Diğer dinlere karşı hoşgörü ise o tarihten sonra bile pek yoktu. Osmanlı Devleti'nde ise, yukarıda anılan eşitsizlik bir yana, gayrimüslim milyonlarca yurttaş dinsel hoşgörü tanınmış, onların özel hukuklarına hiç karışılmamış, cemaatler halinde örgütlenmelerine izin verilmişti. Kendilerine adil davranılırdı.

- Müslüman yurttaşlara gelince: Bunlar, devlet hizmetine girme hakkına sahiptirler. Devlet hizmetine alınanlar ayrı bir büyük grup oluşturur ve pek çok ayrıcalıklardan yararlanırlardı. Örneğin vergi ödemezlerdi. Bu ayrıcalığa karşılık ilke olarak padişahın hizmetlisi sayıldıklarından, uzun bir süre onun kulu olarak görülmüşler, İslâm Hukukuna aykırı bir biçimde can ve mal güvenliklerinden yoksun tutulmuşlardır. Buna karşılık Müslüman halk daha güvenli idi. Ama, devlet otoritesi zayıflayıp dillere destan Osmanlı adaleti aksamaya başlayınca Müslüman halk da baskıdan nefes alamaz hale gelmişti (Aynı husus gayrimüslimler için de söz konusudur). *Müslüman* olmanın temel koşulu ise *sünnî* mezheplerinden birine ait olmaktı. Şiilerin durumu son derece güvensizdi. Ayrıca, başka dinden olanlara tanınan emsalsiz hoşgörü Müslümanlar için -İslâmiyetin temel felsefesi nedeniyle- aksıyordu. Müslümanın din özgürlüğü kesinlikle yoktu (Karaman, 1984).
- Devlette yaşayan ayrı ırk ve dinlere mensup olanların hepsine birden, eşit olarak uygulanan temel yasalar yapılamamıştı. Her yurttaş kendi dininin esaslarına göre yaşardı. Müslümanlar, bağlı oldukları (sünnî) mezheplerin ilkelerine göre davranabilirlerdi.

Padişahlar özgür iradelerine dayanarak çıkardıkları kanunnameler yolu ile dinsel buyruklardan doğan kurallarla oluşan bu konuları düzenleyememişlerdir. Zira İslâm Hukukunda dürüst kişilerce yapılan yorumlar (icthâh) bir başkası ile ortadan kaldırılamaz. Böylece, aslında Anglo-Sakson hukukuna pek benzeyen bu uygulama icthâhlar arasında devletin birine öncelik tanıyamaması ilkesi dolayısı ile hukuk kargaşası doğurdu (Şener, 1974).

Osmanlı Siyasal Sisteminde, iktidar kesinlikle Osmanlı Ailesine aitti. Orta Asya geleneğinden gelen bu usul, İslâmi uygulamalarla daha da kökleştirilmişti. Bu bahsin başında belirttiğimiz gibi siyasal özgürlükler ve benzeri konularda da hiçbir düşünsel hareket yoktu.

Zamanında pek çok devlette var olan bu temel eksiklikler ve aksaklıklar, Batıda aşama aşama giderilmişti. II. Mahmut, -son siyasal nokta dışında- sözü edilen aksaklıkların giderilmesi durumunda devletin yeniden güçleneceğine içtenlikle inanmıştı (Karal, 1984). Bu, boş bir inanç değildi. Ama iki nokta gözden kaçırılmıştı: Ne kadar köklü hukuk değişiklikleri yapılsa yapılsın gayrimüslimlerin milliyetçilik duyguları bastırılamazdı. Osmanlı Devleti, çok ulusluluk niteliğini -tıpkı Avus-

Osmanlı Devletinde gayri müslim yurttaşlara dinsel hoşgörü tanınmış, onların özel hukuklarına hiç karışılmamıştır.

Osmanlı Devletinde Müslüman yurttaşlar vergi ödemezdi.

Osmanlı Devletinde Müslüman yurttaşların din özgürlüğü kesinlikle yoktu.

turya ve Rusya gibi- yitirmeye mahkûmdu. İkinci nokta şuydu: Bu reformlar gerçekleşirse, gayrimüslimleri bir yana bırakırsak, onlardan Türkler yararlanacaklardı. Reformlar başarı kazandıkça, devletin niteliği, yapısı tartışma konusu olacak; yani özgürlükçü rejim kavramı üzerinde durulmaya başlanacaktı. Bu da belki yeni bir siyasal rejime geçişle sonuçlanabilirdi... Tarihin daha XVIII. Yüzyılda, Türk ulusu - ve bazı başka uluslar için de- çizdiği yazgı, sonunda gerçekleşecektir. Şimdi, bu yazgının farkına varılmadan ona bizi hızla yaklaştıran adımları görmeye başlayarak asıl konumuza dönelim.

SIRA SİZDE

II. Mahmut döneminde devletin yenilenmesi için yapılan çalışmaları özetleyiniz.

TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet Dönemlerinde özgürlük, eşitlik, insan hakları ve kamu özgürlükleri alanındaki gelişmeleri açıklayabilmek.

3 Kasım 1839 tarihinde ilân edilen Tanzimat Fermanı tarihimizde önemli bir dönüm noktası oluşturmıştır.

3 Kasım 1839 tarihinde ilânı ile yeni bir dönem başlatan Tanzimat Fermanı tarihimizde bir dönüm noktasıdır. 1839 yılında, Osmanlı Devleti'nde olumlu veya olumsuz değerlendirilsin yepyeni bir dönem açılmıştır. Zira bu dönemle, devletin klasik temel taşlarından bazıları değiştirilmiştir. Bu değişiklik sürerken bazı nirengi noktaları göze çarpar: Islahat Fermanı, Abdülaziz zamanı, Meşrutiyet dönemleri gibi. Bunları Tanzimat'ın *alt dönemleri* sayabiliriz. Zira Osmanlı Devleti, 1839'dan sonra, bazı sapmalar da olsa, esas itibarıyla Tanzimatla getirilen ilkeler içinde kalmış ve o ilkelerin genişletilmesi denemelerine hep sahne olmuştur. Bundan dolayı Cumhuriyete kadar olan dönemi genel bir ad olarak *Tanzimat* deyiimiyle anacağız (Üçok ve Mumcu, 1991).

Tanzimat Fermanı

II. Mahmut tasarladığı hukuk yenilikleri için sadece birkaç adım atabilmişti. Kamu hizmetlerinin can ve mal güvencesine kavuşturulmaları, daha sonraki yeniliklerin ilk habercisi idi. Ama, benzeri görülmemiş dış felâketlerle geçen saltanatı 1839 yılında sona erdi. Onun istediği eserin doğması, aynı ilkeleri benimsemiş oğlu Abdülmecit döneminde gerçekleşti.

Yukarıda anılan tarihte, 3 Kasım 1839'da ilân edilen ve yeni bir dönem açtığı belirtilen Tanzimat Fermanı ve uygulaması, Türk toplum bilimlerinde çok tartışılmıştır. Özellikle tarihçiler, hukukçular, sosyologlar, bu önemli olay üzerinde birbirine çok zıt düşen düşüncelere sahiptirler. Bu nedenle Tanzimat olayı üzerinde oldukça çok araştırma yapılmıştır (Üçok ve Mumcu, 1991). Tanzimat olayını iki aşırı uç son derece tek yanlı biçimde değerlendiriyor. Bu görüşlere göre Tanzimat Türk toplumunu yıkmış, dini mahvetmiştir. Osmanlı Devleti de emperyalizmin bir oyuncacı durumuna gelmiştir. İslâmiyetin insani özü ve değerleri açık bir gerçektir. Tanzimat bu değerleri inkar etmemiş, belki biraz daha düzgün bir duruma getirmiştir. İkinci iddia ise kolayca şöyle cevaplandırılır: Tanzimat olayı gerçekleşmese idi emperyalistler Osmanlı Devleti'nin kaderiyle oynamaya acaba cesaret edemeyecekler mi idi? Bu sorunun en bilimsel cevabı, Japonya'nın emperyalistlere karşı tepkisini, emperyalist olmakla gösterdiği gerçeğidir. Biz, Batıya ezilmemek için yenden güçlenmeye çalışırken, Japonların sahip olduğu maddî-manevî ortamda (örneğin çok uluslu olmamak, lâik bir düşünceye sahip bulunmak gibi) değildik.

Bundan dolayı Tanzimat hareketi pek çok alanda başarısız sonuçlar vermiştir. Ama, bir hukukçu olarak şunu peşinen söylemek gerekir. Bugün İnsan Hakları, demokratik yapı, özgürlükler konusunda, bütün eksikliklerimize rağmen eriştiğimiz nokta Tanzimatın eseridir. Geçmişlerinde Tanzimat hareketi bulunmayan ve bize benzeyen toplumların günümüzdeki durumları, bu gerçeği pek iyi biçimde ifade etmektedir sanırız.

Tanzimat, konumuz bakımından da bir hayli araştırmanın konusu olmuştur. Bundan dolayı, olayı kısaca değerlendirelim:

Yeni düzenlemeler anlamına gelen bu ferman, Osmanlı kamu hukuku açısından bir padişah buyruğudur. Yasama yetkisi padişahta olduğuna ve bu fermanın şeriat dışı olmadığı Şeyhülislâm Fetvası ile belirtildiğine göre ona uymak gereklidir.

Bu Ferman, örneğin İngiltere'deki gelişimde görüldüğü gibi bazı zümrelerin baskısı ile veya bir halk hareketi sonucu çıkarılmamıştır. Belki o tarihte Osmanlı hükümetini çok zorlayan Mısır bunalımı, büyük devletlerden yardım sağlamak için Fermanın ilanı çabuklaştırılmıştır (Paşa, 1953). Ama Ferman eninde sonunda çıkarılacaktı. Zira padişahın isteği böyleydi.

Ferman'da Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durum anlatıldıktan sonra işlerin düzelmesi için yapılacak yeniliklerin bizi ilgilendirenleri ve Fermanın en önemli hükümleri sayılan hususlar şunlardır:

- Padişah, o güne kadar kendisine tanınan ceza verme hakkından vazgeçiyordu. Cezalar, mahkemelerce, açık ve ayrıntılı görülecek davalar sonucunda verilecekti.
- Herkesin canı, malı, namusu, ırzı güvence altına alınacaktı.
- Bu sayılan hususlara aykırı davrananların cezalarını saptamak için, bir ceza yasası yapılacak; suç işleyenler kim olursa olsunlar hatır, gönül ve rütbeye bakılmaksızın cezalandırılacaktı.
- Devlet işlerinde danışarak karar almak esas olduğundan II. Mahmut'ça daha önce kurulan Meclis-i *Abkâm-ı Adliye*'nin yetkileri artırılacak; kurulun hazırladığı kararlar (padişahça) onaylandıktan sonra yasalaşacaktı.
- Ayrıca, vergi ve askerlik işlerindeki eşitsizlik giderilecekti.
- Fermanla öngörülen ilkelerin güvencesi aynı zamanda Halife sayılan padişahın dine göre and içmesi idi. Şimdi, padişahın yetkilerini kullananlar da, padişah ceza verme yetkisini bıraktığı için, aynı andı içeceklerdi.

Görülüyor ki Tanzimat Fermanında İnsan Haklarının temelini oluşturan yaşama, onur gibi ilkelerle mülkiyet hakkı kesin güvenceye alınıyor. Bu kesin güvence yasa egemenliğidir. Ceza yasası karşısında herkesin eşit olmasıdır. Nitekim, Fermana göre hazırlanan 1840 tarihli ilk Ceza Yasasının (Kanunnâmesinin) ilk maddesinde şöyle bir ifade vardır: Devlet-i Aliyye memurlarından ve alelittlak (genel olarak) sair eşhasdan (diğer kişilerden) hiç kimse diğer birisinin canına kast edemeyeceğine binaen faraza vüzeradan (vezirlerden) birisi tarafından bir çobanın bile canına kast vukuunda ol vezirin hakkında dahi kısas-ı şer'i (seri ceza olan kısas) icra oluna (Tanör, 1992).

Bütün yurttaşların hepsine, hem de eşit olarak uygulanacak bu ilk Ceza Yasasından alınan yukarıdaki cümle, aslında İslâm hukukunun temel ilkelerindedir. Ama, bu dramatik cümle Osmanlı insanında can güvenliğinin ne kadar aşırı zedelemiş olduğunun devletçe ifadesidir. Bu yasada benzeri başka cümleler de vardır.

Pek çok konuda eleştirilere uğrasalar bile Tanzimatçıların bu en temel Hakları sağlamada gösterdikleri iyi niyetli çabalar büyük övgüye değer. Osmanlı insanının yüzlerce yıllık korkulu rüyası *Siyaseten Katl* ile devletçe mala el koyma demek

olan *Müsadere* tarihe karışmıştı. Abdülmecit'in açtığı bu çığrı ardından gelen padişahlar geriye çevirememişlerdi.

SIRA SİZDE

Tanzimat Fermanı ile getirilen hak ve özgürlükleri listeleyiniz

Islahat Fermanı

Tanzimat Fermanı ile çok önemli temel İnsan Haklarının en başta gelenlerinin bazıları tanınmış ve uygulaması için ciddi girişimde bulunulmuştu. Bu hakların özeti *Ceza yasaları karşısında eşitlik* olarak belirtebiliriz. Tanzimat Fermanında bütün Osmanlı yurttaşlarının bütün yasalar karşısında eşitliği tanınmamıştı. Bu da, gayrimüslim yurttaşların gönlünü almak isteyen devlet yöneticilerini, dış ilişkilerde zor durumda bırakıyordu. Nitekim Rusya, kendi mezhebi olan Ortodoksluğun savunucusu rolünü oynuyor, Osmanlı Devleti'nde yaşayan ve sayıları milyonları bulan Ortodoks Osmanlı yurttaşlarına eşit işlem yapılmadığını, onların ezildiğini sık sık ileri sürüyordu. Bu Rus iddiaları XIX. Yüzyılın üçüncü Osmanlı -Rus savaşına yol açtı. Rus iddialarını desteklemeyen İngilizlerle Fransızlar da tarihte ilk -ve son kez Türklerle birlikte Ruslara karşı savaştılar. Kırım Savaşı adıyla anılan bu uzun çatışma sonunda yenilen Rusların bir daha Osmanlı içişlerine karışmamalarını sağlamak bahanesi ile, bağlaşıklarımız 28 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nı ilân ettirmeyi başardılar. Yabancı baskının belli olduğu bu Ferman'da hem olumlu, hem de olumsuz yanlar vardır: Olumlu yan, Tanzimat Fermanı'nın eşitlik konusunda tamamlanmasıdır. Artık din ve mezhep farkı kalkıyor, bütün Osmanlılar eşit duruma getiriliyordu: Yani gayrimüslimlerde devlet hizmetine alınacak, vergileri âdil duruma getirilecekti. İslâm âleminde bir hukuk devrimi sayılacak bu hükümler yanında, Osmanlı gayrimüslim yurttaşlarına cemaat işlerinde bazı yeni haklar tanınması, yabancıların (yani başka bir devlet uyruğu olan kimselerin) Osmanlı ülkesinde yargılanmaları işine yargı bağımsızlığı ile bağdaşmayan hükümler getirilmesi, gene yabancılara Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal sahibi olmaları gibi aykırı haklar verilmesi Ferman'ın olumsuz yanlarıdır. Ama, Türk İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri tarihinde Islahat Fermanı yasalar karşısında mutlak eşitliği getirmesi açısından son derece önemli bir belgedir.

Islahat Fermanı yasalar karşısında mutlak eşitliği getirmesi açısından Türk İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri tarihinde son derece önemli bir belgedir.

İlk Özgürlük Mücadeleleri

Tanzimatçıların inkâr edilemeyecek başarılarından biri de eğitim alanında gösterdikleri çabalarıdır. II. Mahmut'un başlattığı eğitim adımları Tanzimatta genişletildi. Açılan orta dereceli ve yüksek okullarda o günün en modern bilgilerinin verilmesine özen gösterildi. Bir yandan var gücü ile çalışan medreseler, diğer yandan yenileşme ihtiyacının doğurduğu okullardan çıkanlar Osmanlı Toplumunda bir kültür ikiciliği (düalizm) yaratmıştır. Önemli olan, toplumda belli bir kesimin Batıya açılabilmesi ve bazı evrensel değerleri Türkiye'ye getirebilmesi idi. Tanzimat eğitim sisteminin önemi buradadır. Bu sistemin ilk ürünleri Abdülmecit'ten sonra padişah olan Abdülaziz (1861-1876) döneminde alındı. Abdülaziz siyasal görüşleri bakımından Tanzimatla getirilen yeniliklerin yeterli olduğu kanısını taşıyordu. Ama diğer yandan bilim ve sanat yolunda yenileşmeye de açtı.

Batı ile bazı alanlarda yakınlaşma sonucu özellikle teknik alanda bir hayli yenilik ülkeye girdi (Adıvar, 1982). Resim ve heykel gibi, Osmanlı anlayışına yabancı, ama doğayı ve insanı anlatmakta çok büyük rolü olan sanatlarla, gene Osmanlı kültüründe görülmeyen roman, tiyatro gibi insanı, çevreyi, toplumu anlatan sanatlar ile önemini açıklamak gereksiz olan gazetecilik Tanzimat dönemiyle ülkeye girmiştir.

Bu gelişmeler sayıca sınırlı ama seçkin bir aydın çevresi oluşturdu. Özellikle edebiyat ve düşünce alanında ürün veren, pek çoğunun adlarını bildiğimiz bu kişiler (Ülken, 1992) siyasal kültürümüzün gelişmesinde ilk katkıları gerçekleştirmişlerdir.

Tanzimatın açtığı bu yeni çıkış içinde yetişenler, 1839 yılından beri yapılanların gerekli olduğunu ama yetersiz bulunduğunu anlamışlardı. Şimdi, yeni bir bunalım doğmuştu. Bir yandan Tanzimatla getirilen ilkelerin yeterli bulunduğunun, daha fazla ileri gitmenin özellikle gayrimüslim yurttaşları bilinçlendireceğini ileri sürenler görülürken, diğer yandan, asıl bunalımın *özgürlüksüzlük* olduğunu söyleyenler dikkati çekiyordu. Bu ikinci akımın başını çekenlerin Namık Kemal'in çıkardığı gazetenin adı da Hürriyet idi. Böylece o günlere kadar hiç alışılmamış bir kavram, basın ve düşünce hayatına giriyordu.

Yukarıda belirttiğimiz sınırlı bir kültürel uyanma, Batı'yı daha yakından tanıma isteği de getirdi. O zamana kadar Batının genellikle teknik üstünlüklerinin üzerinde durulurken, şimdi, o ülkelerin siyasal sistemleri de inceleniyordu. Anayasa kavramının önemi anlaşılmaya başlanmış, yurttaşın, hükümdarla birlikte egemenliğe ortak olması görüşleri belirmişti. İşte bu görüşlere bağlı kişilere *Yeni Osmanlılar* adı verilmiştir. Bu cemiyete mensup olanlar Londra ve Paris'i yakından görüp, siyasal modernleşmeyi daha yakından tanıdılar. Yavaş yavaş bilinçlenen bu çevrede bir program da hazırlandı. Bu programın özeti şu idi: *"Memlekette mutlak idareyi meşruti idareye çevirmek için şimdi Kanun-i Esası (Anayasa) dediğimiz 'Şariat-i İdareyi' Babiâli'ye gelip padişaha vermek ve bunun kabulüne razı etmek"* (Ülken, 1992, s.59). Yeni Osmanlılar bir cumhuriyet istemiyorlar, sadece XIX. Yüzyılda, ilgili bahislerde anlatıldığı üzere, Avrupa'da yayılan ve hükümdarlarla halk arasında bir yetki ortaklığı sayılan meşruti monarşiyi kurmayı amaçlıyorlardı. Padişahın bu isteği kabul edeceğine de emindiler. Ama giderek gelişen bu hareket Abdülaziz'i ürkütmüş, Yeni Osmanlılar büyük bir baskı altında, çalışmalarını tam olarak açıkta yürütememişlerdir. Fakat böylece Türk tarihinde, modern anlamıyla ilk özgürlük mücadelesi de başlamıştır. Giderek, sayısı sınırlı da olsa, askeri ve sivil bürokrasiye hâkim olan aydınlar grubu, ekonomik sıkıntıların artması, ulusçu ayaklanmaların önlenememesi gibi nedenlerle rejimdeki yenilik isteklerine daha da hırsla sarılmıştır. Bu mücadele 1876 yılında ilk somut sonucunu verdi. Bu sonucun incelenmesine geçmeden önce 1876 yılına kadar Tanzimat İlkeleri arasında konumuz açısından gerçekleştirilen adımları kısaca görelim.

- *Ceza yasaları karşısında eşitlik*: Tanzimat Fermanı ile ilân edilen "ceza yasaları karşısında" eşitliği sağlamak için ilk olarak hemen 1840 yılında bir Ceza Yasası yürürlüğe konuldu. Acele olarak hazırlanan bu yasa eksikti. 1851 yılında yeni bir yasa yürürlüğe girdi. Nihayet modern Türk Ceza Hukukunun temeli olup 1926'ya kadar yürürlükte kalan 1858 Yasası kabul edildi (Üçok ve Mumcu, 1991).
- *Köle ticaretinin kaldırılması*: Paris Barışı'nın imzası ile Avrupa devletleri düzenine girildiği için, daha 1815 Viyana Kongresinde alınan köle ticareti yasağı kararı Osmanlı Devletince de kabul edildi. Abdülmecit çıkardığı fermanlarla, bu ticaretin özellikle sık bir biçimde gözlendiği Arap ülkelerinde sözü geçen yasağa uyulmasını kesin ifadelerle buyurmuştur Osmanlı Devleti, bu konuda daha ileride imzalanan andlaşmalara da katılmıştır. Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları konusunda, XIX. Yüzyıl ortalarında atılan bu büyük adımın, ABD'nde kölelik nedeniyle çıkan iç savaşa denk düştüğü tarihten önce gerçekleştiği düşünülürse, Tanzimat olayının dünya İnsan Hakları Tarihi açısından da önem taşıdığı anlaşılır.

- *Siyasal Katılmaya İlk Hazırlık Adımı*: Abdülaziz'in ilke olarak Tanzimat Fermanında belirtilen esasları benimsediğini belirtmiştik. O, tahta çıktığında yayınladığı bildiride Tanzimat esaslarına bağlı kalacağına söz vermişti. İşte onun yaptırdığı çalışmalar, Abdülmecit'in hareketlerinin devamıdır. Ancak bu hükümdar zamanında, Tanzimat esaslarını yasal biçimlere dökme çalışmalarının sürdürüldüğü sırada, taşra yönetim örgütündeki bir düzenleme, Türk Siyasal hayatı bakımından -belki de rastlantı sayılacak- bir önem taşır.

Osmanlı taşra örgütünün temeli olan tımar sistemi yıkıldıktan sonra yeni esaslara dayanan bir düzen kurmak kaçınılmaz olmuştur. II. Mahmut döneminde başlayan bu çabalar giderek arttı. Nihayet 1864 yılında çıkartılan bir nizâm-nâme ile aşağı-yukarı bugünkü yönetim bölünmesine benzeyen bir düzen kuruldu. Temel bölüm olan vilâyetin (il) yönetiminde valinin başkanlığında oluşan bir *Idare Meclisi* söz sahibiydi. Bu mecliste merkezden atanan memurlarla (vilâyetin bugünkü hukuk işleri, emniyet, bayındırlık müdürleri gibi) *halk tarafından seçilen* dört üye vardır. Meclis vilâyetin pek çok işinde söz sahibi olduğu için, halk *kendi seçtiği* üyeleriyle yönetime katılıyordu. Çok sınırlı da olsa bu seçim işi demokrasimizin başlangıç noktalarından biri sayılmalıdır. Kısa bir süre sonra ilan edilecek anayasadaki *seçim* olgusuna da böylece bir hazırlık söz konusu sayılabilir (Ortaylı, 1974).

Birinci Meşrutiyet

İlk Türk Anayasası (Kanun-i Esasî) 1876 yılında ilân edilmiştir.

II. Abdülhamit'in tahta çıktığı 1876 yılı aynı zamanda ilk Türk Anayasasının ilân edildiği yıldır. Anayasayı (Kanun-i Esasî) özgürlükler açısından açıklamadan önce hazırlanışını ve genel yapısını kısaca inceleyelim:

Anayasa, II. Abdülhamit'in sıkı gözetimi altında, ünlü devlet adamı Mithat Paşa'nın (1822-1884) başkanlığını yaptığı bir kurul tarafından (Cemiyet-i Mahsusa) hazırlandı. O zamanlar Avrupa'da yürürlükte olan anayasalar incelendi. Sonunda 7 Şubat 1831 tarihli Belçika Anayasası ile, ondan esinlenerek yapılmış 31 Ocak 1851 tarihli Prusya Anayasası model alındı. Ancak, Belçika Anayasasındaki güçler ayrımı ilkesi yerine, tüm güçlerin padişahın kişiliğinde toplanması (Prusya'da olduğu gibi) kabul edildi.

23 Aralık 1876 tarihinde padişahın bir yazısı ile (*batt-ı hümayunu* ile) Kanun-i Esasî yürürlüğe girdi. Şu duruma göre, anayasayı yapan güç, padişahın iradesidir. Anayasa doğrudan doğruya padişahça ulusa verilmiştir. Kaynağında, Batı anayasalarındaki gibi bir ulusal hareket yoktur.

Anayasa, devletin genel yapısını, organlarını, bunlar arasındaki ilişkileri, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini belirtmiş ve böylece ilk kez, Osmanlı imparatorluğunun hukuksal durumu belgelenmiştir. Buna karşılık, devletin temel yapısında hiçbir değişiklik yapılmamış, yani padişahın yetkilerine hiçbir sınır konulmamış, yasama ve yürütme güçleri gene onda birleşmiştir. Başka bir deyişle, ilk anayasa, padişahın sınırsız yetkilerinin kullanış biçimini saptamıştır. Kanun-i Esasî 119 madde ve 12 bölümden oluşmuştur.

İlk Türk Anayasasının özgürlükler konusunu nasıl düzenlediğini şimdi kısaca gözden geçirelim: Kanun-i Esasî (Anayasa) özgürlükleri 8-26'ncı maddeleri arasında *Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-i Umumiyesi* (Osmanlı Devleti Uyruklarının Genel Hakları) başlığı altında düzenler. Anayasa'nın bugünkü anlamıyla *Başlangıç* sayılabilecek *Suret-i Münife-i Hatt-ı Hümayun* (Padişahın yüce / ulu el yazısının sureti) bu eserin Tanzimattan beri süregelen çabaların bir sonucu olduğu bildirildikten sonra, *Osmanlıların hürriyet ve müsavatı*'nın da düzenlenen ana konulardan olduğu belirtiliyor. Böylece, ileride kullanılmasını yasaklayacağı

hürriyet kelimesi padişahın el yazısı ile Anayasanın başlangıcında yerini almıştır. Öyle ise özgürlük ve eşitlik, bu ilk anayasanın ilkelerinden sayılmak gerekir. Ama, yukarıda sözü geçen maddeler incelendiğinde, ilk anayasamızın İnsan Hakları ve *Özgürlükler* konusunda son derece sınırlı bir düzenlemeyi öngördüğü anlaşıyor (Tanör, 1992).

Kanun-i Esasi'de modern İnsan Hakları doktrinine uygun çok kesin tek hak vardır. O da özgürlük bölümünün son (26'ncı) maddesidir. *İşkence ve diğer her çeşit eziyet kesinlikle ve tamamen (külliyen) yasaktır*. Bu örnek madde, kişinin beden dokunulmazlığını -ölüm cezası dışında- kesin güvence altına almaktadır. Bu kesinliğe çok özel tek istisna savaş durumunda angaryanın (zorla çalıştırma) geçerliliğidir (Madde 24).

Kanun-i Esasi'deki ikinci tür hak da kesin olmakla birlikte bir önemli istisna ile sınırlıdır: Bütün Osmanlılar kanun önünde ve dinsel ve mezhepsel durumlar dışında (ahvali diniye ve mezhebiyeden maada) memleketin haklar ve görevleriyle eşittir (Madde 17). Bu madde, (i). Yasa önünde kesin eşitliği tanımakla birlikte (ii). Din ve mezheplerle ilgili işlerde bu ilkeye büyük bir istisna getiriyor. Bunun nede-nini biraz aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Kanun-i Esasi'de kanunun tâyin ettiği durumlar'ı, özgürlük ve hak iblâli saymayan ana görüşü altında tanınan temel haklar ve özgürlükler ise şunlardır:

- Kişi özgürlüğü (Madde 9-10). Bütün Osmanlılar kişisel özgürlüğe sahiptirler. Ama başkalarının hak ve özgürlüklerine tecavüz edemezler. Kişi özgürlüğü her türlü saldırıdan korunur. Hiç kimse kanunun belirttiği sebep ve şekilden başka bir bahane ile cezalandırılmaz.

Görülüyor ki Fransız devriminin klâsik kişi özgürlüğü anlayışı ilk anayasamıza oldukça tam biçimde yansımıştır.

- Din ve vicdan özgürlüğü (Madde 11): Bu maddeye göre Osmanlı Devleti'nin dini, İslâm dinidir. Bu esası korumakla birlikte, halkın asayışı ve genel adabı (töreyi) bozmamak koşulu ile Osmanlı ülkesinde tanınan (maruf olan) bütün dinlerin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesi ve çeşitli cemaatlere verilmiş olan ayrıcalıkların eskiden olduğu gibi sürmesi Devletin koruyuculuğu altındadır.

Dikkatli bir yorumla, eşitlikten söz eden 17. Maddedeki istisna şimdi daha iyi anlaşılmaktadır: Devletin dini İslâmdır ve bu esas korunacaktır. Öyle ise ancak devletin tanıdığı diğer dinlere eskiden verilmiş ayrıcalıklar sürecektir ve bu din-mezhep mensupları mevcut düzene aykırı düşmemek üzere diledikleri dinsel işlemleri yapabileceklerdir. Son cümlelerin sonu, bugünkü anayasalarda da mevcuttur. Ama şu noktalar ise ilginçtir: İslâmın gereği yerine getirileceğine göre Müslümanlar için din özgürlüğü yoktur. Diğer dinlere ise eski gelenekler çerçevesinde hoşgörülü davranılacaktır. Demek ki Kanun-i Esasi'de din özgürlüğü bulunmadığı gibi, bu bakımdan bir eşitlik de mevcut değildir.

- Kanun dairesinde özgürlük iki konuda daha tanınmıştır: Basın (Madde 12) ve ticaret, sanat ve tarım (felâhet) için ortaklıklar kurma (Madde 13).
- Eğitim özgürlüğü vardır; ama bütün okul sistemi devletin gözetim ve denetimi altındadır. Bu konudaki kurallara uymak koşulu ile genel ve özel eğitim özgürlüğü vardır (Madde 15-16).
- Mülkiyet hakkı, eğer *usulünce* sahip olunmuşsa güvence altındadır. Kamu yararı dolayısı ile ve gerçek değeri peşin ödenmek koşulu ile mülkiyet hakkının kaldırılması barışta tek istisnadır (Madde 21). Ama savaş durumunda müsadere mümkündür (Madde 24).

- Osmanlı ülkesinde herkesin (yabancıları da içine alıyor) sürekli ve geçici konutları (mesken ve menzilleri) güvenlik altındadır.

Ama kanunun tâyin ettiği durumlarda devlet güçleri zorla da olsa konutlara gidebilirler (Madde 22).

- Kanuna aykırı olarak ve kudreti dışında hiç kimseden vergi ve benzeri salmalar alınamaz (Madde 25). Ama savaş durumu bunun istisnasıdır (Madde 24).

İşte ilk anayasamızın İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri açısından temel yapısı budur. Söylediğimiz hükümler arasında, Türkçe bilmek ve gerekli yeteneklere sahip olmak koşulu ile devlet hizmetine kabul edilme hakkının varlığını da son olarak belirtelim (Madde 18-19). Gene, özgürlüklerle doğrudan ilgisi olmamakla birlikte 8. Madde Osmanlı yurttaşlığını tanımlamaktadır.

Çok önemli istisnalarla dolu özgürlükler, liste bakımında da eksiktir. *Siyasal katılmayı sağlayacak siyasal parti kurma, toplantı özgürlükleri* ile toplumsal açıdan en önemli haklardan olan dernek kurma özgürlükleri, anayasada yoktur. İlk anayasamızdaki özgürlük bahsini şu iki noktayı da kısaca belirterek bitirelim:

- Kanun-i Esasî’de *kanun dairesinde* tanınan özgürlüklerin hepsi sonsuz deneyecek ölçüde sınırlanabilir. Zira yasama gücü padişahıdır. Padişahın -töresel ve kişisel kaygıları dışında- yetkileri kesindir. Özgürlükleri düzenleyecek yasalar için hiçbir alt-düzey sınırı getirilmemiştir. Bu duruma örneğin *kanun dairesinde özgür olan* basına, yasa ile sansür konulsa, görünüşte gene *kanun dairesinde basın özgürlüğü* vardır.
- Yurttaşların haklarını savunmak için, yakındıkları her konuda yetkililere dilekçe vermek hakları vardır (Madde 14). Mahkemeye başvurmak doğal bir haktır ve *tabîî hakim* ilkesi kabul edilmiş (Madde 12), yargı bağımsızlığı da belli bir ölçüde tanınmıştır. Ama bu güzel cümleleri bir anda silen ünlü 113. Madde hükmü, Kanun-i Esasî’nin o eksik özgürlükler ve güvencelerini bile yok ediyor: Hükümetin güvenliğini bozdukları polis soruşturması (idare-i zabıta tahkikatı) ile doğrulanıp sabit olanları yüce hükümdarın büyük ülkesinden (memalik-i mahrusa-i şahane- Osmanlı Ülkesi) dışarıya çıkarmak ve uslandırmak, yola getirmek (tedip etmek) yalnızca (münhasıran) padişah hazretlerinin kişiliğine bağlı bir haktır (yed-i iktidarındadır) (Madde 113).

Modern hukuk devletin bir kenara bırakalım. Hiçbir yurttaşın açıkça yargılanmadan cezalandırılmamasını kesinlikle buyuran Tanzimat Fermanı, 1876 Anayasasının kişi güvencesi bakımından kat kat ilerisindedir. Zira, herhangi birinin *hükümet*’i eleştirmesi, güvenliği zedeleyebilir nitelikte görülebilir. Hükümetin doğrudan doğruya buyruğunda olan polis örgütü ise yargının bağımsızlığına sahip değildir. Buyrukla düzenlenen soruşturma belgesi üzerine padişah, kendi koyduğu anayasal hükümleri atlayıp, bir mahkeme gibi ceza (sürgün ceza) verebilmektedir. Böylece yargı güvencesi de çok büyük ölçüde ortadan kaldırılmış oluyor. Ünlü maddenin padişahça pek çok kez uygulandığını da belirtmek yerinde olur.

Ara Dönem (1878-1908)

1876 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra 20 Mart 1877 tarihinde ilk toplantısını yapan meclislerin etkinliğine 14 Şubat 1878 tarihinde son verilmiş ve Osmanlı Parlamentosu 1908 yılına değin bir daha toplanmamıştır.

Bu kadar basit ve padişah yetkilerine hiçbir sınırlama koymayan anayasaya bile dayanamayan, II. Abdülhamit, Meclis-i Mebusan’ı dağıtmasına ve bir daha toplanmasına rağmen kurumsal olarak onu yürürlükte saymış ve bazı hukuksal dü-

Siyasal katılmayı sağlayacak siyasal parti kurma, toplantı özgürlükleri ile toplumsal açıdan en önemli haklardan olan dernek kurma özgürlükleri, anayasada yer almamıştır.

Padişah, kendi koyduğu anayasal hükümleri atlayıp, bir mahkeme gibi ceza (sürgün ceza) verebilmesi yargı güvencesini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

zenlemeler de yapılmıştı. Bu düzenlemeler arasında konumuz açısından 1879 yılında çıkartılan Mahkeme Örgütü Yasası (Teşkilât-ı Mehakim Kanunu) ile Ceza ve Hukuk Yargılama Yasaları önemlidir.

II. Abdülhamit'in yaptığı en önemli işlerden biri de oldukça planlı bir biçimde pek çok ve çeşitli okullar açmış olmasıdır. Hemen hepsi, zamanın imkânlarına göre modern eğitim veren bu okullardan mezun olanlar, Tanzimat'ın ilk aydın kuşağından hem sayı hem de nitelik bakımından üstündüler. II. Abdülhamit'in bu çok olumlu kültür politikası, izlediği anlamsız baskı siyaseti ile bağdaşamamıştır. II. Abdülhamit özellikle dış politikada kendini gösteren usta siyaseti yoluyla 1878 yenilgisinden sonra, çok büyük ölçüde yitkilere uğramış devleti, mümkün olduğu ölçüde ayakta tutmaya çalışıyordu. Padişah pek çok siyasal düşünceyi yaymayı şiddetle yasaklamıştı. Öte yandan modern okullardan çıkanlar, ülkenin durumunu görüyorlar, padişahın bütün çabalarına rağmen özgürlüksüz bir kurtuluşun imkânsızlığını ileri sürüyorlardı. Yeni yetişen kuşak ilk dönem Tanzimat aydınlarından daha sağlam karakterli ve ülkücü olarak kendini gösteriyordu. Böylece II. Abdülhamit, eğitim politikasının tahmin edemediği sonuçlarına ileride baş eğmek zorunda kalacaktır.

Artık kendilerine Jön Türkler (Genç Türkler) adı verilen bu kuşak mensupları çeşitli mücadele gruplarıyla özgürlük kavgasına girişmişlerdi. Bu dönem hakkında, hele son zamanlarda yapılan araştırmalar, düzeyli veya düzeysiz yazılar büyük sayılara ulaşıyor. İttihat ve Terakki Derneğinin önderliğinde gelişen bu mücadele elbette ki yer altında, gizli idi. Halbuki 1876 Anayasası iyi niyetle uygulansaydı, İnsan Hakları ve Özgürlükler, yani demokrasi hedefine otuz yıl gibi uzun bir süre içinde terör yollu arayışlarla, el yordamıyla erişme çabaları söz konusu bile olmayacak, belki bugünlerden çok daha ileri bir düzeye ulaşmak mümkün bulunabilecekti.

1878-1908 döneminde Osmanlı düşünce yaşamında ilk kez çok yoğun bir biçimde özgürlük kavramı üzerinde durulmuştur. Siyasal düşünce bakımından kısıtlı ve eksik de olsa Batı'nın bazı akımları tanınmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların düzensiz, sistemsiz yapıldığı anlaşılıyor. O dönemde Türk aydını bir yandan siyasal özgürlüklere kavuşmak isterken, bir yandan da geleneksel düzenle bu hedefi nasıl bağdaştıracağını düşünüyor, bir ikilem içinde bulunuyordu. Çeşitli yayın organlarında üstü çok kapalı bile olsa rejim eleştirileri yapmaya cesaret edilemediği için, mücadelecilerin propaganda etkinliği yurt dışından yönetiliyordu (Karayalçın ve Mumcu, 1972). Bütün bu gelişmelerden beklenen somut istekler kısaca şöyle belirtilebilir: Herşeyden önce, bir köklü rejim değişikliği, yani cumhuriyet hedefi - birkaç kişinin özlemi dışında- yoktur. Amaç, Kanun-i Esasi'yi tam olarak uygulamak, eksikliklerini gidermek idi. Bir yandan da Türkçülük düşünceleri uyanıyordu. Osmanlıcı, İslâmcı ve Türkçü görüşler anayasal monarşi hedefinde uyuşuyorlar, ama her biri kendi amacını gerçekleştirmeyi düşünüyordu. Fakat ilk amaç, yani baskı yönetimine son verip meşruti monarşiyi kurmak esastı. İttihat ve Terakki Derneği bu konuda ödün vermez biçimde çalışıyordu.

Dış politika sorunlarının artması, dünya engellerinin değişmesi ittihatçıların sonunda kesin eyleme götürdü. Otuz yıllık rejimi artık sürdüremeyeceğini anlayan II. Abdülhamit, bütün çareleri de denedikten sonra 23 Temmuz 1908'de parlamento- nun tekrar toplanmasını ferman etti. Böylece Tanzimat döneminin son evresi açılmış oldu: İkinci Meşrutiyet.

İttihat ve Terakki Derneğinin önderliğinde gelişen insan hakları ve özgürlük mücadelesi gizliden yürütülmüştür.

İkinci Meşrutiyet

Otuz yıllık baskı rejiminin bir anda sona ermesinin yarattığı bilinçsiz bir sevinç ve masum bir coşkunluk ortamı içinde *artık özgürlüğe kavuştuk* diyerek gösteri yapanlar, bu kavramı aslında tanımıyorlardı bile. İkinci Meşrutiyet, Selânik'in merkezi olduğu Rumeli Ordularının büyük katkılarıyla ilân edildiğinden *Selanik'ten, Hürriyetin* somut bir kişi, bir kahraman olarak geleceği sanılıyor. Sirkeci İstasyonuna gelen trenler, rıhtımlara yanaşan vapurlar hep bu kahramanın çıkacağı umudu ile halk tarafından karşılanıyordu. Demek ki yapılan hareketin ne olduğunu asıl kavraması gerekli olan halk pek anlayamamıştı. Buna karşılık İkinci Meşrutiyeti padişaha ilân ettiren ve hiç kuşkusuz halka göre özgürlüğün anlamını daha iyi kavramış sayılacak kadro da ne yapacağını pek bilemiyordu. Ciddi bir hazırlık yoktu. Fikirler berraklaşmamıştı. Bu kargaşa önemli dış bunalımlara da yol açtı. Nihayet 13 Nisan 1909 tarihinde ünlü bir İstanbul ayaklanması çıktı (eski takvime göre 31 Mart günü çıktığı için o adla anılır). Bu işin başlamasına karışmamış olmasına rağmen günün atmosferi içinde II. Abdülhamit, ayaklanmayı bastıran ve *özgürlük merkezi* Selanik'ten gelen *Hareket Ordusu* komutanlarının yönlendirisi ile tahttan indirildi. Bu kararı 17 Aralık 1908'de açılan (otuz yıl aradan sonra) İkinci Meşrutiyetin ilk parlamentosu almıştır. 26 Nisan 1909'da Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Umumî, Şeyhülislâm fetvasına dayanarak II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve veliaht Mehmet Reşat Efendi'nin V. Mehmet sıfatı ile padişah ilân edilmesine karar verdi.

Meclis-i Umumî'nin bu kararı üzerinde durmak gerektir. Bu kararı alan Meclis-i Umumî, adının sonuna *Millî* kelimesini eklemiştir: *Meclis-i Umumî-i Millî*... Öyle ise padişahın atadığı Ayan Meclisi üyeleri bile kendilerini milletin temsilcisi olarak görmektedirler. Bu *Millî Meclis* Kanun-i Esasi'de mevcut olmayan bir yetkiyi kullanıp padişahı tahtından indirmektedir. Ancak rejimi değiştirmemekte, tahta çıkma sırasını bekleyen veliahtı padişah yapmaktadır. Osmanlı tarihinde devlet ileri gelenlerinin bazı durumlarda Şeyhülislâm fetvasına dayanarak, özellikle ayaklanma sonlarında padişah değiştirdikleri bilinir. Böylece padişah olan yeni hükümdarların meşruiyeti tartışılmamıştır. 26 Nisan 1909'da yapılan iş de bu geleneksel davranışlara benzer ama bir farkla: Meclis-i Umumî'nin Heyet-i Mebusan kanadı, milletin seçtiği temsilcilerden oluşmaktadır. Bu bakımdan karar millet adına verilmiş sayılmalıdır. Halbuki diğer padişah indirme olaylarında karar verenler gene o padişahın memurlarıdır.

Bu kısa irdeleme sonucu şu kaniya varmak mümkündür: Meclis-i Umumî-i Millî'nin kararının doğru olup olmadığı ayrıca tartışılabilir. Ama bu kararı veren millet temsilcileri Kanun-i Esasi'ye bir hüküm eklemiş, fetvaya dayanarak bir padişahı indirecek yetkiye kavuşmuş sayılabilirler. Kanun-i Esasi'yi değiştirmek kesinlikle padişaha ait bir hak idi. Zira egemenliğe sahip güç padişahıydı. Halbuki şimdi Meclis-i Umumî kendinde de bu yetkiyi görmektedir. Bu açıdan değerlendirilirse Meclis-i Umumî millet adına egemenliği -sadece bu olay sırasında- kullanmıştır. Her ne kadar bu olaydan sonra Meclis-i Umumî'nin veya Heyet-i Mebusan'ın böyle bir davranışı görülmemişse de 26 Nisan 1909 kararında bir ulusal egemenlik kıvılcımının parlayıp söndüğü gerçektir.

1876 Kanun-i Esasi'si II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden kısa bir süre sonra ilkönce 1909'da, sonra, 1912, 1914, 1916 yıllarında toplam sekiz kez değiştirilmiştir. Bunlardan en geniş kapsamlı değişiklik ilkidir. Bu yolla Kanun-i Esasi'nin 1876 yılındaki yapısı hemen hemen temelinden yenilenmiştir. Böylece Türk tarihinde gerçek anayasal rejim kurulmuş oluyordu. Daha sonraki değişikliklerde ise, 1909'da konulan bazı olumlu hükümlerin geriye doğru döndürülüşü görülmektedir.

Egemenliğe sahip güç padişah olduğu için Kanun-i Esasi'yi değiştirmek kesinlikle padişaha ait bir hak idi.

Kanun-i Esasi'de onun nasıl değiştirileceğine dair bir hüküm bulunmuyordu. Bu çok doğaldı. Zira belirtildiği gibi anayasayı yapan güç doğrudan doğruya padişahın iradesi idi. Öyle ise onu değiştirmeye de ancak padişah yetkili idi. Bundan dolayı sözü edilen değişiklikler birer kanun gibi görüşülüp kabul edilmişlerdir.

Ayrıntılara kaçmadan İkinci Meşrutiyet Dönemi değişiklikler üzerinde kısa bilgi vermek gereklidir.

- *İnsan Hakları ve Özgürlükleriyle İlgili Olanlar*

1 Ağustos 1909 tarihli temel değişiklikle 113. Maddede yer alan ve padişahın polis soruşturması ile zararlı faaliyetlerde bulunduğu “anlaşılan” yurttaşları yurt dışına sürgün etme hakkı kaldırılmıştır. Basın özgürlüğü genişletilmiş ve hükümetin sansür yetkisi sona ermiştir (Madde 12). Ayrıca, metne eklenen yeni bir Madde ile (Madde 120) Osmanlı vatandaşlarına toplantı ve dernek kurma özgürlükleri tanınmıştır. Artık siyasal partiler de kurulabilecekti. Bahsin sonunda bu noktalar üzerinde kısaca duracağız.

- *Meclis-i Umumî (Parlamento) ile İlgili Olanlar*

1909 değişikliği ile gerçek anlamda demokratik parlamenter sistem getirilmiştir. Böylece Kanun-i Esasi'nin sistemi değişmiş oluyordu. Yeni sisteme göre hükümeti padişah değil, padişahın atadığı sadrazam kuracaktı. Hükümet Heyet-i Mebusan'a karşı, sorumlu tutulmuştu. Hükümetle Heyet-i Mebusan arasında anlaşmazlık çıkıp da hükümet tutumunda devam ısrar ederse ve bu Meclis-i Mebusan'ca reddedilirse hükümet ya Meclis'in kararını kabul ya da çekilmek zorunda kalacaktı. Yeni hükümet eskisinin fikrinde ısrar eder ve bu Meclisçe reddedilirse padişah üç ay içinde seçimlere gitmek şartı ile Meclis-i Mebusan'ı dağıtacak. İlginç olan yeni seçilen kurulun eskisinin tutumunu benimsemesi durumunda *Meclis-i Mebusan'ın rey ve kararı'nın kabulü* zorunluluğu idi. Görülüyor ki bu yolla parlamenter sistemin denge özelliği Meclis-i Mebusan lehine bozulmuştur (Madde 35). Ayrıca 38 Maddeye gensoru kurumu yerleştirilmiştir. Gene, padişahın Meclis-i Mebusan'ı dilediği zaman dağıtması hükmü kaldırılmıştır. Bundan başka Meclis-i Umumî padişah iradesine hacet olmadan her yıl Kasım ayı başında toplanır. Padişah sadece dilerse Meclis-i Umumî'yi *daba önce* toplamak hakkına sahiptir.

1909 değişikliği ile padişahın yasama yetkisine de belli sınırlar getirilmiştir. Meclis-i Umumî'ce kabul edilen kanunlar padişahça kabul edilmezse geriye gönderilir. Meclis-i Umumî heyetlerinde kanunun ilk biçimi üzerinde üçte iki çoğunlukla ısrar edilirse, padişahın red yetkisi ortadan kalkar (Madde 54).

Bütün bunlardan başka, Meclis-i Umumî üyelerine kesinlikle kanun önermek hakkı tanınmıştır (Madde 53). Gene Heyet-i Mebusan başkanları artık doğrudan doğruya meclisçe seçileceklerdir (Madde 77).

Bütün bu değişiklikler, padişahın egemenlik hakkına ulusun bir ölçüde ortak olduğunu göstermektedir. Buna başka bir ölçü de 7. Maddede genel af ilânı ile barış, ticaret ve arazi terki anlaşmaları yapılmasının Meclis-i Umumî'nin onayı şartı ile padişaha bırakılmasıdır. Bu yetki ortaklığının en güzel sembolik ifadesini 3. Maddede yapılan değişiklik vermektedir. Bir padişah tahta çıktığı zaman Meclis-i Umumî önünde *Kanun-i Esasi hükümlerine uymaya ve vatan millete sadakat yemini* edecektir. Kayıtsız şartsız egemenliğe sahip Osmanlı padişahlarının millet temsilcileri önünde and içmeleri şüphesiz çok anlamlı bir gelişmedir.

Bu değişikliklerin özgürlükler açısından değerlendirilmesi de, Anayasa'nın eski durumuna göre olumludur. 113. Maddenin kaldırılması ile yargı güvencesinin zedelenmesi -hattâ yokedilmesi- önlenmiştir. Toplantı ve Dernek kurma özgürlüklerinin kabulü de demokratik gelişim için yararlı başlangıç noktalarıdır. Ama, Anaya-

sa'nın 1876 biçiminde yeralan ve özellikle eşitlik konusundan kaynaklanan sorunlar ile özgürlüklerin sınırlanmasında en aşağı düzeyde de olsa bir kısıtlama imkânının bulunmaması, eleştiriye açık noktalar. Gene de Meclis-i Mebusan'ın yetkilerinin genişletilmesi özgürlüklerin güvencesi açısından önemli sayılabilecek bir yeniliktir.

Ayrıntılar bir yana bırakılarak anlatılan bu değişikliklerle tam bir meşruti monarşi anayasası durumu alan Kanun-i Esasi bu biçimiyle uzunca bir süre uygulanabilseydi, apayrı bir tarihsel gelişimle karşılaşılabilirdi. Ne yazık ki iç ve dış felâketler böyle bir gelişme yolunu tıkamıştır. Ayrıca tarihimizde ilk kez beliren siyasal partilerin meşrutiyet düzeni üzerinde tam bir anlaşmaya varamamaları da bu gelişmeyi önleyen sebeplerdendir. En güçlü parti durumunda bulunan İttihat ve Terakki rahat hareket edebilmek için 24 Haziran 1912'de padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma hakkını bir ölçüde tekrar arttıran bir değişikliği yürürlüğe koydurdu. Siyasî mücadele böylece amansız bir durum aldı. 1911 yılında çıkan Trablusgarp savaşı sürdüğü sırada başlayan bu çekişmeler sırasında İttihat ve Terakki Meclisteki çoğunluğuna rağmen hükümetin başına geçemedi. Yıpratıcı mücadele sırasında, 1912 yılı Ekim ayı başında Balkan savaşları başladı. Bu ağır felâketlerin acılı günleri arasında 23 Ocak 1913'de bir baskınla İttihat ve Terakki hükümeti eline geçirdi ve 1918 yılının Ekim ayına kadar da bırakmadı. 1914 ve 1916 Kanun-i Esasi değişiklikleri ile padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma yetkisi aşama aşama artırıldı. Kesin bir parti diktatörlüğü kuruldu. Balkan savaşlarının 1913 yılı sona ermesinden bir yıl geçtikten sonra Birinci Dünya Savaşı'na katılmamızla 600 yılı aşkın bir süre hayatta kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun son evresi de açılmış oldu.

Osmanlı Devletinin Sona Ermesine Doğru Durum

Savaşın son yıllarında, V. Mehmet'in ölümü üzerine 3 Temmuz 1918'de Osmanlı Devleti'nin son padişahı VI. Mehmet (Vahdettin) tahta çıktı. VI. Mehmet, 1909 yılında başlayan ve milletin yönetime katılmasını sağlayan gelişmenin karşısında olduğunu daha ilk günlerindeki tutumu ile göstermiştir. Gerçekten Mondros Mütarekesi'nden sonra dağıttığı Meclis-i Mebusan (21 Aralık 1918), bütün ısrarlara, kamu oyunun tepkisine rağmen çok geç, ancak 12 Ocak 1920'de toplanabilmiştir. Zira şu nokta unutulmamalıdır: Anayasa'yı yapan irade doğrudan doğruya padişahın kaynaklanmaktadır. Onu dilediği biçimde değiştirme hakkı da kuramsal olarak padişahın kesin hakkıdır. Bu nedenle VI. Mehmet'in sürdürdüğü siyaset, ağabeyi II. Abdülhamit'in yolundan farklı değildi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en umutsuz günlerinde, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tüm umudu ulusun egemenliğinden beklerken, son padişahın söylediği şu sözler, demokrasi mücadelesinde monarşinin toplumumuzda ne kadar yabancı ve olumsuz rol oynayabileceğine bir kanıttır:

“16 Mart 1920 günü öğleden sonra saat 5'te Padişah Vahdettin'in Yıldız Sarayı'nda Meclis-i Mebusan adına gelen heyetle görüşmesi sırasında 'Milletin Anadolu'da mücadeleye azimli olduğunu ve sonuna kadar devam edeceğini' bildiren heyete Vahdettin'in bir sözü: Bir millet var. Koyun sürüsü, bir çoban lâzım, o da benim” (Kocatürk, 1983,s.142).

Özet

İslamiyet’in kabulünden önce Türklerde özgürlük ve eşitliği tartışabilmek.

İslamiyet’ten önce Türklerin sahip olduğu bozkır kültürü insanlara özgür davranma imkanı veren ortam oluşturmuştur. Türklerin göçebe yaşamı insanlara nisbî olarak bireysel özgürlükler sağlamıştır. İslamiyet’ten önceki Türklerde çok tanrılı inanç olması dini açıdan hoşgörülü bir ortamın oluşmasına ortam hazırlamıştır. Türklerin yarı göçebe olarak yaşadığı dönemde kölelik kurumu gelişmemiştir. Bu dönemde kadın ve erkek arasında o çağda görülmemiş derecede eşitlik olduğu görülmektedir. Eski Türk toplumlarında devlet gücü ile kişinin serbestliği açısından akılcı bir denge kurulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat Fermanının ilanına kadarki süreçte yenilik çalışmalarını açıklayabilmek.

Türklerin İslâmiyeti kabul etmeye ve Anadolu’ya yerleşmeye başladıktan sonra Türk-İslam bilginlerinin çalışmaları üst düzeye çıkmıştır. Osmanlı bilim adamları XVII. Yüzyıl sonlarına kadar klasik İslam bilimini sürdürmüş olmalarına karşılık daha sonra bu konuda gerileme başlamıştır. Batı’da önce doğa bilimlerinde ortaya çıkan gelişmeler daha sonra toplum bilimlerinde de kendini göstermiştir. Osmanlı bilim adamları ise doğa bilimlerdeki yöntemleri toplum bilimlerinde kullanmamışlardır. Osmanlı Devletinde XIX. Yüzyıla kadar, Batı’daki gibi insan, devlet ve siyaset felsefesi gelişmemiştir.

XVIII.Yüzyıl sonlarında, Osmanlı Devleti’ndeki gerilemeyi gören devlet adamlarının etkisiyle III. Selim döneminde yenilik hareketleri başlamıştır. Yenilik hareketleri II. Mahmut döneminde hız kazanarak devam etmiştir. XIX. Yüzyıla kadar Batı’da kullanılan özgürlük, eşitlik ve hak gibi kavramlar ve bilimsel alandaki gelişmelerin Osmanlı devleti tarafından göz ardı edilmesi sonucu Osmanlı Devleti Batı’daki bu gelişmelere uzak kalmıştır.

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet Dönemlerinde özgürlük, eşitlik, insan hakları ve kamu özgürlükleri alanındaki gelişmeleri açıklayabilmek.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Cumhuriyete kadar devam eden Tanzimat Döneminde ortaya çıkan gelişmeler İnsan Hakları, demokrasi, özgürlükler ve haklar konusunda köklü değişimlere neden olmuştur. Padişahın ceza verme yetkisine son veren, bir kısım temel hakları güvence altına alan, devlet işlerinde, vergi ve askerlikte yeni düzenlemeler getiren Tanzimat Fermanı ile yaşam, onur ve mülkiyet hakları yasa egemenliğinde güvence altına alınmıştır.

Osmanlı Devletinde yaşayan azınlıklara Müslümanlara tanınan hakların tanınmaması sonucu patlak veren sorunlar, devletin zayıflaması ve Osmanlı-Rus savaşından sonra 28 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı ile din ve mezhep farkı ortadan kaldırılarak yasalar karşısında bütün Osmanlılar mutlak eşit duruma getirilmiştir.

Tanzimat Osmanlı Devletinin Batı’ya açılma çabalarının hızlandırmıştır. Batı’daki gelişmeleri izleyen aydınlar bir yandan anayasa kavramının önemini anlamaya başlarken diğer yandan özgürlük mücadeleleri hızlanmıştır. Bu mücadelelerin sonucunda tarihteki ilk Türk anayasası olan Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Ancak ilk anayasa insan hakları ve özgürlükler konusunda son derece sınırlı bir düzenleme öngörmüştür. Kanun-i Esasi ilanından bir yılı sonra 1878-1908 yılları arasında otuz yıllık bir dönemde sıkı bir baskı rejimi başlatılmış olmasına rağmen aydınlar yoğun bir biçimde özgürlük kavramı üzerinde durmuşlardır. 1908 yılında İkinci Meşrutiyetle birlikte anayasa kavramının önemi daha iyi anlaşılmış ve özgürlük mücadelesi hız kazanmıştır. İkinci Meşrutiyet’le başlayan bu dönem 1920 yılına kadar devam etmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi eski Türk toplumlarında kölelik kurumunun **gelişmemesinin** nedenlerinden birisidir?
 - a. Mülkiyet hakkının olmaması
 - b. Yerleşik hayata geçilmemiş olması
 - c. Ekonomik özgürlüğün olmaması
 - d. Türklerin yazıyı kullanması
 - e. Kişisel özgürlük olması
2. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı döneminde toplumsal olayların gözlenmesini engelleyen etmenlerdir?
 - a. Toplumsal yaşamdaki aksaklıklar
 - b. Dini inançların ve insan davranışlarının gözlenmesinin yasaklanması
 - c. Osmanlı Devletinin Batıdaki bilimsel gelişmelerin dışında kalması
 - d. Osmanlılarda eşitliğin sağlanması
 - e. Osmanlı bilim adamlarının bilimsel çalışmaya karşı olması
3. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devletinin Batıya yönelmesi ile değişime uğrayan **ilk** sistemdir?
 - a. Hukuk sistemi
 - b. Ekonomik sistem
 - c. Eğitim sistemi
 - d. Siyasal ve toplumsal sistem
 - e. Askeri sistem
4. Aşağıdakilerden hangisi Tanzimat öncesi Osmanlı Devletinin bir özelliği **değildir**?
 - a. Müslümanların din özgürlükleri vardı.
 - b. Gayrimüslimlerin din özgürlüğü yoktu.
 - c. Gayrimüslimlerin vergi ödeme zorunluluğu yoktu.
 - d. Devlet kurumları oluşturulmamıştı.
 - e. İsteyen herkes devlet hizmetlerine girebilirdi.
5. Aşağıdakilerden hangisi Tanzimat Fermanının özelliklerinden birisidir?
 - a. Ferman özgürlük hareketi sonucu çıkmıştır.
 - b. Ferman Batı devletlerinin baskısı ile çıkmıştır.
 - c. Ferman halkın özgürlük isteklerine dayalı olarak çıkmıştır.
 - d. Ferman padişah buyruğu ile çıkmıştır.
 - e. Ferman bazı zümrelerin baskısı ile çıkmıştır.
6. Aşağıdakilerden hangisi Türk insan hakları ve kamu özgürlükleri tarihinde **ilk defa** yasalar karşısında **mutlak** eşitliği getirmiştir?
 - a. Sened-i İttifak
 - b. III. Selim dönemi
 - c. Tanzimat Fermanı
 - d. Islahat Fermanı
 - e. II. Mahmut dönemi
7. Aşağıdakilerden hangisi **ilk** Türk Anayasası olarak kabul edilmektedir?
 - a. Sened-i İttifak
 - b. Tanzimat Fermanı
 - c. Islahat Fermanı
 - d. Kanun-i Esasi
 - e. 1921 Anayasası
8. Aşağıdakilerden hangisi ile işkence ve diğer her çeşit eziyet **kesinlikle** ve **tamamen** yasaklanmıştır?
 - a. Kanun-i Esasi
 - b. Islahat Fermanı
 - c. Sened-i İttifak
 - d. Tanzimat Fermanı
 - e. İkinci Meşrutiyet dönemi
9. Osmanlı döneminde ceza yasaları karşısında eşitlik ilkesi aşağıdakilerden hangisi ile getirilmiştir?
 - a. İkinci Meşrutiyet
 - b. Tanzimat Fermanı
 - c. Sened-i İttifak
 - d. Birinci Meşrutiyet
 - e. Islahat Fermanı
10. Osmanlı vatandaşlarına toplantı ve dernek kurma özgürlüğü aşağıdakilerden hangisi ile verilmiştir?
 - a. Kanun-i Esasi
 - b. Islahat Fermanı
 - c. Tanzimat Fermanı
 - d. Birinci Meşrutiyet
 - e. İkinci Meşrutiyet

Yaşamın İçinden

“

Zordur almak İncirlik’ten kızı

İncirlik Üssü’nde Amerikalı kadın askerlerle evlenmek isteyen Türk damatlar, insan hakları konusunda bir aylık eğitimden geçiyor. Başarılı olanlar muradına eriyor...

NEŞET KARADAĞ Adana DHA

Kampa giriyorlar

ADANA’DAKİ İncirlik Üssü’nde son dört yılda 98 ABD’li asker Türk kızlarıyla, 15 ABD’li kadın asker de Türk erkekleriyle evlendi. Kadın askerlerle evlenmek isteyen Türk damat adaylarının nikâhtan önce bir ay üste evlilik eğitiminden geçirildiği, başarısız olanlara izin çıkmadığı belirtildi.

Kriz zamanı sayı azalıyor

İNCİRLİK Belediye Başkan Vekili Orhan Yapıcı, savaş gerginliğinin olmadığı yıllarda askerlerin üs dışına çıkmaları sonucu evlilik oranının da arttığına dikkat çekti. ABD’lilere kız verirken sorun yaşanmadığını ancak Türk erkeklerine zorluk çıkarıldığını savunan Yapıcı, şunları söyledi:

Eğitimden geçmek şart

“ÜS içinde, damat adaylarına 1 ay boyunca eşine, çocuklarına, çevresine davranışı, kötü davranışlardan kaçınması ve insan hakları konularında eğitim veriliyor. Eğitimden geçemeyen ya da olumlu izlenim bırakmayan Türk erkeklerin kadın askerlerle evlenmelerine izin verilmiyor ya da ikaz ediliyor.”

Kaynak: <http://www.milliyet.com/2003/03/07/yasam/yas02.html> adresinden 07.04.2004 tarihinde indirilmiştir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak” konusuna bakınız.
2. c	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
3. e	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
4. a	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
5. d	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
6. d	Ayrıntılı Ayrıntılı bilgi için “ Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
7. d	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
8. a	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
9. b	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.
10. e	Ayrıntılı bilgi için “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar” konusuna bakınız.

”

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Adivar, Abülhak Adnan. (1982). **Osmanlı Türklerinde İlim**. Geliştirilmiş IV. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Armağan, Servet. (1979). **Türk Esas Teşkilat Hukuku**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bozkurt, Gülnihal. (1989). **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çadircı, Musa. (1991). **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gökay, O. Şaik. (1968). **Katip Çelebi'den Seçmeler**. İstanbul: MEB. Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu Yayınları.
- Gözübüyük, Şeref. (1991). **Anayasa Hukuku**. 3.Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Halaçoğlu, Yusuf. (1991). **XIX-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1987). **Türk Bozkır Kültürü**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (1974). **Osmanlı Tarihi**. V. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, Hayrettin. (1984). **Anahatlarıyla İslam Hukuku I Giriş ve Amme Hukuku**. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karayalçın, Yaşar; Ahmet Mumcu. (1972). **Türk Hukuk Bibliyografyası 1727-1928**. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kocatürk, Utkan. (1983). **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lewis, Bernard. (1984) (Çeviri). **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mumcu, Ahmet. (1986). **1924 Anayasası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merk. Dergisi. C.II., s.5.
- Ortaylı, İlber. (1974). **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Paşa, Cevdet. (1953). **Tezakir (1-2)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şener, Abdülkadir. (1974). **Kıyas, İstihsan, İstislah**. Ankara: Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Üçok, Coşkun; Ahmet Mumcu. (1991). **Türk Hukuk Tarihi**. 7.Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1992). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. 3.Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Tanör, Bülent. (1992). **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. İstanbul: AFA Yayınları.

Yeni Türk Devleti'nde İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri

7

Bu üniteye 1921, 1924 ve 1961 Anayasalarının temel yapıları ile İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda benimsedikleri düzenlemeler ana hatlarıyla incelenmiştir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra aşağıdaki bilgi ve becerilere sahip olacaksınız:

- 👁️ 1921 Anayasasının hazırlık koşullarını ve benimsediği özgürlük anlayışını açıklayabileceksiniz.
- 👁️ 1924 Anayasasının hazırlık koşullarını, temel yapısını ve benimsediği özgürlük anlayışını açıklayabileceksiniz.
- 👁️ 1961 Anayasasının hazırlık koşullarını, temel yapısını, insan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin olarak getirdiği düzenlemeleri açıklayabileceksiniz.

Bizim İnsan Haklarımız Yok Mu?

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı bünyesinde oluşturulan Ulusal Komite'nin Başkanı Prof.Dr.İonna Kuçuradi, tartışma yaratacak açıklamalarda bulundu. Türkiye'de insan hakları konusunun yeterince bilinmediğini belirten Kuçuradi, "1-2 günlük eğitimlerle insan haklarını öğretemeyiz. Kendimizi kandırmayalım. Bu bilinci çok küçük yaştan itibaren vermek zorundayız. İnsan hakları, önce toplumsal etiğin, sonra hukuğun konusudur" dedi.

İnsan hakları konusunda devletle balkın karşı karşıya olmadığını, bunun yanlış bir dayatma olduğunu belirten Prof.Dr. Kuçuradi, bu tür eğitim seminerlerinde güvenlik ya da yargı mensuplarının sık sık, "Bizim insan haklarımız yok mu?" sorusuyla karşılarına geldiğini belirterek şunları söyledi:

"Buna cevap olarak tek kelimeyle 'Yok' dediğimizde önce şaşırıyorlar. Kamu görevlilerinin yetki ve görevleri vardır, balkın ise insan hakları vardır. Bir gün kamu görevini bırakacağız ve bizler de sıradan birer yurttaş olacağız. İnsan haklarını, herkes görevinde koruduğu zaman kimsenin özel olarak korunmasına gerek yoktur".

Kaynak: www.aksam.com.tr/arsiv

Anahtar Kavramlar

- Kişisel Özgürlükler/Haklar
- Siyasal Özgürlükler/Haklar
- Sosyal Özgürlükler/Haklar
- İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırları
- İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Güvenceleri

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- 1921 ANAYASASI
 - 1921 Anayasasına Gidiş
 - 1921 Anayasası
- 1924 ANAYASASI
 - 1924 Anayasasına Gidiş
 - 1924 Anayasasının Temel Yapısı
 - 1924 Anayasasında Kamu Özgürlükleri
- 1961 ANAYASASI
 - 1961 Anayasasına Gidiş
 - 1961 Anayasasının Temel Yapısı
 - 1961 Anayasasında İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri
 - 1961 Anayasasında Yurttaşların Görevleri

GENEL OLARAK

Birinci Dünya Savaşı'na girip ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, de facto (fiilen) 30 Ekim 1918 Mondros Bırakışmasının imzasıyla sona ermiştir. 13 Kasım'dan itibaren devlet başkentini resmen denetim altına alan Anlaşma (İtilaf) devletleri ayrıca Bırakışma'nın ünlü 7. Maddesine dayanak çeşitli yurt köşelerini işgale başlayınca, Osmanlı Devleti'nin hukuksal bağımsızlığı ortadan kalkmış sayılır.

Bu ortam içinde, XIX. Yüzyılın sonunda yetişmiş ülkücü aydın gruplar için tek mücadele hedefi “kurtuluş” idi; yani bağımsızlığın sağlanması. Şimdi, düşünsel alandaki etkinlik bu kurtuluşa nasıl ulaşılacağı idi. Artık kişisel haklardan, özgürlük felsefesinden bahsetmek yerine “ulusun özgürlüğü” tartışması geçmişti: Özgürlük Türk ulusunun hakkıydı. Wilson İlkeleri de bu imkânı veriyordu. Öyle ise, acaba Anlaşma devletlerinin isteği doğrultusunda yarı özerklik, yarı kölelik biçiminde bir kurtuluş mu; yoksa ulusun kendi başının çaresine bakıp, yaşadığı yörelerde mücadele etmesi mi yeğlenmeliydi? Veya istisnasız ulus egemenliğine dayanan yepyeni bir devlet kurup, mücadeleyi ulusal zemin üzerinde yürütüp tarihte eş görülmemiş bir denemeye başlayıp onu başarıya ulaştırmak mı akla uygundu?

En aykırı gelen ve en az yandaş bulan, ama en tutarlı, akılcı çare bu sonuncuydu. Bu yola nasıl girildiği, yepyeni bir devletin hangi esaslara göre kurulduğu, akıl almaz bir mücadelenin nasıl kazanıldığı her Türk tarafından bilinmiyor kabul edilmelidir. Ondandır, bu bahiste Ulusal Kurtuluş Savaşındaki özgürlük sorunları ile, kurtuluştan 1961 yılına kadar gözlenen İnsan Hakları-Kamu Özgürlükleri konusundaki gelişmeleri kısaca anlatmaya çalışacağız.

1921 ANAYASASI

1921 Anayasasının hazırlık koşullarını ve benimsediği özgürlük anlayışını açıklayabilmek.

1921 Anayasasına Gidiş

Türk Kurtuluş mücadelesinin ilk evresi modern, ulusal egemenliğe dayanan bir yeni devletin kurulmasıyla tamamlanmıştır. Ağır yenilgiden sonra, çeşitli bölgelerdeki aydınlar, kongreler toplayarak, yöresel kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardı. Bu çabalar ulus iradesinin doğuşu açısından övgüye lâyık ise de, örgütlü ve bütünsel bir devlet oluşturmak için son derece yetersizdir; ulusal güçlerin bir hedefe yöneltilmesi gerekiyordu. Başta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları olmak üzere bu zahmetli yolun nasıl gidildiği bilinir. Amasya Tamimi ile ilk kez ulusal egemenlik kavramına işaret edilmesi, kongreler, örgütlenme çabaları, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasının Anadolu'nun baskısı ile mümkün olması (12 Ocak 1920), Misak-ı Milli'nin kabulü, İstanbul'un işgali, Meclisi-i Mebusan'ın dağılması. Bütün bu çabalar ve olaylar kuruculuk niteliğine sahip yeni bir meclisin oluşması gereğini, Mustafa Kemal Paşa'nın pek çok kişiye benimsetmesi sonucunu doğurmuştur. Bütün İnkılap / Devrim Tarihi kitaplarından öğrenilecek bu çalışmalar sonucunda büyük zorlukların ve göğüslenen tehlikelerin yarattığı ortam içinde TBMM'nin kurulması gerçekleşti (23 Nisan 1920).

TBMM kurulur kurulmaz önemli ikilem içine düştü. Daha açılış konuşmasından itibaren ve ileride sırasıyla çıkarılan anayasal nitelikli belgelerde “egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu ve bu hakkı ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'nin kullanacağı” açıkça belirtiliyordu. Öte yandan da Meclisin amacı-

nın *padişah ve balıfeyi kurtarmak olduğu* hem pek çok milletvekilince ifade ediliyor hem de gene önemli belgelerde belirtiliyordu. Mecliste tam anlamıyla siyasal partiler temsil edilmiyordu, ama çeşitli gruplar oluşmuştu. Bu gruplar bugünkü anlamıyla parti disiplinine benzer bir düzen içinde değildi. Ama şurası var ki, bu Meclis, tarihimizin belki, söz özgürlüğü açısından her türlü düşüncenin rahatlıkla belirtildiği ilk -ve belki son- parlamentosudur. En küçük sorunlardan en temel işlere kadar her konu tartışılmış, Meclis hiç aksamadan hemen her gün sürekli olarak çalışmıştır.

1921 Anayasası

Yukarıda belirttiğimiz ikilem bazen artarak, bazen azalarak kesin zaferin kazanıldığı güne kadar sürmüştür. İşte bu ortam içinde, ulusal savaşın en endişe veren, tehlikeli günlerinde TBMM, yeni devletin ilk anayasasını uzun ve ilginç tartışmalar sonunda yaptı. Bu kısa, yirmioç maddeden oluşmuş Anayasanın kurduğu temel yapıyı kısaca gözden geçirmek, bu dönemin bizi ilgilendiren ana sorunlarını kavramak açısından önemlidir:

Anayasa (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu), ilk maddesinde, egemenliğin kayıtsız ve koşulsuz Türk ulusuna ait olduğu ilkesini getirmektedir. Yani kurulan Devlet, halk tarafından yönetilmektedir. Halkın seçtiği temsilciler TBMM'yi oluştururlar. Hem yasama hem de yürütme gücü Mecliste toplanmıştır (M. 2). Böylece, anayasal doktrindeki **kuvvetler (güçler) birliği** esas kabul edilmiştir. **Kuvvetlerin (güçlerin) ayrılığı**, devlet yönetimin ana bölümlerinin ayrı ellerde toplanmasıdır. Örneğin yasama yetkisi parlamentoya, yürütme yetkisi hükümdara, yargı yetkisi mahkemelere verilse, güçler ayrılığı ilkesi uygulanıyor demektir. Bu ilkeyi benimsemiş pek çok düşünür vardır. Genellikle İngiliz modeline göre düşünülmüş bu yapıda, demokratik rejimin güvenliği görülür. Zira ana güçler bir elde toplanmamaktadır.

TBMM ise bütün ana güçleri kendinde toplamıştır. Bu doğru bir düşünce idi. Yurdu biran önce kurtarmak için, halkı doğrudan doğruya temsil eden Meclis'in bütün yetkilerle donatılması gerekti. Böylece hem zaman kazanılacak, hem de yasama ve yürütme güçleri arasında anlaşmazlıklardan kaçınılmış olacaktı. Bu nedenle Meclis, aynı zamanda hükümet yetkisini de kullanıyordu; çeşitli bakanlıkların başına, kendi içinden doğrudan doğruya seçtiği vekilleri getiriyordu. Bu kişiler, yürütme işlerine *bakmıyorlar*, ancak Meclis'in *vekili* olarak hükümet etkinliğini yürütüyorlardı. Vekillerden her zaman, en geniş şekilde hesap soruluyordu. Meclis, istemediği vekili her zaman işten uzaklaştırıyor ve yerine başkasını seçiyordu. Başbakan yoktu; Vekiller Kurulunun bir başkanı vardı. Çünkü ayrı bir hükümet mevcut değildi. Vekiller Kurulunun gerçek başkanı ise TBMM'nin Başkanı idi. Ama bu kişi de başbakan değildi (Madde 9).

TBMM'nin kurduğu düzen, gerçek devrimci karakter göstermektedir. Bütün yetkileri kendinde toplayan ve bunu aracısız olarak kullanan bir meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın istediği bir organdı. Ama şurasını söylemek de gerekir ki, inkılâbı büyük ölçüde halka indirebilmiş bu *Halk Meclisini* yönetebilmek çok zordu. Bu işi yalnız Mustafa Kemal Paşa yapabiliyordu ve öyle oldu.

Yeni devletin Anayasasında resmî dinden açıkça söz edilmez. Yalnız 7. Madde TBMM'nin görevlerinin en başında sayılan "ahkâm-ı şeriyenin tenfizi" (dinsel hükümlerin yerine getirilmesi) cümlesi ile "Madde-i Münferide" hükmü yeni devletin henüz dinsel karakteri sakladığını göstermektedir. Fakat bunu da o an için doğal saymak gerekir.

Kuvvetler Ayrılığı: Devlet yönetiminde yargı, yasama ve yürütme erklerinin ayrı ayrı organlar tarafından kullanılmasıdır.

Kuvvetler Birliği: Devlet yönetiminde yargı, yasama ve yürütme erklerinin ayrı ayrı organlar tarafından değil, tek elden yürütülmesidir.

Anayasa 3. Maddesinde “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur” cümlesi ile, ulusal devleti kesin olarak kurmuştur. Egemenlik de böylece Osmanlı hanedanından, Türk ulusuna geçmiştir.

1921 Anayasasının pek çok bakımlardan eksik olması, uygulamada bazı duraklamalara yol açacak gibi görüldüğünden Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tefik Paşa'ya çektiği bir telgrafta, 1876 Anayasasının, 1921 Anayasasına aykırı olmayan hükümlerinin yürürlükte kaldığını bildirmişti. Bu girişimin biraz da, TBMM'nin bazı çevrelerde doğurduğu tepkiyi gidermek isteğinden gelmiş olması düşünülebilir. Bize kalırsa, 1921 Anayasası temel ilke olarak ulusal egemenliği benimsediği için, *Osmanlı Soyunun* egemenliğine dayanan 1876 Anayasasının hangi ölçüde *yürürlükte* olduğu, çözülmesi gerekli bir sorundur. Belki “Devlet Dini”, “Kamu Özgürlükleri” vb. gibi, 1921 Anayasasının içermediği konularda 1876 Anayasasının hükümlerinin yürürlükte olduğu kabul edilebilir. İşte bu konuda Kamu Özgürlükleri bahsi için söylenecek fazla bir şey kalmamaktadır. Ulusal egemenliğe dayanan ve doğrudan doğruya ulus iradesinin ürünü olan bu ilk Anayasada, *Özgürlükler* gibi en temel bölüm bulunmamaktaydı. Bu hususta 1876 Anayasası ve daha sonraki değişiklikler, yâni padişah iradesince *bahsedilen* haklar-özgürlükler söz konusudur. Bu garip duruma karşılık, Anayasa 11-14. Maddeleri altında düzenlediği “Vilâyet (İller)” konusunda, bu temel yönetim birimlerine hatırı sayılır bir özerklik sağlamıştır. Bu özellik, 1921 Anayasasının özgürlükçü bir metin olduğunu gösteriyor.

Anayasada gerçi 1876 metninin özgürlük anlayışı geçerlidir. Ama, anayasa bu hususta açık bir hüküm içermediğinden, tek yetkili organ olan TBMM özgürlükler konusunda, süre gelen, ağır koşullu bir savaşın yürütülmesi için gereken her türlü düzenlemeyi yapabilir. *Hıyanet-i Vataniye Kanunu* ile *İstiklâl Mahkemeleri* kurulması, bu kesin düzenleme yetkisinin önemli örneklerinden sayılabilir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz: 1921 Anayasası ile, Anayasa Hukuku açısından çok ilginç bir durum ortaya çıkmış, yeni Türk Devletinde iki anayasanın da uygulanması kabul edilmiştir. Ancak, gözden uzak tutulmayacak olan husus, 1921 yılında yeni Türk Devletinin anayasalı bir duruma gelip kesin hukuksal gelişme çizgisine oturmasıdır.

1924 Anayasasının siyasal sistemde ne gibi yenilikler getirdiğini belirleyiniz.

SIRA SİZDE

1924 ANAYASASI

1924 Anayasasının hazırlık koşullarını, temel yapısını ve benimsediği özgürlük anlayışını açıklayabilmek.

1924 Anayasasına Gidiş

Emsalsiz bir mücadeleyi kazanan Türk ulusu ve onun adına egemenlik yetkisini kullanan TBMM, 1921 yılında yaptığı anayasayı uygulayarak bu hedeflere ulaştı. İstanbul hükümetinin şimdi bu zaferde pay sahibi olduğunu ileri sürmesi, barış görüşmelerinde birlikte davranmanın önerilmesi TBMM'yi şahlandırmış ve 1/2 Kasım 1922 günü uzun ve dramatik tartışmalardan sonra şu kararla saltanat kaldırılmıştır: “TBMM'nin Hukuk-i Hakimiyet (egemenlik hakları) ve hükümransininin (gerçek temsilcisi) olduğuna dair” verilen Genel Kurul Kararı. Bu kararını iki önemli yönü vardır. Birincisi bu kararla *çifte egemenlik* anlayışı terkediliyordu. Kararda “TBMM'nin Egemenlik haklarının... tek temsilcisi” olduğunun belirtilmesi, o güne kadar iki egemenlik anlayışını yansıtan iki anayasanın varlığı tartışmasını sona er-

diriyor. İkinci nokta, bu önemli kararın biçimsel bir anayasa değişikliği olarak değil doğrudan doğruya bir heyeti umumiye (Genel Kurul) kararı olarak alınmasıdır. Teknik açıdan bu doğrudur. Zira, bu kararla bir anayasa değişikliği değil, temel bir konuda, Kurucu Meclis sayılan TBMM'nin büyük bir ilke koyması söz konusudur.

Saltanatın kaldırılmasından sonra rejimin bilimsel olarak adını koyma tartışmaları başlamıştır. Savaş zamanı, büyük fedakârlıklar nedeniyle düzgün işleyen meclis hükümeti sistemi, şimdi, gerek yapılacak barış konularında olsun, gerek Saltanat kaldırılmasına rağmen varlığını sürdüren Halifelik kurumu açısından olsun, çeşitli siyasal tartışmalar dolayısı ile düzgün işleyemez duruma gelmişti. Bu biçimsel kargaşayı önlemek, devlet şeklinin belirtilmesi ile mümkündü. 1923 yılının ekim ayında çıkan ağır bir siyasal bunalım rejim kadrosuna harekete geçmek imkânı vermiş ve bir anayasa değişikliği ile *Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin açıklanması* yoluna gidilmiştir. Bu değişiklik, o güne kadar zaten cumhuriyet rejimi sayılacak düzenin adını koyuyor, devlet başkanı sorununu çözüyor, hükümetin kuruluşunu daha sağlam esaslara bağlıyordu. Konumuz açısından önemli değişiklik, 1876 Anayasasında bulunduğu için 1921 Anayasasına alınmayan “devlet dini” hakkındaki hükümdür. Böylece Türkiye Cumhuriyeti doğdu. Ama, cumhuriyetin işleyişiyle ilgili 1, 2, 4, 10-12 madde değişiklikleri dışında, daha önce belirttiğimiz eksiklikler devam ediyordu. Artık, yamalı bir bohça haline gelen 1921 Anayasası yerine düzgün bir metin gerekiyordu. Bu konuda Mecliste çeşitli zamanlarda tartışmalar yapılmış, hazırlıklar söz konusu edilmiş ve bir Meclis kamu oyu oluşmuştu. Hilafetin de 3 Mart 1924'te kaldırılması üzerine, yeni anayasanın gerekliliği iyice ortaya çıktı. Yapılan geniş çalışmalar sonucunda son biçimini alan ve zaman zaman değiştirilmekle birlikte 1961 yılına kadar uzun bir süre yürürlükte kalan Anayasa 20 Nisan 1924 yılında kabul edildi. Bu önemli Anayasanın yapısına kısaca bir göz atalım.

1924 Anayasasının Temel Yapısı

20 Nisan 1924 tarihli Anayasa, genel yapısı bakımından devrimci bir nitelik göstermektedir. *Osmanlı Devleti* ile bütün ilişkiler atılmıştır. Ulusal egemenlik ilkesi en kesin biçimde yürürlükte. *Güçler Birliği* sürdürülmektedir. Yani, Meclis, karşısında başka hiç bir güç tanımamaktadır. Yalnız yargı erki biraz bağımsızlaştırılmıştır.

Yüzbeş maddelik Anayasanın ilk sekiz maddesi “Genel Esaslar”ı göstermektedir. 1. Maddeye göre “Türkiye Devleti Bir Cumhuriyettir”. 2. Madde Türk Devletinin dininin İslâm, dilinin Türkçe, başkentinin Ankara olduğunu belirtmektedir. Bu Maddede devlet dininin de belirtilmesi, din esaslarından henüz tam anlamı ile ayrılınmadığını göstermektedir. İnkılâplar yoluyla atılan adımlar ilerledikçe, bu hüküm kendiliğinden ortadan kalkacak, 1928 yılında bu gerçek, anayasal biçimde belirtilecektir. Devlet dilinin Türkçe olması da tarihsel bir anlam taşımaktadır. Bundan sonra, eski Osmanlı İmparatorluğunda süregelen dil anarşisi, ortadan kalkıyordu. Osmanlıca denilen ve ne Türkçe, ne Arapça, ne de Farsça olan garip ve anlaşılması güç dilin dönemi kapanıyordu. Gene Kapitülasyonların yürürlükte olduğu zamanda özellikle Fransızca, pek çok devlet işinde kullanılıyordu. Onur kırıcı bu durum da düzeltilmiş oluyordu.

Devlet başkentinin Ankara olması zorunlu ve doğaldı. 13 Ekim 1923 tarihinde verilen bir Genel Kurul Kararı ile TBMM, Ankara'yı, Türkiye Devletinin başkenti seçmişti. Anayasa da bu kararın gereği yerine getirilmiştir.

Anayasanın 3 ve 4. Maddeleri, egemenliğin “kayıtsız-şartsız” Türk ulusuna ait bulunduğunu, bu egemenliğin tek temsilcisinin TBMM olduğunu hükme bağla-

maktadır. Böylece Türk Devletinin en önemli ilkelerinden biri, en kesin biçimde sürdürülmektedir. 6. Maddeye göre, yasama yetkisini Meclis doğrudan doğruya kendisi, yürütme yetkisini de, Cumhurbaşkanınca milletvekilleri içinden seçilen başbakanın gene milletvekilleri arasından atadığı hükümet üyeleri aracılığı ile kullanır. Bundan dolayı hükümet TBMM karşısında hiç bir özellik taşımaz. Yani, başka bazı sistemlerde olduğu gibi hükümete Meclis karşısında bazı yetkiler tanınamıştır. Tersine, Meclis, hükümeti her zaman denetleyebilir ve görevden uzaklaştırabilir. Bu güçler birliği ilkesinin zorunlu sonucudur. 8. Madde, yargı yetkisinin ulus adına, bağımsız mahkemelerce kullanılacağını belirtmektedir. Bunun nasıl yerine getirileceğini kanun saptar. Kanunlar ise TBMM’ce yapılır. Böylece, yargı erki bağımsızdır, ama bu bağımsızlık güçler birliği ilkesine uygundur. Örneğin yargı organlarının, 1961 Anayasasında olduğu gibi hükümeti ve yasama meclislerini denetleme hakkı bulunmamaktadır.

Devrimlerin başlangıcında bütün yetkilerin TBMM’ye verilmesi yerinde idi. Yalnız bu biçimdeki bir yönetimle yeni devletin örgütü kısa sürede kurulabilir ve hükümet daha çabuk ve kararlı iş görebilirdi. Anayasanın inkılâpçı niteliğinin bir yüzü de budur.

Anayasanın 9-30. Maddelerinden oluşan “İkinci Bölüm” yasama işlerini düzenler. Dikkati çeken nokta 10 ve 11. Maddelerde seçme ve seçilme haklarının yalnız erkeklere verilmesidir. Bu aksaklık ileride düzeltililecektir.

31-52. Maddeleri kapsayan “Üçüncü Bölüm”, yürütme işlerini düzenlemektedir. Devlet Başkanı, aynı zamanda yürütmenin de başıdır. Ancak yasama organına karşı sorumsuz ve yetkileri de semboliktir. Hükümetin çalışma biçimi ve sorumluluğu bu bölümde düzenlenmiştir.

53-67. Maddeler “Dördüncü Bölümü” oluşturmaktadır. Bu bölüm yargı işlerinin nasıl düzenleneceğini belirtmektedir. Mahkemelerin verdiği hükümler, TBMM tarafından değiştirilemez, uygulanması geciktirilemez. Böylece vatandaşa önemli bir güvence sağlamaktadır. Gene bu bölümde *Bakanlar, Danıştay ve Yargıtay* üyeleri ile *Cumhuriyet Başsavcısını*, görevlerinden doğan suçlar yüzünden yargılayacak *Yüce Divan*’ın oluşma ve çalışma biçimi hükme bağlanmaktadır. “Beşinci Bölüm”, özgürlüklerden söz eder. Bu konunun değerlendirilmesini biraz aşağıya bıraktıktan sonra, Anayasanın son bölümü olan “Altıncı Bölümü” kısaca açıklayalım: Anayasanın 89-105. Maddelerini kapsayan Altıncı Bölüm illerin yönetiminden, memurlardan, malî işlerden bahseder. Bu konunun en önemli noktası genel yönetimde Anayasanın tam bir *merkezcilik* kurmuş olmasıdır. Belediye ve il genel işleri ile uğraşan yersel kurulların yetkileri çok sınırlıdır. Bu kuruluşların yaptıkları bütün işler merkezin onayına bağlıdır. Böylece hem inkılâbın yurt yüzeyine hızla yaydırılması, hem de bölgecilik gibi vatan bölücü eylemlerin oluşmaması için bir zemin getirilmiştir.

1924 Anayasasında Kamu Özgürlükleri

Kamu Özgürlükleri

1924 Anayasasının Beşinci Bölümü “Türklerin Hukuk-i Ammesi / Türklerin Kamu Hakları” başlığını taşır. Bu haklar ve özgürlükler artık, *padişah iradesi* ile değil *ulusun kendi temsilcileri tarafından* Türklere verilmiştir. 68-85. Maddeleri kapsayan bu bölüm dışında 10 ve 11. Maddeler ile 92. Maddede de konumuzla ilgili hükümler bulunur.

1924 Anayasasının özgürlük anlayışında iki önemli nokta vardır. Bunlardan ilki -o zamanlar henüz pek moda olmayan sosyal haklar dışında- Türklere temelde, Fransız İnsan Hakları felsefesine uygun olarak özgürlüğün doğal bir biçimde tanınmasıdır. 68. Madde, bu anlayışı, 1789 bildirisine pek uygun bir biçimde şöyle dile getirir: “Her Türk hür doğar, hürriyet, başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilen miktardır. Tabii (doğal) haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı başkasının hürriyetinin sınırındır. Bu sınırı kanun çizer”. Öyle ise, her Türkün doğduğu ve yaşadığı zaman sahip olduğu doğal hürriyetin ne zaman ve nasıl *başkasına* zarar vereceğini saptamak Kanunun işidir. Biraz ileride 1924 Anayasasına göre kanun/yasa kavramını açıkladığımız zaman, bu hükmün gerçek niteliği anlaşılacaktır.

Bu temel hüküm bir yana bırakılırsa 1924 Anayasasında, tıpkı 1876 Kanun-i Esasisinde olduğu gibi, dış görünüş itibarıyla modern İnsan Hakları kuramına uygun, sınırlanamaz, kesin özgürlükler ile sınırları yasalarla belirtilebilecek haklar ve özgürlükler vardır.

Kesin, sınırlanamaz olduğu kabul edilebilecek özgürlükler şunlardır:

- Kanun karşısında eşitlik ve her türlü *grup, sınıf, aile, kişi* ayrıcalıklarının kaldırılması (Madde 69).
- Türklerin doğal hakları: *Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve bakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hak ve hürriyetleri* (Madde 70).
- Can, mal, ırz, konuta *hiçbir türlü* dokunulamaması (Madde 71).
- İşkence, eziyet, zoraltım (müsadere) ve angaryanın yasak olması (Madde 73).

Şimdi, bu kesin hak ve özgürlüklerin de sınırları, bütün dolaysız ifadelerle rağmen mevcuttur; ayrıca, bu özgürlükleri açıklayıcı başka hükümler de vardır. Bu husus daha *hürriyetin* tanımında belirir. *Başkasına zarar vermeyecek herşeyi yapabilme* ölçüsünün ne kadar göreceli olduğu bu kitabın pek çok yerinde belirtilmişti. Bundan başka 71. Maddedeki konut dokunulmazlığına, başka bir madde ile istisna getirilmiştir.

Eşitliğin her bakımdan kesin olduğu, yani cinsiyet, ırk, din, dil gibi hiç bir türlü farklılığın söz konusu olmadığı, ilkönce 89. Maddede belirtilir. “Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin herkese Türk denilir”. Yabancı bir babadan gelip de Türkiye’de doğan ve oturan, erginlik çağına geldiğinde Türk vatandaşlığını isteyen herkes de Türk olduğu gibi, vatandaşlık yasası uyarınca Türklüğe kabul edilen herkes Türktür. Bu son derece liberal hükümler, Atatürk milliyetçiliğinin insani ilkelelerinin tam anlamıyla somutlaştırılmış hâlidir. Gene, 1934 yılında İkinci Bölümde, (Yasama görevi) 10 ve 11. Maddelerde yapılan değişikliklerle *kadın-erkek* her Türk’e seçme ve seçilme hakkı -yaş koşulu dışında- istisnasız olarak getirilmiştir. Daha önce cinsler arasında özel hayatta eşitliği o zaman için çok modern sayılacak Türk Medeni Yasası getirdi. 1924 Anayasasından tam iki yıl sonra kabul edilen bu kanunla, kadının kişilik bakımından erkekle hiçbir farkı bulunmadığı -aile için bazı istisnalar dışında- kabul edildi. Böylece 1924 Anayasası kanun karşısında kesin eşitliği -yardımcı temel mevzuatla birlikte- ilk kez tam anlamıyla benimsiyordu. Bu temel 69. Madde ayrıca, eşitlik için bir ek güvence daha getirmiş ve (Türklerin) *ayrılıksız (olarak) kanuna uymak ödevinde* bulunduklarını özenle hükme bağlamıştır. Öyle ise yasa karşısında eşitlik, her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıklarının kaldırılmasının yanı sıra her Türk’e yasalar karşısında da ayrıcalıksız işlem yapılması ilkesi getirilmektedir.

Kanun yolu ile sınırlanabilecek hak ve özgürlükleri de şöylece sıralayabiliriz:

- Hiç kimse, *kanunda* yazılı hal ve şekillerden başka yakalanamaz ve tutuklanamaz (Madde 72).
- Kamulaştırma gereği olmadan ve malın değeri peşin olarak ödenmeden kimsenin malına dokunulamaz. Ancak; çiftçiyi toprak sahibi yapmak, ormanları kamulaştırmak işleri için yapılacak ödemeler özel *yasalarla* gösterilir (yani, peşin ödeme ilkesi kalkar). Ayrıca olağanüstü hallerde *kanuna* göre bazı para ve çalışma ödevleri yüklenebilir (Madde 74).
- Hiç kimse felsefi inançlarından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Bu kesin cümleye gelen istisna din törenlerinin “güvenliğe, edebe ve kanuna aykırı bulunmadıkça serbestliğidir” (Madde 75).
- 71. Maddede yazılı can, mal ve konut dokunulmazlığı, 72 ve 74. Maddelerde can ve mal bakımından sınırlandıktan sonra 76. Maddede *Kanunda yazılı* usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemeyeceği belirtiliyor. Bunlar da 71. Maddenin tek başına kesin yapısını zedeleyen hükümlerdir.
- Basın *kanun* çerçevesinde serbesttir. Ama “seferberlik, sıkıyönetim, salgın hastalık durumlarında” bu özgürlük kanun gereğince sınırlandırılabilir.

Kanunların çerçevesindeki diğer özgürlükler şunlardır: “Çalışma, bağıt, mülk edinme, mal ve hak kullanma, toplanma ve dernek kurma” özgürlükleri (Madde 79). Hükümetin gözetim ve denetimde eğitim (Madde 80). Yargıç yahut yetkili mahkeme kararı olmadan postayla haberleşmenin önlenememesi ve bu özgürlüğün -ilk ve son kez- açık bir biçimde yargıç güvencesine bağlanması ilginçtir (Madde 81). Ayrıca, Altıncı Bölümde “siyasî hakları olan” her Türk’ün “yeterliliğine ve hakedişine” göre devlet memuru olma özgürlüğüne sahip bulunduğunu da belirtelim.

1924 Anayasasının kamu özgürlükleri konusunda benimsediği temel ilkeleri 1921 Anayasası ile karşılaştırınız.

SIRA SİZDE

Özgürlüklerin Karşılığı Olarak Devletin Talep Edeceği Haklar

Özgürlükleri düzenleyen yasalara uymak yurttaşın görevidir. Ayrıca 84 ve 85. Maddeler vergi işini düzenlenmiştir. Vergiler yalnız yasayla konulur. Kanunlar, vergilerin miktarını ve toplanma biçimini saptarlar. Bu arada Anayasa’da yurt görevi (yani askerlik) konusunda bir hüküm olmadığını belirtelim.

Özgürlüklerin Kısıtlanması

Yukarıda da gördüğümüz gibi -sosyal haklar dışında belli başlı bütün özgürlükler Türk yurttaşına tanınmıştır. Ama eşitlik ilkesi ile işkence ve zulüm yasakları dışında her özgürlük, o özgürlükle ilgili yasayla düzenleniyordu. TBMM, 1961 Anayasasına kadar kesinlikle *denetim üstü* idi. Yasaların yapılmasında özgürlükler konusu da dahil hiç bir hususta Meclisi sınırlayıcı en küçük bir imkân yoktu. *Anayasa-ya aykırılık* Meclisin kendi takdiri ile ve dilenirse üzerinde durulabilen ve sonuçta tartışılmaz bir parlamento kararı ile belki söz konusu olabilirdi.

Bu genel sınırlamadan sonra 86. Madde ayrıca, özel bir sınırlamadan söz eder. Bu da “harp halinde veya harbi gerektirecek bir durum başgösterdiğinde veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görülmesi” halinde, hükümetin kararı ve Meclis’in hemen onayı ile *sıkıyönetim* ilân edilmesidir. Sıkıyönetim çok kesin özgürlük sınırlamaları getiriyor: *Sıkıyönetim kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık*

bürriyetlerinin 'geçici' olarak kayıtlanması ve durdurulması demektir. Sıkıyönetimin belli bir süre sınırı bulunmadığı için ve bu konuda takdir sadece TBMM'ye ait olduğundan 86. Madde ile özgürlüklere ciddi bir kısıtlama, hatta kullanılmama durumunun getirildiği anlaşıyor. Zaten normal zamanlarda bile özgürlükleri düzenleyecek yasaların yapımında hiçbir bağlayıcı hükmün söz konusu olmadığı düşünülürse, sıkıyönetim rejimin ne kadar katı uygulamalara yol açma olasılığı taşıdığı bellidir.

Özgürlüklerin Güvencesi

Yukarıda açıklanan temel özgürlük anlayışı içinde, kesin bir güvence mekanizmasının varlığından söz edilemez. Yurttaşa yalnız iki temel imkân tanınmıştır: Yakınma hakkı ve **yargı güvencesi**.

Yargı Güvencesi: Yargıçların görevlerini herhangi bir baskı ya da tehditle karşılaşmaksızın tam bir serbestlik, tarafsızlık ve huzur ortamı içinde gerçekleştirebilmeleri için öngörülen önlemlerin bütünüdür.

82. Maddeye göre Türkler kendileri veya kamu (toplum) ile ilgili olarak yasalara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara veya TBMM'ye tek başlarına veya toplu olarak başvurabilirler. Bu başvuru dilekçesini alana, yazılı cevap yükümlülüğü getirilmiştir. Özellikle TBMM'ye verilen dilekçelerin ağırlığı varsa da, alınan sonuçların ne dereceye kadar doyurucu olduğu ayrı bir araştırma konusudur.

Özgürlüklerin güvencesi için ikinci ve en etkili yol, yargı denetimidir. Anayasa 83. Maddesinde doğal yargıç güvencesini kesinlikle tanımıştır. Buna karşılık, güçler birliği ilkesi ve Meclisin kesin üstünlüğü karşısında, yargı gücünün bağımsızlığını ileri sürmek zorlaşır; zira güçler birliğini tanıyan sistemlerde egemenlik hiçbir biçimde parçalanamaz; yargı hakkı da egemenliğin bir bölümüdür ve Anayasa'nın 4. Maddesine göre Meclis'e ait olması gerekmektedir. Zaten 8. Madde bize bu konuda bir ipucu veriyor: Yargı hakkını mahkemeler kanuna göre kullanacaklardır. Kanunu ise Meclis yapar ve Anayasa *kanunun* veya *kanunların* nasıl konulacağı hakkında Meclise bir şart koşmamıştır. Başka bir deyişle mahkemeler, ancak Meclisin verdiği yetki ölçüsünde bağımsızdır.

1924 Anayasası ve Demokrasi

Kesin bir Meclis üstünlüğüne dayanan 1924 Anayasası, görünüşte bu özelliğini korumuşsa da aslında güçlü liderlerin yönettiği siyasal partilerin egemenliği altında uygulanmıştır. Bu bakımdan Meclis'in hükümeti *dilediği gibi denetleyip düşürmesi* hiçbir zaman serbestçe ve demokratik olarak kullanılan bir hak biçiminde göze çarpmamıştır.

1924 Anayasasında siyasal parti kurmak için herhangi bir yasaklama yoktu. Bu bakımdan Anayasa kabul edildiği yıl, 17 Kasım 1924 tarihinde *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* kurulabilmiştir. Bu partinin Meclis içinde bir gücü yoktu, ancak bir süre sonra inkılâp yolunda bir engel olduğu acıklı bazı olaylar sonunda anlaşıldı (1925 Yılı İlkbaharında çıkan Şeyh Sait Ayaklanması gibi). Bunun üzerine gene Anayasaya dayanılarak çıkartılan *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile hükümet, bütün özgürlüklere müdahale etme yetkisini almış, muhalefet partisi de kapatılmıştır. 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası da Anayasanın tanıdığı imkânlar içinde açıldı, ama aynı yıl kurucusu eliyle kapatıldı. Zira inkılâp gene tehlikeye düşüyordu. Bundan sonra Anayasa izin vermesine rağmen 18 Temmuz 1945'te, Millî Kalkınma Partisi'nin doğumuna kadar çoğulcu demokrasiye geçilemedi. 1945-1950 arası, muhalefet partileri ile iktidar partisi arasında Anayasanın tam uygulanması, özgürlükler konusunda eksikliklerin giderilmesi tartışmalarıyla geçti. 14 Mayıs 1950'den sonra da taraflar değişti, ama Anayasa üzerindeki aynı tartışmaların sonu gelmedi.

Bütün aksaklıklarına rağmen bu Anayasa, Türk siyasal hayatının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu Anayasadan alınan dersler, 1961 ve 1982 Anayasalarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Kaldı ki cumhuriyet yönetimi ve millî egemenlik kavramları ile çağdaş uygarlığa ulaşma arzusu sonucu beliren hükümler, son Anayasamıza 1924 Anayasasının etkisiyle girmiştir. Denilebilir ki, genel olarak bu Anayasa Türk demokrasisinde geleneksel kurumların yerleşmesini sağlamıştır.

1924 Anayasasının kamu özgürlüklerine ilişkin olarak getirdiği güvence sisteminin hangi konularda eksik kaldığını belirleyiniz.

SIRA SİZDE

1961 ANAYASASI

1961 Anayasasının hazırlık koşullarını, temel yapısını, insan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin olarak getirdiği düzenlemeleri açıklayabilmek.

1961 Anayasasına Gidiş

Özbudun'un da isabetle belirttiği gibi, demokratik bir ruha sahip olmakla birlikte *çoğulcu değil çoğunlukçu* bir görüşün egemen olduğu 1924 Anayasası, *çoğunluğu* dolaylı ya da dolaysız denetleme mekanizmalarından yoksun bulunduğu ve ulus bütün çabalara rağmen çoğulculuk konusunda son derece eksik yettiği için 1945'te üçüncü kez ve kesin olarak başlayan çok partili rejimin sağlıklı bir biçimde gelişmesini kolaylaştıracağına onu engelleyen bir biçimde uygulandı. Gerçi 14 Mayıs 1950'deki ilk gerçek çok partili seçim büyük bir olgunluk içinde geçmiş, aynı şekilde sonuçlanmıştı. Siyasal psikoloji bilim dalının konusuna girip çıkmayı aşmak istemiyoruz ama, 1923 yılından beri iktidarda, tek başına hüküm süren CHP bu ağır yenilgiyi hazmedemedi. Yeni iktidar partisinin ise baş kurucuları, aynı zamanda CHP'nin de kurucuları, bir bölümü de yıllarca o parti içinde çalışmış kişilerdi. Üçüncü ve alternatif olacak güçte -tüm denemelere rağmen- iki büyük parti arasındaki bu psikolojik sorunu giderebilecek bir başka parti çıkmadı (çıkanlar güçsüzdü ve siyasal rolleri sınırlı idi). Böylece 1950-1960 yılları iki bakımdan değerlendirilebilir. Ulus, bütün anlatılan sakıncalara rağmen çok partili demokrasiye hızla alışıyordu. Öte yandan bu *alışma* işini hızlandırmak ve kolaylaştırmak yerine, iktidar ve muhalefet partileri arasında amansız ve bugünün gözleriyle baktığımızda son derece anlamsız bir mücadele sürüyordu. Yakın tarihimizle ilgili sayıca yetersiz de olsa, bazı anılardan ve araştırmalardan bu zıtlışmanın oluşturduğu önlenemez gerilim pek iyi anlaşılır. Sonuçta Türk Silâhlı Kuvvetleri yeni devletin kurulduğu 1920 yılından beri ilk kez siyasal eylemin içine girdi. 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu devlet yönetimine el koydu. Kurulan Millî Birlik Komitesi 1924 Anayasasının tümünü yürürlükten kaldırmadı. Aslında bütün yetkiler yeni bir anayasa hazırlanıp yürürlüğe girinceye kadar Millî Birlik Komitesinde idi. Komite *geçici* olarak ilân ettiği yönetiminde 1924 Anayasasını değiştirdi ve ardından da yeni anayasayı hazırlamak üzere bir Kurucu Meclis oluşturulması yolunda 13.12.1960 tarihinde, değiştirilen Anayasaya ek bir yasa daha çıkarıldı.

Uzun ve titiz hazırlıklardan sonra kesin biçimi alan Anayasa, Türk Tarihinde **Halkoyuna Başvurma** kavramının da doğmasına yol açtı. 9 Temmuz 1961 tarihinde tek dereceli oylama ile halk oyuna başvuruldu. Anayasa böylece doğrudan doğruya halkın oyu ile kabul edildiğinden, Kurucu Meclisin tam olarak ulusça seçilmemesi sakıncasını da ortadan kaldırıldı.

Halkoyu: Referandum; bir sorun hakkında halkın desteğini alabilmek için o konunun halkın kararına bırakılması ve halk tarafından sorunun oylanmasıdır.

1961 Anayasasının Temel Yapısı

1961 Anayasası gerek sistemi, gerek içerdiği pek çok hükümler bakımından bugünkü 1982 Anayasamıza büyük ölçüde örnek olmuştur. Bu Anayasanın yapısı hakkında oldukça güzel araştırmalar vardır. 1982 Anayasasına bir ölçüde kaynak olduğu için kamu hukukuyla ilgili derslerde geniş araştırma konusu yapılmaktadır. Bu bakımdan biz, bir Başlangıç 157 Madde ve 22 geçici maddeden oluşan 1961 Anayasanın -bizimle ilgili bahsi dışında- çok özet bir açıklamasını vereceğiz.

Oldukça uzun ve ayrıntılı olan 1961 anayasasının belli başlı özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

- Anayasa, daha önce de belirtildiği gibi, halk oyu ile kabul edilmiştir.
- Pek çok anayasanın bir Başlangıcı vardır. Bu başlangıç anayasanın hazırlanmasında, onun yasallaşmasında esas olan düşünce ve olayları, anayasaya egemen olan temel ilkeleri belirtir. 1961 Anayasasında ilk kez güzel bir Başlangıç, metnin bir çeşit önsözünü oluşturmaktadır. Başlangıç, anayasamız için öylesine önemli bir giriştir ki, metnin içinde -yani tıpkı uygulanan maddeler gibi- sayılmıştır (Madde 156).
- 1961 Anayasası, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu ilkesini çok doğal bir biçimde benimsemiştir. Ancak, egemenliğin kullanılmasında önemli sayılacak bir değişiklik yapmıştır.

Bu anayasanın açtığı çığır iyi anlayabilmek için, 1924 anayasasının egemenlik ile ilgili hükmünü bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır:

1924 Anayasasının 3 ve 4. Maddeleri:

“Egemenlik kayıtsız şartsız Milletindir” “Türk Milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır”.

Şimdi 1961 Anayasasının 4. Madde Hükmünü görelim:

“Egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletindir. Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır”.

Bu iki hüküm arasındaki fark 1961 Anayasasının en belirgin ve esas özelliğini oluşturmaktadır. 1920’de kurulan Meclisin *kesin ve mutlak üstünlüğü* ilkesi bir ölçüde ortadan kalkmıştır. Parlamentonun egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkıp, *yetkili organlardan* biri durumuna gelmesi 1920’de başlayan ve 1924 Anayasası ile perçinlenen bir gelişmeyi tersine çevirmektedir. TBMM’nin sistem içindeki ağırlığı azalmıştır. Buna karşılık doğrudan doğruya seçimden çıkmayan ve olsa olsa genel oyun çok dolaylı bir ifadesi sayılabilecek bazı organlar TBMM ile birlikte millî egemenliği kullanır duruma getirilmişlerdir: Parlamentoca seçilen cumhurbaşkanı ve üyelerinin çok önemli bir bölümü yargı organlarının seçimiyle işbaşına gelen bir Anayasa Mahkemesi, millî egemenliğin kullanılmasında yeni ortaklardır. Meclis üstünlüğüne dayalı bir demokrasi anlayışı içinde, Meclisteki çoğunluk iradesinin başka ağırlıklarla dengelendirildiği değişik bir demokrasi anlayışı getirilmektedir.

1961 Anayasasında bir anlamda sadece başbakan parlamento içinden çıkmaktadır. Zira 102. Madde hükmüne göre başbakan *milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar* arasından da bakan atayabilir. Yâni hükümete TBMM üyesi olmayanlar da girebilir. Böylece 1924 Anayasasının kurduğu sistem, yâni hükümetin yalnız milletvekillerinden oluşması esası kaldırılmıştır. Öte yandan TBMM’nin yetkili kanadı olan Millet Meclisi, tıpkı 1924 Anayasasında olduğu gibi, hükümeti her zaman denetleyip düşürebilir. Buna karşılık gensoru veya başbakanın kendi isteği sonucu güven oylamasına gidilip de hükümet düşer ve onsekiz ay içinde güven oyu

alan bir hükümet kurulamazsa cumhurbaşkanına, başbakanın isteği üzerine Millet Meclisini fesih (dağıtma) hakkı verilmiştir (Madde 108).

Bu sistem karşısında devlette en üstün organ olarak gene TBMM görüldüğü halde, onun eski yetkilerinin bir bölümü başka organlarca kullanılmaktadır. Anayasa bunu 5. Maddesinde belirterek TBMM'nin esas görevinin *Yasama* olduğunu söylemiştir. “Yasama yetkisi TBMM'nindir. Bu yetki devredilemez”. Yürütme ise ayrı bir organa bağlıdır ve Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulunca yerine getirilir (Madde 6). Öyle ise 1924 Anayasasına göre yürütme yetkisinin de kesin sahibi olan TBMM'den bu hak alınmakta, sadece hükümeti denetim yetkisi ona bırakılmaktadır. Bu durumda TBMM genel olarak yasama ve hükümeti denetim yetkileriyle donanmıştır.

TBMM'nin *devredilemez* yasama yetkisine çok dolaylı bir yolla da olsa bazen hükümet geçici bir biçimde ortak çıkmaktadır. Bu da 1971 değişikliği ile getirilen ve bugünkü anayasamıza daha ayrıntılı olarak geçen (Madde 91), hükümete *kanun hükmünde kararname çıkarma* yetkisinin tanınmasıdır (Madde 64). Anayasa Hukukunda tartışma konusu olmakla birlikte zorunluluklar nedeniyle pek çok demokratik ülkede bu yola gidilmektedir.

Böylece 1924 Anayasası ile kurulan sisteme oldukça aykırı yeni egemenlik anlayışı içinde yer alan TBMM'nin yapısı da önemli bir değişiklik geçirmiştir. Osmanlı Anayasasındaki gibi çift meclise gidilmiştir. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu birlikte TBMM'yi oluşturmaktadır. Millet Meclisi seçimleri normal şartlar altında dört yılda bir yapılır. Millet Meclisi, parlamentonun *üstün* kanadıdır. Yasaların yapılmasında (Madde 92) son söz Millet Meclisinindir. Gene hükümeti güvenoyu yoluyla denetlemek de sadece ona tanınmış bir haktır. Millet Meclisi yanında, gene genel oyla seçilen Cumhuriyet Senatosu bulunur. Senatoya cumhurbaşkanı ayrıca 15 üye seçer. Millî Birlik Komitesi üyeleri ile eski cumhurbaşkanları da Senatonun doğal üyeleridir. Ulusca ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin 40 yaşını ve bir yüksek öğrenim kurumunu bitirmiş bulunmaları gerekir. Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisinden gelen kanun tasarılarını görüşür, her konuda hükümete soru yöneltebilir. Senatörler de, milletvekilleri gibi yasama dokunulmazlığına sahiptirler ve kanun önerebilirler. Cumhuriyet Senatosu başkanı cumhurbaşkanına vekâlet eder (Madde 100). Buna karşılık her iki meclisin (TBMM) Anayasanın ilgili hükümlerine göre yaptığı ortak toplantıları Millet Meclisi başkanı yönetir (Madde 84/son). Öyle ise TBMM'nin başkanı Millet Meclisi başkanıdır. Senato başkanının cumhurbaşkanına vekâlet etmesi de bir başka çelişki sayılmalıdır.

- 1961 Anayasasının bir özelliği de 1924 Anayasasında ifade edilen devlet temellerini (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve Devrimcilik) “Atatürk Devrimleri” adı altında daha geniş bir çerçeveye oturtması ve “Başlangıçta” bu devrimleri devletin baş dayanakları saydığı gibi 2. Madde de bunları devletin değiştirilemez nitelikleri (Madde 4) olarak kabul etmesi, ayrıca 153. Maddede “devrim kanunlarının” hiç bir biçimde anayasaya aykırı sayılamayacağını kesin bir dille belirtmesidir.
- Bu anayasa, yürütme, yönetim, yargı gibi konularda pek çok yeni esaslar getirmiştir.

Bunlar üzerinde durmayacağız. Ancak 1961 Anayasasının İnsan Hakları ve Özgürlükleri konularıyla ve bunların güvenceleriyle ilgili hükümleri son derece önemlidir ve şimdi incelenecektir.

1961 Anayasasında İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri

Genel Olarak

1961 Anayasasının “Temel Hak ve Özgürlüklerden” bahseden İkinci Kısım elliiki maddeden oluşmaktadır (Madde 10-62). Bir önceki Anayasasının (1924) tüm maddelerinin yüzbeş, özgürlüklerle ilgili olanlarının da sadece yirmi adet olduğu düşünülürse, yeni Anayasasının yarı kazuistik bir metodu benimsediği anlaşılır. Hele salt temel haklar ve özgürlüklerden söz eden İkinci Kısımın dışında da, dolaylı olarak konumuzla ilgili pek çok hükmün bulunduğu düşünülürse, 1961 Anayasasının bazı önemli temel konularda ilke olarak, yasalara değil, kendi açık iradesine yer verilmesi görüşüyle hazırlandığı söylenebilir.

İkinci Kısımın “Temel Haklar ve Ödevler” başlığı altındaki bölümleri şunlardır:

I. Bölüm : Genel Hükümler (Madde 10-13)

II. Bölüm : Kişinin Hakları ve Görevleri (Madde 14-34)

III. Bölüm : Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler (Madde 35-53)

IV. Bölüm : Siyasi Haklar ve Ödevler (Madde 54-62).

Bu sıralama bir tercih işidir. Örneğin bir demokraside en önemli özgürlükler kategorisine giren siyasal hakların sosyal ve iktisadi haklardan öncelikli olduğu kuşkusuzdur. Ancak bunlar önemli değildir. 1961 Anayasası, Türkiye’de o zamana kadar görülmemiş sayıda ve kapsamda, oldukça güvenliğe bağlanmış özgürlükler kabul etmiştir. Türlü özgürlükleri içeren bahsin başlığında “Temel Haklar” deyimini yanında “Ödevler” sözcüğüne yer vermesi, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin “Herkesin, kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine imkân veren topluluğa karşı ödevleri vardır” diyen 29/1 Maddesinin ve diğer demokratik bildirilerin etkisidir. Ancak Anayasanın metninde hak ve görev arasında kişinin özgürlüğüne öncelik veren bir denge sağlanmıştır.

1961 Anayasasının konumuz açısından çok önemli, tarihsel bir özelliği vardır. O da *İnsan Hakları* kavramının *insan* ve *hak* kelimelerinden oluşan gerçek adının Türk Anayasa Hukukunda ilk kez kullanılmasıdır. Bu deyim Başlangıçta ve 2. Maddede geçmektedir. “İnsan hak ve hürriyetlerini, sosyal adaleti ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletinin bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için hazırlanan bu anayasa...” (Başlangıç). “Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve ‘Başlangıçta’ belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir (Madde 2).”

1961 Anayasası temel hak ve özgürlük görüşünde en modern anlayışı benimsemiştir: “Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez temel hak ve hürriyetlere sahiptir” (Madde 10/1). Şu duruma göre İkinci Kısımda yer alan bütün Temel Hak ve Özgürlükleri İnsan Haklarının uluslararası genel özellikleriyle açıklamak mümkündür. Bu hak ve/veya özgürlükler,

- Herkesin kişiliğine *bağlıdır*. Kişilik ise her insanın vazgeçilmez, doğal, manevi yapısıdır.
- Kişiliğe *dokunulamaz*. Ancak bu hüküm, bazı anayasal durumlarda belli kişiler için, istisnâ olarak kısıtlanabilir.
- Son özellik de kesindir. İnsanın kişiliğine bağlı bu hak / veya özgürlükler *devredilemez*. Hukukta bir hakkın devri doğal bir işlemdir. Özel hukuk dallarının ana konularından biri de hakların devrini düzenlemektir. Anayasada ise hakların kendilerinin değil doğurduğu maddî-manevî sonuçların devri

söz konusudur. Örneğin, sahibi olduğunuz bir evi satıp, onun üzerindeki *mülkiyet hakkını* devredebilirsiniz. Ama Anayasada tanınan *mülk edinme* hakkını devretmeniz mümkün değildir. Gene, kişiliğinizin somut belirtisi olan haklar **vekâlete** bile konu olamaz: Evlenme hakkı gibi haklar bunların başında gelir.

Vekâlet: Yasal koşulların izin verdiği kurallar içinde bir kişinin, bazı haklarını kullanma yetkisini bir başkasına devretmesidir.

İnsan Hakları

İnsanın Bedeni Üzerindeki Hakkı

- *Yaşama Hakkı*
1961 Anayasası herkese *yaşama* hakkını tanımıştır (Madde 14/1).
- Gene bedene yönelik her türlü maddî-manevî saldırı yasaklanmıştır. *Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz*. Ayrıca cezaların da *insan haysiyeti ile bağdaşması* kesin bir koşuldur (Madde 3, 4).

Eşitlik

Yasalar karşısında eşitlik kesindir. Türkiye’de “herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” (Madde 12/1). Ayrıca “hiçbir kişiye, aileye, zümreye ve sınıfa imtiyaz (ayrıcalık) tanınmaz” (Madde 12/2).

İnsanın Maddî ve Manevî Varlığını Geliştirme Hakkı

Bu önemli kişilik hakkının gerçekleşeceği ortamı sağlamak devletin görevidir (Madde 10/2). Zira herkes “... maddî ve manevî varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir” (Madde 14/1). Kişinin anayasanın çizdiği çerçeve içinde yaşaması en önemli özgürlüğüdür. Bu özgürlüğün temeli de onun maddî ve manevî varlığını kendi dilekleri, görüşleri doğrultusunda geliştirmesinde yatar. İşte bu esas, İnsan Haklarından birinin, kişi özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır. Şimdi burada, önemli bir noktaya işaret edelim: Kişinin maddî ve manevî varlığını geliştirmesi bir uzun dizi özgürlüğün tanınmasıyla mümkündür. Zira *maddî ve manevî* varlık ve onun geliştirilmesi hem kişisel hem toplumsal pek çok özgürlüğün kullanılmasıyla mümkündür. İşte bu özgürlüklere *Kamu Özgürlükleri* diyebiliriz.

Kamu Özgürlükleri

Kişisel Özgürlükler ve/veya Haklar

Bunlar, kişinin maddî-manevî varlığını geliştirmek için kendi kişiliği ile doğrudan doğruya ilgili özgürlüklerdir. Bunları sırasıyla şöyle adlandırabiliriz: “Özel Hayatın Gizliliği” (Madde 15); “Konut Dokunulmazlığı” (Madde 16); “Haberleşme Hürriyeti” (Madde 16); “Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti” (Madde 18); “Vicdan ve Din Hürriyeti” (Madde 19); “Düşünce Hürriyeti” (Madde 20); “Bilim ve Sanat Hürriyeti” (Madde 21); “Basın Hürriyeti” (Madde 22); “Gazete, Dergi, Kitap ve Broşür Çıkarma Hakkı” (Madde 23,24); “Basın Dışı Haberleşme Araçlarından Faydalanma Hakkı” (Madde 26); “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü ile Dernek Kurma Hakları” (Madde 28-29).

Siyasal Özgürlükler ve/veya Haklar

Bir kişinin maddî ve manevî varlığını geliştirmesi, içinde yaşadığı toplum düzeninin yapısı ile sıkı sıkıya bağlıdır. Toplum düzeni demokratik ise; yâni o toplumda

birey haklarına ve özgürlüklerine yer veriliyor, onların gelişmesi için gerekli ortam sürekli biçimde genişletiliyorsa, kişi maddî, manevî varlığını güven ve gelişme imkânları içinde görür. Bu düzeni kuracak olan da, doğrudan doğruya insanın kendisidir. Nasıl kuracak ve koruyacaktır bu demokratik düzeni insan? Kendi çabalarıyla ve diğerleriyle elele vererek. Başka bir deyişle bu, bireyin toplum düzenine yön veren siyasal yapının kurulması ve işlemesine doğrudan doğruya katılmasıdır. İşte bu katılmayı sağlayan özgürlükler vardı: En başta siyasal partiler kurarak belli görüşler çevresinde örgütlenip iktidar mücadelesine katılmak özgürlüğü gelmektedir. Sonra da eşitlik ilkesi içinde seçme ve seçilme hakları gelir. 1961 Anayasası 55-57. Maddelerinde bu özgürlükleri tanımış ve düzenlemiştir. Gene, toplum düzeni içinde yaşayabilmek ve o toplumun hukuksal bütün imkânlarından yararlanmak da siyasal bir haktır. Bu hakka *vatandaşlık hakkı* denilir (Madde 54). Toplumun, devlet yapısının içine girerek, bu olgunun içinde çalışabilmek de vatandaşın en önemli haklarından biridir. *Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı* olarak nitelenen bu özgürlük 1961 Anayasasının 58-59. Maddeleriyle düzenlenmiştir.

Sosyal ve İktisadî Haklar/Özgürlükler

Türk Anayasa hukukuna ilk kez geçen bu haklar/ özgürlükler, gerçekten, toplumsal ve ekonomik düzenimize beklenen ve beklenilmeyen, genellikle çok olumlu ivmeler getirmişlerdir.

1961 Anayasası toplumun temeli olarak aileyi alır ve devleti, onun korunması ve gelişmesiyle ilgili türlü yükümlülükler altına koyar (Madde 35).

Anayasa; *mülkiyet hakkını* (veya *mülk edinme özgürlüğünü*) *sosyal ve ekonomik bir hak* kabul etmiştir. Elbette ki, klâsik özgürlük kuramı içinde en kutsal kişisel özgürlüklerden kabul edilen mülk edinmenin sosyal ve ekonomik bir hak olup olmadığı tartışılabilir. Ama günümüzdeki toplumlarda ekonomik düzen ve bununla ilgili sorunlar en önde geldiğinden ve mülkiyet kavramının ekonomik niteliği ve sosyal yönü tartışılmayacağından, mülkiyet hakkının belirtilen bölümde düzenlenmesi uygundur. 36-39. Maddeler bu çok önemli hakkı düzenlemektedir.

Anayasa, ayrıca çalışma ve sözleşme özgürlüğünü düzenlemiştir (Madde 40), çalışanların ve işverenlerin haklarıyla ilgili hükümler getirmiştir (sendika kurma, grev ve lokavt özgürlükleri gibi) (Madde 42-48), vatandaşın maddî ve manevî gelişmesine yardımcı sağlık hakkı, öğrenim sağlanması ve benzeri hakların gereğinin yerine getirilmesini devlete yükleyen açık hükümler koymuştur (Madde 48-53).

İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırları

Kitabımızın çeşitli yerlerinde, özellikle temel insan haklarına bir sınır getirmenin doğru olmadığını, diğer hakların ve özgürlüklerin ise ancak zorunlu durumlarda sınırlandırılabilirliğini söylemiştik.

1961 Anayasası bu konuda oldukça hoşgörülü ve geniş bir özgürlük havası içindedir. 1971 yılındaki bazı değişiklikler bu genişliği belli bir ölçüde daraltmışsa da, gene, 1961 Anayasasındaki temel ilkenin özgürlük, istisnanın ise sınırlama olduğu açıktır. Aslında her hak ve özgürlük, anayasaya uygun olarak sınırlandırılabilir. Fakat üç ana, temel insan hakkı vardır ki, bunların sınırlandırılması, başka bir deyişle bunlara dokunulması mümkün değildir:

- Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz (Madde 14/3).
- İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan cezalar konulamaz (Madde 14/3-4).
- Angarya yasaktır (Madde 42/3).

Anayasada İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin sınırlandırılması konusunda şu durumlardan söz edilebilir:

Bütün hak ve özgürlükler için geçerli genel sınırlama sebepleri; oldukça geniş tutulmakla birlikte gerektiği zaman sınırlandırılacak hak ve özgürlükler; nitelikleri gereği zaten sınırlı boyutlarda konulmuş özgürlükler. Ayrıca *olağanüstü durumların* da konumuz açısından niteliğini incelemek gerekir.

Genel Sınırlama Sebepleri

Anayasanın deyişi ile “temel hak ve hürriyetler”, yani daha doğrusu *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*;

- Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü,
- Cumhuriyeti,
- Millî Güvenliği,
- Kamu Düzenini,
- Kamu Yararını,
- Genel Ahlâkı,
- Genel Sağlığı korumak amacı ile sınırlandırılabilir.

Koruma denilen kavramın ancak, yukarıda açıklanan durumlar *teblikeye* düştüğü zaman belirmesi gereği açıktır. *Süreklî koruma* söz konusu olamaz. Tehlike sona erince sınırlama da kalkar. Yukarıda belirtilen durumların biri, birkaçı veya hepsi *koruma* konusu olabilir. Ayrıca bu kavramların yasa koyucu tarafından çok ciddi ölçüler içinde değerlendirilmesi gerekir.

Gerektiği Zaman Sınırlanabilecek Hak ve Özgürlükler

Yukarıda genel sebepler bütün hak ve özgürlükler için geçerlidir. Ama, burada sayılması gereksiz, hemen hemen bütün özgürlüklerin / hakların icap ettiği takdirde ve ilke olarak tek ve özel durumlar için sınırlandırılacağı kabul edilmiştir. Her özgürlüğün kendi özelliği göz önüne alınarak (örneğin siyasal parti kurma ve basın özgürlükleri gibi) bazı kayıtlara bağlı olmasının da hukuksal düzenin işlemesi açısından kaçınılmaz olduğu bellidir.

Niteliği Gereği Sınırlı Olarak Konulmuş Özgürlükler

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri genel veya özel sebeplerle sınırlandırılabilirliği için niteliği gereği Anayasada sınırlı olarak doğmuş özgürlükler azdır ama vardır. Gerçi, pek çok özgürlük mutlaka kamunun (toplumun) yararına kullanılmakla kayıtlı değildir. Ama örneğin mülkiyet hakkını düzenleyen 36. Madde, son fıkrasında “mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olmaz” hükmünü getirmiştir. Bu da -ters mantıkla yanlış değerlendirme gibi bir gariplik düşünülmezse (yani, öyle ise diğer özgürlüklerin kullanılması toplum yararına aykırı olabilir gibi)- Anayasanın bazı hak ve özgürlüklerin toplumsal niteliği üzerinde çok duyarlı olduğunu göstermektedir.

Olağanüstü Durumlar

Savaş, ayaklanma, devleti bölmeyi yahut yoketmeyi amaçlayan eylemler ve benzeri durumlarda 1961 Anayasası 124. Maddesinde sıkıyönetim ilân ve uygulama yetkisini TBMM’nin onayına dayanmak koşulu ile hükümete vermiştir. Sıkıyönetimde yurttaşlardan istenecek yükümlülükler yasa ile saptanır. Gene, 123. Maddeye göre olağanüstü durumlarda yurttaşlara para, mal ve çalışma yükümlülükleri konulabilir. Sıkıyönetim durumunda özgürlüklerin sınırlandırma, hattâ durdurulma imkânı vardır. Bu *geçici* kısıtlamalar özel bir yasa ile düzenlenir.

İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Güvenceleri

1961 Anayasasının, özgürlüklerinin sınırlanmasını ilke olarak bir istisna kabul ettiğini söylemiştik. Anayasa hak ve özgürlüklerin sınırlanmasını ayrıntılı güvencelere bağlarken, bir yandan bu hak ve özgürlüklerin herhangi bir kişi veya makamca ihlâlini önleyici tedbirler almış, öte yandan tarihimizdeki en geniş yargı güvencesini getirmiştir.

Kişi Güvenliği

Demokratik bir anayasa, toplumsal haklara ne kadar ağırlık verirse versin, İnsan Haklarının ve Özgürlüklerin varlık sebebi doğrudan doğruya *insan* olduğu için, *kişinin* korunması her durumda baş koşuldur. Sosyal hakların ortaya çıkmasına yol açan, onları genişleten de insandır. Öyle ise her türlü hakkın ve özgürlüğün güvencesi *kişinin* en geniş bir biçimde korunmasıyla başlar.

1961 Anayasasında, bu konudaki güvenceler 1971 değişikliği ile bir ölçüde daraltılmışsa da, gene de kişinin temel hakkı olan hareket özgürlüğünün güvencesine gereken özen gösterilmiş sayılabilir. Bu esasları kısaca şöyle açıklayabiliriz (Madde 30):

Tutuklama ancak suçluluğu hakkında *güçlü* belirtiler bulunan, kanıtları yok etmesinden *şüphelenilen*, kaçma *ihtimali* olan ve *benzeri* aksaklıklara yol açabilecek davranışlarda bulunan kişiler hakkında uygulanır. Tutuklama kararını mutlaka yargıcın vermesi gerektir.

Ancak bazı kimseler suçu işlerken veya mutlaka suç işleyeceği belli bir durumda da görülebilirler. O zaman, elbette yargıç kararını beklemek söz konusu olmaz. O kişi *yakalanabilir*. Yakalanma veya tutuklanma olayına yol açan iddialar o kişiye hemen bildirilir. 1982 Anayasasını inceleyeceğimiz zaman biraz daha ayrıntılı olarak görüleceği gibi, yakalanan veya tutuklanan kimseler -gerekli yol süresi dışında- ilke olarak 48 saat içinde en yakın mahkemeye gönderilir. Bazı özel suçlarda bu süre -ki buna *gözetli süresi* denilir- biraz daha uzun tutulmuştur. İşte bu belli süreler geçirildiği halde hiç kimse yargıç kararı olmadan *hürriyetinden* yoksun bırakılamaz. Yakalama ve tutuklama durumu o kişinin yakınlarına derhal bildirilir. Bu esaslar dışında uygulamaya tâbi tutulanların zararları devletçe ödenir.

Kişinin bu güvenliği bir başka hükümle de perçinlenmiştir. Kamu hizmeti görenler, aldıkları buyrukları başta Anayasa olmak üzere, diğer hukuk kurallarına aykırı bulurlarsa, o buyruğu yerine getirmezler. Israr durumunda, buyruğu veren bunu yazılı duruma döker ve artık sonuçlardan o sorumludur. Öyle ise, *kanunsuz emri* alanın sadece *sözlü* itirazı yetersizdir. Ayrıca konusu suç oluşturan buyruk -yazılı da olsa- hiçbir biçimde uygulanamaz. Bu yazılı buyruğu alıp yerine getirenler de sorumluluktan kurtulamaz. 125. Maddede bulunan bu güvenceden askerî işlerden doğan ve benzeri bazı durumlar istisna edilmiştir ki tartışmaya açıktır.

Yargı Güvencesi

1961 Anayasasının en önemli olumlu özelliklerinden biri, yargıya verilen gerçek değerdir. Yargıçlar ve dolayısı ile yargı gücü tam anlamıyla bağımsızlığa kavuşturulmuş ve ayrıca yasama tasarrufları başta olmak üzere tüm yönetsel işlemlerin de yargı denetimine bağlı tutulması esasları getirilmiştir. Yargı, bağımsız bir güç olarak, demokratik hukuk devletinin en kaçınılmaz ve en önemli kurumudur.

Her konuda olduğu gibi, özgürlüklerin korunmasında da en ağır ve onurlu görev yargıya düşmektedir. 1961 Anayasası da bu bilinçle hazırlanmıştır. Temel ilke, herkesin geçerli bütün yollardan, araçlardan yararlanarak yargı makamları önünde haklarını savunması *bak ve özgürlüğünün* bulunmasıdır. Mahkemeler de görev ve yetkileri içinde bulunan davalara bakmak zorundadırlar; bu görevden kaçınamazlar (Madde 31).

Osmanlı Anayasasından beri yerini koruyan **doğal yargıç ilkesi** daha da sağlamlaştırılmıştır (Madde 32). Ayrıca Amerikan ve Fransız devrimlerinden beri modern özgürlüklerin klasik güvencelerinden olan, bizim de Tanzimat Fermanından beri benimsediğimiz bütün temel ilkeler kesin ve açık ifadelerle 33. Maddede yerini almıştır: Cezalar ve ceza önlemleri yalnız yasa ile konulur; kimse işlendiği zaman yasaların suç saymadığı bir eylemden dolayı cezalandırılmaz; gene hiçbir suçluya, işlendikten sonra daha ağırlaşan bir cezanın, ağırlaşan bölümü yüklenebilir; kimse kendisini ve yakını sayılanları suçlandırma sonucu doğuracak söz ve davranışlarda bulunmaya, bu yolda kanıt göstermeye zorlanamaz; nihayet, ceza sorumluluğu kişiseldir. Modern ceza hukuklarının bu evrensel kurallarına ek olarak “genel **müsadere** cezası konulamaz” hükmü, doğrudur. Ama kanımızca yeri bu madde değildir. Mülkiyet hakkından söz eden bölüme konulması yerinde olurdu.

Doğal Yargıç İlkesi: Hiç kimsenin kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılmamasıdır.

Müsadere: Bir kimsenin taşınır veya taşınmaz bir malının, rızası olmaksızın, devlet güçleri tarafından elinden alınmasıdır.

İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırlanmasındaki Güvenceler

İnsan Hakları ile Kamu Özgürlüklerinin anayasal çerçeve içinde sınırlanması da önemli güvencelere bağlanmıştır. Bu konuda temel güvence 11. Maddede yer alıyor. Herhangi bir sınırlama,

- Ancak kanunla (yasayla) konulabilir. Öyle ise Anayasa çerçevesinde yer alan bütün sınırlamalar usulüne uygun bir biçimde TBMM’ce çıkartılan bir yasa ile yapılabilir.
- TBMM bu tür yasaları da dilediği gibi koyamaz. Sınırlama, herşeyden önce Anayasanın belirlediği esaslara, genel demokrasi anlayışına, maddenin deyişi ile “anayasanın sözüne ve ruhuna” uygun olarak yapılacaktır. 1961 Anayasasının metninde esas özgürlükçülüktür. Bu esas, metne can veren ana düşünceden (ruhtan) çıkar.
- Bütün bu esaslara uyulurken yasa “temel hak ve hürriyetin *özüne*” dokunmayacaktır. Bu *özün* ne olduğu kaynak Alman Anayasasının yorumcularınca türlü biçimlerde anlaşılmıştır. Bu çok hukuksal tartışmalara girmeden, pratik olarak şunu belirtebiliriz: Hiçbir sınırlama yasası, sınırladığı özgürlüğü ortadan kaldıramaz veya hiç kullanılmayacak duruma sokamaz.

Eğer özgürlüğü sınırlayan yasada yukarıda sayılan niteliklere uyulmadığı iddiası ileri sürülürse, o zaman, Türk Hukukuna 1961 Anayasası ile giren *Anayasa Mahkemesine* başvurulur ve ilgili yasanın tümü veya belli bir bölümü hakkında iptal davası açılabilir. Yüksek Mahkeme iptal kararı verirse, artık bu konuda son söz söylenmiştir. İşte, 1961 Anayasasına göre İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin siyasal, toplumsal sınırlandırılmasının en kesin güvencesi de budur (Madde, 145-152, Özellikle 149-151).

1961 Anayasasının İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırlanmasına İlişkin Olarak Benimsediği Sistemi Değerlendiriniz.

SIRA SİZDE

1961 Anayasasında Yurttaşların Görevleri

Genel Olarak

Her devlet, yurttaşlarına tanıdığı imkânlar karşısında onlardan bazı görevleri yerine getirmelerini ister. Demokratik olmayan devletlerde, yurttaşlar nerede ise salt görev içinde yaşarlar. Demokratik devletlerde ise esas, yurttaşın özgürlüğüdür. Ancak devlet de yapacağı hizmetleri yerine getirmek için yurttaşın sağlayacağı imkânlardan yoksun kalırsa, hiçbir iş göremez. Demokratik ülkelerde yurttaşın temel iki görevi vatan hizmeti ve vergi ödevidir. Vatan hizmeti genellikle yurt savunmasını kapsar. Ancak başka önemli konularda da vatan için hizmet istenebilir. Gene her yurttaş *kamu giderlerini* karşılamak için malî gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Hem vatan hizmeti, hem de vergi görevi kanunla saptanır. Bu bakımdan âdil olmayan, özgürlük anlayışına ters düşen düzenlemeler için, yukarıda sözünü ettiğimiz güvenceler geçerli hale gelir. 1961 Anayasası bu konuları 60 ve 61. Maddelerinde düzenlemiştir.

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Açısından

1961 Anayasası, yurttaşlara tanıdığı geniş hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını buyurur. Bu da her yurttaşın en önemli görevidir. Anayasada yer alan “hak ve hürriyetlerden hiçbirisi insan hak ve hürriyetlerinin veya Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak nitelikleri anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak için kullanılamaz. Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir (Madde 10/4-5)”. Bu hüküm, daha önce incelediğimiz uluslararası insan hakları belgelerindeki esasla uyum içindedir: *Özgürlükler, onları ortadan kaldırma özgürlüğü tanımazlar*. Özgürlüklerin en kesin ve en evrensel, haklı sınırı bu hükümdür. 1961 Anayasası ayrıca devleti bölücü, eşitlikçi düzeni bozucu amaçlarla da özgürlüklerin kullanılmasını da yasaklamıştır. Bu son hüküm, elbette günlük iç ve dış siyasal koşullara göre yorumlanıp uygulanmaya açıktır.

Yabancıların Durumu

Türkiye’de bulunan yabancılar (yani Türk vatandaşı/ yurttaşı olmayan kişiler) ilke olarak temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilirler. Ancak onların bu hakları, uluslararası andlaşmalar çerçevesinde, yasa ile sınırlandırılabilir. Ayrıca bazı haklar/özgürlükler sadece Türk yurttaşlarına tanınmıştır.

Özet

1921 Anayasasının hazırlık koşullarını ve benimsediği özgürlük anlayışını açıklayabilmek.

Türk Kurtuluş mücadelesinin ilk evresi modern, ulusal egemenliğe dayanan bir yeni devletin kurulmasıyla tamamlanmıştır. Büyük zorluklar ve göğüslenen tehlikelerin yarattığı ortam içinde 23 Nisan 1920'de TBMM kurulmuştur.

TBMM yeni devletin yirmiüç maddeden oluşan Anayasasını uzun tartışmalar sonunda 1921 yılında yapmıştır. Anayasaya göre egemenlik kayıtsız ve şartsız Türk ulusuna aittir. Ancak ulusal egemenliğe dayanan ve doğrudan doğruya ulus iradesinin ürünü olan bu ilk Anayasada özgürlükler gibi en temel bölüm bulunmamaktadır.

1924 Anayasasının hazırlık koşullarını, temel yapısını ve benimsediği özgürlük anlayışını açıklayabilmek.

TBMM 1922 tarihinde saltanatı kaldırarak, 1921 yılında yaptığı Anayasayı uygulamaya başlamıştır. 1923 yılında çıkan ağır bir siyasal bunalım sonucunda Cumhuriyetin ilanı ve 1924 yılında hilafetin kaldırılması sonucunda yeni bir anayasa gerekliliği ortaya çıkmıştır. 20 Nisan 1924 tarihli yeni Anayasa genel yapısı bakımından devrimci bir nitelik göstermektedir, ulusal egemenlik ilkesi en kesin biçimde yürürlüğe konulmuştur.

1924 Anayasasında, dış görünüş itibarıyla modern İnsan Hakları kavramına uygun, sınırlanamaz, kesin özgürlükler ile sınırları yasada belirlenebilecek haklar ve özgürlükler vardır. Eşitliğin her bakımdan kesin olduğu kabul edilmiştir. 1924 Anayasasının temel özgürlükler anlayışı içinde kesin bir güvence mekanizmasının varlığından söz edilmemektedir. Yurttaşa yakınma hakkı ve yargı güvencesi olmak üzere iki temel imkân tanınmıştır.

Bazı aksaklıkları bulunmasına rağmen 1924 Anayasası Türk siyasal hayatının gelişmesine yardımcı olmuş, Türk demokrasisinde geleneksel kurumların yerleşmesini sağlamıştır.

1961 Anayasasının hazırlık koşullarını, temel yapısını, insan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin olarak getirdiği düzenlemeleri açıklayabilmek.

1924 Anayasasının çoğunlukçu bir görüşe sahip olması, çoğunluğu denetleme mekanizmalarından yoksun bulunması ve ulusun çoğulculuk konusunda eksik yetişmiş olması, bu Anayasa döneminde görülen çok partili rejimin sağlıklı bir biçimde gelişmesini sağlayamadı. Sonuçta Türk Silahlı Kuvvetleri siyasal eylemin içine girerek yönetime el koydu. Bu dönemde Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinden oluşan Kurucu Meclisin hazırladığı Anayasa halk oyuna sunularak 1961 yılında yürürlüğe girdi.

1961 Anayasasının konumuz açısından önemli olan özelliği İnsan Hakları Kavramının insan ve hak kelimelerinden oluşan gerçek adının ilk kez kullanılmasıdır. Aynı zamanda bu Anayasa insan haklarını Türk devletinin temellerinden biri durumuna yükseltmiştir.

1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler konusunda en modern anlayışı benimsemiştir. *Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.* Anayasa insan hakları ve kamu özgürlükleri konusunda temel ilkenin özgürlük, istisnanın ise sınırlama olduğunu benimsemiştir. Aslında her hak ve özgürlük anayasaya uygun olarak sınırlandırılabilir. Fakat üç temel insan haklarının sınırlandırılması mümkün değildir. Bunlar kimseye eziyet ve işkence yapılamaması, insan haysiyetiyle bağdaşmayan cezalar konulamaması ve angaryanın yasak olmasıdır.

1961 Anayasası hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasını ayrıntılı güvencelere bağlarken, bir yandan bu hak ve özgürlüklerin herhangi bir kişi veya makamca ihlâlini önleyici tedbirler almış, öte yandan tarihimizdeki en geniş yargı güvencesini getirmiştir. İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin anayasal çerçevede içinde sınırlanması da önemli güvencelere bağlanmış, sınırlamanın ancak kanunla yapılabileceği ilkesi kabul edilmiştir. Ancak sınırlama getiren yasaların da anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olması, temel hak ve hürriyetin özüne dokunulmaması gerekmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 1921 Anayasasının kamu özgürlükleri konusundaki eksikliğine delil oluşturur?

- Başbakanın olmaması
- Meclisin istemediği vekili işten uzaklaştırabilmesi
- Tüm yetkilerin TBMM'de toplanmış olması
- Anayasada özgürlükler konusunda bölüm olmaması
- Yürütmenin başı olan padişahın sorumsuz olması

2. 1924 Anayasası, vatandaşların doğumla sahip oldukları doğal hürriyetlerin sınırının aşağıdakilerden hangisi ile çizileceği ilkesini benimsemiştir?

- Kanun
- Kanun hükmünde kararname
- Uluslararası sözleşme
- Bakanlar Kurulu kararı
- Mahkeme kararı

3. Aşağıdakilerden hangisi 1924 Anayasası döneminde özgürlüklerin karşılığı olarak devletin talep edebileceği haklardandır?

- Dini görüşünü açıklamamak
- Vicdanına uygun hareket etmek
- Vergi ödemek
- Malını ve hakkını istediği gibi kullanmak
- Kimseye eziyet etmemek

4. Aşağıdakilerden hangisi 1924 Anayasasının özgürlük güvencesi anlayışına **uygun değildir?**

- Türkler kendileri ile ilgili olarak yasalara aykırı gördükleri hallerde TBMM'ye başvurabilirler.
- İlgili makamlar kendilerine yapılan başvuruları cevaplamakla yükümlüdürler.
- Özgürlüklerin güvencesi açısından en etkili yol yargı denetimidir.
- Mutlak bağımsız olan mahkemeler özgürlükleri sınırlayabilirler.
- TBMM mahkemelerin verdiği cezaları hafifleterek değiştirmek yetkisine sahiptir.

5. Aşağıdakilerden hangisi 1924 Anayasasına ilişkin olarak doğru bir ifadedir?

- Siyasi parti kurulmasını yasakladığı için demokrasiye kapalıdır.
- Özgürlüklerin sınırlanması konusunda Meclis iradesini kısıtlaması olumlu bir yönüdür.
- Kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek yargı mekanizması kurmuştur.
- Meclisi denetleyecek hiçbir organın bulunmaması, Meclis üstünlüğü ilkesini çok katılaştırmıştır.
- Türk demokrasisinin gelişimine katkısı olduğu söylenemez.

6. Aşağıdaki ifadelerden hangisi 1961 Anayasasının milli egemenlik konusunda benimsediği ilkelerden biri **değildir?**

- Egemenlik kayıtsız şartsız Milletindir.
- Parlamento, egemenliği kullanan tek organ değildir.
- Anayasa Mahkemesi, milli egemenliğin kullanılmasında yeni bir ortaktır.
- Meclisteki çoğunluk iradesi başka ağırlıklarla dengelenmiştir.
- Seçimden çıkmayan organlara milli egemenliği kullanma yetkisi tanınmamıştır.

7. Aşağıdakilerden hangisi 1961 Anayasasının devlet yapısına ilişkin olarak kabul ettiği ilkelerden biri **değildir?**

- Federal devlet
- Milli devlet
- Demokratik devlet
- Laik devlet
- Sosyal devlet

8. Kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirmesini sağlayan kişisel ve toplumsal özgürlüklerin bütününe ne ad verilebilir?

- Kişisel özgürlükler
- Kamu özgürlükleri
- Siyasal özgürlükler
- Sosyal özgürlükler
- Ekonomik özgürlükler

9. Aşağıdaki insan haklarından hangisinin 1961 Anayasasına göre sınırlandırılması mümkündür?

- Kimseye eziyet yapılamaması ilkesi
- Kimseye işkence yapılamaması ilkesi
- Siyasal parti kurarak, iktidar mücadelesine katılması ilkesi
- İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza konulmaması ilkesi
- Angaryanın yasak olması ilkesi

10. Mülkiyet hakkı konusunda aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- Niteliği gereği anayasada sınırlı olarak doğmuş bir haktır.
- Gerektiği zaman sınırlandırılacak bir haktır.
- Sınırlanması mümkün olmayan bir haktır.
- Sadece olağanüstü durumlarda sınırlandırılacak bir haktır.
- Sadece milli güvenlik nedeniyle sınırlandırılacak bir haktır.

Yaşamın İçinden

Tepeli ve öte. 23 başvuru/Türkiye ile Uyanık/Türkiye, başvurularında ilgili subay ve astsubaylar askeri disipline aykırı davranışları nedeniyle Yüksek Askeri Şura tarafından re'sen erken emekliliğe sevk edilerek ordudan uzaklaştırılmalarının Sözleşme'nin 6, 7, 10 ve 13. maddelerine aykırılığını iddia etmekteydiler. Tepeli başvurusunda iddia, kendilerinin dini inançları nedeniyle bu tedbire maruz kaldıkları (md.9); Uyanık başvurusunda ise iddia, ilgilinin terör örgütü PKK yanlı fikir, beyan ve davranışları (md.10: ifade özgürlüğü) idi. Her iki davada ilgililer, ayrıca, disiplin kabahati olarak nitelenen davranışların esasında suç ithamı ve re'sen erken emekliliğin de bunun müeyyidesi sıfatıyla 6. madde uygulamasına girdiği; Yüksek Askeri Şura kararlarının kesin ve nihai olduğu yani bunlara itiraz yolunun yokluğu nedeniyle de 13. maddenin çiğnendiğini ileri sürmekteydiler.

Mahkeme'ye göre, "ilgililer askerlik mesleğine girerken, askeri disiplin sistemine tâbi olmayı kendi serbest iradeleleriyle kabul etmişlerdir. Bu sistem, doğası icabı, silahlı kuvvetler mensuplarının bazı hak ve özgürlüklerine, sivilere uygulanması mümkün olmayan kısıtlamalar getirmeyi mümkün kılmaktadır (.....). Devletler orduları için, şu veya bu tarz hareketi; özellikle, kurulu düzene aykırı düşen bazı davranışları, askerlik hizmetinin gereğinden olarak yasaklayan disiplin mevzuatı kabul edebilirler (.....). Bu sınırlamalar askeri personele, amacı ve uygulama planı dini kuralların üstünlüğünü kabul olan islami köktendinci harekete katılmama mükellefiyetini de içerebilir (.....).

".....(davacı subay veya astsubay) askerlerin, askeri hayat gereği sınırlamalar içinde kalmak kaydıyla, dini vecibelerini yerine getirebilme imkanına sahip bulundukları aşıkardır. Dava dosyasından edinilen bilgilere göre, dokuz askerden oluşan bir Komisyon davacıların sicil dosyalarını incelemiş; kendilerinin disipline aykırı hareketlerini ve köktendinci eğilime sahip olduğu bilinen tarikatlara intisap ettiklerini ve kişilerin ordu mensubu subay ve astsubay profiline sahip bulunmadıklarını saptamıştır. Anılan Komisyon, davacıların askeri disiplini ihlâl ettikleri ve askeri personel yasasının 50. maddesi uyarınca erken emekliye sevk edilmeleri gerektiği sonucuna varmıştır. (.....),

Yüksek Askeri Şura kararı davacıların dini inanç ve kanaatlerine, eşlerinin islami başörtüsü taşımaları ya da dini vecibelerini ne şekilde yerine getirdikleri hususuna değil; fakat davranış ve tutumlarının askeri disipline ve laiklik ilkesine hâlel getirdiği (gerekçesine) dayanmaktadır".

"(Yukarıdaki saptamalar üzerine) Mahkeme, davacıların re'sen erken emekliye sevk edilmeleri tedbirinin, Sözleşme'nin 9. maddesiyle güvence altına alınmış bulunan hakka bir müdahale teşkil etmediği sonucuna varmıştır. Böylece söz konusu şikayet Sözleşme'nin 35. maddesinin 3. fıkrasındaki anlamında açıktan açığa temelden yoksundur ve 35. maddenin 4. fıkrası uyarınca reddi gerekir".

Kaynak: *AİHM Tepeli ve öte/Türkiye, 11.9.2001 tarih, 1876/96 no.lu; Hikmet Uyanık/Türkiye 11.9.2001 tarih, 32358/96 no.lu kabul edilmezlik kararları, Gözübüyük, A.Şeref ve Gölcüklü, A.Feyyaz (2003). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması. Ankara. s. 348.*

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Ayrıntılı bilgi için “1921 Anayasası” konusuna bakınız.
2. a Ayrıntılı bilgi için “1924 Anayasasında Kamu Özgürlükleri” konusuna bakınız.
3. c Ayrıntılı bilgi için “1924 Anayasasında Kamu Özgürlükleri” konusuna bakınız.
4. d Ayrıntılı bilgi için “Özgürlüklerin Güvencesi” konusuna bakınız.
5. d Ayrıntılı bilgi için “1924 Anayasası Üzerinde Değer Yargısı” konusuna bakınız.
6. e Ayrıntılı bilgi için “1961 Anayasasının Temel Yapısı” konusuna bakınız.
7. a Ayrıntılı bilgi için “1961 Anayasasında İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri” konusuna bakınız.
8. b Ayrıntılı bilgi için “İnsan Hakları” konusuna bakınız.
9. c Ayrıntılı bilgi için “İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırı” konusuna bakınız.
10. a Ayrıntılı bilgi için “İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırı” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aldıkaçtı, Orhan. (1982). **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Özbudun, Ergun. (1992). **1921 Anayasası**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sağlam, Fazıl. (1982). **Temel Hakların Sınırlandırılması ve Özü**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Tanör, Bülent. (1992). **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları**. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1989). **Türkiye’de Siyasi Partiler. III.Cilt**. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Türkiye’de Geçirdiği Son Değişiklikler

8

Bu ünite, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin kaynakları ile 1982 Anayasasının bu konudaki düzenlemesi incelenmiştir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra aşağıdaki bilgi ve becerilere sahip olacağız:

- 👁️ İnsan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin ulusal ve uluslararası kaynakları açıklayabileceksiniz.
- 👁️ İnsan hakları ve kamu özgürlüklerini 1982 Anayasasına göre sınıflandırabileceksiniz.

AIHM Temyiz Mahkemesi Değil

- İzmir’de H.Ç.Ü. çamurdan kullanılmaz hale gelen pantolonu için dava açtı. Yerel mahkeme altyapı hizmetinde kusurlu bulunan belediyeyi 35 milyon liralık tazminata mahkûm etti. Bölge İdare Mahkemesi zararın yeterince kanıtlanmadığı gerekçesiyle kararı bozunca, Ü. soluğu AIHM’de aldı.
- Yüksekova’da “kaçak oldukları” iddiasıyla el konulan 740 koyununu geri alamadıkları gerekçesiyle, zararlarının tazmin edilmesini isteyen iki kişi AIHM’ye başvurdu.
- T.B., apartman yöneticisinin şikâyeti üzerine mahkeme kararıyla “tabliye” edilmesine karar verilen “Migi” isimli köpeği için şikâyetçi oldu.
- G.K.V., Mersin Devlet Opera ve Balesi’nde “sözleşmeli solist” olarak sekiz yıldır kadrosu verilmediği için AIHM’ye başvurdu.

AIHM Yargıcı Rıza Türkmen, Türkler’in AIHM’yi temyiz mahkemesi gibi kullandığını, mahkemenin en önemli sorununun önündeki dava sayısı olduğunu, bu nedenle davaların üç yıldan önce sonuçlanmadığını söyledi. Sözleşmeye taraf olan ülkelerin değişmesiyle, davaların niteliğinin de değişmeye başladığını ifade eden Türkmen, mahkemenin yetkilerini genişletmek, farklılaşan davalara göre yeni yapılanma içerisine girmek istediğini söyledi.

Bir dönem AIHM’de Türkiye’nin avukatlığını yapan Prof.Dr. Bakır Çağlar ise, her davanın buraya taşınmasını “Türk avukatlarının bukuksal şizofrenisi” olarak değerlendirdi. Çağlar, “Popstar, Türkstar kuyruğuna girenlerle, bugün AIHM’ye başvurmak için kuyruğa girenler arasında kesin bir paralellik bulunuyor. Bu pop kültürünün bukuksal versiyonudur. Şimdi AIHM bu tip başvurular karşısında önlem almak için kendi statüsünde bir değişiklik yapılmasını istiyor” dedi.

Taraf ülkelerden bu türlü davaların geldiğine şahit olmadığını da söyleyen Çağlar, bazı Türklerin AIHM’yi ticari bir meta olarak gördüğünü öne sürdü.

Kaynak: Milliyet, 12.03.2004, s. 3.

Anahtar Kavramlar

- İç Hukuk Kaynakları
- Uluslararası Hukuk Kaynakları
- 12 Eylül 1980 Harekatı
- 1982 Anayasası
- 1982 Anayasasına Göre İnsan Hakları
- 1982 Anayasasına Göre Kamu Özgürlükleri

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- KAYNAKLAR
 - İç Hukuk Kaynakları
 - Uluslararası Hukuktan Gelen Kaynaklar
- TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ
 - Genel Olarak
 - İnsan Hakları
 - Kamu Özgürlükleri

GENEL OLARAK

Kitabımızın bu bölümünde, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda son zamanlarda eriştiğimiz noktayı kısaca açıklamak istiyoruz. Özellikle artan siyasal tartışmalar ve giderek olgunlaşan bir ortam, konumuzu her bakımdan güncel bir duruma getirmiştir. Demokratik rejimimiz sürdükçe, bu güncellik de kapsamı durmadan genişleyerek yaşayacaktır. Bu arada, ilkönce mevzuatımızda çeşitli değişiklikler yapılacak, belki bu yolla bazı gelenekler kurulacak veya kurulan gelenekler sağlamlaşacaktır. Bu sebeplerle İnsan Hakları ve Özgürlükleri konularında sürekli değişiklik istekleri gündemdedir. Bundan dolayı şu son bölüm *tarihsel bölümler* gibi kalıcı bir niteliğe sahip değildir. Bu bakımdan, bu bölümde 1980 yılından bugüne kadar geçen gelişim kısaca anlatılmak, ayrıntılara girilmemek gerektir.

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silâhlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde, geçici olarak bütün siyasal iktidarı üzerine aldı. Bu olay neden gerçekleşti? Orduyu bu tutuma iten sebepler nelerdir? Bu olaylar henüz bilimsel çalışmalara konu olacak kadar eskimemiştir. O günün koşulları, her gün değişik biçimlerde yorumlanıyor. 12 Eylülü izleyen günlerde hemen hemen bütün kamuoyu temsilcilerinin (başta basın ve üniversiteler) desteğini alan hareket, bugün gene aynı odaklarca -hatta o odaklar içinde aynı kişilerce- çok sert biçimde eleştirilmektedir. Hiç kuşkusuz, 1980 öncesinde yurdun içine düştüğü, *umutsuz* görünen durumu, Türk Silâhlı Kuvvetlerinin hızla düzeltmesi, harekete büyük bir sempati sağlamıştı. Ama, şimdi henüz yeterli belgeler elimizde olmadığı için sebepleri açıklanamayacak önemli yanlışlara gidilmesi, hazırlanan anayasada yer alan hoşgörüsüz hükümler, 1983'te tekrar demokrasiye geçilmesi, ama bunun belli -ve sürekli azalan- bir güdüm altında gerçekleşmesi, ekonomide hızlı iniş ve çıkışlar, 1980'den sonraki dönemin henüz bitmediğini, yeni ve daha oturmuş, daha sorunsuz bir döneme de geçilemediğini göstermektedir.

Büyük umutlarla, hem de sonunda halkın oyu ile kabul edilen 1961 Anayasasıyla getirilen ve Türkiye'de o zamana kadar görülmemiş ölçüde yer alan özgürlük havasının yurdu 1980 öncesi terör-anarşi dönemine sürüklediği çok sık ileri sürüldü ve sürülmektedir. Bu gerekçeye dayanılarak 12 Mart 1970 tarihinde üstü kapalı bir ordu müdahalesi ile Anayasanın özellikle *çok geniş* bulunan özgürlüklerinde kısıtlamalara gidilmesi de, durumu değiştirmediğine göre, acaba neden yurdumuz bir siyasal-kültürel parçalanma eşiğine geldi? Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu konu, ancak yıllar sonra tarafsız olarak incelenecektir. Ama, okuyucuya kısa bir düşünce ufku açmak için -salt kişisel olarak- şu neden ileri sürülebilir: Türk insanında ve özellikle topluma örnek olması istenen aydında *hoşgörü* yerleşemedi. Akıl çağına tam olarak geçilememesinin bunda çok büyük etkisi vardır. Evet, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamı içinde -ki aşırı uçlara izin verilmediği halde onlar da örtülü bir biçimde örgütlenebilmişlerdi- herkes *yalnız kendi düşüncesinin doğru olduğu* saplantısına kapılmıştı. Elbette ki pek çok kişi, pek çok konuda doğru düşünebilir. Ama, kendi düşüncelerinde olmayanlara da *düşünmek ve düşüncelerini yaymak* imkânını tanımaları en doğal insan haklarından biridir. Gerçi her devletin dayandığı temel bir ideoloji vardır. O ideolojiyi tahrip etmek için *yıkma* yoluna gitmek sonuç getirmez. Nitekim 1991'den sonra Marksizmin siyasal yönü *düşünce* özgürlüğünün parlaması ile sona erdi ve pek çok ülkede kimsenin burnu kanamadan yepyeni düzenlere geçildi.

1961 Anayasası böyle bir gelişim sağlayacak ortamı hazırlamıştı. Ama o ortamdan yararlanacak *insan* bütün -yetersiz- eğitim çabalarına rağmen henüz ortada yoktu. İşte, *adam öldürme* yolu ile siyasal hedeflere gitmek yasal olmayan bir özgürlük anlayışı durumuna gelince, 12 Eylül müdahalesi ortaya çıktı. Müdahaleyi yapanlar o günün koşulları içinde suçu *anayasaya* yüklediler. Halbuki ancak *insan* suç işleyebilir. Hayvanlar ve cansızlar suç işleyemez. Anayasayı anlayamayan, özgürlüğü kavrayamayan insanlar asıl suçlulardır. 12 Eylül rejiminde o suçluların da bir bölümü cezalandırıldı. 1961 Anayasası da bu *cezalardan* nasibini aldı ve tarihe karıştı. Hazırlanan, 1982 yılında yürürlüğe giren ve çeşitli hükümleri sekiz defa değişikliğe uğrayan Anayasa, bu değişiklikler ile birtakım olumlu gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen Türkiye’de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri sorununun halen gündemde olmasına etki etmektedir.

SIRA SİZDE

Bir ülke anayasasında özgürlüklerin çok geniş bir biçimde düzenlenmiş olmasının, anarşiye neden olabileceği görüşünü tartışınız.

KAYNAKLAR

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin ulusal ve uluslararası kaynakları açıklayabilmek.

Günümüzde İnsan Hakları ile Kamu Özgürlüklerini düzenleyen pek çok hukuksal kaynak vardır. Hukuk yaşamının akışına göre bu kaynaklar da kalkmakta, değiştirilmekte; yeni kaynaklar getirilmektedir. İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin dolaysız veya dolaylı olarak düzenleyen yüzlerce kaynaktan söz edilebilir. Biz burada sadece en önemli kaynakları kısaca tanıtmamızın yeterli olacağı kanısındayız.

İç Hukuk Kaynakları

İç hukuk kaynakları, bir devlette başta Anayasa olmak üzere diğer hukuk kurallarının ulusal yetkili mercilerce konulmasıyla oluşur. Bu kuralları yapan doğrudan doğruya o ulusal yetkili mercilerin iç, kendi iradeleridir. Uluslararası bir hukuk kuralları da, ulusal yetkili mercilerce *hukuk* olarak tanınırsa iç hukukun bir parçası sayılır. Ama, onu iç hukuka getiren irade, uluslararası iradedir. Bu bakımdan iç hukuk denilince, burada, dolaysız olarak yetkili ulusal mercinin koyduğu hukuktan söz ediyoruz.

Anayasa

Bugünün İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusundaki temel hukuk ilkele-ri ve sorunları, Anayasamızın bu konudaki hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan mevcut Anayasamızın hazırlanışını ve temel yapısını kısaca görmek yararlıdır.

1982 Anayasasına Gidiş

Türk Silahlı Kuvvetleri adına *12 Eylül 1980* harekâtını gerçekleştiren *Millî Güvenlik Konseyi*, 27.10.1980 tarihinde “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”u çıkardı. Bu yasa, 1961 Anayasasının önemli istisnalarla yürürlükte bulunduğunu bildirdi (Madde 2). İstisnalar şunlardı: TBMM’nin görev ve yetkileri geçici olarak Millî Güvenlik Konseyine devredilmişti. Konseyin çıkardığı kanunların ve verdiği diğer kararların anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyecekti (Madde 3). Kanunlarda anayasaya aykırı bir durum varsa bu, Anayasa değişikliği olarak kabul edilecekti (Madde 6). Bu dönem hükümet tasarrufları için yürütmeyi durdurma veya iptal işlemleri de söz konusu olamayacaktı (Madde 4-5).

Şimdi sıra Anayasanın hazırlanmasına gelmişti. 29 Haziran 1981’de “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” çıkarıldı. Tarihimizdeki ikinci kurucu meclis oluşuyordu. Kurucu Meclis iki kanatlı idi: Danışma Meclisi ve Millî Güvenlik Konseyi. Danışma Meclisi illeri nüfuslarına göre temsil eden üyelerle, (120 kişi) iller dışında, Konsey kontenjanınca seçilecek üyelerden (40 kişi) oluşuyordu. Belli koşullara sahip her vatandaş seçilmek üzere Konseye başvurulabilecekti. Adaylar arasında temsilcileri doğrudan doğruya Konsey seçiyordu (Madde 4-11). Danışma Meclisi üyelerinin yasama dokunulmazlıkları ve sorumsuzlukları vardı. Danışma Meclisi üyelerinin göreve başlarken “İnsan Hakları, Temel Haklar ve Özgürlükler, hukukun üstünlüğü ilkesi ile demokratik ve lâik cumhuriyet ülküsüne bağlı kalacaklarına dair” and içmeleri Millî Güvenlik Konseyinin demokrasiye tekrar geçiş için kararlı olduğunu göstermekteydi. Kurucu Meclisin ilk görevi Anayasayı hazırlamaktı. Bunun yanında yeni TBMM oluşuncaya kadar yasama işlerini de yürütmekteydi (Madde 2). Kanunları Danışma Meclisi ve Millî Güvenlik Konseyi üyeleri ile Bakanlar Kurulu teklif edebilirdi (Madde 24). Hükümetin yasa tasarıları ve diğer yasa teklifleri ilkönce Danışma Meclisinde görüşülür, oradan Millî Güvenlik Konseyine gönderilir. Konsey önerilen yasaları ya aynen geldiği gibi veya değiştirerek kabul edebileceği gibi, reddedebilir de (Madde 25). Öyle ise 1961 Kurucu Meclisinde olduğu gibi, iki kanat arasında bir yetki bölüştürmesi yoktu. Yasama yetkisi bütünüyle Millî Güvenlik Konseyine aitti, hükümet de doğrudan doğruya Konseye karşı sorumluydu.

Danışma Meclisinin Anayasa Komisyonu büyük bir hızla yeni anayasayı hazırlamaya başladı. Bu arada “Anayasa’nın Halk Oyuna Sunulması Hakkında Kanun” kabul edildi. Bu kanuna göre 7 Kasım 1982 günü halk oylaması yapılacaktı. Büyük bir düzen ve sağlıklı bir ortam içinde cereyan eden oylamaya katılma oranı yüzde 91.70 idi. Bu vatandaşların yüzde 91.37’si yeni anayasayı kabul etti. Millet kabul ettiği bu Anayasanın geçici 1. Maddesi ile Millî Güvenlik Konseyi Başkanı (General Kenan Evren) Cumhurbaşkanı atamış oluyordu. Böylece tarihimizde ilk kez Cumhurbaşkanı halk tarafından belirlenmiştir.

1982 Anayasasının Temel Yapısı

1982 Anayasası hazırlanırken, 1961 Anayasasının sistemi ve temel ilkeleri esas alınmıştı. Elbette, yeni bir anayasada, model alınan eski Anayasa aynen benimsenemez, örneğin 1961 metninde yer alan çift meclisin kaldırılması gibi. Ancak -biraz aşağıda yapacağımız değerlendirme dışında- 1982 Anayasasının temel çatısında 1961 metninin biçimsel etkisi göze çarpar. Özellikle şu konuları belirtebiliriz:

- 1982 Anayasası ilke olarak 1961 Anayasasının egemenlik anlayışını benimsemiştir. 1961 Anayasasının 4. Maddesi, 1982 Anayasasının 6. Maddesi olmuştur ve tamamen aynı ifadeleri taşır: “Egemenlik kayıtsız şartsız millettir. Türk milleti egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır”. Bu durumda, yukarıda 1961 Anayasası için söylenenler bu anayasamız için de genellikle geçerlidir. Egemenliğin kullanılması bakımından 1982 Anayasası, yürütme organını daha da güçlendirmiştir. Nitekim 1961 Anayasasına göre yürütme görevi (Madde 6), 1982 Anayasasında yürütme yetkisi (Madde 8) olmuş, böylece yürütmenin organ olarak durumu daha da belirginleşmiştir. Gene yürütmenin başı cumhurbaşkanının TBMM’yi feshetmesi 1961 Anayasasına göre daha gerçekçi bir duruma getirilmiştir. Cumhurbaşkanı hükümetin güvenoyu alamaması veya güvensizlik oyuyla düşürülmesi durumunda, kırkbeş gün içinde kurulduğu halde (gene) güvenoyu alamaması durumunda seçimlerin yenilenmesine karar verebilir (Madde 116). Böylece parlamenter sistemin gereklerine daha uygun değişiklikler getirilmiş olmaktadır. Diğer yandan cumhurbaşkanına doğrudan doğruya bazı yürütme görevlerinin verilmesi (Madde 106), hükümetle cumhurbaşkanı arasında yeni bir yetki bölünmesi doğurmuştur.
- 1961 Anayasasında belirtilen *cumhuriyetin temel nitelikleri*, genelde aynen bırakılmıştır (Madde 2).
- Yasama organı -yukarıda da belirtildiği gibi- tek meclise indirilmiştir. Görevleri açısından önemli bir değişiklik yoktur. Ayrıca TBMM’nin 1961 Anayasasındaki klâsik yetkileri de sürmektedir.
- İlke olarak yargı bağımsızlığı korunmuştur. Ancak bazı önemli değişiklikler göze çarpmaktadır.
- İdari ve mali hükümlere yeni bazı ögeler eklenmişse de, temel muhafaza edilmiştir.
- Öte yandan 1982 Anayasası (artık “Anayasa” denilecektir) 1961 Anayasasından da uzun bir metindir. Yüzyetmişyedi madde ile onaltı geçici maddeden oluşan metinde yer alan hükümler de çoğu kez pek uzun ve ayrıntılı olarak kaleme alınmışlardır.
- Nihayet, daha aşağıda genel olarak üzerinde durulacak bir önemli noktaya kısaca değinmek istiyoruz: Anayasada gerçi çok önemli bir kurum olarak İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine değer verilmiştir ama, bu *değer verme* öylesine sıkı sınırlar ve istisnalar içindedir ki, anayasanın bu konudaki yapısı bizi, bazı temel maddeleri gözönüne alındığında *kısıtlılık kavramına* daha fazla yer verildiği yargısına bile sürüklemektedir. Gerek bu noktadaki aksaklıklar, gerek diğer bölümlerdeki yetersizlikler yanında değişiklik beklentilerinin de etkisi ile anayasamız üzerinde ders kitabı çerçevesini aşan kapsamda bilimsel araştırmalara henüz rağbet yoktur.

Kanunlar (Yasalar) ve Diğer Düzenlemeler

İç hukukta, İnsan Hakları ve Özgürlüklerini konu alan veya bazı yerlerinde bu hususta çeşitli düzenlemeler getiren bir hayli yasa, tüzük ve yönetmelik vardır. Bunların içinde en önemlileri Ceza Hukukuyla ilgili mevzuattır. Konumuzun Anayasa’dan sonra en gerekli malzemesi olan bu yasalar şunlardır: Türk Ceza Kanunu; Ceza Muhakemeleri (Yargılaması) Usulü Kanunu; Cezaların İnfazı Hakkında Kanun; Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ve Terörle Mücadele Kanunu (22.05.2004 tarihli RG’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5170 sayılı TC Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile DGM’lerin kuruluşuna ilişkin Anayasanın 143. maddesi, 30.06.2004 tarih-

li RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5190 Sayılı Kanunun 3. maddesi ile de DGM'lerin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun yürürlükten kaldırılmıştır). Bu temel yasalarla birlikte Olağanüstü Hal ve Sıkıyönetim Yasaları, İnfaz ve Emniyet Teşkilâtı ile ilgili yasalar ve bunlarla ilgili tüzük ve yönetmelikler gerekli kaynaklarımızdandır. Hiç kuşkusuz, sosyal güvenlikle, eğitimle, basınla ilgili kanun ve diğer düzenlemeler İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin vazgeçilmez diğer kaynaklarını oluşturur. Medenî Kanun başta olmak üzere özel hukuk mevzuatı da konumuzla ilgili pek çok malzeme içerir.

Bu kitapla bütün bu sayılan -ve sayılanlardan çok daha fazla olup da sayılamayan- kaynakları değerlendirmek mümkün değildir. Ancak yeri geldikçe temel bazı hükümlere değinilecektir.

Uluslararası Hukuktan Gelen Kaynaklar

Devletlerarasında geçerli kurallara uygun olarak yapıp, gene devletlerarası hukukun geçerli saydığı koşullarla bir andlaşmayı imzalayan Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, eğer, bu andlaşmalar teknik, ekonomik ve ticarî bakımdan bir yılı aşmayacak bir süreye sahipse, devlete malî bir yük getirmiyorsa, “kişi hallerine” ve Türklerin yabancı ülkelerdeki mülkiyet hakkına dokunmuyorsa, onları yayımlayıp uygular ve iki ay içinde TBMM'nin “bilgisine” sunar (Anayasa, Madde 90). Bu tür andlaşmalardaki *kişi halleri* ögesi içine *kişi hakları* da girmeli ve onlara zarar veren hükümler kabul edilmemelidir. Hükümetlerce iç ve dış hukuk kurallarına uygun olarak imzalanmış diğer andlaşmaların geçerliliği, bunları TBMM'nin bir *kanun* biçiminde onaylaması ile mümkündür. Böylece hükümetin imzaladığı uluslararası andlaşmalar bir yasa haline gelince artık, her ilgili için kesin bağlayıcı duruma gelmektedir (Anayasa Madde 90).

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir iç hukuk kuralı durumuna getirerek yasalaştırdığı pek çok uluslararası andlaşma vardır. Bunların içinde önemli bir bölümü İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini ilgilendirir. Özellikle bazı sözleşmeler BM Örgütünün aracılığı ile imza edilmiş ve yasalaşmış olmasına rağmen, uygulamada tanınan esneklikler dolayısı ile bu konudaki düzenlemeleri -önemlerini asla azaltmamakla birlikte- hukuk yaşamı açısından daha çok yol gösterici bir duruma getirmektedir. Buna karşılık Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalayıp yasalaştırdığımız İnsan Haklarıyla ilgili sözleşmelerin (andlaşmaların), **çekince** konulmayan hükümlerinin uygulanması bir zorunluluktur. Anayasada 5170 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konularda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümlerinin esas alınacağı hükme bağlanmıştır (Madde 90/son).

Çekince: Andlaşmanın bir ya da birkaç hükmünün kendisi açısından uygulanmaması veya değiştirilerek uygulanması için devletçe yapılan tek taraflı irade beyanıdır.

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerini 1982 Anayasasına göre sınıflandırabilmek.

Genel Olarak

1961 Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclisin yapısından çok ayrı bir nitelik de gösterse, tarihimizde gene *Kurucu Meclis* adıyla anılan bir kurulca hazırlanan ve halkoylaması sonucu kabul edilen ikinci anayasamızın, biçimsel açıdan ilkinin bazı noktalarda temel almış olsa bile, genel felsefesi açısından oldukça farklı esaslara dayandığı söylenebilir. Bu görüş özellikle ilgilendiğimiz konu açısından geçerlidir.

Bunun en güzel kanıtı da, Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten Başlangıç kısmı Anayasa metnine dahil olduğu için (Madde 176), oradaki ifadelerde yatmaktadır. Gerçekten 1961 Anayasasının Başlangıç bölümünde “İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak” amaçlandığı halde, çok daha uzun ve karışık bir dille kaleme alınmış olan anayasamızın başlangıç bölümünde *İnsan Hakları* ibaresi yoktur. Gerçi amacın “hürriyetçi bir demokrasi ve bunun icaplarıyla (gerekleriyle) belirlenmiş bir hukuk düzeni” kurmak olduğu oldukça açık biçimde söyleniyor ama *hürriyetçi demokrasinin* esaslarını doğrudan doğruya *bu anayasa* koyacaktır. Diğer yandan Başlangıç bölümünde “çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak”, “lâiklik ilkesine sıkı sıkıya sarılmak” gibi hedefler de vardır. Anayasamız “temel hak ve hürriyetleri, sosyal adaleti” de sağlayacaktır, ama, kendi esasları doğrultusunda. Bu esasların açık, kesin bir sayımı Başlangıç bölümünde yoktur. Ancak “Genel Esaslar”ındaki (Birinci Kısım) bazı temel ilkeleri kapsayan birkaç ana maddenin düzgün bir yorumu anayasamızın özgürlükçü bir demokrasiyi hedeflediğini gösterir. Bu konu üzerinde biraz duralım:

Onbir maddeden oluşan “Genel Esaslar”, Türk Devletinin klâsik yapısını belirleyici maddelerin yanında bizim için çok önemli, başka hükümler de içerirler. Türkiye Devleti’nin şekli (Cumhuriyet); devletin bütünlüğü, başkenti, resmi dili, sembolleri (bayrak, millî marş), devlet güçleri olan yasama, yürütme ve yargıyla ilgili temel ilkeler ile Anayasanın bağlayıcılığı ilkesi bu klâsik hükümlerdir. (Madde 1, 3, 4, 6-9, 11). Bunların yanında 2, 5 ve 10. Maddeler, Devletimizin, deyimi yerinde ise, temel yapısının ruhunu, işlevinin amacını belirten hükümler içerirler.

2. Maddede Cumhuriyetin nitelikleri sayılmıştır. Bu nitelikler belli bir anlayış içinde biçimlenmektedir: O anlayış şudur: “toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı”. *Anlayış, anlama biçimi, telâkki, zihniyet demektir. Anlamak ise bir şeyin ne demek olduğunu bilmek, neye işaret ettiğini kavramak doğru ve yerinde bulmak...* gibi anlamları içeriyor. Öyle ise Cumhuriyetin nitelikleri “toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı” içinde belirtiyor. Ne demektir *toplumun huzuru, millî dayanışma*? Çeşitli görüş açılarından tartışabilir. Adalet *anlayışı* ise kanuna veya doğal hukuka bağlı olabilir. Bu kavramları somut bir biçime sokmak zor gözüküyor. İşte *huzur, dayanışma ve adalet (anlayışı) içinde* Cumhuriyetimiz şu niteliklere sahiptir: (i) İnsan haklarına saygılı, (ii) Atatürk milliyetçiliğine bağlı, (iv) Başlangıçta belirtilen ilkelere dayanan, (v) demokratik, (vi) lâik, (vii) sosyal bir (viii) hukuk devleti.

Şimdi, Cumhuriyetin niteliklerinin başına “insan haklarına saygılı” olma özelliği konuluyor. 1961 Anayasasında ise “insan haklarına dayanan” ibaresi vardı. Anayasamız üzerindeki araştırmalarda her iki anlatım arasında fark veya benzerlik ya da denklik olup olmadığı uzun tartışmalara yol açıyor. “Başlangıç” bölümünde *İnsan Hakları* kavramı yer almadığına göre bu tartışmaların sonucu genellikle olumsuzdur. Yani devlet insan haklarına dayanmıyor, onlara sadece saygılı. Saygı, içten veya biçimsel olur. Sevdiğiniz babanıza, ananıza gösterdiğiniz saygı içtendir ve o, değişmez. Buna karşılık hiç sevmediğiniz, ama sahip olduğu makam veya kişilik dolayısı ile birine gösterdiğiniz saygı biçimseldir; zamanı gelince ortadan kalkabilir. Eğer Anayasamızın Başlangıçta belirttiği demokrasi ile haklar ve özgürlüklerin, anayasa koyucunun iradesine göre belireceği yorumu kabul edilirse, insan haklarına saygı biçimseldir. Yani devletin *dayandığı* bir öge değildir. Ama, maddedeki diğer nitelikleri, yani demokrasiyi, lâikliği, sosyal bir hukuk devleti olma gibi ilkeleri gerçek anlamları ile kavrarsanız ve bunları genel, evrensel anlamıyla kabule

yönelirseniz, ayrıca, *niteliği bir şeyin belirleyici özelliği olarak* düşünürseniz, ister içten, ister biçimsel olsun, *insan haklarına saygının Anayasamızın değişmez* (Madde 4) *bir esası olduğu* sonucuna varırsınız. Bu yorumu biraz daha da güçlendiren hüküm “Devletin Temel Amaç ve Görevleri”nden söz eden 5. Maddede bulunabilir. Bu maddede devletin temel amaç ve görevleri arasında, Türk Milletinin bağımsızlığının, ülkenin bölünmezliğinin korunması gibi hususlardan başka... “demokrasiyi korumak, kişilerin refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak sınırlayan... engelleri kaldır(mak), insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak” da açıkça belirtilmiştir. Bu maddede geçen *demokrasi, kişi hak ve hürriyetleri* gibi kavramların gene bu Anayasanın çizdiği çerçeve içinde dikkate alınabileceği yorumuna katılmak söz konusu olsa bile BM ve diğer İnsan Hakları bildirilerinin hepsinde bulunan *insanın maddî ve manevî varlığının geliştirilmesi* görevini, o görevi bize yükleyen uluslararası hukukun zorunluluğu dolayısı ile yerine getirmek biçimiyle de olsa, kabullenmek, Anayasamızın İnsan Haklarından *uzak* durmadığını ve metinde geçen *kişi hürriyetleri* yanında ayrıca *insandan* söz edilmesi, özgürlük anlayışının geniş ve demokratik bir biçimde yorumlama imkânı verdiğini göstermektedir.

1961 Anayasasının benimsediği Cumhuriyetin insan haklarına dayalı olması ilkesi ile 1982 Anayasasının benimsediği Cumhuriyetin insan haklarına saygılı olması ilkesi arasında ne gibi farklılık bulunduğunu tartışınız.

SIRA SİZDE

Bu genel görüşler ve açıklamalar, Anayasanın İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleriyle ilgili hükümlerinin yorumunda esas olmalıdır. İnsan Hakları / Özgürlükleri konusunda Anayasa metnine sıkı sıkıya bağlı kalmak ulusal ve uluslararası sürüşmelere neden olabilir. Zira,

- Anayasamız, tıpkı 1961 Anayasasında olduğu gibi “herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilemez temel hak ve hürriyetlere sahip” olduğunu belirttikten sonra (Madde 12/1) hemen, temel hak ve hürriyetlerin içine kişinin “topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklar”ını da sokmuştur (Aynı Madde 2. Fıkra). Bu, yepyeni bir anlayıştır. Bilindiği gibi *İnsan Haklarının* en başta gelenleri hiçbir karşı hakla donatılmamıştır. Diğer özgürlükler ise birer hak olduğundan kuşkusuz, karşılığında yerine getirilmesi gerekli edimler taşır. Ama, modern kamu özgürlüklerinde serbestlik hakkı karşılığı istenilen edimler, kişiyi mümkün olduğunca güvence altında tutan bir biçimde talep edilmelidir. *Temel Hak ve Özgürlüklerin* içine ödev ve sorumluluk konulamaz. Bu ilke zaten bütün haklar için de büyük ölçüde söz konusudur. Sadece hakların kullanılması karşılığında bazı edimlerde bulunulabilir. Görülüyor ki Anayasanın 12. Maddesi yalnız klâsik kamu özgürlükleriyle değil, hukukun herkesçe bilinen genel hak kuramıyla da pek bağdaşmıyor. Zira *yetki* ile *borç* içiçe eritilmiştir. Bu nedenle, sözü geçen hükmü 1789 Fransız Bildirisine ve 1924 Anayasasına dönerek, *özgürlük başkasına zarar vermeyen her hareketi yapabilmektir* biçiminde anlamak gerekiyor. Özgürlüğün bu tanımı bile eskidiği halde, 12. Maddenin 2. Fıkrası hükmünü hukuka uygun olarak yorumlamak için bu eskiyen görüşe sarılmak, Anayasamızın ne derece karışık yorum yöntemlerine ihtiyacı olduğunu gösteriyor.

- Daha yukarıda söylenildiği gibi, olağanüstü bir durumun koşulları içinde hazırlanan Anayasamızda, tanınan her (insan) hak(kı) ve özgürlük, çok geniş sınırlamalara uyruk tutulmuştur. Bu sınırlamalara normal zamanlarda uyumak Anayasanın temel niteliklerinden olan *hukuk devleti* kavramına da ters düşer. Bundan dolayı demokratik bir düzeni esas aldığını kabul ettiğimiz Anayasa uygulanırken İnsan Haklarıyla ilgili doğal ve uluslararası hukuk kuralları her zaman baş yol gösterici olmalıdır.

İnsan Hakları

İnsanın Bedeni Üzerindeki Hakkı

“Kişi dokunulmazlığı” (Madde 17) ile “kişi hürriyeti” (Madde 19) Anayasanın birbirinden ayırdığı temel insan hakkıdır. Kişi özgürlüğü elbette ki kişi dokunulmazlığını da içerir. Bu sistem tersliğini bir yana bırakırsak diyebiliriz ki Anayasamız insanın bedeni üzerindeki temel hakları kabul etmiştir.

Yaşama Hakkı

Yaşama olgusunun başlangıç noktasını saptarken *sağ olarak doğma koşulu ile anarabmine düşme* anını esas olarak belirtmiştik. Yaşama hakkının daha önce söz konusu edilmesi doğa yasalarına aykırıdır. Döllenme işinden önce kişiler cinsel yaşamlarını diledikleri gibi sürdürürler. Gerçi, nüfusun az olduğu zamanlarda, kimi ülkelerde ve 1965 yılına kadar Türkiye’de fazla çocuk sahibi olmayı özendirici tedbirlerin alındığı bilinir. Gerçi, bu konuda oluşan bir devlet politikası, gebeliği önleyici teknik imkânların kullanılmasını bir ölçüde kısıtlayabilir; ama, gene de bir çift bilinçli olarak döllenmeden kaçınabilir. Bunu önlemek imkânı yoktur. Ayrıca modern özgürlükçü devlette, bu konuda çiftleri özgür bırakmak demokratik yaşamın gereğidir. Kaldı ki, hızla artan nüfus çok önemli ekonomik ve toplumsal sorunlar getirdiğinden, aile planlaması şimdi özendirilmektedir. Nitekim, Anayasamız 41. Maddesinde “aile planlaması”nı devletin görevleri arasında saymıştır. Bu durumda dilenildiği kadar çocuk yapmak da anayasal bir hak olmaktadır. Çocuk sahibi olmak istemeyenlerin döllenmeyi önleyici bedensel yollara başvurusu da gene anayasal bir haktır.

Sorun, *aile planlamasının* döllenmeden sonra da sürdürülüp sürdürülmeyeceği konusunda düğümlenir. Yaşama hakkını döllenmeden itibaren tanırsak, bilinçli, kasdî, tıp gerekleri dışında çocuk düşürmenin yaşama hakkına müdahale olduğu sonucuna varırız. Daha önce de belirtildiği gibi, hukuk sistemlerinin çoğu da bu ilkeyi esas alır. Ancak Türk mevzuatı, çok açık bir tıbbî zorunluluk olunca çocuk aldırmanın (kürtaj) yaşama hakkına müdahale olmadığına dair kurallar koymuştur. Bu özel durum dışında çocuk düşürme ve düşürtme Türk Ceza Kanununun (Madde 468-472) önemli bir cürüm olarak yerini almıştır.

Bir kişinin kendi isteği ile yaşamına son vermesi (intihar) belki hoş görülemez; ama çoğu kez önlenemez de. Ancak intihara teşvik, yardım her zaman suç sayılmıştır (Türk Ceza Kanunu Madde 454). Yaşamından umut kesilmiş hastaların tıbbî bir müdahale ile ızdıraptan kurtarılması, yâni öldürülmesi demek olan **ötenazi**, üzerinde yapılan sonu gelmez tartışmalara rağmen hemen bütün sistemlerde yasaklanmıştır. Türk Hukukunda da ötenazi sorunu yoktur; zira böyle bir konuya işaret edecek hiçbir belirti bulunmamaktadır. Ötenazi, yaşama hakkının tam bir ihlâlidir.

Ötenazi: ızdırap çeken ve tıbbi iyileşme ihtimali bulunmayan hastaların kendi iradeleriyle, tıbbi müdahale ile ölümlerini çabuklaştırmak veya sağlamaktır.

Bütün bu söylediklerimizi şöylece bağlayabiliriz: 17. Madde “herkes yaşama... hakkına sahiptir” derken, 19. Madde “herkes kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir” ifadesine yer veriyor. Kişi güvenliği, insanın en başta yaşama hakkının tanınmasıyla sağlanır.

Bedenin Saldırıya Karşı Dokunulmazlığı

1961 Anayasasında olduğu gibi “kimseye eziyet ve işkence yapılamaz” (Madde 17/3). 1961 Metni (Madde 14/4) “insan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza, konulamaz” derken, Anayasamız işkenceyi yasakladıktan sonra “kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayacak bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz” sözlerine yer vermektedir. İki metin arasında mantıksal bir yorum çok aykırı sonuçlara götürür. Bu mantığa göre insan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza *konulabilir*, ama kimse ona *tâbi tutulamaz*. Elbette ki Anayasa koyucunun iradesi bu merkezde değildir. Kimseye insan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza verilemeyeceğine göre, bu tür cezaların konulmasında yarar yoktur. Bu nokta Anayasanın hukuksal anlatım bakımından da aksayan yanlarını gösteriyor.

“Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz” (Madde 17/2) hükmü de Anayasada yer alıyor. Tıbbî zorunluluk kavramını açıklamak kolaydır. Gene, aynı maddede, kimsenin rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere uyruk tutulamayacağı da açıkça yazıldığından *kanunda yazılı haller* ne demektir?

Burada kastedilen, bir kişinin yaşarken bedeninin bir parçasını tıbbî bir hizmet amacı ile bir başkasına vermesidir (organ nakli). Bu konuda yeterli olmamakla birlikte yasal düzenlemeler yapılmıştır. Organ nakli için, organ verecek kişinin rızası baş koşuldur; Anayasada “kanunda yazılı haller” ibaresinin kapsamına bu izin de alınmış sayılmalıdır.

Kişi öldükten sonra, beden *yaşamayı* biter, ama bir süre ceset kalır. Ceset son zamanlara kadar ekonomik değeri olmadığı için hukuksal işlemlerin konusu sayılmıyor, ancak insan haysiyetinin bir geçmiş simgesi olarak ceza hukuku açısından korunuyordu. Son bilimsel gelişmeler, cesedin belli bir süre tıbbî açıdan değer taşıdığını kanıtlamıştır. Bu durumda kişi, sağlığında, cesedi üzerinde ölüme bağlı tasarrufla bulunabileceği gibi, bu konuda miras hukuku kuralları da işletilebilir. Ceset üzerinden belli organların alınması yolunda devlet de yetkili kılınabilir.

Eşitlik

Tanzimat-İslahat fermanlarından beri gelişerek Türk toplum düzeninin temel taşlarından biri olan eşitlik, Anayasamızın onbir maddelik “Genel Esaslar” bölümüne konulmuş kesin bir ilkedir (Madde 10). 1961 Anayasasında ise bu hüküm haklı olarak “Temel Haklar ve Ödevler” Bölümünün “Genel Hükümler” alt bölümünde yer almıştı (Madde 12). Eşitlik, en önemli ve vazgeçilmez, sınırlanamaz İnsan Haklarından olduğu için, 1961 Metnindeki yeri daha uygundur. Bugünkü Anayasamız ise metin içindeki yeri bir yana, eşitlik ilkesini en iyi biçimiyle ve 1961 Anayasasından daha geniş bir kapsamla ifade etmiştir (Madde 10/3). “Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar”. *Devlet organları* ve *idare makamları* deyimleri içice geçmiş kavramlardır. Yoruma muhtaçtırlar. Ayrıca, ilke olarak özel kuruluşlar *eşitlik kuralına* (belli bir takdir hakkı dışında) uymayacak mıdırlar? Son derece tartışmalı bir konu. Bu son fıkra eklenmese daha yerinde bir davranış olurdu sanırız. Evet, Türkiye’imizde bütün vatandaşlar (yurttaşlar) “dil, din, ırk, renk, cinsiyet, si-

yasî düşünce, felsefî inanç, mezhep ve benzeri sebeplerle hiçbir ayrım gözetmek-sizin kanun önünde eşittir; hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz (ayrı-calık) tanınmaz” (Madde 10/1,3). Anayasada 5170 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle 10. maddenin 1. Fıkrasından sonra gelmek üzere “Kadınlar ve erkek-ler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yüküm-lüdür” fıkrası eklenmiştir.

Eşitlikle ilgili hüküm Türkiye Devleti’nin genel nitelikleri içinde sayılırken (Madde 10), daha önce anlatılan 2. Maddede de insan haklarına saygıdan, sosyal hukuk devletinden ve demokrasiden söz ediliyor. Bunların içine *eşitlik* girmiyor mu? Bu nedenle ayrı bir *nitelik* mi sayıldı? Bu görüşe katılmak imkânsızdır. İyi ni-yetle, eşitliğin de ayrı bir devlet niteliği olduğu belirtilmiş ama “Temel Haklar”dan önceki bahse konulmuştur.

Kişinin Maddî ve Manevî Varlığını Geliştirme Hakkı

Anayasamızın 17. Maddesinde herkesin “... maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip” olduğu belirtilmiştir. 1961 Anayasasından farklı olarak burada herkese maddî ve manevî varlığını *koruma* hakkı da tanınıyor. Herkes maddî ve manevî varlığını nasıl *koruyacaktır?* Kişi bunu kendisine tanınan yasal hakları kullanarak yapar ve bu zaten her demokratik ülkede anayasada yazılı ol-masa bile varlığı kendiliğinden beliren doğal bir imkândır. Koruma ayrıca, devlet-çe de yerine getirilecek bir işlemdir. 1961 Anayasasının 10/2. Maddesinde yazılı olan kişinin *maddî ve manevî varlığının geliştirilmesi* için devletin hazırlayacağı *şartlar* bu konuda bize güzel bir örnek olabilir. Devlet, bunu yerine getirebilmek için kişiyi bağlayan, huzurunu bozabilecek, hukuk devleti ve demokrasi kavramı ile bağdaşmayacak her türlü engeli kaldıracaktır. Bu yolla kişinin maddî ve mane-vî varlığının gelişimine katkıda bulunabilir. Böylece sözünü ettiğimiz *koruma* da sağlanacaktır. Benzeri *engel kaldırma* görevi de Anayasamızın 5. Maddesinde be-lirtilmiştir. Öyle ise maddî ve manevî varlığı koruma ya yasal haklarına dayanarak bireyce veya bu konudaki engelleri kaldırarak devletçe yerine getirilir.

İnsanın maddî-manevî varlığını geliştirmesi, 1961 Anayasası üzerindeki açıkla-malarımız sırasında belirttiğimiz gibi, kamu özgürlüklerine ve onların verdiği hak-lara dayanılarak yerine getirilebilir. Bazı okuyuculara ve pek çok meslekdaşa ters gelebilecek bu görüşe katılmamak elbette ki mümkündür. Ama toplumu oluşturanlar insandır. Topluma can, ruh, yön veren de insandır. Onun özgürlüğü, toplu-mun özgürlüğüdür. Toplum, insana tanınan haklar çerçevesinde gelişir. İşte şimdi biz, anayasamızdaki belli-başlı kamu özgürlüklerini kısaca gözden geçireceğiz. Ondan sonra da bugünün belki de en önemli sorunu olan İnsan Hakları ve Özgür-lükleri üzerindeki sınırlamalardan söz edeceğiz.

Kamu Özgürlükleri

Kişisel Özgürlükler ve Haklar (Madde 17-35)

Kişinin bedensel varlığı ve buna ilişkin hareket özgürlüğü en önemli insan hakkı-dır. İşte bu hakkın konusu olan, bireyin kendi kişiliğini doğrudan doğruya ilgilen-diren özgürlükleri bu kategori içinde topluyoruz. “Kişinin Hakları ve Ödevleri” ad-lı İkinci Bölümde yer alan (Madde 17-35) 17,18 ve 19. Maddeler, kişi dokunulmaz-lığı ve hürriyeti genel kavramı altında I, II ve III. alt düzenlemeleri oluşturmuşlar-dır. Biz bunları toptan, *Bedensel İnsan Hakları* adı altında adlandırmıştık. Bundan sonra gelen sırada Anayasanın düzenine uyulacaktır.

Anayasanın 20-22. Maddelerinde özel hayatın gizliliği ve korunmasına ilişkin hükümler yer alır. Bu kategori temel haklar içinde, herkese kendisi ile ailesinin özel hayatına *saygı gösterilmesini isteme* hakkı tanınmış, özel hayatın ve aile yaşamının gizliliğine dokunulamayacağı belirtilmiştir (Madde 20). Bu hakkın güvence- si niteliğindeki diğer bir temel hak olan *konut dokunulmazlığı* da ilke olarak anayasal *güvence* altındadır (Madde 21). Nihayet herkes, dilediği gibi haberleşebilir, haberleşmenin gizliliği esastır (Madde 22). Anayasanın 23. Maddesinde düzenlenen, diğerleri gibi esas çok kısa, sınırlamaları çok uzun olan *yerleşme ve seyahat hürriyeti*ne ilişkin hüküm, Türk yurttaşına dilediği yere yerleşme ve dilediğince yolculuk özgürlüğü tanımaktadır. Hukuksal açıdan en karmaşık ve çapraşık biçimde 1961 Anayasasında yer alan ve daha da sorunlu olarak 1982 Anayasasına geçen Din ve Vicdan Hürriyeti ise 24. Maddede yer alır. Bu özgürlüğün kısa ifadesi; herkesin dilediği vicdan, din ve kanı özgürlüğüne sahip olmasıdır. Daha ileride anlatılacak sınırlamalara uymak koşulu ile herkes dilediği dinsel inancın gereğini yerine getirme özgürlüğüne de sahiptir. “Düşünce ve Kanaat Hürriyeti”ni düzenleyen 25. Madde hükmü ile herkesin dilediği düşünce ve kanıya (24. Maddenin tekrarı) sahip olma özgürlüğü tanınmakta; kimsenin düşünce ve kanılarını açıklamaya zorlanamayacağı, düşünce ve kanılarından dolayı kınanamayacağı ve suçlanamayacağı açıkça belirtilmektedir. Bu hükmün tamamlayıcısı niteliğindeki 26. Maddede “Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti” herkese düşüncelerini tek veya toplu olarak her türlü yolla (yazı, resim vb.) yayma özgürlüğü tanınmaktadır. 27. Maddede ise, yurttaşın dilediği konularda bilim ve sanat etkinlikleriyle uğraşma, bu konulardaki çalışmalarını öğretme, bu konularda öğrenme, her türlü araştırmayı yapma özgürlüğü düzenlenmiştir. Anayasanın 28-32. Maddelerinde “Basın ve Yayınla İlgili Hükümler” yer alır. Aslında düşünce ve kanaati yayma hürriyetinin bir parçası olan basın özgürlüğünü düzenleyen bu ayrı ve uzun hükümlerde esas ilke, *basının özgürlüğü, sansürün yasaklanması*dır. Ancak bu esas ilke, ardından gelen pek çok hükümle nitelik değiştirebilecek durumlara erişmektedir. “Toplantı Hak ve Hürriyetleri”ne ilişkin 33 ve 34. Maddelerde Türk yurttaşlarına yasalara uygun olarak dernek kurma ve toplantı düzenleme özgürlükleri tanınmış; ancak pek çok istisna ve sınırlamalarla özgürlük alanı daraltılmıştır. Kişisel özgürlükler ve haklar içinde son olarak, 1961 Anayasasındaki yerine göre (Ekonomik ve Sosyal Haklar) daha elverişli bir bölüme konulan mülkiyet hakkı ile mülk edinme özgürlüğü kabul edilmektedir (Madde 35).

Siyasal Özgürlükler/Haklar (Madde 66-71)

Üçüncü bölümü (Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler) daha sonraya bırakıp son kategori hakları kısaca şimdi tanıtacağız.

Türk vatandaşlığını düzenleyen 66. Maddeye ilişkin olarak şu husus belirtilmelidir; uyruklu, insanın kişisel doğal haklarına daha yakın, onunla toplum arasındaki ilişkiyi kuran, bu bakımdan salt siyasal nitelikte açıklanamayacak bir hak olmasına rağmen; 1961, 1982 Anayasalarında vatandaşlık durumu siyasal haklar arasında düzenlenmiştir. Demokrasimizin temel hükümlerinden olan 67. Maddede ise *seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları* düzenlenmiştir. Buna göre; yasal niteliklere sahip ve eşitlik ilkesine uygun olarak her yurttaş seçme ve seçilme

hakkı tanınmaktadır. Yurttaşlara ayrıca, siyasal partiler içinde veya bağımsız olarak siyasal çalışmalara girme, eylemlere katılma özgürlüğü verilmektedir. Seçimlerin tek dereceli, gizli oy, açık ayırım, sayım ve döküm esaslarına göre ve yargı denetimi altında yapılması, 1950 yılından beri gerçekleşmiş bir önemli kuralın Anayasamızca da açıkça benimsendiğini gösteriyor. 68 ve 69. Maddelerde yer alan *siyasî partilerle ilgili hükümler*de Anayasamız siyasî partileri demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak nitelendirmiş ve bu çok önemli siyasal özgürlüğü tanımlayıp, ardından uzun düzenlemeler getirmiştir. Anayasamızın 70 ve 71. Maddeleri eşitlik ilkesinin bir ayrıntı hükmü niteliğindedir ve *kamu hizmetlerine girme hakkını* düzenlemektedir. Buna göre; her Türk, hizmetin gerektirdiği özel koşullar dışında, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.

Sosyal ve Ekonomik Özgürlükler/Haklar (Madde 41-65)

Bu uzun bölümde pek çok konu düzenlenmektedir. Kısa bir sıralaması yapılırsa şunlar söylenebilir:

Ailenin korunmasına ilişkin 41. Maddeye göre; Türk toplumunun temeli ailedir ve devlet ailenin ve özellikle ana ile çocuklarının korunması için gerekli tedbirleri alacaktır. Kimsenin öğretim ve eğitim hakkından yoksun kalamayacağı, ilköğretimin zorunluluğu ve eğitim sisteminin özellikleriyle ilgili bazı düzenlemeler “Eğitim ve Öğretim Hakkı ve Ödevi” kenar başlıklı 42. Maddede yer almaktadır. “Kamu yararı”na ilişkin düzenlemeler içeren 43-47. Maddelerde kamuya ait sayılan kıyılardan yararlanma, toprak mülkiyetinin düzenlenmesi, tarım işleriyle uğraşanlara yardım, kamulaştırma, devletleştirme ve özelleştirme konuları yer almaktadır. 48. Madde yurttaşların diledikleri alanlarda çalışma, sözleşme yapma, özel girişimlerde bulunma özgürlüğü, yani *çalışma ve sözleşme hürriyetini* düzenleyen bir maddedir. 49-52. Maddeler arasında düzenlenen *çalışma ile ilgili hükümler* üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. 49. Madde “çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir” derken, aslında burada yer alması gereken 18. Maddede “Hiç kimse zorla çalıştırılmaz” hükmü yer almaktadır. Çalışmanın bir ödev olduğu 1961 Anayasasının 42. Maddesinde de yer alır. Özgürlükçü bir rejimde çalışmak hakkı ve özgürlüğü vardır; ama bu, aynı zamanda bir ödev midir? Konunun önemini böylece belirttikten sonra, tartışmasını ilgili bahiste (Yurttaşların Görevleri) yapacağız. Çalışma herkesin hakkı olduğuna göre 48. Maddede düzenlenen “çalışma ve sözleşme” özgürlüğü ile ilgili hükmün yeri burası olmalıydı. Bu sistem eleştirisini bir yana bırakırsak, konuyu özetlemeyi şöylece sürdürmeliyiz: Devlet çalışanlara yardım etmekle, onları korumakla, her türlü toplumsal haklarını sağlamakla yükümlüdür. İşverenlere ve çalışanlara sendika kurarak haklarını savunma hakkı verilmiştir. Ancak bu son hüküm, memurlar açısından tartışmalara yol açmaktadır. *Toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt* ise 53 ve 54. Maddelerde düzenlenmiştir. Bu hükümlere göre işçilerle işverenler karşı karşıya gelerek çalışma koşullarını saptayabilirler. Bu konularda anlaşma sağlayabilmek için işçinin çalışmama hakkı demek olan grev yapma özgürlüğü ile işverenin işten çıkarma hakkı demek olan lokavt ilanı özgürlükleri vardır. 54. Madde bu hakları düzenleyecek yasaların esaslarını belirtir. Emeğin karşılığı olan ücretin en alt düzeyde geçinmeyi sağlayacak miktardan düşük olmaması koşulu (asgari ücret), “Ücrette Adalet Sağlanması” kenar başlığı altında düzenle-

nen 55. Maddenin hükmüdür. “Sosyal ve Ekonomik Haklar” bölümünün bunlardan sonra gelen diğer maddeleri gerekliliği tartışılabilir, ama bir anayasada yer almasının pek de zararının bulunmadığı, bir takım tavsiye niteliğinde hükümler kapsar: *sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması* ile *konut hakkı* (Madde 56-57); *gençlik ve spor* ile ilgili iki madde (Madde 58-59); aslında çalışma özgürlüğü -hatta belki de kişi özgürlüğü- ile ilgili bölümlerde yer alması gerekli *sosyal güvenlik hakları* (Madde 60-62); *Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması* (Madde 63) ve nihayet *sanatın ve sanatçının korunması* (Madde 64) hükmü *Sosyal Devlet* sıfatının güzel düzenlenmiş vitrinleri olmaktadır. Ancak, bu vitrinin arkasında gösterilen malları satın almak tesadüfe kalmıştır. Devlet bu ağır toplumsal yükümlülüklerin gereğini (sadece çevre ve sağlığı düşününüz) ancak elinde bulunan imkanlar içinde gerçekleştirebilir. “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” (Madde 65).

Özet

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin ulusal ve uluslararası kaynakları açıklayabilmek.

Günümüzde İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerini düzenleyen pek çok hukuksal kaynak vardır. Yaşamın akışına göre zamanla değişen veya yürürlükten kalkan bu kaynakların iç hukuka ilişkin olanları, başta Anayasa olmak üzere diğer hukuk kuralları ile Devletçe oluşturulur.

Günümüzde İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusundaki temel hukuk ilkeleri iç hukukumuzda Anayasamızın bu konudaki hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Anayasa dışında İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerini konu alan veya bazı yerlerinde bu hususta düzenleme getiren bir hayli yasa, tüzük ve yönetmelik vardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir iç hukuk kuralı durumuna getirerek yasalaştırdığı pek çok uluslararası anlaşma vardır. Bunların içinde önemli bir bölümü İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini ilgilendirmektedir.

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerini 1982 Anayasasına göre sınıflandırabilmek.

1982 Anayasası 2. Maddesi ile Cumhuriyetimizin niteliklerinin başına insan haklarına saygılı olma özelliğini koymuştur. Bunun yanında 5. Madde ile de, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan engelleri kaldırmayı ve insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamayı, devletin temel amaç ve görevleri arasında saymıştır.

1982 Anayasası İnsan Hakları kapsamında yaşama hakkı, bedenine saldırıya karşı dokunulmazlığı, eşitlik, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkını düzenlemiştir. Kamu Özgürlükleri kapsamında ise, kişisel özgürlükler ve haklar, siyasal özgürlükler ve haklar ile sosyal ve ekonomik özgürlükler ve hakları düzenlenmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi insan haklarına ilişkin iç hukuk kaynaklarından biri **değildir**?

- Anayasa
- Kanun
- Uluslararası andlaşma
- Kanun hükmünde kararname
- Yönetmelik

2. 12 Eylül 1980 harekâtından sonra aşağıdakilerden hangisi illeri temsil eden üyelere oluşmuştur?

- Danışma Meclisi
- Kurucu Meclis
- Milli Güvenlik Konseyi
- Milli Birlik Komitesi
- Cumhurbaşkanlığı Konseyi

3. Aşağıdakilerden hangisi bir uluslararası andlaşmanın hükümet tarafından yayımlanıp uygulanmasına engeldir?

- Andlaşmanın ekonomik bakımdan bir yılı aşmaması
- Andlaşmanın ticari bakımdan bir yılı aşmayacak bir süreye ilişkin olması
- Andlaşmanın devlete mali bir yük getirmemesi
- Andlaşmanın kişi hallerine zarar verici hükümler içermesi
- Andlaşmanın Türklerin yabancı ülkelerdeki mülkiyet haklarına dokunması

- 1876 Anayasası
- 1921 Anayasası
- 1924 Anayasası
- 1961 Anayasası
- 1982 Anayasası

Yukarıdaki Anayasalardan hangileri halkoylaması sonucu kabul edilmiştir?

- I ve II
- I ve III
- III ve V
- IV ve V
- I ve V

5. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasının başlangıç bölümünde ifade edilen amaçlarından biri **değildir**?

- Hürriyetçi bir demokrasi kurmak
- Laiklik ilkesine sıkı sıkıya sarılmak
- Çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak
- Sosyal adaleti sağlamak
- İnsan haklarına dayanmak

6. Aşağıdakilerden hangisi insanın bedeni üzerindeki hakları kapsamında **değerlendirilemez**?

- Yaşama hakkı
- Kimseye eziyet ve işkence yapılamaması ilkesi
- İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza konulmaması ilkesi
- Tıbbi zorunluluk hallerinde dahi vücut bütünlüğüne dokunulmaması ilkesi
- Yaşamından umut kesilmiş hastaların tıbbi müdahale ile ızdıraptan kurtarılması

7. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasında kişisel özgürlükler ve haklar kapsamında **düzenlenmemiştir**?

- Kamu hizmetlerine girme hakkı
- Konut dokunulmazlığı
- Yerleşme ve seyahat hürriyeti
- Din ve vicdan hürriyeti
- Düşünce ve kanaat hürriyeti

8. Aşağıdakilerden hangisi düşünce ve kanaat hürriyetinin unsurlarından biri **değildir**?

- Herkes dilediği düşünce ve kanaat sahibi olabilir.
- Kimse düşünce ve kanılarını açıklamaya zorlanamaz.
- Kanunların öngördüğü hallerde herkes düşünce ve kanısını açıklamak zorundadır.
- Kimse düşünce ve kanısından dolayı kınanamaz.
- Kimse düşünce ve kanısından dolayı suçlanamaz.

9. Yurttaşın dilediği konularda bilim ve sanat etkinlikleriyle uğraşması hangi özgürlüğün kapsamını oluşturur?

- Düşünce ve kanaat hürriyeti
- Düşünceyi yayma ve açıklama hürriyeti
- Din ve vicdan hürriyeti
- Yerleşme hürriyeti
- Siyasal faaliyette bulunma hürriyeti

10. Sosyal ve ekonomik haklar devletin hangi niteliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır?

- Sosyal devlet
- Laik devlet
- Hukuk devleti
- Demokratik devlet
- İnsan haklarına saygılı devlet

Yaşamın İçinden

“

Özgür Gündem/Türkiye davasında günlük bir gazeteye ve gazete personeline yönelik iki yıl içerisinde çok sayıda yasadışı şiddet olayı gerçekleşmiş olmasına rağmen bu olayları araştırma konusunda kamu makamlarınca herhangi bir işlem yapılmamıştır. Saldırı ve tacizlerin kamu görevlilerinin doğrudan veya dolaylı yönlendirmesi ile gerçekleştiği iddia edilmiştir. Gazetenin ofisinde güvenlik kuvvetlerince yapılan aramada binada bulunan kişilerin hepsi gözaltına alınmış, bütün doküman ve arşivlere el konulmuştur. Arama süresince gazete iki gün yayınlanmamıştır. Gazetenin editörleri terör örgütüne üye olmak, yardım ve yataklık etmek suçunu işledikleri gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılmışlardır. Gazete hakkında toplatma ve kapatma kararları verilmiştir.

Olayı değerlendiren Mahkeme, ifade özgürlüğünün önemli fonksiyonlarından birisinin demokrasinin gerektiği gibi çalışmasının bir ön şartı oluşturması olduğunu; bu özgürlüğün gerçek anlamda kullanılabilmesi için sadece devletin ifade özgürlüğün kullanılmasına müdahale etmemesinin yeterli olmadığı; devletin, pozitif önlemler alması gerekebileceği; söz konusu gazeteye ve personeline ciddi saldırılar gerçekleştirildiği ve bu saldırıların gazetenin yayını ve dağıtımını etkilediğinin devletçe bilinmesine rağmen, gazete yönetiminin ve personelinin istek ve dilekçelerinin hiçbirisine cevap verilmediği; saldırıların ciddiyeti ve yaygınlığının yanı sıra saldırıların sistematik olarak yapıldığı ve yetkililerin bilgisi ve desteği dahilinde gerçekleştiği iddiaları dikkate alındığında, savcılarca gerçekleştirildiği söylenen araştırma ve soruşturmaların yeterli ve etkili tedbirler olarak kabul edilemeyeceği; gazetenin arşivlerine, dokümanlarına ve kütüphanesine el koymayı haklı kılan bir sebebin olmadığı; aşçı, temizlikçi ve kaloriferci dahil, gazetenin binasında bulunan herkesin toplu olarak gözaltına alınmasını haklı kılan bir sebebin hükümetçe gösterilemediği; arama sırasında binada, gazete ile ilgisi olmayan kırk kişinin bulunmasının herkesin yakalanmasını haklı kılamayacağı; bir terör örgütü üyesinin görüşlerinin yayınlanmış olması veya devletin resmi politikasını ifade eden fikirlerin kötülenmesinin tek başına bir gazetenin ifade özgürlüğünü sınırlamak için yeterli olmadığı tespitini yaparak ifade özgürlüğünün ihlâl edildiği hükmünü vermiştir.

Kaynak: AİHM Özgür Gündem / Türkiye Kararı, 16 Mart 2000, *Reports of Judgements and Decisions, 2000, Bıçak, Vahit. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Terörizm". Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Haziran-Aralık 1999. C.III. S.1-2. s.243.*

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Ayrıntılı bilgi için "İç Hukuk Kaynakları" konusuna bakınız.
2. a Ayrıntılı bilgi için "1982 Anayasasına Gidiş" konusuna bakınız.
3. d Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Hukuktan Gelen Kaynaklar" konusuna bakınız.
4. d Ayrıntılı bilgi için "Türkiye'de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri" konusuna bakınız.
5. e Ayrıntılı bilgi için "Türkiye'de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri" konusuna bakınız.
6. d Ayrıntılı bilgi için "Bedenin Saldırıya Karşı Dokunulmazlığı" konusuna bakınız.
7. a Ayrıntılı bilgi için "Kişisel Özgürlükler ve Haklar" konusuna bakınız.
8. c Ayrıntılı bilgi için "Kişisel Özgürlükler ve Haklar" konusuna bakınız.
9. b Ayrıntılı bilgi için "Kişisel Özgürlükler ve Haklar" konusuna bakınız.
10. a Ayrıntılı bilgi için "Sosyal ve Ekonomik Özgürlükler/Haklar" konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Dönmezer, Sulhi. (1981). **Ceza Hukuku-Özel Kısım**. İstanbul: İstanbul Üniv. Yayınları.
- Erem, Faruk ve Toroslu, Nevzat. (1978). **Türk Ceza Hukuku (Özel Hükümler)**. Ankara: Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yayınları.
- İçel, Kayıhan ve Yenisey, Feridun. (1989). **Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Kanunları**. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Polatcan, İsmet. (1988). **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası-Gerekçeler/ Anayasa Mahkemesi Kararları/Bilimsel Görüşler**. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Yüce, Turhan Tufan. (1968). **Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuk Devleti Esasları**. Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları.
- Yüzbaşıoğlu, Nemci. (2001). **Türk Anayasa Hukuku**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

”

9

-

Rıza ile Arama

AB uyum yasaları kapsamında, Mayıs 2003'te çıkarılan Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği polis tarafından şüpheli durumlarda kişilerin üstü, eşyası, aracı, özel kâğıtları, konut ve işyerinin aranmasında uyulacak esas ve usulleri düzenlemektedir. İzmir Barosunca Yönetmeliğin özel hayatın gizliliği, konut ve işyeri dokunulmazlığı'nı ihlal ettiği gerekçesiyle dava açılmış ve dava Danıştay 10. Dairesince karara bağlanmıştır.

Danıştay Savcısı Zümrüt Öden, mütalaasında, 'konut dokunulmazlığı ve özel hayatın gizliliği' ilkelerinin Anayasa'yla korunduğuna dikkat çekerek, şu görüşleri savundu: "Anayasa'ya göre kimsenin üstünün, özel eşyalarının, konutunun aranmaması temel kuraldır. Anayasa'nın 12. maddesine göre, herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklerden olan özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı hakkı, ancak hâkim kararı ya da gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri ile sınırlandırılabilir. Bunun dışında, bu hakların 'kişinin rızası' ile bile olsa sınırlanması, Anayasa'da öngörülmemiştir. Ayrıca 'rıza ile arama' maddesi, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nda yapılan değişikliklerin uygulanması amacıyla düzenlenen bu yönetmeliği de işlevsiz kılacak, amacını saptıracaktır."

Davayı 11 Kasım 2003'te karara bağlayarak İzmir Barosu'na tebliğ eden Danıştay 10. Dairesi de, savcının görüşleri doğrultusunda söz konusu iki maddeyi Anayasa'ya aykırı bularak iptal etti. Kararda şöyle denildi: "Anayasa'nın sıkı bir şekilde korunmakla yetinmeyip, sınırlama ölçütlerini de sıkı kurallara bağladığı temel haklardan olan 'özel hayatın gizliliği' ve 'konut dokunulmazlığı' hakkında tümüyle vazgeçilmesi anlamına gelen 'rıza ile arama' müessesesinin, bu hakların ihlalini kolaylaştıracağı ve Anayasa ile getirilen korumayı işlevsiz hale getireceği açıktır."

İptal edilen maddeler:

Madde 9: Rıza ile arama, hâkim kararı veya kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmaksızın, kişinin rızasına dayanılarak yapılan aramadır.

Rızasını almak için kolluk memuru, ilgili kişiye, bağlı bulunduğu birimi bildirir ve kimliğini gösterir; yapılan aramanın konusunu ve aramanın yapılmasına temel oluşturan sebebi açıklar; aramayı kabul etmeme hakkı olduğunu hatırlatır; kişinin rızası alındıktan sonra imzası alınır ve arama işlemine başlanır.

Kişinin aramaya rızası bulunmadığını bildirdiği hallerde kolluk gücü, takdirine göre aranacak yerin etrafında gerekli tedbirleri alır ve arama kararı olmak üzere gerekli başvuruyu yapar.

Arama işlemi tutanağa bağlıdır.

Madde 20/2: 9. madde gereğince rıza ile yapılacak aramada, memur önce aramanın amacını bildirir, izin verme yetkisine sahip kişiye rıza göstermeye mecbur olmadığını söyler ve izin verme yetkisine sahip olan kişinin rızasını saptar. Ayrıca bu kişiyi, el konulan eşyanın delil olarak kullanılabileceği hususunda bilgilendirir. Aramanın ne sıfatla yapıldığı, arama yapılan kişiye bildirilir.

Kaynak: www.barobirlik.org.tr

Anahtar Kavramlar

- Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması
- Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılması
- Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması
- Kişinin Öz Hakları
- Siyasal Hak/Özgürlük
- Ekonomik ve Sosyal Hak/Özgürlük

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- ÖZEL SINIRLAMALAR

GENEL OLARAK

1982 Anayasası ile insan hakları ve kamu özgürlüklerinin sınırlandırılması, kötüye kullanılması ve durdurulması konusunda getirilen düzenlemeleri genel olarak açıklayabilmek.

Yukarıdan beri anlatılanlara bakılırsa, Anayasamızda İnsan Haklarının ve Özgürlüklerinin belli başlılarının tanındığı anlaşılmaktadır. Ama, inceleme biraz derinleştirilince görülecektir ki, bu *temel* hak ve özgürlükler, asıl nitelikleriyle bağdaşmayacak kadar ayrıntılı, en uygun ve hafif deyimıyla ters sınırlamalara tâbi tutulmuşlardır. Anayasamız özgürlüğün sınırına, özgürlüğün kendisinden daha fazla özen göstermiştir.

12-74. Maddeleri kapsayan İkinci Kısım: “Temel Haklar ve Ödevler” başlığı altında dört bölüme ayrılmıştır. Bu dört bölümün ilki (Birinci Bölüm) “Genel Hükümler” adını taşır. Hukukçu bir düzenlemenin başında *genel hükümler* başlığını görünce o bahiste yer alan hükümlerin konulmasına esas olan ana düşünceleri, o hükümlerin ortak yanlarını, hepsine temel olabilecek baş ilkeleri anlar. Genel hükümler, bir hukuksal düzenlemenin girişi, hatta bir çeşit özetidir. Şimdi İkinci Kısımın Birinci Bölümünde “Genel Hükümler” başlığı altında şu maddeleri görüyoruz: I. Temel Hakların ve Hürriyetlerin Niteliği (Madde 12); II. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması (Madde 13); III. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılması (Madde 14); IV. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması (Madde 15); V. Yabancıların Durumu (Madde 16).

Bu maddeler arasında yalnız ilki (12. Madde), sadece birinci fıkrasında tam bir İnsan Hakları / Kamu Özgürlükleri tanımı verir: “Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir”. Maddenin ikinci fıkrasında ise, daha önce değindiğimiz, her temel hakkın bir ödevi *içerdiği* konusundaki hüküm gelir. Oldukça uzun yazılan 13, 14 ve hele 15. Maddeler özgürlüklerin nasıl kullanılacağını değil, nasıl kullanılmayacağını saptar. 16. Madde ise yabancılar hakkındadır. Klâsik bir kısa hüküm olup, yabancıların temel hak ve hürriyetlerinin milletlerarası hukuka uygun bir biçimde sınırlandırılacağından söz eder.

13, 14 ve 15. Maddelerin içerdiği hükümler geneldir. Yani Anayasada yer alan bütün hak, özgürlük, serbestlik gibi kavramlar için geçerlidir. Bundan başka her hak / özgürlük için de ayrı sınırlama sebepleri vardır. Bu açıklamalar, bize, hukuk biliminin temel ilkeleri bakımından “Genel Hükümler”le belirtilen hususlardaki ilk parçalarının esas, ardından gelenlerin istisna olduğunu gösteriyor. Şimdi, 12. Maddeye daha önce değindiğimiz, 16. Maddeyi de açıkladığımız için, Genel Hükümlerin diğer üç temel maddesinin içeriklerini görebiliriz.

Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması (Madde 13)

1982 Anayasasının 13. Maddesinin 4709 sayılı yasa ile değiştirilmeden önceki metninde “Temel Hak ve Hürriyetler”in (Yani İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin); devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın, genel sağlığın *korunması* amacı ile, ayrıca Anayasada öngörülen özel sebeplerle... sınırlandırılabilceği hüküm altına alınmıştı. 3.10.2001 tarihli 4709 sayılı yasa ile -daha önce üç fıkradan oluşan- madde tek fıkraya indirilmiş ve genel sınırlama sebepleri maddeden çıkarılmıştır. Değişiklik gerekçesi 13. Maddeyi “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki ilkeler doğrultusunda” yeniden düzen-

lemek olarak belirtilmiştir. Madde 13/1 artık şöyledir: “Temel hak ve hürriyetler özerlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir”. Buna göre Anayasamızda artık genel sınırlama sebepleri kalmamıştır ve sınırlama ancak ilgili temel hak ve özgürlüğün düzenlendiği madde çerçevesinde -tabii birazdan incelenecek sınırlamanın sınırlarına uyulması kaydıyla- yapılabilecektir.

Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılması (Madde 14)

1961 Anayasasının 11. Maddesine ancak 1971 değişikliği ile giren ve aslında yurttaş için özgürlüklerin kullanılmasında, kendi yararı için de bir uyarı gibi görülebilecek olan, hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması kavramı, 1982 Anayasasında ayrı ve uzunca yazılmış bir madde konusu durumuna getirilmiştir.

3 Ekim 2001 tarihli 4709 sayılı yasa ile yapılan Anayasa değişiklikleri kapsamında 14. Madde de değişikliğe uğramıştır, maddenin yeni metnine göre: “Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi,

- Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve
- İnsan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.”

Bu hüküm maddenin önceki şekline göre yasak alanı daha sınırlı bir biçimde düzenlemektedir. Ancak belirtmek gerekir ki maddenin ilk fıkrası bireyi değil, aksine bireye karşı devleti ve *demokratik ve lâik Cumhuriyeti* koruma işlevini sürdürmektedir.

Ayrıca şu husus da önemlidir; anılan fıkra da önceki metinden farklı olarak yasaklanan yukarıda belirtilen amaçlarla *faaliyetlerde* bulunulmasıdır. Bu da özgürlükler açısından olumlu bir gelişmedir.

14. maddenin 2. Fıkrası da (Eski metinde 3. Fıkra) değiştirilerek şu şekilde düzenlenmiştir: “Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.”

Maddenin önceki metinde yer alan 2. Fıkrası da değişiklikten sonra 3. Fıkra da düzenlenmiş ve şu şekli almıştır: “Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında, uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.” Önceki metinde ise “Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik ve tahrik edenler hakkında ...” ibaresi yer almaktaydı. Bu bağlamda yeni metinde *teşvik ve tahrik* çıkarılması olumludur.

DİKKAT

Anayasamızın 14. Maddesinin 3 Ekim 2001 tarihli değişiklikten önceki metni şu şekildedir: “Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamaz.

Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

Anayasanın hiçbir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz”.

SIRA SİZDE

1982 Anayasasının 14. Maddesinin 3 Ekim 2001 tarihli değişiklikten önceki metni ile yeni metnini karşılaştırınız ve gerçekleştirilen değişiklikleri değerlendiriniz.

Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması (Madde 15)

İnsan Hak ve Özgürlüklerinin kullanılmasının durdurulması, Türk demokrasi yaşamında pek benimsenmiş, neredeyse gelenekselleşmiş bir hukuksal uygulama olmuştur. Eski anayasalarımızı bir yana bıraksak bile, en demokratik anayasamız sayılan 1961 Anayasası *Sıkıyönetim* ve *Savaş Halinden* söz eden 124. Maddesinde 1971 değişikliğinden dahi önce, bu iki halde temel hak ve özgürlüklerinin sınırlandırabileceğini ve hatta kullanılmalarının durdurulabileceğini kabul etmiş, bunun düzenlenmesini de kanuna bırakmıştır. Bu kanunun içeriği üzerinde, 1961 Anayasasının ilgili hükmü hiç bir açıklama getirmemiştir. Bu durumda, ünlü 11. Madde hükmünün, yani “Kanun(la yapılacak sınırlama) temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz” hükmünün dikkate alınması gerekirdi. Ancak Anayasa Mahkemesi, 13 Mayıs 1971 tarihli ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda yer alan sınırlama ve durdurma sebeplerinin 11. Maddede öngörülen amaçların dışında olduğu kanısına vararak, yukarıda belirtilen geleneğimizin hiç olmazsa sıkıyönetim rejimi içinde sürmesini sağlamıştır. Mevcut Anayasamız da bu gelenekten sıyrılamamış ve *savaş, seferberlik, sıkıyönetim* ve *olağanüstü* durumlarda özgürlüklerin *kullanılmasının* kısmen veya tamamen durdurulabileceğini, veya bunlar (özgürlükler) için *Anayasa’da öngörülen güvencelere aykırı* tedbirlerin alınabileceğini belirtmiştir.

İnsan Haklarının ve Özgürlüklerinin kullanılmasının durdurulmasını -son derece istisnai durumlar dışında-demokratik bir devlette hoş görmek olası değildir. Anayasamız ise, geleneğe ve kendi felsefesine 15. Maddede bağlı kalmıştır. Ama, bu konuda, 1961 Anayasasının başıboşluğuna düşmemiş, özgürlüklerin durdurulmasında yararlı roller oynayabilecek güvence mekanizmaları da öngörmüştür. Bu konuya ileride değinilecektir.

2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin olarak kolluk kuvvetlerini ilgilendiren yetkileri bir kez okuyunuz.

SIRA SİZDE

ÖZEL SINIRLAMALAR

1982 Anayasası ile kişinin öz baklarının, siyasal hak/özgürlükleri ile sosyal ve ekonomik hak/özgürlüklerinin sınırlandırılması konusunda getirilen düzenlemeleri açıklayabilmek.

Yukarıda da belirtildiği üzere, 4709 sayılı yasa ile Anayasamızın 13. Maddesi değiştirildikten sonra artık temel hak ve özgürlükler *yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak* sınırlandırılabilir. Bu şekilde genel sınırlama sebepleri kaldırıldıktan sonra artık sınırlamaların sebepleri ilgili hak ve özgürlüğün düzenlendiği madde incelenerek anlaşılacaktır. Değişiklikten önce de yukarıda belirtilen bütün hak ve özgürlükler için geçerli olabilecek genel sınırlama sebeplerinden başka, her hak/özgürlüğün kendi niteliğine uygun ayrı sınırlama sebepleri de öngörülmüştü. Ancak genel sınırlama sebeplerinin kaldırılması ile bir takım hak ve özgürlükler sınırlama dışı kalıyordu. Buna yönelik olarak yine aynı yasa ile, temel hak ve özgürlükleri düzenleyen Anayasa maddelerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Aşağıda yeni düzenleme şekillerini esas alarak Anayasamızda yer alan hak/özgürlüklerin özel sınırlama sebeplerine değineceğiz.

Kişinin Öz Haklarına (Kişi Hürriyetine) Getirilebilecek Sınırlamalar

Meşru Savunma: Gerek kendisinin, gerek başkasının nefesine veya ırzına yönelik haksız bir saldırıyı derhal ortadan kaldırmak zorunluluğuyla işlenen fiillerdir.

Yakalama: Suç işlediğinden şüphelenen kişinin tutuklanmasını ve böylece ceza muhakemesinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla, henüz bir tutuklama kararı olmadan kişi hürriyetinden mahrum edilmesidir.

Tutuklama: Henüz kesin bir kararla mahkum olmadan, yargıç kararına dayanılarak sanığın kişi özgürlüğünden mahrum edilmesidir.

Tutuklu: Yargıç tarafından hakkında tutuklama kararı verilen kişidir.

Hükümlü: Hakkında verilen hürriyeti bağlayıcı ceza kesinleşmiş olan kişidir.

Anayasamızın 17. Maddesinde düzenlenen kişi dokunulmazlığının, insanın maddi ve manevi varlığının sınırlanabileceği durumlar (bir başka ifadeyle; yaşama hakkının sınırları) şöyledir;

- Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi ile (Bu ifade 5170 Sayılı Kanunla Anayasa metninden çıkarılmıştır).
- **Meşru savunma** (Yasal savunma hali) sonucu oluşan ölümler kişinin yaşama hakkına tecavüz değildir. Ayrıca, kanunun silah kullanılmasına izin verdiği durumlarda, aşağıdaki olaylar sonucu meydana gelebilecek ölümler de kişinin yaşama hakkını sona erdirmeye sayılmaz:
- **Yakalama** ve **tutuklanma** kararlarının yerine getirilmesi,
- Bir **tutuklu** veya **hükümlünün** kaçmasının önlenmesi,
- Bir ayaklanma veya isyanın bastırılması,
- Sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması.

İnsanın en temel hakkının bu kesin sona erdiriliş sebepleri son derece ciddi olarak takdir edilmelidir, özellikle silah kullanma yetkisini düzenleyen yasaların hükümleri en doğru ve açık bir biçimde uygulanmalıdır. Silah kullanmanın en kaçınılmaz ve kesin sınırının tehlikeli kişiyi *yaşarken*, tehlikesiz duruma sokma olduğunun bir insanlık görevi sayılması bilinci bütün yetkililere aşılmalıdır.

Kişinin yaşama hakkı dışındaki temel, öz haklarına ilişkin sınırlamalar ise Anayasamızın “Zorla Çalıştırma Yasağı” kenar başlıklı 18. ve “Kişi Hürriyet ve Güvenliği” kenar başlıklı 19. Maddelerinde düzenlenmiştir.

Anayasamızın en uzun hükümlerinden birini içeren 19. Maddesinin temel ilkesi kısacık bir cümleden ibarettir: “Herkes kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir”. Geriye kalan ve normal bir kitabın tam bir sayfasını kapsayacak olan bölümü bu *hürriyet ve güvenliğin* sınırlamaları ve istisnaları ile doludur. Bu cümleler, öylesine istif edilmiştir ki, içlerinde Medeni Kanunla ilgili hükümlere değinen kurallar bile vardır. Yani, maddedeki hükümlerin bir bölümü, zaten daha önce düzenlenmiş bazı yasa hükümlerini de içerir. Ama özellikle *Kişi Hakları* gibi çok duyarlı bir konuda Anayasa koyucular kazuistik yöntemi kullanmayı bu maddede doruğuna çıkarmışlardır. Kitabımızın hacmini genişletmemek için bu uzun maddeyi başlıklar halinde özetlemek gerekir:

- Mahkemelerce verilmiş özgürlüğü kısıtlayıcı cezaların ve güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi,
- Bir mahkeme kararının veya kanunda öngörülen bir yükümlülüğün gereği olarak ilgilinin yakalanması veya tutuklanması,
- Bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili merci önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi,
- Toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için, kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi,
- Usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen veya giren, ya da hakkında sınır dışı etme yahut geri verme kararı verilen bir kişinin yakalanması veya tutuklanması, durumları dışında *kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz*. Burada kastedilen hürriyet kişinin fiziksel, bedensel serbestliğidir. Görüldüğü gibi, bu sayılan hususların hepsi ilgili yasalarda zaten mevcut olup, anayasal temel haklara doğrudan doğruya ilişkin sayılmaz. Kişinin serbestliği ya-

ni kişisel hareket özgürlüğü asıl şu aşağıdaki hususlar söz konusu olduğu zaman kısıtlanabilir (Madde 19/4):

- Tutuklama (Burada gereksiz bir biçimde eski Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 104. Maddesi, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun 100. Maddesi özetlenmiştir). Tutuklama ancak şu hallerde mümkündür. Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmalarını, delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek amacıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunda gösterilen diğer hallerde hâkim kararı ile,
- Hâkim kararı olmadan *yakalama* ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir.

19. Madde daha sonra, yakalanan veya tutuklanan kişilere yapılacak işlemleri göstermektedir. Bunlar da elbette sınırlama içindedir. Ancak belirli ölçüler içinde, sanık için bir güvence oluşturmaları dolayısı ile “Özgürlüklerin Güvenceleri” bahsinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Yakalama ve tutuklamaya ilişkin Anayasal düzenlemeler ile Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliğindeki düzenlemeleri karşılaştırınız.

SIRA SİZDE

Şimdi bir başka konuya kısaca eğilelim: Hiç kimsenin zorla çalıştırılmayacağını belirten ve angaryayı yasaklayan 18. Madde, bu temel hakkın da *istisnalarını* göstermiştir:

- Hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalışmalar,
- Olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler,
- Ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları zorla çalıştırma sayılamaz.

Burada sayılan ilk istisna anlaşılabilir niteliktedir. İkinci ve özellikle üçüncü *zorla çalıştırma sayılmama* durumları, eğer *vatan hizmeti* niteliğinde ise, sistem açısından yerine oturmamıştır. 72. Madde ile düzenlemeli idi, ki bu maddede zaten yeterli yükümlülükler veya ödevler vardır. Amaç eğer vatan hizmeti değil de devlet isteği ile çalışma ise, o zaman *vatan hizmeti* ibaresi yersizdir. Devlet isteği ise, *zorla çalıştırma* içine girdiğinden söz edilemez. Görüldüğü gibi, şu kısa madde önemli özgürlük sorunları yaratabilir.

Diğer Kişisel Özgürlüklerin ve Hakların Sınırlandırılması (Madde 20-35)

Özel hayatın gizliliği ve korunmasıyla ilgili sınırlamalar, Anayasa Madde 20-22’de yer alır. Özel hayatın gizliliğine “adli soruşturma ve kovuşturmanın” gerektirdiği durumlarda müdahale edilebileceği hükmü (Anayasa Madde 20/1, 3. Cümle) 4709 sayılı yasa ile kaldırılmıştır. Aynı yasa ile değişikliğe uğrayan 20-22. Maddelere göre; “Milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça” özel hayatın, ailenin, haberleşmenin gizliliğine ve konutun dokunulmazlığına müdahale edilemez. Anayasamız, bu yargıç kararı yanında bir de *gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınmış merciye* özgürlüğe müdahale hakkı vermiştir. Gerçi belirtmek gerekir ki; 4709 sayılı yasa ile kanunla yetkili kı-

lınmış merciin mutlaka *yazılı* emrinin bulunması gerektiği şeklinde bir düzenleme yapılmışsa da konu duyarlılığını halen korumaktadır. Bu konu üzerinde daha sonra tekrar duracağız.

Yerleşme ve seyahat hürriyetinin sınırlarının belirtildiği 23. Maddeye göre; yerleşme özgürlüğü suç işlenmesini önlemek, toplumsal, ekonomik ve sağlığa ilişkin sebeplerle; seyahat özgürlüğü de suç işlenmesini önleme gerekçesiyle kanunla sınırlanabilir. Yurt dışına çıkma özgürlüğü ise vatandaşlık ödevi, ceza soruşturması ve kovuşturması nedeniyle (kanunla) sınırlanabilir. *Sağlık* gibi ciddi bir nedenin de bu cümleye eklenmesi yerinde olurdu.

“Din ve Vicdan Hürriyeti” kenar başlıklı 24. Maddeye göre; bu özgürlük 14. Maddede yazılı sebeplerle özellikle de *lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde* kullanılmasını engellemek için sınırlandırılabilir. Kimse devletin temellerini kısmen de olsa din kurallarına dayama çalışmalarında bulunamaz. Din duyguları sömürülemez.

- Din eğitimi, devlet gözetimi ve denetimi altında yapılır. İlk ve orta öğretim kurumlarında din kültürü ve ahlâk eğitim ve öğretimi zorunludur. Diğer öğretim kademelerinde ise isteğe bağlıdır.
- Devletin en temel ilkesi olan lâikliği çeşitli yönlerinden zedeleyen *zorunlu din dersi* konusu, Anayasanın en tartışmalı hükümlerindendir. Bu hüküm ne Anayasanın kendi özgürlük anlayışı ve ne kendi kurduğu devlet düzeni ile ne de insan haklarıyla ilgili olup da imzalayıp onayladığımız bildiriler ile bağdaşmaktadır. Ayrıca 24. Maddenin özüyle de ters düşmektedir.

Düşünce ve kanaat hürriyeti ile ilgili 25. Maddeye özel bir sınırlama sebebi konulmamıştır.

Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti ile ilgili sınırlamalar Anayasanın 26. Maddesinde yer almaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanılması Anayasanın 4709 sayılı yasa ile değişik 26/2. Maddesi uyarınca şu amaçlarla sınırlanabilir: milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi. Düşüncelerin açıklaması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış herhangi bir dilin kullanılamayacağına ilişkin olan 3. fıkra 2001 değişiklikleri kapsamında madde metninden çıkarılmıştır. Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenlemelerle ilgili kayıtlar, yayını önlenmedikçe özgürlük sınırlaması sayılmaz (Madde 26/3). Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise radyo, televizyon ve benzeri yollarla yapılacak yayınların 1993 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile serbest bırakılmış olmasıdır. Bu serbestiliğin sınırını çizicek olan kanun ise 13 Nisan 1994 tarihinde kabul edilmiştir.

27. Madde ile *bilim ve sanat hürriyetinin* Anayasanın 1, 2 ve 3. Maddeleri hükümlerini değiştirme amacıyla kullanılamayacağı belirlenmiştir (Devletin şekli, nitelikleri, bütünlüğü, resmi dili, sembolleri ve başkentiyle ilgili hükümleri). Gene, yabancı (ülkelerdeki) yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımı kanun konusu olabilir. Dikkatli bir bakış *girme* kelimesi içinde *yurt içine sokulmama* yetkisinin bulunmadığını saptayabilir. Sınırlamanın böyle anlaşılması gerektir. Basın ve yayınla ilgili hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmaları Anayasanın 28-32. Maddelerinde düzenlenmiştir.

Basın özgürlüğünün esasını kuran 28. Madde, gerekli serbestlik kurallarını belirttikten sonra şu sınırlamaları koyuyor:

- Devletin iç ve dış güvenliğini tehdit eden, ayaklanma veya isyana kışkırtan, bölücülük yapanların yazdıkları yazıları, edindikleri haberleri basmak üzere başkasına verenler ve basanlar hep birlikte sorumludurlar. Bu tür suç niteliğinde basılan malzemenin ya dağıtımı durdurulabilir veya toplatılabilir. İki işlem de ilke olarak *yargıç, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde* ise kanunun yetkili kıldığı merci tarafından verilen kararla yapılır. Yetkili *merci* verdiği kararı en kısa sürede (24 saat) yargıca bildirir. Süreli yayınlar için de aynı işlem yapılır.
- Süreli yayınlar çıkarmak (gazete, dergi) serbesttir. Ancak özel bir kanun hükümlerine uyuktur, bu düzenleme bazı özellikler taşır.

Anayasamızın 33 ve 34. Maddelerinde *toplantı hak ve hürriyetlerine* ilişkin düzenlemeler yer alır. Anayasamız, dernekleri siyasal partiler ile sendikalardan ayırmış ve onların uğraştıkları alanlara girmelerini yasaklamıştır. Dernek kurma özgürlüğü ancak; milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın, genel ahlâkın, başkalarının özgürlüklerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir. Kanunun öngördüğü hallerde dernekler yargıç kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonabilir. Gecikmesinde sakınca olan belli durumlarda kanunun yetkili kıldığı merci hakim kararına kadar dernek faaliyetlerini durdurabilir. 34. Maddeye göre; toplantı ve gösteri yürüyüşleri serbesttir; ama silahsız ve saldırsız cereyan etmelidir. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri yukarıda dernek kurma özgürlüğüne ilişkin olarak belirttiğimiz sebeplerle sınırlanabilir.

“Mülkiyet hakkı” kenar başlıklı 35. Maddeye göre;

Herkesin sahip olduğu mülk edinme özgürlüğü kamu yararı dolayısı ile kanunla sınırlanabilir. Bu özgürlüğün kullanılması toplum yararına aykırı olamaz. Özellikle taşınmaz mallar için söz konusu edilebilecek bu sınırlamaları *imar, eski eserler ve kültür varlıkları, toprakla* ilgili mevzuat önemli kurallar koyarak yerine getirmektedir.

Basın özgürlüğünün sınırlanabileceği halleri Anayasanın ilgili hükümlerini göz önünde bulundurarak değerlendiriniz.

SIRA SİZDE

Siyasal Haklar/Özgürlüklerin Sınırlandırılması (Madde 66-71)

66. Maddeye göre; vatandaşlık hakkını kazanan veya Türk vatandaşı olarak doğan herkes vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça bu hakkın sahibidir. Kanun vatandaşlığın kazanılma ve yitirilme koşullarını saptar.

Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları 67. Maddede düzenlenmiştir. Buna göre; belli bir yaş ile Anayasada seçilme için aranan kişisel ahlaki koşullardan (Madde 76) başka bir sınırlama, sadece silah altında bulunan er, erbaş, askeri öğrencilerle, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlülerin oy kullanamayacağına ilişkindir. 67. Madde gibi, siyasi partilerin bağlı olacakları sınırlamaların yer aldığı 68. ve 69. Maddelerin de çeşitli hükümleri 1995 yılında 4121 sayılı ve 2001 yılında 4709 sayılı yasalarla yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenleme ile ilgili hükümlerin önceki şekilleriyle kıyaslandığında- *demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları* olan siyasi partilerin işlevlerini gerçekleştirebilmeleri açısından olumlu bir gelişme sağlanmıştır. Buna göre; siyasî partilerin tüzükleri, programları ve eylemleri devletin temel niteliklerine

aykırı olamaz, sınıf veya zümre yahut herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; ayrıca suç işlenmesini teşvik edemez. Siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olmalıdır. Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılırlar. Siyasî partiler, ticarî faaliyetlere girişemezler; mali bakımdan -Sayıştan da yardım sağlayarak- Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenirler. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava ile belirtilen koşullara uymayan siyasi partiler Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabilir. Belirtmek gerekir ki; temelli kapatılmaya ancak siyasî partinin belirtilen yasak fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilebilir. 2001 değişiklikleri kapsamında *söz konusu fiillerin odağı* haline gelme ile kastedilen durum açıklığa kavuşturulmuş; ayrıca siyasî partiler için temelli kapatma gibi son derece ağır bir yaptırımın yanında, fiillerin ağırlığına göre devlet yardımından yoksun bırakılma yaptırımı da öngörülmüştür. Son olarak belirtmek gerekir ki; yargıçlar ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kuruluşlarındaki memurlar, işçi statüsü taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasî partilere üye olamazlar. Yükseköğretim elemanlarının ve yükseköğretim öğrencilerinin üye olmalarına ilişkin hususlar ise kanunla düzenlenir.

Madde 70-71'de Türk vatandaşları için *kamu hizmetlerine girme hakkına* ilişkin olarak herhangi bir sınırlama yoktur, ama hizmete ehil olmak ve bütün kamu görevlilerinin (yasama ve yürütme organı üyeleri de dahil) mal bildiriminde bulunmak yükümlülükleri vardır.

Sosyal ve Ekonomik Hakların/Özgürlüklerin Sınırlandırılması

Bir bölümü çok yaşamsal, bir bölümü de bazı iyi niyet dileklerinden oluşan bu hak ve özgürlüklerin belli başlı sınırlama sebeplerine göz atalım. Eğitim-öğretim Atatürk İlke ve İlkeleri doğrultusunda ve devlet gözetiminde yapılır. Bu özgürlük, Anayasaya sadakat (bağlılık) borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim zorunluluğu ise olumlu bir özgürlük sınırlamasıdır (Madde 42). Üçüncü bölümde kamu yararı için toprak mülkiyetine getirilen kısıtlamalardan, kamulaştırma, devletleştirme ve özelleştirme kavramlarından söz edilir (Madde 43-47). 48-55. Maddeler arasında çalışma haklarıyla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. 1995 yılında sınırlayıcı yorumlara elverişli bir hüküm olan 52. Maddenin kaldırılması hak ve özgürlükler anlamında olumlu bir gelişmedir. Sendika kurma hakkına çalışanlar ve işverenler sahiptir (Madde 51/1). 4709 sayılı yasa ile, bu maddede yer alan *işçiler* ibaresinin *çalışanlar* olarak değiştirilmesi işçi sıfatını taşımayanların da sendika kurabileceklerini Anayasal bir temele oturtmuştur. Bununla beraber 54. Maddede herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Belirtilen madde ile grev hakkı bir hayli sınırlandırılmış, hükümetin erteleme yetkileri artırılmış, grevin yasak olduğu ve ertelendiği durumlarda *Yüksek Hakem Kurulu* devreye sokulmuş, verdiği kararların kesinliği kabul edilmiştir. Bu bölümün 56. Maddesinden itibaren öngörülen hükümlerde devlete pek çok toplumsal görevler yüklenmektedir; ancak bu görevleri devletin 65. Madde ile sınırladığını da belirtmiştik. 63. maddede de *Tarih, kültür, tabiat varlıklarının korunması* düzenlenirken, özel mülkiyete, kapsamı tamamen yasaya bırakılan -ama koruma amacını yok etmeyen- bir önemli sınırlama da getirilmiştir.

Özet

1982 Anayasası ile İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin sınırlanması, kötüye kullanılması ve durdurulması konusunda getirilen düzenlemeleri genel olarak açıklayabilmek.

1982 Anayasası İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin belli başlılarını tanımış olmakla birlikte, asıl nitelikleriyle bağdaşmayacak kadar ayrıntılı ve ters sınırlamalara tâbi tutmuştur.

1982 Anayasasının 13. Maddesi temel hak ve hürriyetlerin özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasasının ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabileceğini öngörmektedir. 14. Madde ise temel hak ve hürriyetlerin hangi amaçlarla kullanamayacağını belirtmekte, bunu yaparken de bireyi değil, aksine bireye karşı Devleti koruyucu bir işlev üstlenmektedir.

İnsan Hak ve Özgürlüklerinin kullanımının durdurulması, Türk demokrasi yaşamında neredeyse gelenekselleşmiş bir hukuksal uygulama olmuştur. 1982 Anayasası da bu gelenekten sıyrılmamış ve savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü durumlarda özgürlüklerin kullanılmasının durdurulabileceğini veya Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirlerin alınabileceğini belirtmiştir.

1982 Anayasası ile kişinin öz haklarının, siyasal hak/özgürlükleri ile sosyal ve ekonomik hak/özgürlüklerinin sınırlandırılması konusunda getirilen düzenlemeleri açıklayabilmek.

4709 sayılı yasa ile 1982 Anayasasında gerçekleştirilen değişikliklerden sonra temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel sınırlama sebepleri kaldırılmış, 13. Madde ile temel hak ve özgürlüklerin yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak sınırlanabileceği hükme bağlanmıştır. 17, 18 ve 19. Maddelerde kişi dokunulmazlığı ile insanın maddi ve manevi varlığının sınırlandırılabilen durumlar kazuistik bir yöntemle düzenlemiştir. Anayasanın 20 ve 22. Maddeleri arasında özel hayatın gizliliği ve korunması, 23. Maddede yerleşme ve seyahat hürriyeti, 24. Maddede din ve vicdan hürriyeti, 27. Maddede bilim ve sanat hürriyeti, 33 ve 34. Maddelerinde toplantı hak ve hürriyeti, 35. Maddede ise mülkiyet hakkına ilişkin sınırlamalar düzenlenmektedir.

Anayasamızın 66 ve 71. Maddeleri arasında ise siyasal hak ve özgürlükler olarak adlandırılan seçme, seçilme, siyasi faaliyette bulunma ve kamu hizmetine girme hakkına ve bunların sınırlandırılmasına ilişkin hükümler yer almaktadır.

42 ve 63. Maddeler arasında ise bir bölümü çok yamsal, bir bölümü de bazı iyiniyet dileklerinden oluşan sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasının temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması konusunda getirdiği düzenlemelerden biri **değildir**?

- Hak ve hürriyetlerden hiçbirisi devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.
- Hak ve hürriyetlerden hiçbirisi demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.
- Anayasa hükümlerinden hiçbirisi Devlete veya kişilere temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.
- Temel hak ve hürriyetlere ilişkin Anayasal hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak yaptırımlar kanunla düzenlenir.
- Temel hak ve hürriyetler milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, genel ahlakın korunması amacı ile sınırlanabilir.

2. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasına göre temel hak ve hürriyetlerin özelliklerinden biri **değildir**?

- Kişiliğe bağlıdır
- Devredilemezler
- Herkes bu haklara sahiptir
- Sınırlanamazlar
- Vazgeçilemezler

3. Aşağıdaki hallerden hangisi temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının **kısmen** veya **tamamen** durdurulmasına **neden olmaz**?

- Gösteri yürüyüşü
- Seferberlik
- Savaş
- Sıkıyönetim
- Olağanüstü hal

4. Aşağıdakilerden hangisi temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin olarak 1982 Anayasasının kabul ettiği ilkedir?

- Kamu düzeninin korunması amacıyla sınırlandırılırlar.
- Kamu yararının korunması amacıyla sınırlandırılırlar.
- Genel ahlâkın korunması amacıyla sınırlandırılırlar.
- Genel sağlığın korunması amacıyla sınırlandırılırlar.
- Yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak sınırlandırılırlar.

5. Aşağıdakilerden hangisi yaşama hakkının sınırlanması konusunda 1982 Anayasasının kabul ettiği hallerden biri **değildir**?

- Bir kişinin trafik polisinin dur ihtarına uymaması sonucu arkasından açılan ateş sonucu ölümü
- Sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emrin uygulanması sonunda gerçekleşen ölüm
- Meşru müdafaa sonucu oluşan ölümler
- Bir isyanın bastırılması sırasında yetkili merciin verdiği emrin uygulanması sonunda gerçekleşen ölümler
- Bir hükümlünün kaçmasının önlenmesi sırasında yetkili merciin verdiği emrin uygulanması sonunda gerçekleşen ölümler

6. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasına göre kişinin hürriyetinden kanunen yoksun bırakılabileceği hallerden biri **değildir**?

- Mahkemece verilmiş özgürlüğü kısıtlayıcı cezanın yerine getirilmesi
- Bir mahkeme kararının gereği olarak ilgilinin tutuklanması
- Suç işlediği düşünülen zanlının, suçu itiraf edene kadar kapalı tutulması
- Toplum için tehlike oluşturan akıl hastasının tedavisi için alınan önlemin uygulanması
- Usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen bir kişinin yakalanması

7. Aşağıdakilerden hangisi kişisel hak ve özgürlüklerden biri **değildir**?

- Yerleşme ve seyahat hürriyeti
- Din ve vicdan hürriyeti
- Düşünce ve kanaat hürriyeti
- Siyasi faaliyette bulunma hürriyeti
- Bilim ve sanat hürriyeti

8. Dernek kurma hürriyeti aşağıdakilerden hangisinin kapsamındadır?

- Düşünce ve kanaat hürriyeti
- Toplantı hak ve hürriyeti
- Siyasi faaliyette bulunma hürriyeti
- Bilim ve sanat hürriyeti
- Din ve vicdan hürriyeti

9. Bir derneğin kapatılması aşağıdakilerden hangisinin kararıyla gerçekleşir?

- Yargıç
- Emniyet Müdürlüğü
- Valilik
- İçişleri Bakanlığı
- Bakanlar Kurulu

10. Bir siyasi partinin kapatılması aşağıdakilerden hangisinin kararıyla gerçekleşir?

- Yargıtay
- Danıştay
- Anayasa Mahkemesi
- Sayıştay
- Uyuşmazlık Makemesi

Yaşamın İçinden

“

Mahkeme'ye göre, Sözleşmenin 5 (1). fıkrası, kişi özgürlüğü terimini kullanırken, bu terimi klasik anlamıyla, yani kişinin fiziksel özgürlüğü biçiminde düşünmüştür. Bu fıkranın amacı, bir kimseyi keyfi bir tarzda özgürlüğünden yoksun bırakmaya karşı korumaktır. Bu fıkranın, sadece Dördüncü Protokolün 2. maddesinde bulunan seyahat özgürlüğü üzerine getirilen kısıtlamalarla bir ilgisi yoktur. Bu durum, 5. Madde de “özgürlükten yoksun bırakma”, “gözüne alma”, “tutma” terimlerinin kullanılmasından da anlaşılmaktadır.

Bir kimsenin Sözleşme'nin 5. Maddesi anlamında özgürlükten yoksun bırakılmış olup olmadığı tespit edilirken kalkış noktası, kişinin içinde bulunduğu somut şartlardır. Askerlik hizmetleri, Sözleşme'nin 4 (3) (b) bendinde açıkça öngörüldüğünden, kendi başına Sözleşme'deki kişi özgürlüğüne aykırı düşmez. Ayrıca, askerlik hizmetlerinin gerekleri, silahlı kuvvetler mensuplarının seyahat özgürlüklerine daha geniş sınırlamalar konulmasını gerektirebilir ve bu suretle getirilen kısıtlamalar 5. Madde kapsamına girmez.

Her Devlet, kendi askeri disiplin sistemini düzenlemekle yetkili olup, bu işlemi yaparken belirli bir takdir yetkisine sahiptir. Sözleşme'nin 5. Maddesinin Devletlerden aşmalarını istediği sınırlar, askerler ve siviller için aynı değildir. Bir sivil şahsa uygulandığı zaman özgürlükten yoksun bırakma oluşturabilecek bir disiplin cezası veya tedbiri, asker kişilere uygulandığı zaman özgürlükten yoksun bırakma niteliğine sahip olmayabilir. Bununla beraber bu tür bir ceza veya tedbir, Sözleşmeciler Devletlerin silahlı kuvvetlerindeki normal yaşam şartlarından açıkça ayrılan kısıtlama biçimini aldığı anda, Sözleşme'nin 5. Maddesi hükümlerinden kurtulamaz. Bunun böyle olup olmadığını tespit etmek için, tartışma konusu ceza veya tedbirin niteliği, süresi, etkileri ve uygulanma tarzı gibi çeşitli faktörler dikkate alınmalıdır.

...üç dört günlük hafif göz hapsi, özgürlükten yoksun bırakma oluşturmaz; çünkü bu cezayı alanların mesai saatleri dışında askeri binalarda kalma zorunlulukları varsa da, bu kişiler kilit altında tutulmamakta ve görevlerini yapmaya devam etmektedirler. Bu kişiler az veya çok askeri yaşamın olağan sistemi içinde kalmaya devam etmektedirler.

Mahkeme'ye göre, 1974 yılında yapılan değişiklikle kaldırılmış olan ağır göz hapsi alan astsubay ve erler, gündüz ve gece bir odada kilit altında tutulmaktadırlar; dolayısıyla normal görevlerini yerine getirememektedirler. Bu nedenle ağır göz hapsi özgürlükten yoksun bırakma oluşturmaktadır. Mahkeme'ye göre birinci başvurucuya uygulanan geçici hapislik, iki gün gibi kısa sürme özelliğine rağmen, ağır göz hapsi ile aynı şartları içerdiğinden, özgürlükten yoksun bırakma sayılır.

İlk başvurucuya uygulanan ve 1974'te kaldırılan disiplin odasında hapislik, Hollanda ordusunda uygulanan disiplin cezaları içinde en ağır olanıdır. Bu ceza erlere, bir disiplin davasından sonra verilmektedir. Bu ceza, Ceza Kanununa göre mahkum olanlar ile birlikte tutulma şeklinde infaz edilmektedir. Kendileri bir ay veya daha fazla süreyle binayı terk edememektedirler. Bu ceza üç aydan altı aya kadar sürebilmektedir. Süre bakımından diğer cezalara göre daha fazladır. Ayrıca bu cezayı alan iki başvurucu, geceleri bir odada kilit altında tutulmuşlardır. Bu nedenle, bu ceza da özgürlükten yoksun bırakma oluşturmaz.

Kaynak: AİHM 08.06.1976 tarihli *Engel ve Diğerleri (Esas bk)* kararı, parag. 58-59, 60-64 (özet), Doğru, Osman. “Kişi Özgürlüğü: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 5. Maddesinin İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Yorumu”. <http://www.yargitay.gov.tr/aibm/osmandogru.html>

”

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Ayrıntılı bilgi için “Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması” konusuna bakınız.
2. d Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak” konusuna bakınız.
3. a Ayrıntılı bilgi için “Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması” konusuna bakınız.
4. e Ayrıntılı bilgi için “Özel Sınırlamalar” konusuna bakınız.
5. a Ayrıntılı bilgi için “Kişinin Öz Haklarına Getirilebilecek Sınırlamalar” konusuna bakınız.
6. c Ayrıntılı bilgi için “Kişinin Öz Haklarına Getirilebilecek Sınırlamalar” konusuna bakınız.
7. d Ayrıntılı bilgi için “Diğer Kişisel Özgürlükler ve Hakların Sınırlanması” konusuna bakınız.
8. b Ayrıntılı bilgi için “Diğer Kişisel Özgürlükler ve Hakların Sınırlanması” konusuna bakınız.
9. a Ayrıntılı bilgi için “Diğer Kişisel Özgürlükler ve Hakların Sınırlanması” konusuna bakınız.
10. c Ayrıntılı bilgi için “Siyasi Haklar/Özgürlüklerin Sınırlandırılması” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Dönmezer, Sulhi ve Erman, Sahir. (1981). **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**. C.III. İstanbul: İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Yayınları.
- İçel, Kayıhan. (1998). **Kitle Haberleşme Hukuku**. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- İzgi, Ömer ve Gören, Zafer. (2002). **Türkiye Cumhuriyetinin Anayasasının Yorumu**. Ankara: TBMM Basımevi.
- Özbudun, Ergun. (2002). **Türk Anayasa Hukuku**. Ankara: Yetkin Yayınları.

10

- İnsan haklarının ve kamu özgürlüklerinin güvencesi kavramını tanımlayabileceksiniz.
- İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin korunması amacıyla 1982 Anayasasının getirdiği genel güvenceleri belirleyebileceksiniz.
- İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak 1982 Anayasasının getirdiği güvence hükümlerini açıklayabileceksiniz.
- İnsan hak ve özgürlüklerinin uluslararası güvence sistemini genel olarak açıklayabileceksiniz.

AİHM'nin Hatası

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), çalınan koyundan, kirlenen pantolona, bavlayan köpekten, yapılan protez dişe kadar türlü şikâyetin kendisine taşınmasına karşı önlem alma yoluna gidiyor. "Olmayacak şikâyetlerle mahkemeyi bunaltıyorlar" diyen AİHM Yargıcı Feyyaz Gölcüklü, AİHM'nin sözleşmeye ek bir protokelle 'önem arzetmeyen şikâyetlerin reddi' yollarını aradığını söyledi. AİHM Yargıcı Rıza Türmen de mahkeminin yapısında değişikliğe gidileceğini açıkladı.

Son yıllarda Türkler'in AİHM'ye başvuru sayısı arttı. 2003 sonunda Türkler başvuru konusunda, tüm ülkeleri geçerek ilk sıraya oturdu. Geçen yıl sonu itibarıyla mahkemede bekleyen toplam 38 bin 500 davadan 7 bin 50'si Türkiye'ye ait. Türkiye, yüzde 18 ile en fazla dava sayısına sahip ülke. Bunu yüzde 14 ile Rusya, yüzde 13 ile de Polonya takip ediyor.

İnsanların, 'Evimin penceresi kırıldı, yaptırmadı devlet' diye mahkemeye geldiğini söyleyen Gölcüklü, "Mahkeme bu tür başvuruları kabul etmiyor ama insanlar zannediyorlar ki orada kazanamayacağı davayı gelip burada kazanacak. Yok böyle birşey" dedi.

Gölcüklü sadece şikâyet edenlerin kusurlu olmadığını geçmişte bu mahkemenin ince eleyip sık dokumadan, reddi gereken davaları kabul ettiğini belirterek, "Kendi hatası da var. Bu insanları coşturdu, heyecanlandırdı. Eğer sözleşmedeki şartları titizlikle uygulaysaydı bugün önünde olan davaların yarısını tasfiye etmiş olurdu" diye konuştu.

Kaynak: Milliyet, 11.03.2004. s.3.

Anahtar Kavramlar

- İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Güvencesi
- İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Sınırlanmasındaki Güvenceler
- Sınırlama Kanunları
- Temel Hak ve Özgürlüklerin Kullanılmasının Durdurulmasındaki Güvenceler
- Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Güvenceler
- İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Uluslararası Güvencesi

İçindekiler

- İNSAN HAKLARININ VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİNİN GÜVENCESİ KAVRAMI
- ANAYASANIN KOYDUĞU GENEL GÜVENCE
- İNSAN HAKLARININ VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİNİN SINIRLANMASINDAKİ GÜVENCELER
 - 13. Maddede Yer Alan Güvence Hükümleri
 - Temel Hak ve Özgürlüklerinin Kullanılmasının Durdurulmasındaki Güvenceler
 - Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Özel Güvenceler
- İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNİN ULUSLARARSI GÜVENCESİ
 - Genel Olarak

İNSAN HAKLARININ VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİNİN GÜVENCESİ KAVRAMI

İnsan haklarının ve kamu özgürlüklerinin güvencesi kavramını tanımlayabilmek.

Kitabımızın başından beri söylediklerimiz, iki önemli noktayı göz önüne almamızı gerektiriyor. İnsan Haklarının özellikle beden, serbestlik ve haysiyetle ilgili olanları için kural olarak hiçbir müdahalenin varlığını kabul etmemek gerektir. Elbette ki, hukuk düzeninin **suç** olarak nitelediği durumlarda bu müdahale güvencesi ortadan kalkar. Ancak, uluslararası düzende **suç** kavramı üzerinde de ortak görüşler belirmeye başladı. Gerçi, bir devletin kendi egemenlik yetkisine dayanarak koyduğu kurallar -hangi konuda olursa olsun- uluslararası hukuk içinde sayılmaz. Ama herşeyden önce suç kavramının da *bukuka aykırılık* genel anlayışı içinde doğduğu kabul edildiğine göre bu kavramı yeni ve daha insancıl normlar içinde görmek, doğal hukuku da göz önüne alan ilerici bir gelişme olacaktır. Toplumda ekonomik gelişmeler, kültürel dengesizlikler arttıkça yeni suçların belireceği kuşkusuzdur. Öyle ise bu yeni suçlarda da ölçünün *bukuka aykırılık* kavramını olumlu bir biçimde yorumlamakla belirlenmesi gerektir. Ayrıca, bir devlet İnsan Hakları ile ilgili andlaşmaların suçlar ve cezalarla ilgili bölümlerini kabul ederse, daha yukarıda belirttiğimiz gibi, artık o sözleşmeler -hele güvenceler de içeriyorsa- iç hukukun bir parçasını oluşturuyor.

Ama bütün bu düşünceleri uygulama alanına çıkaran güç anayasadan kaynaklanır. Temel güvenceler **ceza** yasalarına, Anayasadan aktarılmalıdır. İnsan Haklarını, kamu özgürlüklerinin en başına oturtan ve bu açıdan gerçekten -her yerde görülecek bazı aksamalara rağmen- başarılı bir eser olan Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasasında, bizim 1961 ve 1982 metinlerinde maddeler ve sayfalar dolusu ifade ettiğimiz; esas, istisna hükümleri ile uygulanmasını neredeyse zora koştuğumuz İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin, bütün kapsamlarıyla tümü, alt bölümlere de ayrılmadan ondokuz kısa maddede pek mükemmel bir biçimde düzenlenmiştir. Bu anayasa, özgürlüklerle ilgili son maddesinde (Madde 19), temel hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlamaların genel olmasını, mutlaka bir yasayla gerçekleştirilmesini, bir hak veya özgürlüğün temel niteliğine (özüne) asla dokunulamayacağını belirtmiş, kullanılmasının durdurulması kavramına hiç değinmemiş, haklarının zedelendiğini ileri süren herkese en geniş yargı güvencesi tanınmıştır. Bu Anayasanın baş hükmünde, insanın maddî ve manevî varlığının kesin olarak dokunulmazlığı istisnasız, sınırsız en temel hak olarak benimsenmiştir. Hiçbir yasa, resmî veya özel işlem bu hakkı zedeleyemez.

Bizim Anayasamızdaki genel felsefenin özgürlükçü bir demokrasinin kurulup gelişmesini sağlamak olduğu daha önce belirtilmişti. İnsan Haklarına ve Özgürlüklerine getirilen geniş sınırlamaların ise birbirine denk iki nedeni olabilir. Devleti, ülkeyi ve ulusu birlik içinde tutmak ve demokratik düzenin korunmasını sağlamak. Burada sayılamayacak kadar çok maddede geçen bu hedefler, açık bir özet biçiminde "Başlangıç" bölümünde ifade edilmiştir. Elbette ki, ülke ve ulusun bütünlüğü, bizim tarihsel bir geleneğimizdir ve korunacaktır. Ancak İnsan Hak ve Özgürlüklerinin de, amaç *demokrasi* ise çok kesin güvencelere bağlanması gerekir. Anayasayı hazırlayanlar belli bir ölçüde bu güvencelere de yer vermişlerdir. Ancak bunların günümüzdeki yeterli dereceleri tartışılabilir.

Suç: İsnad yeteneğine sahip bir kişinin kusurlu iradesinin yarattığı bir hareketin meydana getirdiği yasa dışı tıpe uygun, hukuka aykırı ve yaptırım olarak ceza uygulanmasını gerektiren eylemdir.

Ceza: Suç oluşturan bir eylemin gerçekleştirilmesi halinde uygulanan yaptırımdır.

ANAYASANIN KOYDUĞU GENEL GÜVENCE

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin korunması amacıyla 1982 Anayasasının getirdiği genel güvenceleri belirleyebilmek.

Anayasa, kendi hükümleri içinde İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin korunması için genel güvenceler getirmiştir. Nedense “Hakların Korunması ile İlgili Hükümler” başlığını taşıyan 36-40. Maddeler, Temel Hak ve Ödevlerden söz eden İkinci Kısımın, kişinin hak ve ödevlerini anlatan “İkinci Bölüm”ünde yer alıyor. Böylece, bu güvencelerin sanki İkinci Bölümündeki hak ve özgürlüklere ait olduğu izlenimi ediniliyor. Elbette ki bu izlenim doğru değildir. Fakat yasa yapım tekniği açısından bu güvencelerin yeri İkinci Kısımın “Birinci Bölüm”ündeki “Genel Hükümler” başlığı altında olmalıydı. Orada ise kısa bir özgürlük tanımından sonra, kısıtlama ve sınırlamayla ilgili *genel hükümler* yer alıyor. (Aynı sistem bozukluğunun 1961 Anayasasında da bulunduğunu anımsatalım).

Çeşitli hak ve özgürlükler arasına karıştırılmış bu güvence hükümleri çok önemli ilkeler getiriyor ve klâsik hukuk devletinin sınırlarını çiziyorlar. “XIII. Hakların Korunması ile İlgili Hükümler” Altbaşlığı altındaki maddelerin (Madde 36-38) adları (matlapları) şunlar: “A. Hak Arama Hürriyeti”; “B. Kanunî Hakim Güvencesi”; “C. Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar”. Ardından gelen “XIV. İspat Hakkı” (Madde 39) ile “XV. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması” (Madde 40) altbaşlıkları da gerekli yerlere oturmamışlardır. Aslında 36 ve 40. Maddelerin tek bir hüküm halinde XI-I. Altbaşlığın girişi olması, İspat Hakkı’nın da buna eklenmesi gerekirdi. Biz bu sistem içinde, genel güvenceleri kısaca açıklayacağız:

Güvencede esas şu ilkelerden oluşur:

- *Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması* baş esastır. Anayasa ile tanınmış hak ve özgürlükleri “ihlâl” edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir (Madde 40/1); devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve süreleri belirtmek zorundadır (Madde 40/2). Yetkili *makam*, o *hak ve hürriyetin* ihlâlini önleyebilecek yönetim makamları olduğu gibi; bu makamların gerekeni yapmaması veya yetkilerinin bulunmaması nedeniyle *yargı mercileri* de olabilir. Yargı mercileri önünde ihlâl edilen bütün hakların yerine getirilmesi ve tazmini istenebilir. İşte bu noktadan;
- “Hak Arama Hürriyeti” (Madde 36) doğar. Anayasanın bu iki hükmü, aslında tek kavramı dile getiriyor. *İnsan Hakkı* da olsa *özgürlük* de olsa, *bir alacak isteği* de olsa, bunların hepsi özde haktır. Öyle ise genel olarak hak arama özgürlüğü İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri başta olmak üzere her çeşit hak ihlâlleri için söz konusudur.
- Hak arama özgürlüğünü yargı mercileri önünde **davalı** veya **davacı** olarak kullanmak mümkündür. Hakkını arayan, yasal bütün yollardan yararlanarak iddialarını kanıtlayabilir, kendini savunabilir. Herkes adil yargılanma hakkına sahiptir (Madde 36/1). Eğer kamu görev ve hizmetlerine karşı, bu görev ve hizmetleri görmelerinden dolayı yapılan isnatlar, bir hakaret davasına konu olursa, sanığın iddiasını ispat hakkı vardır (Madde 39/1).
- Hak aramada doğal yargıç güvencesi esastır. Olağanüstü mahkemeler doğal yargıç ilkesine ters düşerse kurulamaz (Madde 37). Ayrıca hiçbir mahkeme, görevi ve yetkisi içindeki bir davaya bakmaktan kaçınmaz. (Madde 36/2).

Davacı: Mahkemeye başvurarak dava açan kişidir.

Davalı: Davacı tarafından kendisine dava açılan kişidir.

- Suçlar ve cezalar hakkında 1961 Anayasasında da kabul edilen esaslar, biraz daha ayrıntılı olarak benimsenmiştir (Madde 38). Kısaca belirtmek gerekirse, ceza sorumluluğu kişiseldir. Kimse, işlediği zaman yasalarda suç sayılmayan bir eylemden dolayı cezalandırılmaz. Cezalar ile ceza yerine geçen **güvenlik tedbirleri** ancak kanunla konulur. Genel **müsadere** cezası yasaktır. Hiç kimse kendisini ve yasalarda gösterilen yakınlarını suçlayıcı beyanda bulunmaya, kanıt getirmeye zorlanamaz.
- Suçluluğu hükmen sabitleşinceye kadar kimse suçlu sayılamaz (**masumiyet karinesi**) 38. Maddeye ayrıca 4709 sayılı yasa ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ilgili Protokolleri doğrultusunda şu hükümler eklenmiştir: “Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular delil olarak kabul edilemez”; “Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonamaz”; “Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez”. Anayasada 5170 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle bu son fıkra (F.9) 38.madde metninde çıkarılmış, 10.Fıkrası “Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez” şeklinde değiştirilmiştir.
- Yönetim, kişi özgürlüğünü (elbette anayasal koşullar yoksa) sınırlayacak yaptırımlar uygulayamaz. Silâhlı Kuvvetlerin iç düzeni bakımından bazı istisnalar saklıdır (Madde 38).
- Önemli bir güvence de vatandaşın işlediği suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilmemesidir (Madde 38/Son). Ancak 5170 sayılı Kanunla Anayasada yapılan değişiklik sonucu, Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler bu güvencenin istisnası olarak belirlenmiştir.
- Kişi, resmî görevlilerce haksız işlemlere uyruk tutularak zarara uğramışsa, bu zarar devletçe ödenir, ama devlet sorumludan, hesap sorup ödediğini de ondan ister (Madde 40/2).

Güvenlik Tedbiri: Suç karşılığında faile ceza yerine veya ceza yanında uygulanan ve faili ıslah etmek amacına yönelik yaptırımlardır.

Müsadere: Mahkumiyetin sonucu olarak bir eşyanın mülkiyetinin devlete geçmesidir. Genel müsadere kişinin malvarlığının tümü üzerindeki mülkiyet hakkının devlete geçmesidir.

Masumiyet Karinesi: Kesin hükümle mahkum edilmedikçe kimsenin suçlu sayılamamasıdır.

Yönetimin kişi özgürlüğünü sınırlayacak yaptırımlar uygulayamaması ilkesinin istisnalarını kolluk kuvvetlerinin iç düzeni bakımından yürürlükte bulunan mevzuatı inceleyerek, belirleyiniz.

SIRA SİZDE

İNSAN HAKLARININ VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİNİN SINIRLAMASINDAKİ GÜVENCELER

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak 1982 Anayasasının getirdiği güvence hükümlerini açıklayabilmek.

Daha önceki bahislerde de anlatıldığı gibi, kısıtlama ve özgürlük arasındaki denge Anayasamızda pek sağlam değildir. Ancak gene de kısıtlamaların -ve kullanımı durdurmanın- Anayasasının temel düşüncesini oluşturan demokratik hukuk devletine bir ölçüde de olsa yakıştırılabilmesi için bazı hükümler getirilmiştir. Bu güvence hükümlerini de iki ana kategori içinde inceleyeceğiz.

13. Maddede Yer Alan Güvence Hükümleri

Sınırlama Sebepleri Anayasanın İlgili Maddelerinde Belirtilmiştir

4709 sayılı yasa ile 13. Maddenin yeniden düzenlenmesi sonucunda bu maddenin genel sınırlama maddesi olma özelliğinin ortadan kalktığını daha önce belirtmiştik. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan ilkeler doğrultusunda maddenin yeniden düzenlenme amacını taşıyan bu değişiklik ile temel hak ve

özgürlükler *yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak* sınırlandırılabilir.

Sınırlamanın Kanunla Yapılması

Temel hak ve özgürlükler ancak yasayla sınırlandırılabilir. Böylece, sınırlama ulus iradesinin temsilcilerince uygun görülmelidir.

Anayasada bu konuda bir başka güvence de 91. Maddede yer alır. Özgürlüklerin sınırlandırılması (iki istisna bir yana bırakılırsa- sıkıyönetim/olağanüstü hal) sosyal haklarla ilgili bölüm dışında *kanun hükmünde kararname* konusu olamaz. Sosyal özgürlükler hızla değişen ekonomik yaşama uydurulabilmek için bu önemli güvenceden istisna edilmiştir.

Sınırlama Kanunlarının Sınırları

Sınırlamayı öngören yasalar gelişigüzel içeriklerle doldurulamaz.

- Yasa Anayasasının sözüne ve ruhuna uygun olacaktır. Yani, herhangi bir sınırlama konulurken, o konuyla ilgili Anayasa hükmünün açık ifadesine ve o ifadeye yol açan ana düşünceye -ruha- aykırı hareket edilemeyecektir. Bu konuda kısaca şu düşünceler dikkate alınmalıdır: Sınırlama konusu özgürlük hangi amaca hizmet etmektedir, işlevi nedir? Sınırlama sebebi neden geçerli sayılmalıdır? Bu soruları cevaplarırken ilgili hükmün gerekçesine, Kurucu Meclis Tutanaklarına, bilimsel eserlere başvurulmalıdır.
- Sınırlamalar, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine aykırı olamaz. 4709 sayılı yasa ile değiştirilen 13. Maddede sınırlamanın demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamayacağı hükmü yanında *hakkin özü* kriteri de getirilmiştir. Buna göre; temel hak ve özgürlükler *özlerine dokunulmaksızın* sınırlandırılabilirler. **Hakkin özü**nün -her hak ve özgürlük için ayrı ayrı tanımlanması gerekmele beraber- genel olarak; bir hak/özgürlüğün *vazgeçilmez unsuru, dokunulduğu takdirde söz konusu özgürlüğü anlamsız kılacak olan asli çekirdeği* şeklinde açıklanması mümkündür. Aslında *hakkin özü* kriteri *demokratik toplum düzeninin ... gerekleri* kavramının içinde yer almaktadır ve Anayasa Mahkemesi de değişiklikten önceki pek çok kararında bu durumu dikkate almıştır. Son olarak şu söylenebilir; değişiklikler ile *hakkin özü* kriterinin getirilmesinin değeri yorumlanma şekli ile yakından bağlantılıdır; çünkü eğer öz dar tutulursa özgürlükten söz etmek zorlaşacaktır.

Şimdi, yalnızca genel güvenceleri değil, belki Anayasamızın bütünü ve dolayısı ile Türk hukuk düzenini çok yakından ilgilendiren önemli bir konuya kısaca değinmek gerekmektedir. Yurdumuzun uzun bir süreden beri boyutları zaman zaman her türlü ölçüyü aşan bir terör içinde yaşadığını, Anayasa başta olmak üzere diğer yasaların -(Özellikle Türk Ceza Kanununun) bu konuda yetersiz kaldığını göz önüne alarak *terör* suçunu tanımlayan öğelerini gösteren bir yasa (12 Nisan 1991 tarihli 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu) hazırlanmış ve kabul edilmiştir. **Terör suçu** yasanın ilk maddesinde “cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit” yöntemlerinden biriyle Cumhuriyetin niteliklerini, devletin temellerini yıkmak, değiştirmek eylemi olarak tanımlanmıştır. Şimdi bu suçta, esas öge (unsur) eylemdir. Düşünce değil. Böylece, çeşitli siyasal konularda düşünce özgürlüğünü kısıtlamak, demokratik hukuk devleti gereklerine ve İnsan Haklarına ters düşeceğinden Türk Ceza Kanununun yıllarca Türk hu-

Hakkin Özü: Bir hak veya hürriyetin özü, onun vazgeçilmez unsuru, dokunulduğu takdirde söz konusu hürriyeti anlamsız kalacak olan asli çekirdeğidir.

Terör Suçu: Cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle Cumhuriyetin niteliklerini, devletin temellerini yıkmak, değiştirmek eylemidir.

kuk alemini ve kamuoyunu meşgul eden, üzerlerinde her düzeyde ve sayılmayacak kadar tartışma, eleştiri yapılmış, yayınlarda bulunulmuş 141, 142 ve 163. Maddeleri 140. Maddesi ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır (Terörle Mücadele Kanunu Madde 23). Bir yasanın Anayasa hükmünü değiştirmesi veya kaldırması elbette söz konusu değildir; ancak bu maddelerin kaldırılması ile sözü geçen düşünceler serbestleşmekte, terör eylemi evresine geçmemek üzere örgütlenmelerine de imkan verme yolu açılmaktadır. Bu çok önemli yasa, Anayasamıza değişiklik değil ama onun kadar önemli bir *yorum* esnekliği getirmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki; yürürlüğe girdiği günden bugüne kadar pek çok değişikliğe uğrayan Terörle Mücadele Kanununa ilişkin tartışmalar ve eleştiriler de sürmektedir.

- 4709 sayılı yasa ile yapılan değişiklikler çerçevesinde 13. Maddenin yeni şeklinde yer alan bir diğer yenilik; sınırlamaların **ölçülülük ilkesine** aykırı olmayacağıdır. Aracın amacı gerçekleştirmeye elverişli ve gerekli olmasını ve araçla amacın ölçülü bir oran içinde bulunmasını ifade eden ölçülülük ilkesi, maddenin eski şeklinde açıkça ifade edilmemişti. Ancak 1982 Anayasasının gerekçesinde temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamanın, sınırlama amacının zorunlu veya gerekli kıldığından fazla olamayacağı; yani *amaç ve sınırlama orantısının* herhalde korunacağı belirtilmiştir. 13. Maddenin yeni şeklinde ölçülülük ilkesinin açıkça belirtilmiş olması ise olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.
- 13. Maddede yer alan temel hak ve özgürlüklerle ilgili sınırlamaların *öngörülükleri amaç dışında* kullanılamayacakları hükmü maddenin yeni şeklinde alınmamıştır. Sınırlama yasasının, sıkı sıkıya sadece o sınırlama için öngörülen sebep dolayısı ile uygulanacağını ifade eden bu hükmün maddenin yeni şeklinde de yer alması sanıyoruz daha yerinde olurdu.

Bütün bu hükümlerden anlaşılacağı üzere, demokratik eğitimi sağlam, inançlı ve özgürlüğe bağlı kadrolar, 13. Maddenin getirdiği ilkeler doğrultusunda sınırlama hükümlerini yumuşak bir biçimde uygulayabilirler.

Ölçülülük İlkesi: Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasında, sınırlama aracının amacı gerçekleştirmeye elverişli olması ve araç ile amaç arasında ölçülü bir oranın bulunmasıdır.

Temel hak ve özgürlükleri sınırlayacak yasaların, sınırlamada dikkate alması gereken Anayasal ölçütleri belirleyiniz.

SIRA SİZDE

Temel Hak ve Özgürlüklerin Kullanılmasının Durdurulmasındaki Güvenceler

Anayasanın 15. Maddesine göre *savaş, seferberlik, sıkıyönetim* ve *olağanüstü hal* durumlarında temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının kısmen veya tamamen durdurulabileceğini belirtmiştik. Bu biçimiyle çok katı ve özgürlükçü bir demokratik anlayışla bağdaşamaz gözükken hüküm, önemli istisnalar ve sınırlamalarla, iyi niyetli uygulamalarda rahatlatıcı sayılabilecek bazı güvenceler getirmiştir.

Özgürlüklerin Durdurulması Sırasında Milletlerarası Andlaşmalar İhlâl Edilmemelidir

Elbetteki bu andlaşmalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı İnsan Hak ve Özgürlüklerine ilişkin sözleşmelerdir. Ama özgürlüklerin kullanılması durdurulduğu zaman başka tür uluslararası andlaşmalardan doğan yükümlülüklerle de dokunmak mı söz konusu? Örneğin uluslararası taşıma işlemiyle ilgili bir yükümlülük. Bizce bu andlaşmaların ancak *temel hak ve özgürlüklerle* olan ilgisi ölçü olmalıdır, zira, maddenin konusu budur.

- Eğer özgürlüklerin kullanılmasının durdurulmasında *milletlerası yükümlülüklerin ihlâl edilmemesi* bir mantıksal işleme tâbi tutulursa, 15. Maddenin işlerliği geniş ölçüde aksar. Zira, hiçbir önemli İnsan Hakları Sözleşmesi, açık ve seçik biçimde *özgürlüklerin durdurulması* hakkını tanımaz. En bağlayıcı metin olan Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi 15. Maddesinde bir üye devlete “savaş veya başka olağanüstü durumlarla karşılaştığı zaman” kesinlikle durumun gerektirdiği *ölçülere* uymak, *uluslararası hukuktan doğan öteki yükümlülükleriyle bağdaşmak koşulu ile, sözleşmeye göre üstlendiği yükümlülüklerle aykırı tedbirlere başvurma hakkını vermiştir*. Bu hakkın içine sınırlama girer, ama *kullanmayı durdurma* girer mi? Bu kuşkusuz, Avrupa standartlarına göre durdurma kavramından ne anlaşıldığına bağlıdır. Türkiye’yi bazı durumlarda zora sokan en önemli sorunlardan biri bu yorum biçimlerinden kaynaklanıyor. Ama, ne olursa olsun, özgürlükleri durdurma işleminde uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerle uymak hükmü, bu aykırı Anayasa normunun gerçek güvencelerinden biri sayılmak gerektir.

Temel Hak ve Özgürlüklerin Durdurulmasında Durumun Gerektirdiği Ölçüye Uyulacaktır

Bu hüküm de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinden geldiğine göre *ölçüyü* saptarken durdurma işleminin kapsam ve süre bakımından en alt düzeyde tutulmasına uyulmayı esas kabul etmek gerektir.

15. Maddenin İkinci Fıkrasında Durdurma Kararının Hiçbir Biçimde Dokunamayacağı Temel Hak ve Özgürlükler Sayılıyor

M. Soysal’ın yorumu ile bu durumlar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin dokunulmaz saydığı haklar göz önüne alınarak saptanmıştır.

Savaş Hukuku: Miletlerarası hukuktaki silahlı çatışmaları düzenleyen kurallarla, bu çatışmaların savaşan devletler ve üçüncü devletler bakımından hukuksal etkilerini birlikte ele alan hukuk dalıdır.

- “**Savaş hukukuna** uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile ölüm cezalarının infazı dışında (Anayasa M.15/2’de yer alan “ölüm cezalarının infazı” ibaresi 5170 sayılı Kanunla Anayasada yapılan değişiklik sonucu maddeden çıkartılmıştır)
- Kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz.
- Kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz.
- Suçlar ve cezalar geçmişe yürütülemez.
- Suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz”.

Şu duruma göre *savaş hukuku* sayılan dokunulmazlıkların istisnasıdır. Savaş, *seferberlik, olağanüstü hal ve sıkıyönetimden* ayrı bir hal olarak 15. Maddenin başında belirtilmiştir. Bu bakımdan *seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hal* durumundaki öldürme eylemleri, bize göre, özgürlük durdurulması olarak değil, 17. Maddede yazılı genel istisnalar içinde değerlendirilmelidir.

Bütün bu açıklamalar, 15. Maddenin, 1961 Anayasasına göre hazırlanan sıkıyönetim kanunu hakkında, Anayasa Mahkemesi’nin kararından ileri ve sağlam güvenceler getirdiğini -elbette göreceli bir biçimde olduğunu belirtmek kaydıyla- göstermektedir.

Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Özel Güvenceler

Yukarıda genel güvenceler, tek tek veya toptan sınırlanabilecek bütün İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri için geçerlidir. Ancak, bilindiği gibi, her hak ve özgürlük de kendine özgü sayılabilecek sebeplerle sınırlandırılabilir. İşte bu sınırlama-

larda da önemli bazı güvenceler söz konusudur. Bunlar içinde kişinin bedensel haklarına ilişkin olanları özellikle önemlidir ve Türkiye’de İnsan Hakları konusundaki tartışmalarda önceliği bu konu almaktadır. İşte şimdi gene sırasıyla özel güvenceleri inceleyelim.

Kişinin Öz Haklarına İlişkin Sınırlamaların Güvenceleri

Tamamen Sınırlama Dışı Kalan, Dokunulmaz Temel İnsan Haklarından Biri

Yaşama hakkına savaş başta olmak üzere bazı yasal durumlarda istisnalar getirildiğini biliyoruz (Madde 17). Ancak, hiçbir biçimde dokunulamaz, ihlâl edilmesi kesinlikle mümkün olmayan bir temel insanlık hakkı vardır. “Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz” (Madde 17/3 Cümle 1). Bu Anayasanın öylesine kesin bir hükümüdür ki, ne lâfzında, ne de ruhunda bu hakkı en ucundan bile zedeleyecek bir istisnaya rastlanabilir. Ayrıca hiçbir yasada da bu konuda bir buyruk bulunmaz.

Eziyet, zahmet ve sıkıntı vermek, can yakmak anlamına gelir. İşkence ise herhangi bir maksada ulaşmak için bir kişiye hem bedensel hem de ruhsal eziyette bulunmaktadır. Bu eziyetin *aşırı* bulunması koşul mudur? Türkçe sözlük eziyetin *aşırı* olmasını belirtirken, Türk Hukuk Lügati, eziyetin *cismanî* yani beden maddî varlığına yönelmiş olmasını istiyor. İşkence, kişinin herhangi bir amaçla maddî ve manevî varlığına yöneltilen, derecesinin azlığı-çokluğu hiç söz konusu olmamak gerekli bir eylemdir. Yalnız Anayasada değil, daha pek çok yasalarla da (örneğin: 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, Madde 94; Askeri Ceza Kanunu, Madde 127) kesinlikle yasaklanmıştır. Böylesine kesin güvenceler altında bulunan işkence yasağı, ne yazık ki, yalnız bizde değil, bizdeki güvenceleri tanıyan pek çok ülkede de en güncel İnsan Hakları sorunu oluşturmalarını sürdürmektedir.

Kişinin Diğer Temel, Öz Haklarına İlişkin Sınırlamaların Güvenceleri

Kişî hürriyeti adıyla Anayasamızda geçen, insanın en önemli temel haklarından olan fiziksel hareket özgürlüğünün 19. Maddede sayılan sınırlarını belirtmiştik. Bu sınırlamalar 1961 Anayasasında “Hakların Korunmasıyla İlgili Hükümler” (Madde 30-34) arasında, 30. Madde içinde yer almıştı. Anayasamız bu güvenceleri *kişî hürriyetiyle* ilgili hak ve sınırlamaları içeren bir *paket* madde diye nitelendirebileceğimiz 19. Madde içinde saymıştır. Genelde, bu güvenceler için 1961 Anayasasının 30. Maddesinde 1971’de yapılan değişiklikler temel alınmıştır. Bu bakımdan *yakalanan* veya *tutuklanan* hakkındaki güvenceleri şöylece özetleyebiliriz.

Tutuklama Sebepleri

Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmalarını, delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek amacıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunda gösterilen diğer hallerde tutuklanabilirler. (Madde 19/4) Öyle ise tutuklama sebepleri doğrudan doğruya Anayasadan veya yasalardan kaynaklanabilir.

Tutuklama Kararı

Tutuklama kararını ancak hakim (yargıç) verir. Ancak suçüstü hallerinde veya gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda koşulları kanunda gösterilmek üzere yakalama işine başvurulabilir (Madde 19/4).

Tutuklanan veya Yakalanan Kişilerin Diğer Hakları

Yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama ve tutuklama sebepleri ilke olarak yazılı, bu *hemen* mümkün olmuysa sözlü olarak derhal bildirilir. *Derbalden* ka-

sıt yakalama ve tutuklama anını izleyen zamandır. Ancak, toplu suçlarda, bu işlem uzayabileceğinden en geç yargıç önüne çıkarılıncaya kadar tamamlanması koşulu getirilmiştir (Madde 19/5).

- Yakalanan veya tutuklanan kişi en geç kırk sekiz saat, toplu olarak işlenen suçlarda en çok dört gün içinde yargıç önüne çıkarılır. Bu iş, en yakın mahkemeye gönderilme biçiminde yapılır ve bu mahkemeye gönderilme süresi, yukarıdaki müddetlere dahil değildir. Şimdi yakalama-tutuklama ile yargıç önüne çıkarılma süresi, ülkemizde İnsan Hakları ihlalleri iddialarının ortaya atılmasında en önemli dayanaklardan biri olmuştur. Bu konuda, gerekli düzeltimlere gidilmesinin kabulü olumlu bir adımdır ve biraz aşağıda incelenecektir.
- Bu süreler geçtikten sonra, yargıç kararı olmadan kimsenin özgürlüğü önlenemez. Ama olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş durumlarında bu süre (elbette yasaya dayanarak) uzatılabilir. Anayasa bu konuda bir üst-sınır koymamıştır.
- Kişinin yakalandığı ve tutuklandığı, yakınlarına derhal bildirilir.
- Yakalanmanın olumsuz sonucu, yargılanmak üzere -hakim kararı ile- tutuklanmaktır. Tutuklananlar, makul bir süre içinde yargılanmayı veya henüz süren soruşturma ve kovuşturma sırasında serbest bırakılmayı isteyebilirler (Madde 19/8). Böyle isteklerin kabulü yargıç tarafından kefalet gibi güvencelere bağlanabilir.
- Eğer bir kişinin herhangi bir nedenle özgürlüğü sınırlanırsa, kısa süre içinde durumu hakkında karar verilmesini (serbest bırakılmasını) isteme hakkı yanında (serbest bırakılma yargı makamlarının kararına bağlı ise) (derhal), yetkili yargı merciine başvurma hakkına sahiptir (Madde 19/9).
- Bu esaslar dışında bir işleme tabi tutulan -örneğin belli süre içinde yargıç önüne çıkarılamayan, yakalama sebepleri bildirilmeyen, yargı merciine başvurusu önlenen sanıklar gibi- kişilerin uğradıkları zarar, tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, Devletçe ödenir (Madde 19/son).

SIRA SİZDE

Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliğinin, yakalanan ve tutuklanan kişilerin haklarına ilişkin olarak getirdiği düzenlemeleri Anayasa hükümleri ile karşılaştırınız.

19. Maddedeki Güvenceleri Daha Sağlam Esaslara Bağlama Çabaları

Anayasamızın başta 19. Maddesi olmak üzere çeşitli yerlerinde kişi dokunulmazlığının kaldırılması, gerektiği zaman işlemesi şart olan güvencelerin eksikliği yargısal, siyasal, yönetsel alanlarda, basında, bilim çevrelerinde sayılamayacak kadar çok eleştirilere yol açmıştır. 2001 değişiklikleri kapsamında birtakım olumlu değişiklikler yapılmakla beraber henüz gerektiği ölçüde bir güvence sağlandığı söylenemez. Ancak belirtmek gerekir ki; *eksik* güvenceleri yasal düzenlemelerle bir ölçüde de olsa giderme yolu açıktır. Anayasanın öngördüğü temel sınırlamalara dokunmamak üzere, yasa yolu ile önemli düzenlemeler gerçekleştirilebilir.

Anayasamızın kişi güvenliğiyle ilgili hükümlerinin ayrıntıları başta “Ceza Muhakemesi Kanunu” olmak üzere çeşitli yasalarda, bu arada “Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun”, “Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu” ile “Terörle Mücadele Kanunu”nda bulunmaktadır. (5170 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliği sonucu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluşunu öngören 143. madde, 30.06.2004 tarihli RG’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5190 sayılı Kanunla da DGM’lerin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 5190 sayılı kanunun 1.maddesine göre; DGM’lerin

görev alanına giren suçlarla ilgili davalar, Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca yargı çevresi birden çok ili kapsayacak şekilde belirlenecek illerde görevlendirilecek ağır ceza mahkemelerinde görülecektir. Bu tarihten sonra metin içinde kullanılan DGM kavramının, 5190 sayılı Kanuna göre görevlendirilmiş ağır ceza mahkemeleri olarak anlaşılması gerekmektedir). Elbette Olağanüstü Hal ve Sıkıyönetim Mevzuatı ile çeşitli pek çok ceza ve yönetim yasaları da Anayasamızın uygulanması göstergesidir. İşte, ilk adım olarak Ceza Muhakemesi Kanununun konuyla ilgili pek çok maddesinin değiştirilmesini öngören ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu ile Terörle Mücadele Kanununun, Ceza Usulündeki yenilikleri ilgilendiren bazı maddelerini de buna katan bir kanun tasarısı hazırlandı. Tasarı Hükümetçe TBMM'ye 14 Nisan 1992'de sunuldu. Gerekli komisyon görüşmelerinden sonra Genel Kurulda 21 Mayıs 1992 tarihinde 3801 sayılı yasa olarak kabul edildi. Ancak yasa Cumhurbaşkanınca, Anayasanın 83. Maddesi ile 104. Maddesi hükümlerine dayanılarak tekrar görüşülmek üzere geri çevrildi. Uzun tartışmalardan sonra önemli bir uygulama istisnası ile ancak 18 Kasım 1992 tarihinde TBMM'ce tekrar kabul edildi ve 3842 sayılı Kanun olarak yasalastı.

Yasaya esas olan tasarı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin imzalanmasından sonra konudaki gelişmeleri özetleyen ve bu gelişmelere, söz konusu andlaşmalara katılmış Türkiye'nin kendini uydurmasının şart olduğu, özellikle kişi dokunulmazlığının günden güne artan güvencelerinin Türk mevzuatına da girmesinin bir zorunluluk olduğunu belirten özlü bir gerekçe ile başlamaktadır. Yasanın metin bölümü ise, bu gerekçeye her bakımdan uymamaktadır. Yasa, TBMM'nin ilk kabul ettiği biçimiyle kalsaydı, bu uygunsuzluk söz konusu olmayacaktı. Halbuki yasa, uzun tartışmalardan sonra aldığı kesin biçimiyle iki açıdan tartışılabilir bir durum ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi esasa ilişkindir. Yasanın en önemli hükümleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanına giren suçların sanıklarına uygulanmayacaktı (Madde 31). Gerçi bu, mahkemelerin görev alanı belirtilen yasanın 29. Maddesi ile gerekse daha yakın tarihlerde çıkarılan yasalarla biraz daraltılmıştı. Buna rağmen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin uğraş alanı son derece geniş kapsamlıdır. Bu yasada sanıklar hakkında yapılan ayırımın, genel insan hakları anlayışı açısından ne derece geçerli olduğu tartışılabilir önemli bir noktadır. Bu önemli sakınca, 15 Temmuz 2003 tarihinde kabul edilen yasayla giderilmiştir. 4928 sayılı bu yasayla, 3842 sayılı yasanın 31. Maddesinin 1. Fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Artık DGM'ler hukuk düzenimizde yer almadığından bu ayırımın bir önemi de kalmamıştır.

Konumuz açısından oldukça önemli ve yakın tarihli bir gelişme de 5271 sayılı 4 Aralık 2004 tarihli yeni "Ceza Muhakemesi Kanunu" (CMK)nun kabul edilmesidir. 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren bu yasa ile 1929 yılından beri uygulanan 1412 sayılı Ceza Muhakemesi Usulü Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni bir anlayışla hazırlanan bu yasanın eleştirilebilecek pek çok yönü bulunsa da temelde özgürlükçü bir anlayış ile kaleme alındığı söylenebilir.

Yukarıda belirtilen süreç içerisinde getirilen önemli yenilikler kısaca şöyle özetlenebilir:

- Tutuklama sebepleri azaltılmakta, daha objektif ölçülere indirilmektedir. Ayrıca yeni CMK'ya göre yalnızca adli para cezasını gerektiren veya hapis cezasının üst sınırı bir yıldan fazla olmayan suçlarda tutuklama kararı verilemeyeceği hüküm altına alınmıştır.
- Sanık tutuklama kararının verilmesinden itibaren derhal ve en geç yirmidört saat içinde yetkili yargıç önüne çıkarılıp tutukluluk durumunun sürüp sürmeyeceği kararlaştırılır.

Sanık: Kovuşturmanın başlamasından itibaren hükmün kesinleşmesine kadar, suç şüphesi altında bulunan kişidir.

- Tutuklama istenildiğinde, şüpheli veya sanık, kendisinin seçeceği veya baro tarafından görevlendirilecek bir müdafiden (avukattan) yardım alır.
- Ağır Ceza Mahkemesinin görevine girmeyen işlerde tutukluluk süresi en çok bir yıldır. Bu süre zorunlu hallerde gerekçesi de gösterilerek en fazla altı ay daha uzatılabilir. Ağır Ceza Mahkemesinin görev alanına giren işlerde ise tutukluluk süresinin üst sınırı iki yıldır. Bu süre de zorunlu hallerde gerekçesi gösterilerek, toplam üç yılı geçmeyecek şekilde uzatılabilir. Ancak CMK'nın 250. maddesinin (c) bendinde yer alan suçlar bakımından belirtilen süreler iki kat olarak uygulanır. Böylece ilke olarak tutukluluk sürelerine çok önemli bir kısıtlama getirilmektedir. Bu da davaların çabuk karara bağlanmasına bir etken olabilir.
- Yakalama durumlarında ise, gözaltı süresi, yakalama yerine en yakın yargıç veya mahkemeye gönderilmesi için zorunlu süre hariç, yakalama anından itibaren yirmidört saati geçemez. Yakalama yerine en yakın yargıç veya mahkemeye gönderilme için zorunlu süre ise en fazla on iki saat olabilir. Üç veya üçten fazla kişinin bir suçun toplu icrasına katıldıkları sanılırsa delillerin toplanmasındaki güçlük veya şüpheli sayısının çokluğu nedeniyle savcı bu süreyi (en fazla) her defasında bir günü geçmemek üzere üç gün uzatılabilir ve bu konudaki emri yazılı olmalıdır. Sulh ceza yargıcının sorgusu sırasında avukat da hazır bulunur.
- Ceza Muhakemeleri Usulü Yasasında daha sınıklık durumu belli olmayanlara da sanık denilmesi kaldırılmış, bu kelime *kişi* ve *şüpheli* yapılmıştır.
- Bir kişinin güvenlik güçlerince yakalanmasından itibaren işleyecek, çok önemli bir yenilik zabıta amir ve memurları ile cumhuriyet savcısı tarafından ifade almada ve hakim tarafından sorgulanmada uyulacak kurallara ilişkindir.

Herşeyden önce kolluk yakalandığı sırada kaçmasını, kendisine veya başkalarına zarar vermesini önleycek tedbirleri aldıktan sonra yakalan kişiye yasal haklarını hemen bildirmekle yükümlüdür. Bunlar içerisinde müdafiden (avukattan) yararlanma hakkı özellikle önemlidir. Buna göre şüpheli ya da sanık, soruşturma ve kovuşturmanın her aşamasında bir ya da birden fazla müdafiden yardım alabilir. Ancak soruşturma aşamasında ifade almada en çok üç avukat hazır bulunabilir; avukatın, şüpheli veya sanıkla görüşme, ifade alma veya sorgu sürecinde yanında olma ve hukuksal yardımda bulunma hakkı engellenemez, kısıtlanamaz. Şüpheli veya sanık müdafisi seçebilecek durumda olmadığını beyan ederse, istemi halinde bir müdafisi görevlendirilir. Alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmada ise istem aranmaksızın bir müdafisi görevlendirilir. Ayrıca müdafisi hazır bulunmaksızın kollukça alınan ifade, yargıç veya mahkeme huzurunda şüpheli veya sanık tarafından doğrulanmadıkça hükme esas alınmaz.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 136. Maddesindeki eski hüküm sanığa "tahkikatın her hal ve derecesinde bir veya birden fazla müdafinin yardımına müraaata hakkı" tanımıştı. Ama bilinen gerçek, bu hükmün *ibtiyarî* bir uygulamaya terk edildiği, bir süre sonra da özellikle zabıta soruşturması ve ilk soruşturma sırasında ise iyice unutulduğudur. Bu hükmün gerçek yoluna oturtulması için uzun bir hukuksal mücadele verilmişti. Şimdi yenilenen bu hüküm, hem İnsan Haklarının gerçek bir güvencesi olacak, hem de son soruşturmada, polis ve hazırlık soruşturmaları ile ilk soruşturmada elde edilen sonuçların sanıkça inkârı ve bu inkârın son

soruşturmanın mahkeme veya temyiz aşamalarında genellikle kabulü yolunda pek çok içtihatla belirlenmiş olan yolu kapayacaktır. Ayrıca hem polise, hem hazırlık soruşturmalarına hem de sorgulamayı yapan yargıcın çabalarına inancı pekiştirecek, adaletin işlemlerini çabuklaştıracak ve bütün soruşturma mekanizmasının daha adil çalışmasını kolaylaştıracaktır.

Hem Anayasa'da hem de diğer yasalarda benzeri hükümler yer almasına rağmen, yasak sorgu yöntemleri başlığı altında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa eklenen 135/a Maddesi yeni Ceza Muhakemesi Kanunun 148.maddesinde düzenlenmiştir. Bu hüküm ile iradeyi cebren bozan her türlü yöntem ve doğal olarak işkencenin her çeşidi de yasaklanmaktadır.

Diğer Haklar ve Özgürlüklerin Sınırlamalarında Güvenceler

Genel Olarak

Anayasamızın *kişi hürriyeti* dediği insanın bedenine ilişkin hakların sınırlandırılmasında mevcut ve gerçekleştirilmesi düşünülen güvenceler hakkında bilgi verdikten sonra, daha önceki bahislerde Anayasanın bölümlenmesindeki sıraya uygun olarak anlatılan diğer hak ve özgürlüklerin sınırlamalarındaki güvencelere kısaca göz atmak gerektir. İlgili bahislerde belli başlı sınırlamalar anlatılmıştı. Her sınırlamanın, tek tek güvenceleri vardır ama, bunların hepsinin niteliği birdir. Bu da sınırlamaların mutlaka kanun, istisnai durumlarda da kanun gücünde kararnamelele yapılacağı; sınırlamaların da ilke olarak yargıç, istisnai durumlarda gene kanunla yetkili kılınan makamca uygulanmasıdır. Bunlardan yasa-yargıç güvencesinin, modern özgürlüklere çizilen istisna sınırlarına uygun, diğerinin ise tartışılabilir olduğuna değineceğiz.

Sınırlamanın Temelini Oluşturan Hukuk Kuralı

Bu hukuk kuralı, gerek daha önce belirttiğimiz genel hükümlerde, gerek ilgili yerlerde gösterildiği gibi *kanundur*. 1961 Anayasasının 1971 değişikliği ile Türk Hukukuna sokulan (Madde 64) Kanun Hükmünde Kararname kavramı, Anayasamızda daha da geliştirilerek çok geniş boyutlara ulaştırılmıştır. Kanun Hükmünde (Yasa Gücünde) Kararname ile ilgili anayasal tartışmaları bir yana bırakırsak, daha yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, "İkinci Kısımın Birinci, İkinci ve Dördüncü" bölümlerinde yer alan temel hak, özgürlük ve ödevler -normal hallerde- kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemezler. Sadece "İkinci Kısım -Üçüncü Bölüm"de yer alan "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bu tür düzenlemelerin konusu olabilir (Madde 91/1). Anayasamızın en temel insan hakları üzerinde -normal zamanlarda sınırlı bile olsa- Kanun Hükmünde Kararname yasağı koymasısı bu kavramın, bizzat Anayasa koyucularınca dahi bazı konularda kuşku uyandırdığını göstermektedir.

İki Önemli Sorun

• Düşünce Özgürlüğü Açısından

Anayasamızın 25. Maddesinde yer alan *düşünce ve kanaat* hürriyeti hüküm olarak tek başına, bağımsız biçimde gözönünde tutulursa, hiçbir biçim ve koşulda sınırlanma imkânı getirmemektedir. Bu kısa metne göre: "Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz". En ağır despotik rejimlerde

bile, açığa vurulmadığı takdirde düşünceyi yasaklamak mümkün değildir. Anayasamız ayrıca, bir adım daha atarak kimse düşünce ve kanılarını açıklamaya *zorlanamaz* hükmünü getirmektedir. Zira zorla düşünceyi açıklamak işkence ve benzeri eziyetlerle olabilir ki Anayasamız bu yöntemi de *sınırlanamaz* biçimde yasaklamaktadır. Ancak ikinci fıkranın son cümlesinde sorun ortaya çıkıyor: Bir kimsenin *zorla* açığa çıkan düşünceleri nedeniyle kınanamayacağı da modern özgürlük güvencelerine uygundur. Ama bir kişi *isteyerek* bu işi yaparsa ne olur? Türk Ceza Kanunundaki 140 ve özellikle 141-142. Maddeler kaldırılınca kadar, o maddelerde yasaklanan düşünceleri belirtmek -eylem düzeyine çıkmasa bile- yasak sayılıyordu. Şimdi bu sakinca, daha yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi Türk Devletini, ulusunu, ülkesini bölmek, yoketmek gibi yıkıcı eylemlere doğru açık bir akış gösterirse, daha doğru bir ifade ile suça teşebbüs alanına girerse, söz konusu olabilir. Aksi takdirde bu tür düşünceleri ileri sürmek, hatta çevrelerinde örgütlenmek mümkündür.

- **Din ve Vicdan Hürriyeti Açısından**

Yukarıdaki yorumun, Türk Ceza Kanununun aynı yasa ile (Terörle Mücadele Kanunu, Madde 23) kaldırılan 163. Maddesi için de geçerli olması gerekir mi? Demokratik hukuk devleti kavramındaki son gelişmeler, aynı yorumun 163. Madde için de geçerli olması gerektiğini düşündürüyor. Ancak hukuk tekniği açısından aşılması gerekli bir engelin varlığı da belirtilmelidir: Yürürlükten kaldırılan 163. Madde ve Anayasamızın 14. Maddesinin 1. Fıkrası sonunda belirtilen kötüye kullanma sebepleri ile *Din ve Vicdan Hürriyetini* düzenleyen 24. Maddenin ilk ve son fıkralarının lafızları birbirinin neredeyse kelime kelime aynıdır. Buna karşılık Türk Ceza Kanununun kaldırılan 141, 142. Maddeleriyle Anayasanın 13 ve 14. Maddelerinin metinleri arasındaki benzerlik, **lâfız** açısından değil, ancak yorum açısından paralel çağrışımlara yol açabilecek biçimdedir. Bu durumda, uygulamada birlik sağlamak için iki yoldan biri seçilmelidir. Ya, Anayasanın 13 ve 24. Maddeleri ile Türk Ceza Kanunundaki lâfzi denklikleri, bir tesadüf olarak kabul edip, aynı Kanundaki 141-142. Maddelerin kaldırılmasındaki gerekçe birliğini 163. Maddeye de yaydırmak. Yahut da, Türk Ceza Kanunun kaldırılan 141, 142. Maddelerinde yer alan yasakların lafzen olmasa bile öзде ve ruhta Anayasanın Başlangıcı ile 14. Maddesinde yer aldığını kabullenip, 163. Maddedeki kaldırılmış yasağın, Anayasada hâlâ bulunduğu gerekçesi ile aynı sınırlayıcı uygulamaları 141-142. Maddelerde anlatılan düşünce akımlarına da uygulamak.

Görüldüğü gibi karşınızda düşünce, din ve vicdan özgürlükleri açısından çözümü gerekli çok önemli bir sorun vardır. Bu sorun yönetsel veya yargısal yorumlar yerine köklü bir anayasa değişikliği içinde çözülsün daha rahat bir uygulama doğar.

Genel ve Özel Güvencelerin Güvencesi ve Bu Son Güvencenin Sınırları

Bildiğiniz gibi, Anayasamıza göre özgürlükler -normal durumlarda- sadece yasa ile sınırlandırılabilir. Bu tür yasalar, belli özellikleri taşıyacaklardır. Anımsayalım: Bu yasalar Anayasanın *sözüne ve ruhuna* uygun olacak, içerecekleri sınırlama sebepleri “demokratik toplum düzeninin, lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine” aykırı olmayacaktır. Ayrıca sınırlamalar ancak temel hak ve özgürlüklerin “özlerine dokunulmaksızın” yapılabilecektir. Bildiğimiz gibi, Sosyal ve Ekonomik

Lâfz: Söz; kanun metnlerinde kullanılan kelimelerin anlamıdır.

özgürlükleri sınırlamak için *Kanun Kuvvetinde Kararname* yoluna gidilebilir. Ancak, bu tür kararnameler de, tıpkı sınırlama yasaları gibi biraz yukarıda belirtilen nitelikleri taşımak zorundadır.

Anayasanın bu esaslarına uymayan veya uymadığı ileri sürülen yasalar ve yasa gücündeki kararnamelerin iptali için Anayasa Mahkemesine gitmek hakkı ve imkânı vardır. Anayasa Hukukunun bu ayrı alanına girmek gereksiz olduğundan konuyu sadece tanıtabilmek için şu kısa açıklamayla yetinelim. Anayasamızın 150. Maddesine göre “Kanunların ve kanun hükmündeki kararnamelerin Anayasa aykırılığı iddiasıyla iptal davası açma hakkı şu kişi veya gruplara verilmiştir: Cumhurbaşkanı, İktidar Partisi Meclis Grubu, Ana Muhalefet Partisi Meclis Grubu; TBMM üye tam sayısının en az beşte biri tutarındaki üyeleri”. Bu söylenilen kişi veya gruplar, bir yasanın yayımlanıp yürürlüğe girmesinden sonra, söz konusu düzenlemenin tamamını veya bir bölümünü iptal ettirmek için altmış gün içinde dava açabilirler. Anayasamızın 152. Maddesine göre ayrıca, bir davaya bakan mahkeme “uygulanacak bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin hükümlerini Anayasaya aykırı görürse veya taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının, ciddi olduğu kanısına varırsa” Anayasa Mahkemesine başvurur ve bu Yüksek Mahkemenin kararına kadar davayı durdurur.

Demek ki, *yasa* ile -sosyal ve ekonomik özgürlüklerde ise dilendiği takdirde yasa gücünde kararname ile de- öngörülecek İnsan Hakları ve Özgürlük sınırlamaları için böyle bir güvence vardır. Bu güvence elbette genel nitelikte, temel bir güvencedir.

Ama, Anayasamızı İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri açısından son derece sakat bırakan bir başka özellik vardır. O da, yasa ve anayasal yargı yollarına getirilen sınırlamalardır.

- Sıkıyönetim ve olağanüstü hal (ve elbette savaş) durumlarında, normal zamanlarda sadece *kanunla* sınırlanabilecek İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri (İkinci Kısımın Birinci, İkinci ve Dördüncü bölümlerinde yazılı olanlar) *Kanun Hükmünde Kararnamelerle* de sınırlandırılabilir. Böylece söz konusu durumlarda çabuk davranmak istenilmiştir (Madde 91/1).
- Bundan daha ileri giden ve demokratik bir hukuk devletinde hiçbir gerekçe ile varlığı açıklanamayacak ikinci ve son derece hukuka aykırı- sınırlamayı sadece aktarmakla yetiniyoruz: “Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiası ile dava açılmaz” (Madde 148/1).

Birbirini tamamlayan bu iki istisna, yürütme gücünden, olağandışı durumlarda, *yasa* yoluyla özgürlük kısıtlaması yükümlülüğünü kaldırmakla, onun çıkardığı sınırlama kararnamelerinin de güvencesi bulunmadığı için her türlü hukuk dışı yolların varlığını -ileride parlamentoda hesabı sorulsa bile- geçerli kılmaktadır.

Temel hak ve özgürlüklerin yasayla sınırlanabileceği şeklindeki Anayasal düzenlemenin istisnasını belirleyiniz.

SIRA SİZDE

TBMM’de Özel Denetim İmkânları

Yukarıdan beri anlattığımız bazı güvenceler, TBMM’nin çatısı altında işlemektedir. Ayrıca, örneğin bir özgürlük/hak ihlâli ileri sürüldüğü zaman yargı organlarına - Anayasa Mahkemesine kadar- gidilebilir. Ama, eksik veya aksak bir yasayı düzeltmek, başta Bakanlar Kurulu olmak üzere, bütün yönetim mercileri hakkında öne sürülen İnsan Hakkı ihlâlleri iddialarına karşı soruşturma yapmak TBMM’nin görevidir. Parlamentomuzun bu konudaki çalışmaları Anayasanın Üçüncü Kısımın İkinci Bölümünde (Madde 75-100) yer alan çeşitli hükümlerle düzenlenmiştir. TBMM yapısı içinde kurulan iki özel komisyon da parlamentonun bu konudaki ça-

lışmalarını kolaylaştırıcı niteliktedir. Bu iki komisyonun biri Anayasa, öbürü de yasa gereği kurulmuştur.

Dilekçe Hakkı

Anayasa; yalnız İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda değil, sıkıntıda bulunan, çözümüne ulaşamadığı sorunları bulunan her yurttaşa ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılara, hiçbir kayıt ve koşula bağlı olmaksızın TBMM’ye dilekçe verme hakkı tanınmıştır (Madde 74). Bu elbette ki bir güvencedir. Dilekçe hakkı yalnız TBMM ile de sınırlı değildir. İlgili bütün makamlara dilekçe verilebilir. Ancak anlaşılabilceği gibi dilekçe hakkı anayasa hukukunda daha çok TBMM Başkanlığına yapılan yakınmalarla ilgilidir. Zira en yetkili ve yargı işleri dışında son sözü söyleyebilecek makam TBMM’dir.

TBMM’de yurttaşların dilekçelerini ön incelemeye alan bir Dilekçe Komisyonu kurulur. Komisyon incelediği dilekçeleri ya gerekli makamlara havale eder veya TBMM Başkanlığına sunarak Genel Kurulda görüşülmesini önerir, yahut dilekçe konusunun işleme koyulamayacağını yurttaşa bildirir.

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna Başvurma Hakkı

Dilekçe hakkını düzenleyen Komisyon, Anayasanın 74. maddesine göre kurulmuştur. Buna karşılık 5 Aralık 1990 tarihli ve 3686 sayılı kanunla oluşturulan “İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu” konumuz açısından oldukça önemlidir.

On maddeden oluşan yasanın öngördüğü Komisyona, grubu olan siyasi partiler ile bağımsız milletvekili temsilcileri Genel Kuruldaki oranlarına göre üye olarak seçilir (Madde 3). Komisyonun 4. Maddede sayılan görevlerini ikiye ayırarak özetlemek mümkündür:

- İnsan Hakları konusundaki yurtda ve yurtdışında gözlenen gelişmeleri izlemek; bu gelişmelere uyum sağlamak için yapılması gerekenleri TBMM Başkanlığına bildirmek,
- İnsan Haklarının ihlâlâ uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek ve gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek (Madde 4/e).

Komisyon çalışmalarında, *adli makamlar* dışında her türlü kamu kuruluşu ile özel kuruluştan bilgi istemek, buralarda çalışmak ve gerekirse Ankara dışına gitmek, dilediği ilgilileri çağırıp bilgi almak hakkına sahiptir (Madde 5).

Komisyon, “her yıl yapılan çalışmaları, yurtiçi ve dışında insan haklarına saygı ve uygulamaları kapsayan” bir rapor hazırlar (Madde 4/g). Bu raporlar, TBMM Genel Kurulunda görüşülebilir. Böylece örneğin bir insan hakkı ihlâlâ konu olarak Genel Kurulda incelenebilmekte ve gereği, Anayasa çerçevesinde yerine getirilebilmektedir.

İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNİN ULUSLARARASI GÜVENCESİ

İnsan hak ve özgürlüklerinin uluslararası güvence sistemini genel olarak açıklayabilmek.

Genel Olarak

İnsan haklarının uluslararası düzeyde tanınması, belli bir yaptırıma bağlanmazsa, kağıt üzerinde kalmaya mahkumdur. Nitekim çok iyi niyetler ve ülkülerle hazırlanmış, BM Örgütü aracılığı ile pek çok devletçe imzalanmış sözleşmeler, yaptırımsızlık nedeniyle gerçek etkilerini gösterememektedir. Bu sakıncayı gidermek için Avrupa Konseyini oluşturan devletlerin hazırlayıp onayladıkları *Avrupa İnsan Hakla-*

rı Sözleşmesinde somut yaptırımlara yol açacak denetim mekanizması kurulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi denetim mekanizması, bireysel ve devletlerarası olmak üzere iki tür şikayet başvurusu usulü öngörmektedir. Bunlardan bireysel şikayet başvurusu usulüne katılıp katılmama -devletlerin tam bağımsız iradeleri dikkate alınarak- tarafların isteklerine bırakılmıştı. Sözleşmenin -11 Numaralı **Protokol** öncesi metninin- 24. Maddesinden itibaren başlayan ve onay maddelerine kadar uzanan (Madde 56) uzun bir bölümü kapsayan bu hükümlere Türkiye Cumhuriyeti katılmamıştı. Avrupa Konseyi'nin bütün üyelerinin yargıç verdikleri mahkemelerde çalışan, pek çok sözleşmeyi imza edip gereklerini yerine getiren Türkiye'nin bu tutumu, giderek ağır eleştiri konusu olmuştur. 1980 yılından sonra iyice ağırlaşan bu eleştiriler üzerine Türkiye Cumhuriyeti, kendi yurttaşlarının Avrupa sistemi çerçevesindeki insan hakları güvencelerinden yararlanmasını başka bir deyişle bu denetim mekanizmasında yer alan yetkileri kabul etmiştir. Aksi durumda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kağıt üzerinde tanımak ithamı artarak sürecekti. Ancak belirtmek gerekir ki; 11 Numaralı Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren daha önceden yapılmış olan tanıma beyanlarının artık bir önemi kalmamıştır. Bu Protokol ile bireysel başvuru hakkının işlerliği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafı devletler bakımından zorunlu hale getirilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf devlet sayısının artması, bireysel başvuru yolunun gittikçe artan oranda işletilmesi gibi nedenlerle şikayet başvurularının sonuca bağlanması çok uzun sürmeye başlamış, bu sıkıntıları gidermek amacıyla sözleşmenin denetim mekanizmasını yeniden yapılandıran 11 Numaralı Protokol hazırlanmıştır, 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe giren 11 Numaralı Protokol sistemde pek çok değişiklik yapmış ve yenilik getirmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 Kasım 1998'e kadar yürürlükte olan metni uyarınca -sözleşmenin öngördüğü denetim mekanizmasını harekete geçirmek üzere- yapılan başvuruları incelemekle görevli iki organ bulunuyordu. Bunlar, ilk başvuru yeri olan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve sistemin yargılama organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Divanı) idi. 1 Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 Numaralı Protokol ile Komisyon ortadan kaldırılmış, onun işlevini de üstlenen Mahkemenin ise tam zamanlı olarak çalışması öngörülmüştür. Komisyonun kaldırılmış olması nedeniyle, artık bireysel ve devletlerarası şikayet başvuruları doğrudan Mahkemeye iletilmektedir. Sözleşmenin yer verdiği diğer organ olan Bakanlar Komitesi ise varlığını sürdürmekle beraber artık yalnızca Mahkeme hükümlerinin icrasının takipçisi durumuna getirilmiştir.

Mahkemenin oluşma ve çalışma biçimi başta Sözleşme olmak üzere, ilgili metinlerle ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Mahkeme Sözleşmeciler Devletlerin sayısına eşit sayıda yargıçtan oluşmaktadır (Madde 20).

Protokol: Sınırlı nitelikli andlaşma ya da bir ana andlaşmayı tamamlayıcı ve ayrıntılarını düzenleyici nitelikli andlaşmadır.

Bireysel Başvuru

Türk Hukuku açısından önem taşıyan konu, aşağıda sayacağımız koşullar gerçekleştiği zaman Mahkemeye başvurma hakkının doğmasıdır.

Mahkemeye, Sözleşmenin 34. Maddesine göre başvurabilecek olanlar şunlardır: Gerçek kişi(ler), hükümet-dışı örgütler ve özel kişilerden oluşan her topluluk. Bu kişilerin ve kurumların Mahkemeye başvurabilmeleri için:

1. Sözleşmenin 34. Maddesine göre şikayet başvurusu ancak Sözleşmede ve buna Ek Protokollerde düzenlenen hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğine ilişkin olabilir. Bir diğer ifade ile başka uluslararası sözleşmelerde ya da sözleşmeciler devletlerin iç hukuk sistemlerinde yer alan bir başka hakkın ihlali gerekçesiyle başvuruda bulunulamaz. Ayrıca belirtmek gerekir ki; bir başvuru-

Sözleşmecî Devlet: Milletlerarası hukukta sözleşme yapma ehliyeti olan ve kendi iradesiyle bir sözleşmeye taraf olan ve bu sözleşme ile hak elde eden veya yükümlülük altına giren devlettir.

da ihlali gerçekleştirdiği ileri sürülen Devletin sorumluluğu sadece onaylayıp taraf olduğu belgelerle sınırlıdır. Yani bir **Sözleşmecî Devlete** karşı taraf olmadığı bir Ek Protokolde düzenlenen hak ve özgürlüğün ihlal edildiği iddiası ile de Mahkemeye başvurulamaz.

2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 35/b.1 Maddesi uyarınca “Mahkeme bir meseleyi sadece, uluslararası hukukun genelde tanınan kuralları uyarınca tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra” ele alabilir. Türkiye açısından bu koşulun gerçekleştirilmiş sayılması için; görevli ve yetkili birinci derece mahkemesine başvurulup karar alınmış olması, hükmün temyiz yolundan geçerek kesinleşmesi, bu arada -adli ve idari davalarda- karar düzeltilmesi isteminin de başarısızlıkla sonuçlanması gerekir.
3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1. Maddesi uyarınca “Yüksek Sözleşmecî Taraflar, bu Sözleşme Bölüm I’de tanımlanan hakları ve özgürlükleri, kendi yargı yetki alanında bulunan herkes için güvence altına” almayı taahhüt ettiklerinden şikayet başvurusunun konusunu oluşturan tasarruf, aleyhinde şikayette bulunulan Devletin yargı yetki alanı içinde gerçekleşmiş olmalıdır.
4. İç hukuktaki bütün yollar denendikten sonra ortaya çıkan kesin durumun belirlenmesinden itibaren altı ay içinde Mahkemeye başvurulmalıdır (Madde 35).
5. Belirtilen hususlar dışında Mahkemenin bir başvuruyu kabuledilebilir bulup ele alabilmesi için; Mahkeme tarafından önceden incelenmiş ya da başka bir uluslararası makamın önüne götürülmüş bir olayla esas bakımından aynı olmamalı, açıkça temelsiz bulunmamalı veya başvuru hakkının kötüye kullanımı niteliği taşımamalıdır. Bunların dışında Mahkeme isimsiz başvuruları da dikkate almamaktadır (Madde 35/b.2,3).

Sözleşme, bu koşullara uygun başvuruların nasıl inceleneceğini ve karara bağlanacağını, istisnai hükümlerini açıkça anlatmıştır. Bu ayrıntılar üzerinde durmayacağız. Şu noktaları da belirtelim; Sözleşmecî Devletler taraf oldukları davada Mahkemenin kesin/nihai hükmü ile bağılırlar ve Mahkemenin kesin/nihai hükmünün icrasını denetleyecek organ Bakanlar Komitesidir (Madde 46). Son olarak şu noktaya da değinmek gerekmektedir; 24.12.2004 tarihinde kabul edilen 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun “Yargılamanın Yenilenmesi” konusunu düzenleyen 311. maddesine göre ceza hükmünün, İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin veya eki protokollerin ihlali suretiyle verildiğinin ve hükmün bu aykırılığa dayandığının, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmiş olması halinde hükümlü lehine yargılamanın yenilenmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararının kesinleştiği tarihten itibaren bir yıl içinde istenebilir (CMK m.311/1/f).

Türkiye’de İnsan Hakları konusunda alınmış en önemli mesafe bu uluslararası güvencedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi) içindeki temel hak ve özgürlükler ile bu Ana Sözleşmeye ek olarak çıkarılan -ve tabi ki Türkiye’nin *onaylayıp taraf olduğu- Protokollerde yer alan hükümler iç hukukun üstüne çıkmaktadır*. Böylece, bizim iç hukukta kamu özgürlükleri adıyla andığımız pek çok temel hak artık kesin olarak İnsan Hakları Statüsü kazanmaktadır.

Özet

İnsan haklarının ve kamu özgürlüklerinin güvencesi kavramını tanımlayabilmek.

İnsan haklarının özellikle beden, serbestlik ve hay-siyetle ilgili olanları için hiçbir müdahalenin varlığını kabul etmemek gerekir. Ancak hukuk düzeninin suç olarak nitelediği durumlarda bu müdahale güvencesi ortadan kalkar. 1982 Anayasasının genel felsefesi özgürlükçü bir demokrasi kurup gerçekleştirmek olmakla birlikte devleti, ülkeyi ve ulusu birlik içinde tutmak ve demokratik düzenin korunmasını sağlamak amacıyla sınırlamalar da öngörülmüştür.

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin korunması amacıyla 1982 Anayasasının getirdiği genel güvenceleri belirleyebilmek.

1982 Anayasasının İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin korunması için getirdiği genel güvence hükümleri, klasik hukuk devletinin sınırlarını çizmektedir. Genel güvence hükümleri Anayasada Hak Arama Hürriyeti, Kanuni Hakim Güvencesi, Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar, İspat Hakkı, Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması alt başlıklarında düzenlenmiştir.

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak 1982 Anayasasının getirdiği güvence hükümlerini açıklayabilmek.

1982 Anayasasında özgürlükler ile bunların kısıtlanması arasındaki denge pek sağlam olmamakla birlikte, kısıtlamaların Anayasanın temel düşüncesini oluşturan demokratik hukuk devletine bir ölçü de olsa yakıştırılabilmesi için bazı hükümler getirilmiştir.

Temel hak ve özgürlükler yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak kanunla sınırlandırılabilir. Sınırlama öngören yasa Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır.

Temel hak ve özgürlükler özlerine dokunulmaksızın sınırlandırılabilirler. Hakkın özü genel olarak bir hak/özgürlüğün vazgeçilmez unsuru, dokunulduğu takdirde söz konusu özgürlüğü anlamsız kıla-cak olan asli çekirdeğidir. Ayrıca sınırlamaların ölçülülük ilkesine de uygun olması gerekmektedir. Ölçülülük ilkesi aracın amacı gerçekleştirmeye elverişli ve gerekli olmasını ve araçla amacın ölçülü bir oran içinde bulunmasını ifade etmektedir.

Savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hal durumlarında temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının kısmen veya tamamen durdurulması, bu konudaki milletlerarası andlaşmaların ihlal edilmeleri koşuluyla mümkündür.

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin her biri kendine özgü sayılabilecek sebeplerle sınırlandırılabilir, bu sınırlandırmalarda özel güvenceler söz konusudur.

İnsan hak ve özgürlüklerinin uluslararası güvence sistemini genel olarak açıklayabilmek.

İnsan Haklarının uluslararası düzeyde tanınması, belli bir yaptırıma bağlanmazsa, kağıt üzerinde kalmaya mahkumdur. Bu nedenle Avrupa Konseyini oluşturan devletlerin hazırlayıp onayladıkları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde somut yaptırımlara yol açacak denetim mekanizması kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kendi yurttaşlarının Avrupa sistemi çerçevesindeki insan hakları güvencelerinden yararlanmasını, başka bir deyişle, bu denetim mekanizmasında yer alan yetkileri kabul etmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasası ile Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunmasına ilişkin olarak benimsenen genel güvencelerden biri **değildir**?

- Hak ve özgürlüğü ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.
- Hak arama özgürlüğünü yargı mercileri önünde davalı veya davacı olarak kullanmak mümkündür.
- Hak aramada doğal yargıç güvencesi esastır.
- Cezaların veya ceza yerine geçen güvenlik tedbirlerinin ne olacağına yargı organları karar verir.
- Suçluluğu hükmen sabitleşinceye kadar kimse suçlu sayılamaz.

2. Suçluluğu hükmen sabitleşinceye kadar kimsenin suçlu sayılamayacağı aşağıdakilerden hangisini açıklamaktadır?

- Masumiyet karinesi
- Nedensellik ilkesi
- Cezaların geriye yürümezliği
- Doğal yargıç ilkesi
- Ölçülülük ilkesi

3. Aşağıdaki ifadelerden hangisi temel hak ve özgürlüklere sınırlama getiren kanunlar açısından doğru **değildir**?

- Kanun Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olacaktır.
- Kanun temel hak ve özgürlükleri özlerine dokunmaksızın sınırlandırabilir.
- Hakkın özünün ne olduğu kanunda belirtilmez, yorum ile belirlenir.
- Sınırlamaların ölçülülük ilkesine aykırı olması mümkün değildir.
- Ölçülülük ilkesinde, amaç ve sınırlama orantısının ne olduğuna idari makamlar karar verir.

4. Hiçbir biçimde dokunulması, ihlal edilmesi **kesinlikle olmayan** temel insanlık hakkı aşağıdakilerden hangisidir?

- Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz.
- Suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.
- Suçlar ve cezalar geçmişe yürütülemez.
- Kimse düşünce ve kanaatini açıklamaya zorlanamaz.
- Hiç kimsenin mülkiyet hakkına dokunulamaz.

5. Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişilerin kaçmalarını, delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek amacıyla hakim kararıyla özgürlüğünden mahrum edilmesine ne ad verilir?

- Yakalama
- Tutuklama
- Gözetim altına alma
- Gözlem altına alma
- Mahkumiyet

6. Tutuklama kararını kim verir?

- En büyük mülki amir
- Emniyet müdürü
- Savcı
- Hakim
- Zanlıyı yakalayan yetkili

7. Tutuklamaya ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Sanık tutuklama kararının verilmesinden itibaren derhal ve en geç yirmi dört saat içinde yetkili yargıç önüne çıkartılır.
- Ağır Ceza Mahkemesinin görevine girmeyen işlerde tutukluluk süresi en çok bir yıldır.
- Ağır Ceza Mahkemesinin görevine giren işlerde tutukluluk süresinin üst sınırı iki yıldır.
- Hakim tutukluluk durumunun sürüp sürmeyeceği hakkında karar vermeden, kolluk mensuplarını dinlemek zorundadır.
- Tutuklama istenildiğinde, şüpheli veya sanık bir müdafiden yardım alır.

8. Aşağıdaki temel hak ve özgürlüklerden hangisinin kanun hükmünde karamame ile sınırlandırılması mümkündür?

- Kişinin öz hakları
- Siyasal hak ve özgürlükler
- Ekonomik hak ve özgürlükler
- Negatif statü hakları
- Aktif statü hakları

9. Aşağıdakilerden hangisi İnsan Hakları İnceleme Komisyonunun görevlerinden **değildir**?

- İnsan Hakları konusundaki gelişmeleri izlemek
- İnsan Hakları konusundaki gelişmelere uyum sağlamak için yapılması gerekenleri TBMM Başkanlığına bildirmek
- İnsan Hakları ihlalleri ile ilgili başvuruları incelemek
- İnsan Hakları ihlalleri ile ilgili başvurular konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurmak.
- İnsan Hakları ihlalleri ile ilgili başvuruları ilgili mercilere iletmek.

10. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru konusunda aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Mahkemeye gerçek kişiler, hükümet dışı örgütler ve özel kişilerden oluşan her topluluk başvurabilir.
- Mahkeme bir meseleyi sadece tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra ele alabilir.
- İç hukukta ortaya çıkan kesin durumdan itibaren altı ay içinde Mahkemeye başvurulmalıdır.
- Mahkemeye yapılan başvuru hakkın kötüye kullanımı niteliği taşımalıdır.
- Sözleşmeli Devletler taraf oldukları davada Mahkemenin kesin/nihai hükmüne uyup uymamakta serbesttir.

Yaşamın İçinden

“

Tekin/Türkiye Kararı. Başvuran işkenceye maruz bırakılarak Sözleşmenin 3. Maddesinin ihlâl edildiğini iddia etmiştir ki, söz konusu madde;

(.....)

“Başvuran nezarethanede çektiği ızdıraplar bütün olarak ele alındığında bunların işkence teşkil ettiğini bildirmiştir. Nitekim Derinsu jandarma karakolunda gözleri bağlı olduğu halde tecavüzkâr şekilde sorgulanırken, tacize uğradığını ve ölümle tehdit edildiğini; dört gün boyunca sıfır derecenin altında, yataksız, battaniyesiz, yiyecek ve içecek verilmeden ve bütün bunların jandarmaca tek böbrekli olduğunun bilinmesine rağmen yapıldığını iddia etmiştir. Derik Jandarma Karakolunda tekrar gözleri bağlanmış, elbiseleri çıkarılarak soğuk suya tutulmuş, ayaklarının tabanına ve vücuduna copla vurulmuş, el ve ayak parmaklarına elektrik verilmiştir.

Bu şikayetle ilgili olarak da Hükümet, Bay Tekin’e kötü muamele yapıldığını reddetmiştir.

Komisyon, başvuranın maruz kaldığı muameleyi bir bütün olarak ele alıp, nezarethane şartları ve başvuranın maruz kaldığı muamelenin en azından 3. Madde anlamında gayri insani ve aşağılayıcı bir işlem teşkil ettiğini kabul etmiştir. Mahkeme, kötü muamelenin 3. Madde kapsamına girmesi için asgari seviyede bir şiddete ulaşması gerektiğini vurgular. Bu asgarinin değerlendirilmesi ise görecelidir. Muamelenin süresi, fiziksel ve ruhsal sonuçları, bazı davalarda mağdurun cinsiyeti, yaşı ve sağlık durumu gibi o davanın tüm koşullarıyla bağlantılıdır.

Mahkeme işaret eder ki, Komisyon başvuranın karanlık, soğuk bir hücrede gözleri bağlı olarak tutulduğunu ve sorgusu nedeniyle vücudunda yara ve bereler kalacak şekilde muamele gördüğünü tespit etmiştir. Mahkeme bu olguları 3. Maddenin getirdiği standartlara aykırı olarak değerlendirmiştir.

Mahkeme, hürriyetinden mahrum bırakılan ve hareketleriyle güç kullanımına sebep olmamış bir kişiye karşı güç kullanmanın insan onurunu zedelediğini ve prensip olarak da 3. Maddeyle getirilen hakkın ihlalinin teşkil edeceğini hatırlatır. Başvuranın tutulduğu şartlar ve vücudunda yara ve bere bırakılacak şekilde davranılmış olması, bu maddenin içeriğine göre gayri insani ve aşağılayıcı muamele olarak değerlendirilmektedir.

Bu nedenlerle 3. Madde ihlâl edilmiştir”.

Kaynak: AİHM Tekin/Türkiye Davası, 9.6.1998, 52/1997/836/1042, Gözübüyük, A.Şeref. ve Gölçüklü, A.Feyyaz. (2003). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması. Ankara. s. 207.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Ayrıntılı bilgi için “Anayasanın Koyduğu Genel Güvence” konusuna bakınız.
2. a Ayrıntılı bilgi için “Anayasanın Koyduğu Genel Güvence” konusuna bakınız.
3. e Ayrıntılı bilgi için “Sınırlanma Kanunlarının Sınırları” konusuna bakınız.
4. a Ayrıntılı bilgi için “Kişinin Öz Haklarına İlişkin Sınırlamaların Güvenceleri” konusuna bakınız.
5. b Ayrıntılı bilgi için “Kişinin Diğer Temel, Öz Haklarına İlişkin Sınırlamaların Güvenceleri” konusuna bakınız.
6. d Ayrıntılı bilgi için “Tutuklama Kararı” konusuna bakınız.
7. d Ayrıntılı bilgi için “19. Maddedeki Güvenceleri Daha Sağlam Esaslara Bağlama Çabaları” konusuna bakınız.
8. c Ayrıntılı bilgi için “Sınırlamanın Temelini Oluşturan Hukuk Kuralı” konusuna bakınız.
9. d Ayrıntılı bilgi için “İnsan Hakları İnceleme Komisyonuna Başvurma Hakkı” konusuna bakınız.
10. e Ayrıntılı bilgi için “Bireysel Başvuru” konusuna bakınız.

”

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aliefendioğlu, Yılmaz. (1997). **Anayasa Yargısı**. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Çoker, Fahri.(1992). “Kanunlaştırmada Bazı Aksaklıklar ve CMUK.” **Parlemento Dergisi**. No.98. Ankara.
- Erem, Faruk. (1976). **Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku I**. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gölcüklü, Feyyaz ve Gözübüyük, Şeref. (2003). **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gemalmaz, M. Semih. (2001). **Türkiye’de Ölüm Cezası**. (1920-2000). Cilt I-II. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Gemalmaz, M. Semih. (1990). **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda İşkencenin Önlenmesi**. İstanbul: Amaç Yayınları.
- Soysal, Mümtaz. (1986). **100 Soruda Anayasanın Anlamı-1982 Anayasasına Bilimsel Yaklaşım**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2002). **Özgürlükler Hukuku**. Ankara: Ata Yayınları.
- Madra, Ömer. (1981). **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı**. Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları
- Yenisey, Feridun. (1988). **Milletlerarası Ceza Hukuku**. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

...and the

-

“Haklarımız” Metni

Türk polisi de artık Amerikan filmlerinde görüldüğü gibi yakaladığı ya da gözaltına aldığı zanlıya haklarını okuyacak. Polis zanlıya, “Susma hakkına sahipsin, söylediğin her şey mahkemede aleyhine delil olarak kullanılacaktır” diyecek. Haklardan birinin ya da birkaçının okunmaması gözaltı işlemini şüpheli hale getirecek.

Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde görev yapan yaklaşık 170 bin polis ceplerinde zanlıların yakalandıklarında sahip oldukları hakları içeren on maddelik “haklarınız” metnini taşıyacak. Gözaltına alınan ya da yakalanan zanlıya hakları polis tarafından okunacak. Polis öncelikle gözaltına almak ya da yakalamak istediği zanlıya gerekçesini açıklayacak. “Ben seni şu gerekçelerle gözaltına alıyorum” diyecek. Ardından gözaltına alınan şahısların sahip oldukları haklar polis tarafından ceplerinde taşıdıkları metinden tek tek okunacak.

Emniyet Genel Müdürlüğü’nce yapılan yeni uygulamaya göre polisin yakalama ve gözaltına almada zanlıya haklarının tamamını eksiksiz okuması gerekiyor. Zanlıya haklarının okunmaması mahkeme süresince yakalamayı şüpheli hale getirecek. Bu da dava sürecini etkileyebilecek.

Kaynak: Zaman Gazetesi, 22.04.2004, s. 4.

Anahtar Kavramlar

- Kolluk Kuvvetleri
- Koruma Tedbirleri
- Tutuklama
- Zorla Getirme
- Adli Kontrol
- Yakalama
- Arama
- El koyma
- İnfaz Görevlileri

İçindekiler

- GENEL OLARAK
- YAKALAMA, GÖZALTINA ALMA, TUTUKLAMA VE ADLİ KONTROL
 - Tutuklama
 - Zorla Getirme (İbzar)
 - Adli Kontrol
 - Yakalama
 - Koruma Tedbirlerinin Uygulanması Sırasında Unutulmaması Gerekenler
 - Yakalananın Hakları ve Kolluğun Uyması Gereken Kurallar
- ARAMA VE ELKOYMA
 - Arama
 - Elkoyma
- İNFAZ GÖREVLİLERİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARI
 - Arama
 - Silah Kullanma
 - Kullanılması Yasak Araçlar
 - Disiplin Cezaları
 - Avukat İle Görüşme
 - Yakınlar İle İletişim

GENEL OLARAK

Koruma önlemlerini uygularken, kolluk kuvvetlerinin uymaları gereken esasları genel olarak belirleyebilmek.

Kolluk kuvvetleri bilindiği gibi, suç işlenmeden önce suçun işlenmesini önlemek; işlendikten sonra ise suçun failini veya faillerini, delillerini araştırıp bulmakla ve suç kovuşturmasına ilişkin olarak savcının emirlerini yerine getirmekle görevlidir. Polis, jandarma, sahil güvenlik ve **özel kolluk** kuvvetleri şeklinde örgütlenmiş birimlerden oluşur. **Genel kolluğun** en önemli birimini oluşturan polis, ilçe ve il merkezleri belediye sınırları içinde iç güvenliğin, suç ve suçlularla mücadelenin birincil dereceden görevlisi ve sorumlusudur. Kırsal kesimde ise bu görevi jandarma teşkilatı yürütmektedir.

Yukarıdaki kısa ve genel tanımlamadan da anlaşılabilceği gibi kolluk kuvvetlerinin ceza yargılamasında ve buna bağlı olarak insan hakları ve kamu özgürlükleri ile doğrudan doğruya ilişkili olan koruma tedbirlerinin alınması ve uygulanmasında önemli görevleri bulunmaktadır. Bu görevleri yerine getirirken mesleklerinin gerektirdiği yüksek derecedeki sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri, ilgili mevzuata ve artık evrensel nitelik kazanmış kurallara uygun davranmaları, bir toplumda insan hakları ve kamu özgürlüklerinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için yaşamsal öneme sahiptir. Bu nedenle kolluk kuvvetlerinin uyması gereken esaslar açısından koruma tedbirlerine ilişkin bazı noktalara çalışmamızın bu bölümünde yer vermeyi gerekli gördük.

Koruma tedbirlerinden veya bir başka ifadeyle ceza yargılaması önlemlerinden anlaşılması gereken; ceza yargılamasının gecikmeksizin yapılabilmesini, uyuşmazlığın konusu olaya uygun bir karar verilebilmesini ve verilen kararın uygulanabilmesini sağlama amacına yönelmiş önlemlerdir. Delil toplamak, delillerin karartılmasını engellemek ve şüpheli ya da sanığı ele geçirebilmek veya onun kaçmasının önüne geçmek gibi nedenlerle başvurulabilen ve anayasal haklarla yakından ilişkili olan bu önlemlerin özellikleri kısaca şöyle sıralanabilir:

- Bu tedbirler zorlayıcı niteliktedir, bu nedenle kişilerin rızası aranmadan uygulanır.
- Yalnızca bir araç olan bu tedbirler, geçici niteliktedir.
- Orantılılık ilkesine uyulması, yani daha hafif bir önlemlerle amaca ulaşabilecekken daha ağır bir önleme başvurulmaması gerekir. Ceza Muhakemesi Kanununun "Tutuklama nedenleri" başlıklı 100. Maddesinin 1. Fıkrası tutukluluk için orantılılık ilkesine yer vermektedir.

Koruma önlemlerinin her biri, bir ya da daha çok temel hakka dokunmaktadır. Bu nedenle koruma tedbiri alınırken üç asli şartın gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Şüphenin tatmin edici olması, kesin hüküm verilmeden önce bir temel hakkın kısıtlanmasını gerektirmesi, geçici nitelikte olması. Bu üç şarttan birinin bile tam olarak gerçekleşmediği durumlarda insan hakkı ihlâlinden söz edilir.

Koruma önlemlerini; tutuklama (CMK M.100), yakalama (CMK M.90), adli kontrol (CMK M.109-111), zorla getirme (CMK M.146), resmi kurumda gözlem altına alınma (CMK M.74), tanığın zorla getirilmesi (CMK M.44), zor hapsi (CMK M.60), adli kolluğun olay yerinde aldığı tedbirlere uyulmaması durumunda yet-

Özel Kolluk: Devlet ve diğer yetkili kamu tüzel kişilerince, kendi hizmet alanında güvenliği sağlamak amacıyla kurulan, silah taşıma ve kullanma yetkisine sahip, polis ve jandarma dışındaki kolluk kuvvetleridir. Belediye zabıtası, köy korucusu vb.

Genel Kolluk: Emniyet, asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan, diğer kanun ve düzenlemelerin verdiği görevleri yerine getiren ve silahlı bir kuvvet olan jandarma ve polisi ifade eder.

DİKKAT

kisi (CMK M.168), arama, elkoyma ve şüpheli ve sanıkla ilgili arama (CMK M.116-134) olarak sıralamak mümkündür.

Tutuklama, yakalama, adli kontrol ve zorla getirme kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına etki edici nitelikte koruma önlemleridir.

Bu koruma önlemlerinden özellikle yakalamaya ilişkin olarak son dönemde insan haklarının daha etkin bir şekilde korunabilmesini sağlamak amacıyla ilgili mevzuatta bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin kolluk kuvvetleri tarafından bilinmesi ve özümsemesi son derece önemli olduğu gibi, bireylerin de kolluk kuvvetlerinin bu konudaki yükümlülüklerini öğrenmesi gerekir. Bu önemli konuya daha önce “Kişinin Öz Haklarına İlişkin Sınırlamaların Güvenceleri” başlıklı bölümde değinilmiş olmasına rağmen bir de bu bölümde *kolluk kuvvetlerinin uyması gereken esaslar açısından* incelenmesi bu gereklilikten kaynaklanmaktadır. Adli kontrol ise 5271 sayılı CMK ile öngörölmüş yeni bir koruma tedbiridir. Bu kuruma ilişkin genel nitelikli açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Vücuda yönelik bir önlem olan *üst araması*, konut dokunulmazlığına yönelik *arama* ve mülkiyet haklarına yönelik olan *elkoyma* önlemleri ise daha önceki bölümlerde değinilmemiş olması ve bu tedbirler yerine getirilirken de kolluk kuvvetlerine önemli görevler düşmesi nedeniyle aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Son olarak infaz görevlilerinin özellikle hapishane ve tutukevlerindeki tutum ve davranışlarını düzenleyen mevzuatta yer alan ve bizce önemli görölen bazı konulardan genel olarak bahsedilecektir.

YAKALAMA, GÖZALTINA ALMA, TUTUKLAMA VE ADLİ KONTROL

Yakalama, gözaltına alma ve tutuklama sırasında kolluk kuvvetlerinin dikkat etmesi gereken konuları ve yakalanın haklarını açıklayabilmek.

Anayasamızın 19. Maddesi *kişi hürriyeti ve güvenliğini* düzenlemiştir. Kişi özgürlüğü, *toplumsal yaşamın gerekleri sonucu, yasayla belirlenen istisnai durumlar dışında* herkesin sahip olduğu bir haktır. Öncelikle, bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, kişi özgürlüğünün istisnasını oluşturacak durumların mutlaka yasayla belirlenmesi gerekir. Hukukumuzda kişi özgürlüğü ve güvenliğine ilişkin düzenlemelerin yer aldığı yasalar şunlardır: Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), Polis Vazife ve Salahiyeti Kanunu (PVSK), Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu (JTGYK), Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (DGMKYUK). (Bu kanun 30.06.2004 tarihli RG’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5190 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır). Terörle Mücadele Kanunu (TMK), Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu (ÇASÖMK), Çocuk Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (ÇMKGYUHK), Meşhud Suçların Muhakeme Usulü Kanunu (MSMUK), Olağanüstü Hal Kanunu (OHK), Sıkıyönetim Kanunu (SK), Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu (SSHK), Askerî Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu (AMKYUK).

Tutuklama

Tutuklama hatırlayacağınız gibi, henüz kesin bir kararla mahkûm olmadan, yargıç kararına dayanılarak sanığın kişi özgürlüğünden yoksun bırakılması durumudur. Tekrar etmek gerekir ki; tutuklama sadece yargıç kararıyla olabilir. Anayasamıza

göre bu karar, ancak suçluluğu hakkında güçlü belirti bulunan kişiler hakkında ve kaçmalarını, delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek amacıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve yasada gösterilen diğer hallerde verilebilir (Anayasa M.19/3). Ceza Muhakemesi Kanununda tutuklamaya ilişkin kurallar 100 ile 108. Maddeler arasında düzenlenmiştir. Soruşturma evresinde şüphelinin tutuklanmasına Cumhuriyet savcısının istemi üzerine sulh ceza yargıcı tarafından, kovuşturma evresinde sanığın tutuklanmasına Cumhuriyet savcısının istemi üzerine veya re'sen mahkemece karar verilir. Sanığın tutukevine kabul edilebilmesi için yargıç veya mahkeme tarafından verilmiş bir tutuklama kararının bulunması zorunludur.

Zorla Getirme (İhzar)

Zorla getirme (ihzar), ceza yargılamasının yürütülmesi için yapılması gerekenleri yerine getirmek amacıyla, kendisini çağıran makam önüne kendi rızası ile gelmeyen sanık, tanık ve bilirkişileri, kolluğun gerektiğinde zor kullanarak bu makam önüne getirmesidir. CMK'ya göre tanıklar için davet olmaksızın zorla getirme ancak tutuklu işlerde söz konusu olabilir. Zorla getirme kararı ile çağrılan şüpheli veya sanık derhal, olanak bulunmadığında yol süresi hariç en geç yirmi dört saat içinde çağırılan yargıcın, mahkemenin ve zorla getirmeyi isteyen Cumhuriyet savcısının önüne götürülür, sorguya çekilir veya ifadesi alınır.

Adli Kontrol

5271 sayılı CMK ile getirilen yeniliklerden biri de adli kontroldür. Buna göre tutuklama sebeplerinin varlığı halinde üst sınırı üç yıl veya daha az hapis cezasını gerektiren bir suç sebebiyle yürütülen soruşturmada, şüphelinin tutuklanması yerine adli kontrol altına alınmasına karar verilebilir. Adli kontrolün soruşturma evresinde uygulanabilmesi için şüphelinin işlediği iddia edilen eylemin tutuklamayı gerektirecek bir suçu oluşturması, cumhuriyet savcısının istemde bulunması ve sulh ceza yargıcının kararı gerekir. Adli kontrol altında bulunan şüpheli CMK madde 109'da sınırlı sayıda belirlenen, yurt dışına çıkmamak; yargıç tarafından belirlenen yerlere, belirtilen süreler içinde düzenli olarak başvurmak; silah bulundurmamak veya taşımamak gibi, yükümlülüklerin bir ya da birden fazlasına tabi tutulur. Bu yeni düzenleme ile amaçlanan, tutuklamayı gerektirebilecek bir durumla karşılaşan yargıcı, şüpheli veya sanık hakkında bütünüyle özgürlükten yoksunluğa ya da tam serbestliğe karar verme mecburiyetinden kurtarmak, bu iki durum arasında yeni bir kurum oluşturmaktır. Bu niteliği ile oldukça olumlu sayılabilecek adli kontrol, ne yazık ki sınırlı bir uygulama alanı bulabilecektir. Bunun nedeni CMK'nın 100. maddesine göre üst sınırı bir yıldan fazla olmayan suçlarda tutuklama kararı verilememesi ve adli kontrol tedbirinin de ancak üst sınırı üç yıl veya daha az hapis cezasını gerektiren suçlar bakımından uygulanabilecek olmasıdır. Bu nedenle adli kontrol, yalnızca üst sınır bir ile üç yıl arasında hapis cezasını gerektiren suçlarda tutuklamaya seçenек bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yakalama

Yasanın belirlediği özel bazı durumlarda ceza yargılamasının sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla, henüz bir tutuklama kararı olmadan kişi özgürlüğünün kısıtlanması durumu, *yakalama* olarak adlandırılır. Yakalanan kimsenin kolluğun gözetim ve denetimi altına alınmasına ise *gözetim altına alınma* denir.

Yakalama, işlenmekte olan veya henüz işlenmiş bir cürümün varlığı şartıyla, failin kaçma tehlikesinin olması veya failin kimliğinin hemen saptanamaması hallerinde herkes tarafından yapılabilir. Ceza Muhakemesi Kanunu ile bu tür cürümlere ilişkin olarak, Cumhuriyet savcısı veya hemen amirlerine başvurma olanağı bulunmayan durumlarda kolluk kuvvetlerine, herkese tanınan yetki dışında da yakalama yetkisi tanınmıştır. Bu yetkinin kullanılabilmesi için; tutuklama müzekkeresi gerektiren bir durum bulunması, gecikmede tehlike olması ve o an için amirlere başvurulamaması gerekir (CMK M.90).

Yakalanan kişi, tutuklu veya hükümlü olmadığı için, tutukevine veya cezaevine değil, kolluğun bu işe tahsis ettiği ve *nezaret* adı verilen yere konulur.

DİKKAT

YGİAY'da bu konuda farklı kavramlarla karşılaşılmaktadır. Yönetmeliğe göre yakalama, “Kamu güvenliğine, kamu düzenine veya kişinin vücut veya hayatına yönelik var olan bir tehlikenin giderilmesi için denetim altına alınması gereken veya suç işlediği yönünde haklarında kuvvetli iz, eser, emare ve delil bulunan kişinin gözaltına alma veya muhafaza altına alma işlemlerinden önce hakim kararı olmaksızın özgürlüğünün geçici olarak ve fiilen kısıtlanarak denetim altına alınması”dır.

Gözaltına alma “Kanunun verdiği yetkiye göre yakalanan kişinin, hakkındaki işlemlerin tamamlanması amacıyla, adli mercilere teslimine veya serbest bırakılmasına kadar kanuni süre içerisinde sağlığına zarar vermeyecek şekilde özgürlüğünün geçici olarak ve fiilen kısıtlanıp alıkonulması”dır.

Muhafaza altına alma “Kanunun yetki verdiği hallerde yetkili merci önüne çıkarılması gereken kişilerin ilgili kurumlara veya kişilere teslimine kadar sağlıklarına zarar vermeyecek şekilde ve zorunlu olduğu ölçüde özgürlüklerinin kısıtlanıp alıkonulması”dır.

Koruma Tedbirlerinin Uygulanması Sırasında Unutulmaması Gerekenler

İnsan haklarına saygılı bir hukuk devletinde kolluk kuvvetlerinin, yukarıda en genel şekliyle kısaca tanımlanan önlemleri alırken aklından çıkartmaması gereken bazı önemli konular şöyle sıralanabilir:

- Kişi özgürlüğünün yakalama, tutuklama gibi yasalarla belirtilmiş bazı durumlarda sınırlandırılabilmesi mümkün iken kişi güvenliği mutlak bir haktır, yani hiçbir sınırlandırmayı kabul etmez; çünkü kişi güvenliği, kişinin özgürlüğünü ihlal edecek nitelikte *keyfî işlemlere karşı korunması* anlamını taşımaktadır. Bu nedenle her şeyden önce yapılan işlemlerde yasaların çizdiği sınırların aşılmasında son derece önemlidir. Bu da ancak kolluk kuvvetlerinin görevleri dolayısıyla yapacakları işlem ve eylemlere ilişkin düzenlemeleri en iyi şekilde öğrenmeleri ve titizlikle uygulamaları durumunda mümkün olabilir. Anayasa Madde 90/son uyarınca usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası sözleşmelerin yasa hükmünde olduğu ve hatta yasalarla temel hak ve özgürlüklere ilişkin sözleşmelerin çatışması halinde, bu sözleşmelerin esas alınacağı da unutulmamalıdır. Bu nedenle başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere konuya ilişkin uluslararası sözleşmeler de iç hukukumuzun bir parçasıdır.
- Kolluk kuvvetleri makam ve memurları adli soruşturmayı Cumhuriyet savcılarının bilgi ve emirleri doğrultusunda yürütürler. Bu nedenle her türlü işlem ve eylemde öncelikle onları bilgilendirmeleri ve onların emirleri doğrultusunda hareket etmeleri gerekir.

- Anayasada yer alan ceza hukukunun temel prensiplerinden *suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar kimse suçlu sayılamaz* hükmü hep akılda tutulmalıdır. Koruma önlemleri *ceza değildir*, yalnızca önlem niteliğindedir. Karakol da bir yargılama makamı veya mercii değildir. Bu kimselerin suçlu olduğu yargıç kararı ile sabit oluncaya kadar onlar sadece şüpheli veya sanıktırlar. Kaldı ki; bu kişiler suçlu olsa, hatta toplum tarafından kabul edilmez bir suç işlemiş olsalar bile herşeyden önce insan oldukları unutulmamalıdır.
- *Kimlik tespiti* çok titiz bir şekilde yapılmalıdır. Şüpheli kişi, elde güçlü ve inandırıcı deliller olmadan karakola getirilmemelidir. Aksi takdirde bu kişilerin kişilik hakları zedelenebilir.
- Kolluk kuvvetleri de yaşadıkları sosyal çevrenin ve kendi karakterlerinin etkisiyle bazı sanıklara veya şüphelilere sempati, bazılarına ise tepki duyabilirler. Ancak bu kimselere karşı davranışlarında her zaman *objektif olmak* zorundadırlar.
- Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetki Yönetmeliği Madde 42/b hükmünde açıkladığı gibi; görevin yürütülüşünde yasal kısıtlamalara ve insani düşüncelere bağlılık esastır. Çalışmalarına muhatap olanların düşman gibi görülmesi için *gerekli özeni* tüm kolluk kuvvetleri göstermelidir.
- Şüpheliye ifadesinin alınması sırasında iradesini etkileyebilecek herhangi bir baskının yapılmaması son derece önemlidir. Aşağıda da değinileceği üzere baskı ile elde edilen bilgilerin hiçbir faydası da olamaz; çünkü bunların delil olarak kullanılmalrı mümkün değildir.
- Kolluk birimlerinin tuttuğu tüm kayıtların ayrıntılı ve düzenli olması gerekir. Kayıtların düzenli tutulması yapılan eylem ve işlemlerin incelenmesi ve denetlenmesini kolaylaştıracağından, uygulamada yapılan bir takım yanlışların önüne geçilmesini sağlayacağı gibi, kolluk kuvvetlerine güvenin artmasına ve kendilerine yönelebilecek bazı asılsız suçlamaların önlenmesine yardımcı olacaktır. Kayıtların düzenli tutulması ve mümkün olduğunca şüpheli veya sanıkların davranışlarının delillendirilmesi son derece önemlidir. Örneğin; devlet yakalanan kişinin yakalama sonrası kaybolmasından sorumludur. Bu nedenle devletin bu kişinin salıverildiğini ve kaybın yakalama ile ilişkilendirilemeyeceğini delillendirmesi gerekir.
- Çocuklara ve gençlere karşı olan davranışlarda daha da dikkatli olunmalı, bu kişilerin kolluğa karşı güvenini kırarak herhangi bir harekette bulunmaktan öncelikle kaçınılmalıdır.

Özellikle yakalamaya ilişkin olarak kolluk kuvvetlerinin önemli yetki ve görevleri bulunmaktadır. Son değişiklikler kapsamında öncelikle Anayasamızda yer alan konuya ilişkin hükümlerin bir bölümü yenilenmiştir. Ayrıca 1929 yılından beri uygulanan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun yerine yepyeni bir yasanın; 5271 sayılı, 4 Aralık 2004 tarihli Ceza Muhakemesi Kanununun kabul edilmesi oldukça önemlidir. Belirtilen yasa 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Aynı tarihte konumuz açısından oldukça önemli olan yeni “Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği” (YGİAY) de yürürlüğe girmiştir. Bu süreç içerisinde Polis Vazife ve Selahiyet Kanununda yer alan ilgili hükümlerin bir bölümünün değiştirildiği de görülmektedir. Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliğinin (JTGY) ilgili hükümlerinin ise henüz bu değişikliklere tam anlamıyla uyumlu hale getirilmediği görülmektedir.

Koruma önlemlerine ilişkin olarak, tabi olduğunuz mevzuatla getirilen düzenlemeleri bir kez okuyunuz.

Yakalananın Hakları ve Kolluğun Uyması Gereken Kurallar

Yakalananın hakları, dolayısıyla kolluğun uyması gereken kuralların bazı önemlileri şöyle sıralanabilir:

Haklarını Öğrenme

5271 sayılı CMK'nın m. 90/4 hükmüne göre "Kolluk, yakalandığı sırada kaçmasını, kendisine veya başkalarına zarar vermesini önleyecek tedbirleri aldıktan sonra, yakalanan kişiye kanuni haklarını derhal bildirir". Ayrıca şüphelinin veya sanığın ifadesinin alınması veya sorguya çekilmesi sırasında müdafî seçme hakkının bulunduğu ve ondan hukuksal yardım alabileceği, müdafinin ifade veya sorgusunda hazır bulunabileceği kendisine bildirilir (CMK m. 147/1,c).

YGAİAY Madde 6/4'e göre kişiye, suç ayrımı gözetilmeksizin yakalama sebebi, hakkındaki iddialar, susma ve müdafiden yararlanma, yakalamaya itiraz etme hakları ile diğer yasal hakları ve itiraz hakkını nasıl kullanacağı bildirilecektir. Bu bildirimin "yazılı ve bunun hemen mümkün olmaması halinde sözlü olarak" derhal yapılması gerekir.

Susma

Şüpheli, kendisine yöneltilen soruları cevaplayıp cevaplamamakta serbesttir. Bir başka ifade ile şüphelinin suça ilişkin olarak susma hakkı bulunmaktadır.

Susma hakkı her şeyden önce anayasal bir haktır. Anayasamız Madde 38/5'e göre; "Hiç kimse, *kendisini* ve kanunda gösterilen yakınlarını *suçlayan bir beyanda bulunmaya* ve bu yolda delil göstermeye zorlanamaz". Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, susma hakkını, -maddede açıkça düzenlenmemiş olmasına rağmen- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin "Adil Yargılanma Hakkı" başlıklı 6. Maddesinin bir parçası olarak kabul etmektedir.

Yakalanana, isnad edilen suç hakkında açıklamada bulunmamanın yasal hakkı olduğu söylenmelidir (CMK M.147/1,e). CMK'ya göre şüpheliye bu hakkı ifade alma veya sorguya çekilme anında hatırlatılırken, Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliğinde susma hakkının kişiye *yakalama sırasında* ve yazılı olarak bildirileceği düzenlenmiştir. Bunun hemen mümkün olmaması halinde ise susma hakkı sözlü olarak *derhal* bildirilir. Ayrıca, kişiye bütün deliller aleyhinde ise ve yine de susuyorsa, yani kendini savunmamayı tercih ediyorsa, bu durumun aleyhine yorumlanabileceği de söylenmelidir. Bu uyarı üzerine, şüpheli bir takım açıklamalarda bulunmayı isteyebilir.

Kolluk kuvvetleri, Anayasada ve ilgili düzenlemelerde belirtilen bu hakkın gereklerini yerine getirmek zorundadır. Bunun yanında, kişinin susma hakkını kullanması halinde, gerçeklerin ortaya çıkarılmasında önemli bir görev üstlenen kolluk kuvvetlerinin tedirgin olmaması da gerekir. Nitekim, kolluk kuvvetlerinin soruşturmalarında esas olan delillerdir. Ayrıca şüphelinin ifadeleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak kolluk kuvvetlerini yanlış yönlendirme tehlikesini de taşır. Bu nedenlerle, şüphelinin susma hakkını kullanması soruşturmayı önemli oranda etkilemeyecektir.

Kişinin isnad edilen suç hakkında konuşmaması yasal hakkı olmakla birlikte, *kimliğine ilişkin soruları doğru cevaplandırmak zorundadır* (CMK M.147/1,a). Bu konuda yalan beyanda bulunması ise yeni Türk Ceza Kanununun 206. Maddesinde göre suçtur.

Sanığın susma hakkının kullanmasının, suçu kabul olarak anlaşıp anlaşılamayacağını değerlendiriniz.

SIRA SİZDE

Yakınlarından Birisiyle Haberleşme

Anayasamızın 2001 değişiklikleri kapsamında yeniden düzenlenen 19/6 hükmüne göre, “Kişinin yakalandığı veya tutuklandığı yakınlarına derhal bildirilir”. Değişiklikten önce kişinin yakınlarına durumun haber verilmesi “soruşturmanın kapsam ve konusunun açığa çıkmasının gerektirdiği kesin zorunluluk dışında” mümkün olabiliyordu. Görüldüğü gibi, anayasa koyucu yakalanan veya tutuklananın yakınlarına derhal haber vermeyi mutlak hale getirmiştir.

Anayasada yapılan bu değişikliğin ardından ilgili yasalarda da Anayasaya uyum sağlamak amacıyla değişiklikler yapılmıştır. Buna göre eski CMUK Madde 128/3'e paralel olarak CMK Madde 95/1 “Şüpheli veya sanık yakalandığında, gözaltına alındığında veya gözaltı süresi uzatıldığında, Cumhuriyet savcısının emriyle bir yakınına veya belirlediği bir kişiye gecikmeksizin haber verilir” derken, aynı yasanın 147/1,d maddesi hükmü yakalananın ve gözaltına alınanın durumu yakınlarına 95. madde uyarınca bildirilse bile, şüphelinin veya sanığın ifadesinin alınmasında veya sorguya çekilmesinde de yakalanan kişinin yakınlarından birine yakalandığı derhal bildirilir demektedir. PYSK'nın 13. Maddesi kişinin yakalandığının “istediği kanunî yakınlarına” derhal bildirileceğini hüküm altına almıştır. Kolaylıkla görülebileceği gibi Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu Cumhuriyet Savcısının kararını aramış ve haber verilecek kişi hakkında da herhangi bir kısıtlama yapmamıştır. Oysa Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, Cumhuriyet Savcısının kararını aramamış ancak yakalananın yalnızca kanunî yakınlarına haber verileceğini düzenlemiştir. YGİAY Madde 6/5 hükmü CMK'ya paralel bir düzenleme getirmiştir. Ayrıca CMK Madde 147/1,d hükmüne göre, ifadesinin alınması veya sorguya çekilmesi sırasında, 95.madde hükmü saklı kalmak üzere, yakalanan kişinin “yakınlarından istediğine yakalandığı derhal bildirilir”. Aynı kural, YGİAY'nin Madde 23/1,e. hükmünde de yer almaktadır. JTGYY'nin 122/5,b maddesinde ise bu bildiriminin “soruşturmanın kapsam ve konusunun açığa çıkmasının sakıncalarının gerektirdiği kesin zorunluluk dışında” yapılabileceği hükmü korunmaktadır.

Kolaylıkla farkedilebileceği gibi yakalananın kimlere haber verebileceği ve bu haberin ulaştırılabilmesi için Cumhuriyet Savcısının kararının gerekip gerekmediği konusunda Anayasa ve yasalarda farklı düzenlemeler bulunmaktadır. Bizim düşüncemize göre, hiyerarşik yeri de göz önüne alınarak Anayasadaki düzenlemeye itibar edilmesi ve Anayasadan daha sınırlayıcı düzenlemelerin dikkate alınmaması gerekir.

Yakalanan kişinin yakınlarına haberin nasıl ulaştırılacağı ise YGİAY'nin 8. Maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre “yakalanan kişinin;

- Kendisi ile birlikte bir kişi varsa bu kişi vasıtasıyla,
- Suçun işlendiği yerde ikamet ediyorsa ve haber vereceği yakınının telefon numarasını biliyorsa telefon ile,
- Haber vereceği yakınının telefon numarasını bilmiyorsa bölge karakolu vasıtasıyla,

d. Konutu suç yeri dışındaysa telefon ile veya kişinin adresinin bulunduğu yerle ilişki kurulmak suretiyle, yakalandığı, gözaltına alındığı veya gözaltı süresinin uzatıldığı Cumhuriyet savcısının emriyle gecikmeksizin bir yakınına veya belirlediği bir kişiye haber verilir. Yakalanan veya gözaltına kişi yabancıysa, yazılı olarak karşı çıkmaması halinde, durumu vatandaşı olduğu ülkenin büyükelçiliği veya konsoloslukuna haber verilir”.

YGİAY'nin 12/1,d hükmüne göre; nezarete alınanların kaydına ilişkin defterde sanık veya şüphelinin;

- Haber verilen yakını veya belirlediği kişi, adres ve telefon numarası,
- Haber verilen diplomatik temsilciliğin adı ve telefon numarası,
- Haber veren personelin adı, soyadı, sicili ve imzası,
- Haber verme tarih ve saati,
- Sanık/şüphelinin, hakkında haber verildiğine dair imzasının belirtilmesi gerekir.

Yakalananın yakınlarının bu durumdan haberdar olması pek çok açıdan önem taşır. Herşeyden önce yakınlarının yerini bilmek kişilerin doğal bir hakkıdır. Ayrıca, yakalananın yakınları, yakalamayı öğrenme sonrası bu işlemin yargısal denetim sürecini başlatacaklardır.

İsnad Hakkında Bilgi Sahibi Olma

Anayasamızın 19/4. Maddesine göre “Yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama veya tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar herhalde yazılı ve bunun hemen mümkün olmaması halinde sözlü olarak derhal, toplu olarak işlenen suçlarda en geç hâkim önüne çıkarılıncaya kadar bildirilir”.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Madde 5/3 hükmünde yakalanan her kişiye yakalama nedenlerinin ve kendisine yöneltilen her türlü suçlamanın en kısa zamanda ve *anladığı bir dilde* bildirileceği düzenlenmiştir. Aynı sözleşmenin 6. Maddesine göre de; her sanık “kendisine yöneltilen suçlamanın niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, *anladığı bir dille* ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek hakkı”na sahiptir (Madde 6/3a). 5. maddedeki düzenlemeye göre yapılacak bildirimin içeriği amaçla sınırlıdır, bu nedenle 6. Maddede yer alan savunmanın hazırlanması amaçlı bildirimden farklıdır ve kapsamı daha dardır.

Anayasamızda belirtilmemiş olmasına rağmen bu bildirimin yakalananın veya tutuklananın *anladığı dilde* yapılması gerekir. *Anladığı dil* ile kastedilen ise yalnızca konuşulan dil değildir. Bunu, durumun fiili ve hukuksal açıdan *açıklanması* şeklinde yorumlamak gerekir. Örneğin bu bildirim, hukuksal terimlerle doldurularak karşıdaki kişi için anlaşılabilir bir duruma sokulmamalıdır.

CMK Madde 147/1,b'ye göre kişiye yüklenen suç, ifadesinin alınması veya sorguya çekilmesi sırasında anlatılır. Ancak kişiye isnad edilen suçun anlatılması için ifade alma beklenmemeli anayasada belirtildiği gibi, *derhal* açıklanmalıdır. PVSK Madde 13/5'de de Anayasaya paralel bir düzenleme yer almaktadır. YGİAY Madde 6/4 hükmüne göre ise; “suç ayırımı gözetilmeksizin” “yakalama sırasında” kişiye “yakalama sebebi ve hakkındaki iddialar” bildirilmelidir. Ayrıca bu hükme göre, yazılı bildirimin hemen mümkün olmaması halinde “sözlü olarak derhal” bu hususlar kişiye bildirilecektir. JTGGY'de de konuya ilişkin hükümler bulunmaktadır (M. 30/3, M. 122/5a).

Yakalama kamu gücünü gerektiren, kişi hak ve özgürlüklerine yönelmiş çok önemli bir önlemdir. Bu önlem uygulanırken, kişinin eylemin nedenini öğrenmesi, bu haktan mahrum edilmemesi son derece önemlidir.

Kendi Lehine Olan Delillerin Toplanması İsteme

CMK'nın 147/1.f maddesi hükmüne göre; şüphelinin veya sanığın ifadesinin alınmasında veya sorguya çekilmesinde “şüpheden kurtulması için somut delillerin toplanmasını isteyebileceği hatırlatılır”. Ayrıca yine aynı hükme göre, “kendisi aleyhine var olan şüphe sebeplerini ortadan kaldırmak ve lehine olan hususları ile-ri sürmek imkanı verilir”.

Yakalanma Sonrası Doktora Götürülme

1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren YGİAY'nin “Sağlık Kontrolü” kenar başlıklı 9. Maddesi yakalananın yakalanma sonrası doktora götürülmesini düzenlemektedir. Bu maddeye göre; yakalanan, yakalanma anında (M. 9/1) ve “yerinin değiştirilmesi, gözaltı süresinin uzatılması, serbest bırakılması ve adli mercilere sevk edilmesi işlemlerinden önce” olmak üzere en az iki defa sağlık kontrolünden geçirilmelidir (M. 9/2). Ayrıca “gözaltı süresinde herhangi bir nedenle sağlık durumu bozulanlar ile sağlık durumundan şüphe edilenler *derhal* hekim muayenesinden geçirilir” (M. 9/3). Bunun gibi, olağanüstü hal ilânına neden olan suçların soruşturulmasında ifade alma, yer gösterme, yüzleştirme, teşhis ve tıbbi muayene için ceza infaz kurumu veya tutukevinden alınırlarsa, ayrılış ve dönüşlerinde sağlık durumları doktor raporu ile tespit edilir (Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve Olağanüstü Halin Devamı Süresince Alınacak İlave Tedbirler Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Madde 3/c 1.paragraf).

Bunun yanında PVSİ'nin 2002 yılında yeniden düzenlenen 13/7. Maddesine göre yakalananlardan; uyuşturucu madde kullanmış olanlar ile sarhoş olanların, zor kullanarak yakalananların, haklarında suç soruşturması yapılacak olan şüpheli ve sanıkların yakalama anındaki sağlık durumları tabip raporuyla tespit edilir.

YGİAY'ye göre; gözaltına alınan kişinin ifadesini alan veya soruşturmayı yürüten kolluk görevlisi ile bu kişiyi tıbbi muayeneye götüren kolluk görevlisinin farklı olması zorunludur. Ancak personel yetersizliği nedeni ile farklı kolluk görevlisi bulunmuyorsa bu durum belgelendirilir (Madde 9/4).

Esas olan muayenenin doktor hasta ilişkisi çerçevesinde yapılması, doktor ile muayene edilen kişinin yalnız kalmalarıdır. Ancak doktor kişisel güvenliğinden endişe ederse muayene kolluk kuvvetlerinin gözetiminde yapılabilir. Doktorun bu isteğinin belgelendirilmesi gerekir. Bu durumda gözaltına alınan kişinin istekte bulunması ve gecikmeye neden olmaması kaydıyla müdafii de muayenede hazır bulunabilir (Madde 9/10). Kadının muayenesi ise istekte bulunması durumunda ve olanaklar elverdiğinde bir kadın hekim tarafından yapılır (Madde 9/son). Bu, CMK'nın 77. maddesine uygun olarak YGİAY'nde düzenlenmiş yeni bir hükümdür. Hekim, muayenesi sırasında TCK'da düzenlenen işkence, ağırlaştırılmış işkence ve eziyet suçlarının işlendiğine ilişkin herhangi bir bulguya rastlarsa durumu derhal Cumhuriyet savcısına bildirecektir (Madde 9/9).

Yakalamanın hemen sonrasında, nezaret çıkışında, serbest bırakılma veya yargıç önüne çıkarılma öncesi olmak üzere en az iki kez yapılan sağlık kontrolü soruşturmanın en iyi şekilde gerçekleştirilmesi için pek çok fayda sağlar. Bu raporlar, kişinin ifadesini özgür iradesi ile vermesini sağlamada, yanlış uygulamaların önüne geçmede önemli bir adımdır. Eğer kişi, gözaltında kaldığı sürece kendisine baskı, cebir ve şiddet uygulanmamışsa bu yöndeki doktor raporu, ifadenin hukuk normlarına uygun olarak, kişinin özgür iradesine göre alındığını gösterir ve bu ifadenin delil olarak kullanılmasını sağlar. Çünkü bilindiği gibi yasak yöntemlerle el-

de edilen ifadeler rıza olsa bile delil olarak değerlendirilemez, hükme esas alınmaz (CMK M. 148, 217). Ayrıca suçun araştırılmasında şüphelinin sağlık durumunun yerinde olması kolluk kuvvetlerine yardım edebilmesi için de gereklidir.

Avukatın Hukuki Yardımından Yararlanma

İfade almada (ve yargıç tarafından sorguya çekilmede) ifade veren (veya sorguya çekilene) avukat seçme hakkının bulunduğu, eğer avukat tayin edebilecek durumda değil ise baro tarafından tayin edilmesini talep edebileceği ve onun hukuksal yardımından yararlanabileceği, avukatın ifadesinde (veya sorguda) hazır bulunacağı bildirilir (CMK M.147/1,c). YGİAY'ye göre ise bu bildirim *yakalama sırasında* suç ayırımı gözetilmeksizin yapılır (Madde 6/4).

DİKKAT

Yasalarımızda ilgili diğer düzenlemelerde genellikle kullanılan müdafî terimi yerine avukat denilmesinin nedeni bu savunma görevini uygulamada avukatların gerçekleştireyor olmasıdır.

Bu yasal hakkın hatırlatılması, kişiye verilen değer bir göstergesi olduğu gibi, bu hakkın kullanılarak kullanılmayacağı konusunda kişide oluşabilecek şüphelerin ortadan kaldırılması için de gereklidir.

Yakalanan kişi veya sanık, soruşturmanın her hal ve derecesinde dilerse avukatın yardımından faydalanabilir (CMK M. 149/1) ve avukat seçebilecek durumda olmadığını beyan ederek istekte bulunursa bir avukat tayin edilir (CMK M. 150/1, YGİAY M. 20/4). Bir başka ifade ile; kişi, CMK'da yer alan avukat tayin hakkını dilerse kullanmayabilir. Ancak, yakalanan kişi veya sanık;

- Çocuksa (18 yaşını bitirmemişse)
- Sağır veya dilsiz ise ya da
- Kendisini savunamayacak durumda malul ise
- Alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan bir soruşturma ya da kovuşturma söz konusu ise ve bir avukatı yoksa talebi aranmaksızın kendisine bir avukat tayin edilir (CMK M. 150/2,3, YGİAY M.20/5,6).

Yakalanan kişi veya sanıklar birden fazla ise ve yararları da birbirine uygun ise, savunma aynı avukata verilebilir (CMK M. 152).

Yakalanan veya tutuklanan kişi vekaletname aranmaksızın avukat ile her zaman konuşabilir. Avukat ile görüşmesini *başkalarının duyamayacağı* bir ortamda yani başbaşa yapabilir. Bu kişilerin avukat ile yazışmaları denetime bağlı kılınmaz (CMK M. 154, YGİAY M. 21/1). Her kolluk biriminde *görüşme için uygun şartlara sahip görüşme yeri* ayrılır (YGİAY M. 21/son).

Yakalanan kişi isterse, soruşturmayı geciktirmemek kaydıyla en çok üç avukat vekaletname aranmaksızın yakalananın ifadesi alınırken hazır bulunabilir (YGİAY M. 21/2). Burada avukat yalnızca yakalanan kişinin sahip olduğu haklarını açıklar ve işlediği iddia edilen suç ile ilgili teknik bilgi verir, maddi olayı karartabilecek nitelikte müdahalelerden ise kaçınır. Şu çok önemlidir; ifadesi alınırken ifadesi alınan kişinin yerine avukat beyanda bulunamaz ve avukatın her türlü müdahalesi tutanağa geçirilir (YGİAY M. 23/1,d).

Yakalananın avukatının ifade alınırken hazır bulunması, insan hakları ihlallerinin önüne geçeceğinden, kolluk kuvvetlerinin soruşturma sırasında hukuka ve insan haklarına aykırı hareketlerde bulunmadığının göstergesidir.

Avukat, yakalanan kişinin veya şüphelinin ifadesini içeren tutanakları, bilirkişi raporlarını ve yakalanan kişi veya sanığın hazır bulunmaya yetkili olduğu diğer adli işlemlere ilişkin tutanakları sınırlama olmaksızın inceleme ve istediği evrakın bir suretini harçsız alma hakkına sahiptir. Belirtilenlerin dışındaki evrakları incelemesi veya örnek alması ise soruşturmanın amacını tehlikeye düşürebilir ise Cumhuriyet Savcısının talebi üzerine sulh ceza yargıcının kararıyla soruşturma sırasında sınırlandırılabilir (CMK M. 153/2,3). YGİAY'nin 22. maddesi de benzer bir hüküm içermektedir. Ancak bu maddede CMK'da yer almayan şöyle bir sınırlamaya yer verilmiştir: "Kollukta bulunan soruşturma dosyası için yetkili Cumhuriyet savcısının yazılı emri gerekir". Oysa soruşturma dosyası içerisinde CMK'da belirtilen ve yukarıda değindiğimiz hiçbir sınırlamaya bağlı olmadan incelenebilecek belgeler de bulunmaktadır. Bu nedenle belirtilen yönetmelik hükmü kanımızca yasaya aykırıdır.

Hangi hallerde yakalanan kişi veya sanık istemese de kendisine avukat tayin edileceğini belirleyiniz.

SIRA SİZDE

Yasak Sorgu Yöntemleri

Kişinin ifadesini özgür iradesi ile vermesi son derece önemlidir. Anayasamızın 17/3. Maddesi kimseye işkence ve eziyet yapılamayacağını, kimsenin insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabî tutulamayacağını kesin ve istisnasız bir şekilde belirtmiştir. İşte bu anayasal güvenceden hareketle CMK'da ifade alma sırasında bu tür hukuk dışı yöntemlere başvurulmasının önüne geçmek amacıyla getirilmiş konuya ilişkin önemli düzenlemeler bulunmaktadır.

Aslında yukarıda açıklanmaya çalışılan, ifade verene tanınan güvencelerin büyük bir bölümü kişinin iradesini bozacak eylem ve işlemlerin önlenmesine yönelmiştir. Ancak yasa koyucu bunlarla yetinmemiş açık ve kesin başka kurallar da getirmiştir. CMK'ya göre şüphelinin ve sanığın beyanı özgür iradesine dayanmalıdır. Bu özgür iradeyi engelleyebilecek "kötü davranma, işkence, zorla ilaç verme, yorma, aldatma, cebir ve şiddette bulunma, bazı araçlar uygulama gibi" bedensel ve ruhsal müdahalelerde bulunulması kesin olarak yasaktır (CMK M. 148/1). Aynı şekilde yasaya aykırı bir menfaat vaat edilemez (CMK M. 148/2). Bu tür yasak yöntemlerle elde edilen ifadeler, kişi rıza gösterse bile delil olarak değerlendirilemez (CMK M. 148/3), yüklenen suç, ancak hukuka uygun bir şekilde elde edilmiş delillerle ispat edilebilir (CMK M. 217/2). Ayrıca avukat hazır bulunmaksızın kollukça alınan ifade, yargıç veya mahkeme huzurunda şüpheli veya sanık tarafından doğrulanmadıkça hükme esas alınamaz (CK M. 148/4). Şüphelinin aynı olayla ilgili yeniden ifadesinin alınması gerekirse bu işlem ancak Cumhuriyet savcısı tarafından yapılabilir (CMK M. 148/5). Kolluk kuvvetlerinin bu yasaklara aykırı tutum ve davranışları Türk Ceza Kanununun 94, 95 ve 256. maddeleri uyarınca suçtur. Ayrıca bu suçun ihmal nedeniyle işlenmesi durumunda cezada buna dayanılarak indirim yapılamaz (CMK M.94/5). Henüz yeni yürürlüğe giren yasalara uyumlu değişikliklerin yapılmadığı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun (MDKGYK)'a göre belirtilen hükümlere göre açılacak soruşturma ve kovuşturmalarda bu yasa hükümleri uygulanmaz (MDKGYK M. 2/son). Bu yeni kural, yasak yöntemlere başvuran kolluk kuvvetlerinin haklarında açılacak soruşturma ve kovuşturmanın hızlanmasını sağlayacaktır.

Son olarak; bilindiği gibi Anayasanın 90/son Maddesi uyarınca usulüne uygun yürürlüğe konulmuş uluslararası andlaşmalar yasa hükmündedir. Bu nedenle, İş-

kenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve aynı yöndeki Avrupa Sözleşmesi ulusal hukuk düzenimizin bir parçasıdır. Aynı şekilde yasa hükmünde olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3. Maddesinin de hiç kimseye işkence, insanlık dışı veya haysiyet kırıcı ceza ya da muamele uygulanamayacağını düzenlediği unutulmamalıdır. Ne yazık ki Devletimiz 3. Maddeye aykırı uygulamalar nedeniyle pek çok kez Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından tazminata mahkum edilmiştir.

İfade Alma Tamamlandıktan Sonra İfade Tutanağının Okunmak ve İmzalanmak Üzere Kişiye Verilmesi

CMK'nın 147/1. Maddesi gereği ifade veya sorgu bir tutanakla tespit edilir ve bu tutanağın içeriği ifade veren veya sorguya çekilen ile hazır olan avukat tarafından okunup anlaşıldıktan sonra imzalanır. İmzadan kaçınılması halinde ise bunun nedenleri tutanakta yer alır. Bu tutanakta ayrıca ifade alınan yer, tarih, şüphelinin açık kimliği, bu işlem sırasında hazır bulunanların kimlikleri, görevleri, bu işlemler yapılırken uyulması gereken esaslara uyulup uyulmadığı, uyulmamış ise sebepleri yer alır (CMK M. 147/1,i YGİAY M. 23/1,j).

Gözetim Süresi ve Yargıç Önüne Çıkarılma

Anayasamızın 19/5. Maddesi, yakalanan veya gözetim altına alınan kişinin en geç 48 saat içinde yargıç önüne çıkarılmasını emretmiştir. Toplu olarak işlenen suçlarda bu süre en çok dört güne çıkarılır. Bu sürelerin hesaplanmasına kişinin “tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre” dahil edilmemiştir. Bu maddede kimsenin bu süreler geçtikten sonra yargıç kararı olmaksızın özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağı açıkça belirtilmiştir. Ancak, “olağanüstü hal, sıkı yönetim ve savaş hallerinde” bu süreler uzatılabilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 5/3. Maddesine göre, “bir suç işlediği hakkında geçerli şüphe bulunan veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olma zorunluluğu inancını doğuran makul nedenlerin bulunması dolayısıyla, bir kimsenin yetkili merci önüne çıkarılmak üzere yakalanması ve tutulu durumda bulunması” (Madde 5/1c) halinde bu kişi, *bemen* bir yargıç veya yasayla yetkili kılınmış diğer bir görevlinin önüne çıkarılır. Buradaki *bemen* ifadesini *geçiksiz gecikmeye yer verilmemesi* şeklinde yorumlamak gerekir.

CMUK'ya göre; gözetim süresi, yakalama yerine en yakın yargıç veya mahkemeye gönderilmesi için zorunlu süre hariç, yakalama anından itibaren yirmidört saati geçemez. Bu zorunlu süre ise on iki saatten fazla olamaz (CMK M.91/1; YGİAY M.13). Gözetim altına alınan kişi bırakılmazsa, en geç bu süreler sonunda sulh ceza hakimisi önüne çıkarılıp sorguya çekilir (CMK M.91/3). Toplu olarak işlenen bir suç söz konusu ise bu süre, delillerin toplanmasındaki güçlük veya şüpheli sayısının çokluğu nedeniyle; Cumhuriyet savcısı tarafından, her defasında bir günü geçmemek üzere, üç gün süreyle yazılı olarak uzatılabilir (CMK M.91/3). Ancak yasada bu kurallara ilişkin bazı istisnalar da öngörülmüştür. Adalet Bakanlığı'nın teklifi üzerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca yargı çevresi birden çok ili kapsayacak şekilde belirlenecek illerde görevlendirilecek ağır ceza mahkemelerinde görülecek davalardan sayılan suçlarda (bu suçlar CMK M.250'de belirlenmiştir), yakalananlar için CMK 91/1 hükmünde düzenlenen 24 saatlik süre 48 saat olarak uygulanır. Ayrıca Anayasanın 120 inci maddesi gereğince olağanüstü hal ilan edilen bölgelerde yakalanan kişiler hakkında 91 inci maddenin 3. fıkrasında dört gün olarak belirlenen süre, Cumhuriyet savcısının talebi ve hakim kararıyla yedi güne kadar uzatılabilir (CMK M.251/5, YGİAY M.13,14).

Kolluk kuvvetlerinin Anayasamızda ve ilgili mevzuatta belirtilen sürelerle uyması büyük önem taşımaktadır. Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye Cumhuriyeti aleyhine verdiği kararlarda bu sürelerle uyulmaması önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tazminat İsteme

Hukuka aykırı yakalama ve tutuklamalardan doğan zararların devlet tarafından giderileceği Anayasamızın 19. Maddesinin son fıkrasında düzenlenmiştir. 2001 değişiklikleri kapsamında yeniden düzenlenen bu hükme göre; “belirtilen esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, Devletçe ödenir”. Tazminat hukukunun genel prensiplerine göre devlet, tazminat ödenmesine sebebiyet veren memura rücu edebilecektir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Madde 5/son fıkrasına göre de, bu madde hükümlerine aykırı olarak yapılmış bir yakalama ya da tutulu kalma işleminin mağduru olan herkesin tazminat istemeye hakkı vardır.

Ülkemizde yasal temelini daha önce 466 sayılı Kanun Dışı Yakalanan veya Tutuklanan Kimselere Tazminat Verilmesi Hakkında Kanunda bulan bu hak, yeni CMK'nın “Koruma Tedbirleri Nedeniyle Tazminat” başlıkla yedinci bölümünde düzenlenmiştir. Bu bölümde yer alan CMK'nın 141-144. madde hükümlerinde yakalama ve tutuklama yanında, arama ve elkoyma durumlarında meydana gelen zararların tazmininin de öngörülmesi önemli bir yeniliktir. 141. maddede on bent halinde belirlenmiş kişiler maddi ve manevi her türlü zararlarını devletten isteyebilirler. Bu kişiler şöyledir:

- Yasalarda belirlenen koşullar dışında yakalanan, tutuklanan veya tutukluluğunun devamına karar verilenler,
- Yasal gözaltı süresi içinde yargıç önüne çıkarılmayanlar,
- Yasal hakları hatırlatılmadan veya hatırlatılan haklarından yararlandırılma isteği yerine getirilmeden tutuklananlar,
- Yasaya uygun olarak tutuklandığı halde makul sürede yargılama mercii huzuruna çıkarılmayan ve bu süre içinde hakkında hüküm verilmeyenler,
- Yakalama veya tutuklama nedenleri ve haklarındaki suçlar kendilerine, yazıyla veya bunun hemen olanaklı bulunmadığı hallerde sözle açıklanmayanlar,
- Yakalanmaları veya tutuklanmaları yakınlarına bildirilmeyenler,
- Hakkındaki arama kararı ölçüsüz bir şekilde gerçekleştirilenler,
- Eşyasına veya diğer malvarlığı değerlerine, koşulları oluşmadığı halde elkonulan veya korunması için gerekli tedbirler alınmayan ya da eşyası veya diğer malvarlığı değerleri amaç dışı kullanılan veya zamanında geri verilmeyenler (CMK M.141/1),
- Yasaya uygun olarak yakalandıktan veya tutuklandıktan sonra haklarında kovuşturmayaya yer olmadığına veya beraatlerine karar verilenler,
- Mahkum edilip de gözaltı ve tutuklulukta geçirdiği süreleri, hükümlülük sürelerinden fazla olan veya işlediği suç için kanunda öngörülen cezanın sadece para cezası olması nedeniyle zorunlu olarak bu ceza ile cezalandırılanlar.

Son iki grupta belirtilen kararları veren merciler, ilgiliye tazminat hakları bulunduğunu bildirirler ve bu husus verilen karara geçirilir. Bu sebeplerle zarara uğrayanlar, kendilerine zarar veren işlemlerin yapılmasına esas olan iddialar sebebiyle haklarında açılan davalar sonunda verilen kararların kesinleştiği veya bu iddiaların mercilerince karara bağlandığının tebliğinden itibaren üç ay ve her halde karar ve-

ya hükümlerin kesinleşme tarihini izleyen bir yıl içinde tazminat isteminde bulunabilirler (CMK M.142/1). Devlet, ödediği tazminattan dolayı, koruma tedbiriyle ilgili olarak görevinin gereklerine aykırı hareket etmek suretiyle görevini kötüye kullanan kamu görevlilerine rücu eder (CMKM.143/2).

Ayrıca JTGY Madde 42/g çok yerinde olarak önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Buna göre; kamu düzeninin korunması için alınacak önlemler, tehlikenin gerektirdiğinden daha ağır ve sert olamaz. *Kişisel sorumluluk kuşkusuyla hizmet zaafı yaratılamaz*, aksi halde, bu zaafa bağlı olarak doğan zararların Devletçe giderilmesi sonucu kişilere rücu esasına göre uygun işlem yapılır.

SIRA SİZDE

Yakalama ve göz altına almaya ilişkin hangi hallerde, Devletin tazminat ödemekle yükümlü olacağını belirleyiniz.

Küçüklere Uygulanacak Özel Hükümler

YGLAYY'nin 1999 yılında yeniden düzenlenerek yürürlüğe giren 18. Maddesinde küçükler bakımından yakalama ve ifade alma yetkilerinin hangi şekilde sınırlandırılacağı yer almaktadır. Buna göre;

- a. Fiili işlediği zaman oniki yaşını doldurmamış olanlar ile onbeş yaşını doldurmamış sağır ve dilsizlere ceza verilmesi ilgili yasalar dolayısıyla yasaklandığından, bu kişiler suç nedeni ile yakalanamazlar ve hiçbir surette suç tespiti için kullanılmazlar. Ancak kimlik ve suç tespiti amacı ile ve bu tespitten sonra hemen bırakılmak üzere yakalanabilirler.
- b. Oniki yaşını doldurmuş, ancak onsekiz yaşını doldurmamış olanlar suç sebebi ile yakalanabilirler. Bu çocuklar yakınları ile avukata haber verilerek derhal Cumhuriyet Başsavcılığına sevk edilirler. Cumhuriyet Başsavcısı veya görevlendireceği Cumhuriyet Savcısı tarafından bizzat yapılan hazırlık soruşturmasında şu hükümlere uyulur:
 - Çocuğun gözetimine alındığı ana-baba veya vasisine bildirilir.
 - Kendi talebi olmasa bile avukattan yararlandırılır, ana-baba veya vasi avukatı seçebilir.
 - Kendisinin yararın aykırı olduğu saptanmadığı sürece ve yasal bir engel bulunmadığı durumlarda ana-babası veya vasisi ifade alınırken hazır bulunabilir.
 - Yetişkinlerden ayrı tutulur.
 - Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunda yazılı suçlar büyüklerle beraber işlendiği takdirde hazırlık soruşturması sırasında çocuklarla ilgili evrak ayrılır, büyükler ve çocukların soruşturmaları ayrı ayrı yürütülür.
 - *Çocukların kimlikleri ve eylemleri mutlaka gizli tutulur.*
 - Suçun mağduru çocuksa, bunlara karşı işlenen suç üstü hallerinde, kovuşturulması suçtan zarar gören kimsenin şikayetine bağlı olan fiillerde şüphelinin yakalanması ve soruşturma yapılması için şikayete gerek yoktur.
 - Çocuklarla ilgili işlemler mümkün olduğu ölçüde *sivil kıyafetli görevliler* tarafından yerine getirilir. *Çocuklara kelepçe takılmaz.* Ancak zorunluluk varsa çocuğun kaçmasına, kendisinin veya başkalarının yaşamları veya beden bütünlükleri bakımından doğabilecek tehlikeleri önlemek için kolluk tarafından gerekli önlemler alınır.

ARAMA VE ELKOYMA

Koruma önlemlerinden olan arama ve elkoymayı tanımlayabilmek.

Arama

Ceza yargılamasını amacına ulaştırabilmek için, suç işlediklerinden şüphe edilen kişileri, suç delillerini ve müsadereye tabi eşyayı ele geçirmek için bir kimsenin konutunda, etrafı çevrili diğer mahallerinde, üzerinde ve eşyasında yapılan araştırma işlemine *arama* denir.

Arama, özel hayatın gizliliğine ve konut dokunulmazlığına yönelen bir işlem olduğundan Anayasamızın 20 ve 21. Maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre; usulüne göre verilmiş yargıç kararı veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yasayla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz. Aynı kural konuta girilerek arama yapılması için de geçerlidir. Bu karar ancak Anayasanın 20 ve 21. Maddelerinde sayılan “Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak” verilebilir.

CMK'nın 116-122. Maddeleri arasında aramanın genel esasları düzenlenmiştir. Polis Vazife ve Selâhiyet Kanununun ve YGİAY'nin ilgili maddeleri ile 01.06.2005 tarihli Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği konuyu ayrıntılı olarak düzenlemektedir.

CMUK'nın 116. Maddesine göre, yakalanabileceği veya suç delillerinin elde edilebileceği konusunda makul şüphe bulunuyorsa; şüphelinin veya sanığın üstü, eşyası, konutu, işyeri veya ona ait diğer yerler aranabilir. Şüpheliler dışındaki kişilere ilişkin arama yapılabilmesi ise ancak şüphelinin veya sanığın yakalanması, suç delillerinin elde edilebilmesi amacıyla ve bunların belirtilen yerlerde bulunduğu kabul edilebilmesine olanak sağlayan olayların var olması durumunda yapılır (CMK M.117/1, 2).

Kural olarak gece arama yapılamaz (CMK M. 118/1). Gece ile kastedilen güneşin batmasından bir saat sonra başlayan ve güneşin doğmasından bir saat önceye kadar devam eden zaman aralığıdır (TCK M. 6/e). Ancak suçüstü veya gecikmesinde sakınca bulunan durumlar ile yakalanmış veya gözaltına alınmış olup da firar eden kişi veya tutuklu veya hükümlünün tekrar yakalanması amacıyla yapılan aramalar (CMK M.118/2), gece de yapılabilir.

Aramanın yapıldığı yerlerin sahibi veya eşyanın zilyedi aramada hazır bulunabilir. Kendisi bulunmazsa *temsilcisi veya ayırt etme gücüne sahip bısımlarından biri* yahut *kendisiye birlikte sakin olan bir kimse veya komşusu* bulundurulur (CMK M. 120/1). Şüpheli olmayan kişilerin üstlerinde veya bulundukları yerlerde arama yapılmasında zilyed ve bulunmazsa yerine çağrılacak kimse *işleme başlanmadan önce aramanın amacı konusunda bilgilendirilir*. Ayrıca kişinin avukatının aramada hazır bulunmasına engel olunamaz (CMK M.120/2,3). Kişinin avukatının aramada hazır bulunabilmesi yeni yasa ile öngörülmüş oldukça önemli bir düzenlemedir.

Aramanın bitiminde üzeri veya konutu aranan kişiye istemi üzerine aramanın yasal nedenlerini, aramanın ilişkin olduğu ve cezalandırılması öngörülen eylemin niteliğini belgeleyen bir belge, ayrıca yine istemi üzerine elkonulan veya koruma altına alınan eşyanın listesini içeren bir defter ve eğer şüpheliyi haklı kılan bir şey elde edilmemiş ise bunu belirten bir belge verilir (CMK M. 121, JTGY M.115/5).

Aranan kimsenin belge ve kâğıtlarını inceleme yetkisi Cumhuriyet savcısı ve yargıçtır (CMK M. 122/1).

Kişilerin üzerlerinin aranmasında vücut tamlığına, ar ve haya duygularına özen gösterilir. Kadınların, kadınlar tarafından aranması için gerekli önlemler alınır (JTGY M. 115/k).

Arama yapabilmek için kural olarak hakim kararı gerekir; ancak gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda Cumhuriyet savcısının yazılı emri ile kolluk görevlileri arama yapabilir (CMK M.119/1).

Polis Vazife ve Selahiyet Kanunun 9. Maddesinde de (5681 sayılı Kanunla değişik RG.14.6.2007, s.7564) polisin hangi durumlarda ve hangi amaçlarla arama yapabileceği düzenlenmiştir. Buna göre; “Polis, tehlikenin veya suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla usûlüne göre verilmiş sulh ceza hâkiminin kararı veya bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde mülkî âmirin vereceği yazılı emirle; kişilerin üstlerini, araçlarını, özel kâğıtlarını ve eşyasını arar; alınması gereken tedbirleri alır, suç delillerini koruma altına alarak 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu hükümlerine göre gerekli işlemleri yapar” Arama kararında veya emrinde, aramanın sebebi, konusu ve kapsamı, yapılacağı yer, zaman ve geçerli olacağı sürenin belirtilmesi gerekir. Yine aynı maddeye göre polisin arama yapabileceği yerleri şöyle sıralamak olanaklıdır :

- Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yapıldığı yerde ve yakın çevresinde,
- Özel hukuk tüzel kişileri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları veya sendikaların genel kurul toplantılarının yapıldığı yerin yakın çevresinde,
- Halkın topluca bulunduğu veya toplanabileceği yerlerde,
- Eğitim ve öğretim özgürlüğünün sağlanması için her derecede eğitim ve öğretim kurumlarının idarecilerinin talebiyle ve 20 nci maddenin ikinci fıkrasının (A) bendindeki koşula uygun olarak girilecek yüksek öğretim kurumlarının içinde, bunların yakın çevreleri ile giriş ve çıkışlarında,
- Umumî veya umuma açık yerlerde,
- Her türlü toplu taşıma araçlarında, seyreden taşıtlarda.

Konutta, yerleşim yerinde ve kamuya açık olmayan işyerlerinde ve eklentilerinde önleme araması yapılamaz.

Spor karşılaşması, miting, konser, festival, toplantı ve gösteri yürüyüşünün düzenlendiği veya aniden toplulukların olduğu hallerde gecikmesinde sakınca bulunan hal var sayılır.

Bu yerlerde kişilerin üstlerinin, araçlarının özel kâğıtlarının ve eşyalarının aranması *suçun önlenmesi* amacına yöneldiğinden bu tür aramalar *önleme araması* niteliğindedir. Hemen belirtelim polisin önleme araması yapmak amacıyla üniversite binaları ve eklerine girebilmesi için, “kurumun imkanlarıyla önlenmesi mümkün görülmeyen olayların çıkması ihmalî karşısında rektör, acele hallerde dekan veya bağlı kuruluş yetkililerinin zabıtanın yardım talep etmeleri” gerekir (PVSK M. 20/2A).

Polis, tehlikenin önlenmesi veya bertaraf edilmesi amacıyla güvenliğini sağladığı bina ve tesislere gelenlerin; herhangi bir emir veya karar olmasına bakılmaksızın, üstünü, aracını ve eşyasını teknik cihazlarla, gerektiğinde el ile kontrol etmeye ve aramaya yetkilidir. Bu yerlere girmek isteyenler kimliklerini sorulmaksızın ibraz etmek zorundadırlar. Milletlerarası anlaşmalar hükümleri saklıdır.Önleme aramasının sonucu, arama kararı veya emri veren merci veya makama bir tutanakla bildirilir. Konutta, yerleşim yerinde ve kamuya açık olmayan işyerlerinde ve eklentilerinde önleme araması yapılamaz.

Polis görevini yerine getirirken kendisinin polis olduğunu belirleyen belgeyi gösterdikten sonra, kişilere kimliğini sorabilir. Bu kişilere kimliğini ispatlamaları hususunda gerekli kolaylıklar gösterir (PVSK M. 4/A). Aynı kural, üniformasız görev yapan emniyet ve asayişle görevli jandarma içinde geçerlidir (JTGYM M. 28/1,2). Belgesinin bulunmaması, açıklamada bulunmaktan kaçınması veya gerçeğe aykırı beyanda bulunması dolayısıyla ya da sair surette kimliği belirlenemeyen kişi tutularak durumdan derhal Cumhuriyet savcısı haberdar edilir. Bu kişi, kimliği açık bir şekilde anlaşılınca kadar gözaltına alınır ve gerekirse tutuklanır. Gözaltına ve tutuklamaya karar verme yetkisi ve usûlü bakımından 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu hükümleri uygulanır (PVSK M. 4/A).

Unutulmamalıdır ki, yeterince şüphelenilmeyen kişinin üzerinde yapılan arama, orantılılık ilkesini çiğneyecek şekilde yapılırsa bu bir insan hakkı ihlalidir. Ayrıca konutların aranmasında yasa ile düzenlenmemiş olmasına rağmen, arama başladığı sırada o yer nasılsa bitiminde de öyle bırakılmalıdır.

Aramanın sonucunda aranan kişi bulunursa yakalanır, aranan eşya ele geçirilirse elkonulur.

Polisin arama yapabileceği yerleri, konut ve kişi dokunulmazlığı ile seyahat özgürlüğü bakımından değerlendiriniz.

SIRA SİZDE

Elkoyma

İspat araçlarından faydalı görülenlerin veya müsadere edilecek eşyaların, bunları elinde bulunduran kişinin rızası olmamasına rağmen, adliyenin eli altına alınmasına *elkoyma* denir. Bir başka ifade ile; elkoyma (zapt), zilyedin bir eşyası üzerindeki tasarruf yetkisinin, rızası olmamasına rağmen kaldırılmasıdır. Bu işlem zilyedin rızası ile yapıldığında ise *muhafaza altına alma* olarak adlandırılmaktadır (CMK M. 123).

Elkoyma esas olarak iki amaca yönelebilir: Bunlardan ilki; delil oluşturacak eşyaya el konularak yargılamanın sağlıklı bir sonuca ulaşmasına yardımcı olmaktır. Bu durumda suç şüphesinin olması ve elkonulacak, delil niteliği taşıyan eşyanın bulunması gerekir. İkinci olarak; bir şeye elkonulmasına ilişkin bir kararın yerine getirilmesini sağlamak amacıyla de elkonulma yapılabilir.

Yukarıda aramaya ilişkin olarak belirttiğimiz Anayasada yer alan güvenceler elkoyma için de geçerlidir. CMK hükümlerine göre elkoyma kararı verme yetkisi kural olarak yargıca aittir. Ancak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcısının, Cumhuriyet savcısına ulaşamadığı hallerde ise kolluk amirinin yazılı emri ile kolluk görevlileri elkoyma işlemini gerçekleştirebilir (CMK M. 127/1). Yargıç kararı olmaksızın yapılan elkoymanın, yirmi dört saat içinde yargıcın onayına sunulması gerekir. Yargıç, kararını elkoymadan itibaren kırksekiz saat içinde açıklamazsa elkoyma kendiliğinden kalkar (CMK M. 127/3).

Elkoymaya konu olan bir eşyayı yanında bulunduran kişi, istenirse bu eşyayı göstermek ve teslim etmekle yükümlüdür. Yeminden çekinme hakkı olanlar dışında bu yükümü yerine getirmekten kaçınan kişiler hakkında CMK'nın 60. maddesinde düzenlenen disiplin hapsine ilişkin hükümler uygulanır (CMK M. 124/2).

Sanık ile tanıklıktan çekinmeye hakkı olanların (CMK M. 47-48) arasında yapılan mektuplaşmaya bunlar, o kişinin elinde bulunuyorsa el konulamaz (CMK M. 126). Posta hizmeti veren her türlü resmi veya özel kuruluştaki bulunan gönderiler, suçun delillerini oluşturduğundan şüphe edilmesi ve gerçeğin ortaya çıkarılması için soruşturma ve kovuşturmada kullanılmasının zorunlu olması durumunda elkonulabilir. Bu karar kural olarak yargıç tarafından verilir. Ancak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcısının kararı ile de elkonulabilir (CMK M.129/1). Bu elkoyma işlemini yerine getiren kolluk memurları ise, gönderilerin içinde bulunduğu zarfları veya paketleri açamazlar. Elkonulan gönderiler, ilgili posta görevlilerin huzuru ile mühür altına alınıp derhal elkoyma kararını veya emrini veren yargıç veya Cumhuriyet savcısına teslim edilir (CMK M.129/2). Soruşturma ve kovuşturmanın amacına zarar vermek olasılığı bulunmadıkça, alınmış tedbirler ilgililere bildirilir (CMK M. 129/3).

Yeni CMK'nın 130. maddesinde "Avukat bürolarında arama, elkoyma ve postada elkoyma" ayrıca düzenlenmiştir. Bu madde hükmüne göre avukat büroları an-

cak mahkeme kararı ile ve kararda belirtilen olayla ilgili olarak Cumhuriyet savcısının denetiminde aranabilir. Baro başkanı veya onu temsil eden bir avukat arama- da hazır bulundurulur (CMK M. 130/1). Arama sonucu elkonulmasına karar verilen şeyler ve postada elkoyma bakımından bürosunda arama yapılan avukat, baro başkanı veya onu temsil eden avukat, bunların avukat ile müvekkili arasındaki mesleki ilişkiye ait olduğunu ileri sürerlerse, bu şey ayrı bir zarf veya paket içerisine konularak hazır bulunanlarca mühürlenir ve bu konuda gerekli kararı vermesi, soruşturma evresinde sulh ceza hakiminden, kovuşturma evresinde yargıç veya mahkemeden istenir. Yetkili yargıç bu iddiayı haklı bulursa, elkonulan şey derhal avukata iade edilir ve yapılan işlemi belirten tutanaklar ortadan kaldırılır. Bu kararlar, en geç yirmidört saat içinde verilir (CMK M.130/2,3).

Arama sırasında elde edilen eşyanın soruşturma ile ilgisi olmamakla birlikte bir suçla ilişkili olduğu şüphesi uyanırsa bu delil muhafaza altına alınır ve bu durum savcılığa derhal bildirilir (CMK M. 138; JTGYY M. 115/h).

Elkoyma emri genel olarak kolluğa hitaben verildiğinden şehirlerde bu işlemi polisler gerçekleştirecektir. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunun 9/2. Maddesine göre, bu maddede sayılan yerlerde belirtilen kurallara uygun olarak yapılan aramada suç unsurları bulunursa polis bunlara elkoyar ve “evrakı ile birlikte Cumhuriyet Savcılığına tevdi eder”.

Basın Kanununun kapsamına giren basılı eserlerin aranması ve el konulmasında ise genel hükümler uygulanır (PVSK M. 9/son; JTGYY M. 118/k).

İNFAZ GÖREVLİLERİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Ceza infaz kurumlarında görevli personelin dikkat etmesi gereken kuralları belirleyebilmek.

Bilindiği gibi usulüne uygun olarak hakkında tutukluluk kararı verilen kişiler tutuklevlerine (tevkifevlerine), hakkında özgürlüğü kısıtlayıcı nitelikte mahkûmiyet kararı kesinleşmiş bulunan kişiler yani hükümlüler ise ceza infaz kurumları olan cezaevlerine veya islahevlerine gönderilirler. Bu kişilerin belirtilen kurumlarda bulundukları süre içerisinde bazı hakları kısıtlanmış olsa da, doğaldır ki insan hakları tamamen ortadan kaldırılmış değildir. Bu kişilerin anayasal hakları sadece özgürlüklerinin kısıtlanmasının zorunlu kıldığı oranda etkilenmelidir. Bunun sağlanabilmesi için ceza infaz sisteminde yaşanan pek çok sorunun ortadan kaldırılması gerekir. Bu sorunların önemli bir bölümü fiziki altyapı yetersizliği, mali yetersizlikler, ilgili mevzuatta eksiklikler gibi çözümlenmesi zaman alacak sıkıntılardır. Ancak infaz görevlilerinin tutum ve davranışlarında mevzuata bağlı, titiz ve dikkatli olmaları bu kurumlarda yaşanan pek çok sıkıntının ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde, özellikle bu kurumların yöneticilerinin ve gözetim servisinde çalışanların dikkat etmesi gereken kurallardan bizce önemli olan bazılarına yer vermeyi gerekli gördük.

13 Aralık 2004 tarihli 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİK) 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yasanın ilgili hükümleri uyarınca bu tarihten itibaren 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanun ile 1721 sayılı Hapishane ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanunun (HTİHK) 3, 4 ve 6. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yeni yasanın 2. maddesi infazda temel ilkeyi belirlemiştir. Buna göre; “Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazına ilişkin kurallar hükümlülerin ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet,

doğum, felsefi inanç, milli veya sosyal köken ve siyasi veya diğer fikir yahut düşünceleri ile ekonomik güçleri ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılmaksızın ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaksızın uygulanır. Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazında zalimane, insanlık dışı, aşağılayıcı ve onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz". Bu temel ilkeye uygun olarak ceza ve güvenlik önlemlerinin infazı ile ulaşılmak istenen temel amaç ise, öncelikle genel ve özel önlemeyi sağlamak, bu amaçla hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek, toplumu suça karşı korumak, hükümlünün; yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve yasalara, düzenlemelere ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmaktır.

Arama

Ceza infaz kurumlarına ve tutukevlerine giren herkes, kurum personeli ve dış güvenlik personeli de dahil olmak üzere, duyarlı kapıdan geçmek zorundadır. Bu kişilerin üstleri metal dedektörle aranır; eşyaları x-ray cihazından veya benzeri güvenlik sistemlerinden geçirilir. Şüphe halinde veya bu cihazların bulunmadığı yerlerde arama ve kontrol elle yapılır. Ancak bazı kişilerin üstleri, ağır cezayı gerektiren suçüstü durumları dışında elle aranmaz. Bu kişiler şunlardır: milletvekilleri, mülki amirler, yargıçlar, Cumhuriyet Savcıları ve bu sınıftan sayılanlar, müdafî ve avukatlar, noterler, Ceza Infaz Kurumları ve Tutukevleri kontrolörleri, izleme kurulu başkan ve üyeleri, uluslararası sözleşmelerle yetkileri tanınmış kişi ve kuruluşların temsilcileri, ceza infaz kurumu ve tutukevi koruma birlik komutanı ile kurum müdürü. Bununla beraber duyarlı kapı cihazının ikazının sürmesi durumunda kuruma girebilmek için bu kişilerin de elle aramayı kabul etmeleri gerekir. (CGTİK M. 86/3). Ancak ceza infaz kurumlarına ve tutukevlerine giren avukatlarca savunmaya ilişkin olduğu yazılı olarak beyan edilen belge ve dosyaları incelemeye tabi olamaz (CGTİK M. 86/4). Kapalı ve açık ceza infaz kurumlarına ziyaret veya görüşe gelen resmi heyet ve özel kişiler, kurum güvenliğini tehlikeye sokacak davranışlarda bulunamaz, kurum güvenliği için alınan ve uygulanan yasal ve idari tedbirlerin değiştirilmesini isteyemezler. Ayrıca kurumun düzen ve güvenliğini, hükümlülerin sağlığını bozabilecek nitelikteki eşya ve maddeler ile her türlü iletişim araçlarının ve taşıma izin belgesi olsa da silahların kuruma sokulması yasaktır. Ziyaret ve görüşlerde hükümlülere para, kıymetli evrak ve eşya verilemez (CGTİK M. 86/2). Konusu suç teşkil etmemekle birlikte ceza infaz kurumlarına sokulması yasak olan her türlü eşya, çıkışta sahibine verilmek üzere idare tarafından muhafaza altına alınır (CGTİK M. 86/5).

Hükümlüler de odalarından çıkış veya dönüşlerinde ayrı yerlerde ve farklı mekânlarda üst ve eşya aramasına tabi tutulurlar ((CGTİK M. 86/6). 86. Maddenin 7. fıkrasında açıkça belirtildiği gibi aramalarda insan onuruna saygı esastır. Bu kuraldan kesinlikle sapılmamalıdır. Son olarak belirtmek gerekir ki ziyaretler ve görüşler dışında da kurumlarda arama yapılmaktadır. CGTİK'in 36. maddesine göre kurumlarda, odalar ve eklentilerinde, hükümlülerin üst ve eşyasında habersiz olarak her zaman ve en az ayda bir kez arama yapılır.

Silah Kullanma

Hapishane müdürü, memuru ve hizmetlileri hapishanenin güvenliğini ve korunmasını sağlamak için yasada sınırlı olarak sayılmış durumlarda silah kullanmaya yetkilidirler (HTİHK M. 8). Buna göre;

- Türk Ceza Kanununun 49. Maddesinin ilk üç fıkrasında yer alan;
 - Yasanın bir hükmünün ya da yetkili merciinin kararının yerine getirilmesi görevinin zorunlu olduğu durumlar,
 - Kendisinin veya başkasının canına ya da namusuna karşı gerçekleştirilen haksız bir saldırıyı uzaklaştırmak için zorunlu olarak başvurulması gereken durumlar veya
 - Kendisini veya bir başkasını ağır ve kesin bir tehlikeden korumak için başvurulmasının zorunlu olduğu durumlar gerçekleşirse;
- Mahpuslar, toplu olarak saldırı teşebbüsünde bulunurlar ve memurlar veya kendilerini gözetmekle görevli bulunanları yakalayarak onlara karşı koyarlar veya onları herhangi bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya zorlarsa;
- Firar teşebbüsünde bulunan bir mahpusa yakalanırken fiilen veya tehlikeli bir şekilde tehdit ederek karşı koyar ya da tekrarlanan dur emrine itaat etmeyerek firar teşebbüsüne devam ederse yukarıda belirtilen kişiler silah kullanabilirler. Ateşli silah, *diğer silahlarla amacın gerçekleştirilmesi mümkün değilse* kullanılabilir. Ayrıca ateşli silah kullanımının gerekliliğine, izin alınmasının mümkün olmadığı olağanüstü durumlar dışında, mutlak şekilde müdür ve bulunmadığı zaman müfettiş karar verir. Bir başka ifadeyle silah kullanmada *zorunluluk* olması ve karşılaşılan durum ile buna karşı kullanılan araç arasında *orantı* bulunması gerekir.

Kullanılması Yasak Araçlar

CGTİK'nin 50. maddesinde kullanılması zorlayıcı araçların kullanılmasına ilişkin kurallar yer almaktadır. Buna göre; hiçbir halde zincir ve demire vurma önlem olarak uygulanamaz. Kelepçe, akıl hastaları için kullanılan gömlek ve benzeri hareketi kısıtlayıcı araçların da maddede belirtilen istisnai bazı durumlar dışında kullanılmaları olanaklı değildir. 50. Maddede sayılan hareketi kısıtlayıcı araçların kullanılabileceği durumlar şöyledir:

- Yetkili makamın önüne getirildiğinde çıkarılmak üzere, sevk ve nakil sırasında kaçmasını önlemek için,
- Hekimin talimat ve gözetiminde olmak üzere tıbbi nedenlerle,
- Diğer kontrol yöntemlerinin yetersizliğinde hükümlünün kendisine veya başkalarına zarar vermesine veya eşyayı tahrip etmesine engel olmak için kurumun en üst amirinin emriyle önlem olarak bu araçlar kullanılabilir. Ancak çocuk hükümlüler için sevk ve nakil sırasında kaçmalarını önlemek amacıyla bu araçlar kullanılamaz.

Görüldüğü gibi, bu araçlara başvurulması olağanüstü bazı durumlarda söz konusu olabilir. Genel olarak kaçma, zarar verme gibi bir tehlikenin önlenmesi amacıyla kullanılan bu araçlara, daha hafif yöntemlerle bu amaçlar gerçekleştirilebiliyorsa, başvurulmamalıdır.

Disiplin Cezaları

Disiplin cezalarına ilişkin hükümler CGTİK'nin "Disiplin Ceza ve Tedbirleri, Ödülendirme" başlıklı sekizinci bölümünde, 37-52. maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu bölümde yer alan hükümlerin tutukluluk haliyle uzlaşır nitelikte olanları tutuklular hakkında da uygulanır (CGHTİK M. 116). Hükümlü (veya tutuklu), düzenli bir yaşamın sürdürülmesi, güvenliğin ve disiplinin sağlanması için yasa, tüzük, yönetmelikler ile idarenin uyulmasını emrettiği veya gerekli kıldığı davranış ve tutumları, kusurlu olarak ihlal ederse, kendisi hakkında eyleminin niteliği ile ağırlık

derecesine göre yasada belirtilen disiplin cezaları uygulanır (CGTİK M. 37/1). Uyarma, kınama ve bazı etkinliklerden alıkoyma cezalarını kurumun en üst amiri verir ve uygular. Hükümlülerin (veya tutukluların) bunlardan başka disiplin cezalarını gerektiren eylemlerinin öğrenilmesi durumunda ise öğrenme anından itibaren derhal ve en geç iki gün içinde kurumun en üst amirince atanan bir görevli tarafından soruşturmaya başlanır (CGTİK M. 47/1,2). Disiplin cezalarına ve tedbirlerine karşı şikayet ve itiraz durumunda 16 Mayıs 2001 tarihli, 4675 sayılı İnfaz Hakimliği Kanunu hükümleri uygulanacaktır. Bunun yanında hükümlülerin (ve tutukluların) diğer mevzuattan kaynaklanan dilekçe ve şikayet hakları da saklıdır (CGTİK M. 52).

Avukat İle Görüşme

Savunma hakkının gereği gibi yerine getirilebilmesi için tutuklu ve hükümlülerin avukatlarıyla görüşebilmeleri son derece önemlidir. Hükümlüler, avukatları ile vekaletname olmaksızın en çok üç kez görüşme hakkına sahiptirler. Ancak bu görüşmelerin avukatlık mesleğinin icrası çerçevesinde olması gerekir (CGTİK M. 59/1). Avukatlar, vekaletnameleri olsa da aynı anda birden fazla hükümlü ile görüşme yapamazlar (CGTİK M. 59/3). Avukat ile görüşme, meslek kimliklerinin ibrazı üzerine, tatil günleri dışında ve çalışma saatleri içinde, bu iş için ayrılan görüşme yerlerinde, konuşulanların duyulamayacağı, ancak güvenlik nedeniyle görülebileceği bir biçimde yapılır. Aynı durum noterler ile yapılan görüşmeler için de geçerlidir (CGTİK M. 59/2). Avukatların savunmaya ilişkin belgeleri, dosyaları ve müvekkilileri ile yaptıkları konuşmaların kayıtları incelemeye tabi tutulamaz. Ancak, TCK'nın 220. maddesinde yer alan örgütlü suçlardan, aynı yasanın 302-308. maddeleri arasında yer alan devletin güvenliğine karşı suçlardan ve 309-316. maddelerinde hüküm altına alınan anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlardan mahkum olan hükümlülerin avukatları ile ilişkisi konusunda bazı sınırlamalar getirilmiştir. Buna göre;

- konusu suç teşkil eden fiilleri işlediğine,
- infaz kurumunun güvenliğini tehlikeye düşürdüğüne,
- terör örgütü veya diğer suç örgütleri mensuplarının örgütsel amaçlı haberleşmelerine aracılık ettiğine ilişkin bulgu veya belge elde edilmesi durumunda, Cumhuriyet Başsavcılığının istemi ve infaz hakiminin kararıyla, bir görevli görüşmede hazır bulunabilir. Bu kişilerin avukatlarına verdiği veya avukatlarınca bu kişilere verilen belgeler infaz hakimince incelenebilir. İnfaz hakimi belgenin bir bölümünün veya tamamının verilmesine veya verilmemesine karar verir. Bu karara karşı ilgililer, 4675 sayılı İnfaz Hakimliği Kanununa göre itiraz edebilirler (CGTİK M. 59/4). Türkiye Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere ve karşılıklılık esasına uygun olmak koşuluyla, yabancı ülkelerde haklarında soruşturma veya kovuşturma yapılmakta olan, yabancı ülke veya uluslararası yargı mercilerinde dava açmak isteyen, leh veya aleyhine açılmış davası olan Türk vatandaşı veya yabancı uyruklu hükümlülerle yabancı uyruklu avukatları, bu soruşturma ve kovuşturma, açılacak veya açılmış davalarla sınırlı olmak ve vekaletname sunmak koşuluyla görüşebilirler. Vekaletnamesi olmayan yabancı uyruklu avukatlar, hükümlü ile Türkiye barolarına kayıtlı bir avukatla birlikte görüşme yapabilirler (CGTİK M. 59/5).

Tutuklular ise savunmaları için istedikleri bir avukatı seçmek ve görevlendirmek hakkına sahiptirler ve hiçbir kurum görevlisi bu konuda tutukluya öneride bulunamaz (CGTİK M. 114/4). Tutuklunun avukat ile haberleşmesine ve kurum düzeni çerçevesinde temas ve görüşmelerine hiçbir suretle engel olunamaz ve kısıtlamalar konulamaz (CGTİK M. 114/5).

Yakınlar İle İletişim

Yukarıda da belirtildiği gibi infazda temel amaç, öncelikle suç işlemiş kişileri yeniden topluma kazandırmaktır. Bu nedenle belirtilen kişilerin yakınları ve dış dünya ile iletişimlerini sürdürebilmeleri son derece önemlidir. CGTİK'nin çeşitli hükümlerinde bu konuya ilişkin kurallar belirlenmiştir.

Yasaya göre, kapalı ceza infaz kurumlarındaki hükümlüler, idarenin denetimindeki ücretli telefonlar ile görüşme yapabilirler. Telefon görüşmesi idarece dinlenir ve kayıt altına alınır. Bu hak, tehlikeli halde bulunan ve örgüt mensubu hükümlüler bakımından kısıtlanabilir (CGTİK M. 66/1). Açık ceza infaz kurumları ile çocuk eğitimevlerindeki hükümlüler ise, ücretli telefonlarla serbestçe görüşme yapabilirler (CGTİK M. 66/2). Açık ve kapalı ceza infaz kurumlarındaki hükümlüler altsoy, üstsoy, eş ve kardeşlerinin ölüm, ağır hastalık veya doğal afet hallerinde, kuruma ait telefon ve faks cihazından derhal yararlandırılırlar. Görüşmeler, tutanak ile belgelenir ve tutanaklar özel bir dosyada saklanır (CGTİK M. 66/3). Ancak hükümlüler açık ve kapalı ceza infaz kurumlarında, çocuk eğitimevlerinde araç telefonu, telsiz telefon veya cep telefonu ve benzeri iletişim araçlarını bulunduramaz ve kullanamazlar (CGTİK M. 66/4). CGTİK'nin 42. maddesinde belirtilen eylemlerden birinin gerçekleştirilmesi durumunda hükümlüye (veya tutukluya), haberleşme ve iletişim araçlarından yoksun bırakma veya kısıtlama cezası verilebilir. Tutukluların yazılı haberleşmeleri ile telefonla görüşmeleri ise, soruşturma evresinde Cumhuriyet yet savcısı, kovuşturma evresinde yargıç veya mahkemesince kısıtlanabilir.

Hükümlü, belgelendirilmesi koşuluyla eşi, üçüncü dereceye kadar kan ve kayın hısımları ile vasisi veya kayyımı tarafından haftada bir kez ziyaret edilebilir. Ayrıca kuruma kabullerinde, zorunlu haller dışında bir daha değiştirilmemek üzere, ad ve adreslerini bildirdikleri en fazla üç kişi için de aynı kural geçerlidir. Görüşme yarım saatten az ve bir saatten fazla olmamak üzere çalışma saatleri içinde gerçekleştirilebilir (CGTİK M. 83/1). Bu kişiler dışındakilerin ziyaretine ise Cumhuriyet Başsavcılığının yazılı olarak izin vermesi gerekir (CGTİK M. 83/2). Yabancı hükümlülerin, vatandaşı olduğu devletin diplomatik temsilciliği veya konsolosluğunun ziyaret istemleri, mevzuatta belirlenen esas ve usullere uygun olarak geciktirilmeden yerine getirilir (CGTİK M. 84/1). Heyetlerin ceza infaz kurumlarını ziyaretleri de 85. maddede belirlenen kurallar çerçevesinde olanaklıdır. Hükümlü tarafından CGTİK'nin 43. maddesindeki eylemlerden birinin gerçekleştirilmesi durumunda ziyaretçi kabulünden yoksun bırakma cezası verilebilir. Soruşturma ve kovuşturma evrelerinde tutuklular ise, kurumun bu konudaki genel düzenine uymak koşuluyla ziyaretçi kabul edebilirler. Ancak soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısı, kovuşturma evresinde yargıç veya mahkeme, soruşturmanın veya davanın selameti bakımından tutuklunun ziyaretçi kabulünü yasaklayabilir veya bu konuda kısıtlamalar koyabilir (CGTİK M. 114/2).

Hükümlü ve tutukluların yakınlarıyla telefonla, mektupla veya yüz yüze görüşmeleri onların olduğu kadar yakınlarının da doğal bir hakkıdır. Gerçekten gerekli olmayan durumlarda, bu görüşmelere engel olacak disiplin cezaları vermek, yalnızca bu kişileri değil onların yakınlarını da cezalandırmaktır. Bu nedenle bu ceza-

lara karar verilirken titiz davranılması, hem yakınlarının, hem de onlardan uzak ayrı bir yaşam sürmek zorunda kalan hükümlü ve tutukluların psikolojik sağlığı için son derece önemlidir.

Tutuklular, henüz suçları sabit olmamış sanıklardır ve suçsuz olma ihtimalleri de vardır. Hükümlülerin bir suç işledikleri gerçi hükmen kesindir ama bu kişilerin infaz kurumlarında bulunmalarının nedenleri toplumdan dışlanmak veya yakın çevresi dahil tüm insanlardan soyutlanmak değil, ıslah olmalarını sağlamaktır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için onları toplumdan koparmayacak önlemlerin alınması; bunun için de öncelikle cezaevleri, ıslahevleri ve tutukevlerindeki yaşam koşullarının düzeltilmesi gerekir.

İlgili düzenlemelerde öngörüldüğü şekilde hükümlü ve tutukluların eğitim, öğretim ve manevi kalkınmalarını sağlamak, kurumdan ayrıldıktan sonra hayatlarını kazanma olanağını verebilecek derecede bir sanatı öğretmek, bu kişilerin hem bedensel hem de zihinsel sağlığını koruyacak tedbirleri almak veya tedavileri yapmak hep özlem duyduğumuz, suçluluktan arınmış bir topluma ulaşabilmek için gerçekleştirilmesi gerekli önemli adımlardır.

Bu kişilerle ilgilenen personelin gerekli eğitimi almış, sorumluluk sahibi, yasal kuralları bilen ve bunları uygulama bilincine sahip kişilerden seçilmesi de suçluları topluma yeniden kazandırmak için gerekli olan baş koşullardandır. Burada uyulmasını öncelikle gerekli gördüğümüz bir takım kurallara değindik. Sanık ve suçlularla yakından ilişkisi içinde bulunan personel, burada değinilenler dışındaki tüm davranış, eylem ve işlemlerinde de hükümlü ve tutukluların, bazı hakları kısıtlanmış olsa da, en başta temel insan haklarına, daha sonra da pek çok başka hakka sahip olduklarını unutmamalı, onların da tutukevleri ve cezaevlerinde geçirecekleri süre doluncaya kadar insanca yaşamaları sağlanmalıdır. Bu bir insanlık görevidir.

Özet

Koruma önlemlerini uygularken, kolluk kuvvetlerinin uymaları gereken esasları genel olarak belirleyebilmek.

Kolluk kuvvetleri bilindiği gibi, suç işlemekten önce suçun işlenmesini önlemek; işlendikten sonra ise suçun failini veya faillerini, delillerini araştırıp bulmakla ve suç kovuşturmasına ilişkin olarak savcının emirlerini yerine getirmekle görevlidir. Kolluk kuvvetlerinin ceza yargılamasında ve buna bağlı olarak insan hakları ve kamu özgürlükleri ile doğrudan doğruya ilişkili olan koruma tedbirlerinin alınması ve uygulanmasında önemli görevleri bulunmaktadır.

Yakalama, gözaltına alma, tutuklama ve adli kontrol sırasında kolluk kuvvetlerinin dikkat etmesi gereken konuları ve yakalananın haklarını açıklayabilmek.

Kişi özgürlüğü ve güvenliğine etki edici nitelikte olan koruma önlemlerinden tutuklama, yakalama ve zorla getirme işlemleri sırasında kolluk kuvvetlerinin uymaları gereken kurallar başta Anayasa olmak üzere çeşitli kanun ve yönetmeliklerde düzenlenmiştir. Bu önlemlerin uygulanması sırasında kolluk kuvvetlerinin akıldan çıkarmaması gereken temel kural, hakkında önlem uygulanan kişinin sadece *şüpheli* olduğu, *suçlu olmadığıdır*. Şüpheli nedeniyle kişinin özgürlüklerinin kısıtlanmasının, insan hakkı ihlali oluşturmaması için ilgili mevzuatla getirilen düzenlemelere titizlikle uyulması gerekmektedir.

Yakalanan kişinin sahip olduğu haklar ana başlıklar olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Yakalanma sırasında haklarını öğrenme,
- Susma,
- Yakınlarından birisiyle haberleşme,
- İsnad hakkında bilgi sahibi olma,
- Kendi lehine olan delillerin toplanmasını isteme,
- Yakalanma sonrası doktora götürülme,
- Avukatın hukuki yardımından yararlanma,
- Yasak sorgu yöntemlerinin uygulanmaması,
- İfade tutanağını okuma ve imzalama,
- Yargıç önüne çıkarılma,
- Tazminat isteme.

Koruma önlemlerinden olan arama ve elkoymayı tanımlayabilmek.

Ceza yargılamasının amacına ulaşabilmesi için uygulanan koruma önlemlerinden olan arama ve elkoymaya ilişkin olarak başta Anayasa olmak üzere çeşitli düzenlemelerle güvenceler öngörülmüştür. Arama, suç işlediklerinden şüpheli edilen kişileri, suç delillerini ve müsadereye tabi eşyayı ele geçirmek için bir kimsenin konutunda, etrafı çevrili diğer mahallerinde, üzerinde ve eşyasında yapılan araştırma işlemidir. Elkoyma ise ispat araçlarından faydalı görülenlerin veya müsadere edilecek eşyaların, bunları elinde bulunduran kişinin rızası olamamasına rağmen, adliyenin eli altına alınmasıdır.

Ceza infaz kurumlarında görevli personelin dikkat etmesi gereken kuralları belirleyebilmek.

Ceza infaz kurumlarında veya tutukevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülerin, bu kurumlarda bulundukları süre içerisinde bazı hakları kısıtlanmış olsa da, doğaldır ki insan hakları tamamen ortadan kaldırılmış değildir. Bu kişilerin anayasal hakları sadece özgürlüklerinin kısıtlanmasının zorunlu kıldığı oranda etkilenmelidir. Bunun sağlanabilmesi için ceza infaz sisteminde yaşanan pek çok sorunun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sorunların önemli bir bölümü fiziki alt yapı yetersizliği, mali yetersizlikler, ilgili mevzuatta eksiklikler gibi çözümlenmesi zaman alacak sıkıntılardır. Ancak infaz görevlilerinin tutum ve davranışlarında mevzuata bağlı, titiz ve dikkatli olmaları bu kurumlarda yaşanan pek çok sıkıntının ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi koruma tedbirlerinin özelliklerinden biri **değildir**?

- Zorlayıcı niteliktedir.
- Kişilerin rızası aranmadan uygulanır.
- Geçici niteliktedir.
- Orantılılık ilkesine uyularak uygulanır.
- Kullanım ölçüsü kolluğun takdirine bağlıdır.

2. Aşağıdakilerden hangisi konut dokunulmazlığına yönelik bir koruma tedbidir?

- Tutuklama
- Arama
- Yakalama
- Üst araması
- Zorla getirme

3. Aşağıdakilerden hangisi koruma tedbiri uygularken kolluk kuvvetlerinin göz ardı edebileceği bir ilkedir?

- Ergin, çocuk, genç arasında herhangi bir ayırım yapılmamalıdır.
- Kimlik tespiti çok titiz bir şekilde yapılmalıdır.
- Şüphelinin, suçlu olarak nitelenemeyeceği unutulmamalıdır.
- Şüpheliye karşı her zaman objektif olunması zorunludur.
- Şüpheliye ifade alınması sırasında herhangi bir baskı yapılmamalıdır.

4. Aşağıdakilerden hangisi yakalanan kişinin haklarından **değildir**?

- Haklarını öğrenme
- Susma
- Yakınlarından biri ile yüzyüze görüşme
- Doktora götürülme
- Avukatın hukuki yardımından yararlanma

5. Yakalanan kişinin susma hakkına ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Susma hakkı anayasal bir haktır.
- Şüpheli kendisine yöneltilen soruları cevaplayıp cevaplamamakta serbesttir.
- Yakalanana, susma hakkının yasal hakkı olduğu söylenmelidir.
- Yakalananın kimliğine ilişkin soruları doğru cevaplandırması zorunlu değildir.
- Kolluk kuvvetleri susma hakkının gereklerini yerine getirmek zorundadırlar.

6. Aşağıdakilerden hangisi yakalanan kişinin avukatın hukuki yardımından yararlanması konusunda benimsenen ilkelere göre **değildir**?

- Yakalanan kişi, soruşturmanın her hal ve derecesinde avukatın yardımından yararlanabilir.
- Yakalanan kişi çocuksa talebi aranmaksızın kendisine avukat tayin edilir.
- Şüphelinin ifadesi alınırken, ifadesi alınan kişi yerine avukat beyanda bulunabilir.
- Avukat yakalanan kişinin sahip olduğu hakları açıklayabilir.
- Avukat yakalananın veya sanığın sorgusunu içeren tutanağı incelemek hakkına sahiptir.

7. Aşağıdakilerden hangisi yakalanan veya tutuklanan kişilere tazminat ödenmesini gerektiren bir hal **değildir**?

- Yakalama ve tutuklamanın Anayasa veya diğer yasalarda gösterilen hal ve şartlara uygun yapılması
- Yakalanan ve tutuklananın yasal süresi içinde yargıç önüne çıkarılmaması
- Tutuklamanın yasal haklar hatırlatılmadan yapılması
- Yakalama ve tutuklamanın yakınlarla bildirilmemesi
- Yakalanan veya tutuklanan hakkındaki arama kararının ölçüsüz bir şekilde gerçekleştirilmesi

8. Aşağıdakilerden hangisinin yakalanması veya tutuklanması durumunda kendi talebi aranmaksızın avukat tayin **edilmez**?

- Çocuklar
- Fiziksel engelliler
- Sağırklar
- Dilsizler
- Kendisini savunamayacak durumda maluller

9. Aramaya ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Kolluk kuvvetleri gerekli gördükleri her halde, hemen arama yapabilirler.
- Kural olarak gece arama yapılamaz.
- Aramanın yapıldığı yer sahibi aramada hazır bulunabilir.
- Aranan kimsenin kağıtlarını inceleme yetkisi Cumhuriyet savcısı ve yargıçtır.
- Kişilerin üzerlerinin aranmasında ar veya haya duygularına özen gösterilir.

10. Hükümlü ve tutukluların yakınları ile iletişim kurmaları konusunda aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- Kapalı ceza infaz kurumlarındaki hükümlüler, idarenin denetimindeki ücretli telefonlarla görüşme yapabilirler.
- Hükümlüler ceza infaz kurumlarında cep telefonu ve benzeri iletişim araçları bulunduramazlar ve kullanamazlar.
- Hükümlü, belgelenmesi koşuluyla haftada bir kez eşi, üçüncü dereceye kadar kan hısımları tarafından ziyaret edilebilir.
- Hükümlü, eş ve üçüncü dereceye kadar kan hısımları dışında, kimse tarafından ziyaret edilemez.
- Yabancı hükümlüler, vatandaşı olduğu devletin diplomatik temsilcileri, mevzuata uygun olarak ziyaret edebilir.

Yaşamın İçinden

“

Sakık ve diğerleri/Türkiye Davası'nda, hem olağanüstü hal nedeniyle Sözleşme'nin 5. Maddesindeki güvencelerin askıya alınması, hem de devlet güvenlik mahkemelerinin görev alanına giren terör suçu sanıklarının uzun gözaltı süresi inceleme konusu yapılmıştır. Olayda, TBMM tarafından dokunulmazlıkları kaldırılarak devlet güvenlik mahkemesince mahkum edilen Halkın Demokrasi Partisi'ne mensup eski milletvekilleri, Sözleşme'nin diğer hükümleri yanında 5. Madde 3. fıkradaki "gecikmeden hakim önüne çıkarma" yükümlülüğünün de ihlâl edildiğini ileri sürmüşlerdir.

Başvurucular 20 Ekim 1991 seçimlerinde milletvekili olarak seçilmişler, Ankara DGM Savcılığı'nın başvuruları (ilk başvuru Kasım 1992'de yapılmıştır) sonucu TBMM tarafından 2 Mart 1994'te dokunulmazlıkları kaldırılmış, DGM savcısının emri üzerine aynı gün Dicle ve Doğan, diğer dört başvuru (Sakık, Alınak, Türk ve Zana) ise 4 Mart 1994 tarihinde polis tarafından gözaltına alınmışlardır. 17 Mart tarihinde hakim önüne çıkarılan sanıkların tutuklanmasına karar verilmiştir. Buna göre hakim önüne çıkarılınca kadar sanıklardan Dicle ve Doğan on dört gün, diğerleri ise on iki gün gözaltında tutulmuşlardır.

Türk Hükümeti, AİHM'nin 15. Maddesine dayanarak, 5. maddeden doğan yükümlülüklerini askıya aldığını, bu nedenle de gözaltı sürelerinin 5. md. 3. fıkrayı ihlâl etmediğini, davadaki olayların, olağanüstü hal ilan edilmiş bulunan Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi sınırları içinden yönlendirilen terör olaylarının uzantısı niteliğinde olduğunu ileri sürmüş; buna karşın AİHM ise, olağanüstü hal karar-nameleri ile getirilen kısıtlamaların sadece olağanüstü hal ilan edilen bölgelerde geçerli olduğunu ve Ankara'nın bu bölge kapsamında olmadığını, başvuru-cuların da Ankara'da gözaltına alındığını, Türkiye'nin yapmış olduğu sınırlamanın olaya uygulanamayacağını belirterek, Türkiye'nin itirazlarını kabul etmemiştir.

Hükümet gözaltı sürelerinin uzunluğunu, PKK terörünün özellik ve ağırlığı, Avrupa'daki diğer terör olaylarıyla kıyaslanamayacak kadar ciddi ve yakın tehdit oluşturduğu, sanıklar ile PKK arasındaki işbirliğini doğrulayıcı delillerin toplanmasının zaman aldığı gerekçesi ile savunmuş; buna karşın AİHM, Brogan ve diğerleri/İngiltere Kararı'na atıfta bulunarak, terör suçlarının koğuşturmasının güçlükleri olduğunu, ancak bu durumun, koğuşurma makamlarının terör unsuru içerdiğini ileri sürdükleri her olayda, 5. mad-

denin soruşturma makamlarına açık çek verdiği anlamına gelmediğini belirterek, 12 ve 14 günlük sürelerin terörle bağlantılı olaylarda bile çok uzun olduğunu, Brogan ve diğerleri/İngiltere Kararı'ndaki dört gün altı saatlik süreye atıfta bulunarak, 5. md. 3. fıkradaki gecikmezlik güvence-sine aykırı bulunmuştur.

AİHM'nin Brannigan ve McBride/İngiltere olayında İngiltere'nin Sözleşme'nin 15. Maddesine dayanarak 5. Madde-yi askıya almasını kabul etmesine rağmen, benzer durumda olan Sakık ve diğerleri/Türkiye Davası'nda bunu kabul etmemiştir. Bu bir anlamda, Türkiye'nin olağanüstü hal düzenlemesinden kaynaklanmaktadır. 12 ve 14 günlük süreler ise, o tarihte DGM'nin görev alanına giren suçlar açısından Türk Hukuku'na uygundu. Ancak, Ankara DGM savcılığının bu süreyi sonuna kadar kullanmasının hiçbir haklı gerekçesi de yoktur. Çünkü savcılık, sanıklar gözaltına alınmadan önce gerekli delilleri toplamış, sanıkların suç işledikleri yolunda elinde yeterli deliller olduğu için TBMM'den dokunulmazlığın kaldırılmasını talep etmiş ve bu talepten 2 yıl geçtikten sonra sanıklar gözaltına alınmıştır. Sanıklar gözaltına alındığında ise, onların ifadesi dışındaki diğer delillerin koğuşurma makamlarının elinde bulunması gerekiyordu. Bu nedenle sanıkların sorgusu için bu kadar uzun süre hakim önüne çıkarılmadan gözaltında bulundurulmasının haklı bir nedeni bulunmadığı için Mahkeme'nin kararı isabetlidir.

Kaynak: AİHM Sakık ve diğerleri/Türkiye, 26.5.1993 tarihli (BN:14553/89; 14554/89) Karar, Turhan, Faruk. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararları Işığında Kişi Özgürlüğü ve Türkiye". Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Haziran-Aralık 2000. S. 1-2. s. 243.

”

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak” konusuna bakınız.
2. b Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak” konusuna bakınız.
3. a Ayrıntılı bilgi için “Koruma Tedbirlerinin Uygulanması Sırasında Unutulmaması Gerekenler” konusuna bakınız.
4. c Ayrıntılı bilgi için “Yakalananın Hakları ve Kolluğun Uyması Gereken Kurallar” konusuna bakınız.
5. d Ayrıntılı bilgi için “Susma” konusuna bakınız.
6. c Ayrıntılı bilgi için “Avukatın Hukuki Yardımından Yararlanma” konusuna bakınız.
7. a Ayrıntılı bilgi için “Tazminat İsteme” konusuna bakınız.
8. b Ayrıntılı bilgi için “Avukatın Hukuki Yardımından Yararlanma” konusuna bakınız.
9. a Ayrıntılı bilgi için “Arama” konusuna bakınız.
10. d Ayrıntılı bilgi için “Yakınlar İle İletişim” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Başlar, Kemal. (2001). **İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri (2)**. Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları.
- Centel, Nur ve Zafer, Hamide. (2003). **Ceza Muhakemesi Hukuku**. İstanbul: BETA Yayın Basım Dağıtım.
- Çevik, H. Hüseyin ve Göksu, Turgut (Ed). (2002) **Türkiye’de Devlet, Toplum ve Polis**. Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları.
- Gemalmaz, M. Semih. (2002). **İşkence Yasağına İlişkin Ulusalüstü Belgeler**. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Gölcüklü, Feyyaz ve Gözübüyük, Şeref. (2003). **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İnfaz Hukukunun Sorunları (Sempozyum)**. (2000). Goethe-Institut. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Sanık Haklarının Suç Araştırmasına Etkisi**. (2003). Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları.
- Şafak, Ali ve Bıçak, Vahit. (2001). **Ceza Muhakemeleri Usul Hukuku**. Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları.

Türkiye’de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Konusunda Yurttaşın Ödevleri

12

Bu ünite, İnsan Hakları, Kamu Özgürlüklerinin bugünkü gelişmişlik düzeyi belirlenerek, bu hak ve özgürlükleri korumada vatandaşa düşen ödevler kısaca açıklanmaktadır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra aşağıdaki bilgi ve becerilere sahip olacaksınız:

- 👁️ Türkiye’de insan haklarını kullanmada ve kamu özgürlüklerinden yararlanmada yurttaşlara düşen ödevleri sıralayabileceksiniz.
- 👁️ İnsan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin bir değerlendirme yapıp, genel gelişmişlik düzeyini belirleyebileceksiniz.
- 👁️ İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin Türkiye’de gelişmişlik düzeyini belirleyebileceksiniz.

Polisin Şikâyeti

Genellikle insan haklarını ihlal ettikleri gerekçesiyle kendilerinden şikâyetçi olunan polisler de insan hakları mağduru oldu. Emniyet görevlilerinin her gün 12 saat çalıştırılmasından şikâyet eden bir polis memuru, “Polisin de insan olduğu unutuluyor” diyerek Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı’na başvurdu.

Avrupa Birliği ve insan hakları tartışmalarının gündemde olduğu bir dönemde, polislerin insanlıktan uzak çalışma şartları altında görev yaptığını söyleyen polis memuru, şikâyet dilekçesinde “Bulunduğumuz ilde ağır ve tehlikeli şartlar altında 12-12 sistemi ile çalışıyoruz. Yani 12 saat çalışıp, 12 saat dinleniyoruz. Haftanın bir günü kullandığımız izinler de çoğu zaman iptal oluyor. Günlerimiz, sosyal ve aile hayatı olmadan geçiyor. Polisin de insan olduğu unutuluyor”. dedi.

Başvuruyu inceleyen İnsan Hakları Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı ile irtibata geçerek polisin çalışma şartları ve mesai sürelerin düzeltilmesini talep etti. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, genelge yayımlatarak mesai sürelerin haftada 40 saati geçmemesine dikkat edilmesini istedi.

Kaynak: www.arsiv.zaman.com.tr

Anahtar Kavramlar

- Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Doğrudan Ödevleri
- Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Dolaylı Ödevleri

İçindekiler

- TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ KONUSUNDA YURTTAŞIN ÖDEVLERİ
 - Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Ödevleri
 - Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Dolaylı Ödevleri
 - Yabancıların Durumu
- SONUÇLAR
- GENEL OLARAK SONUÇLAR
- TÜRKİYE AÇISINDAN SONUÇLAR
 - Tarihsel Sebepler
 - Diğer Sebepler

TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI VE KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ KONUSUNDA YURTTAŞIN ÖDEVLERİ

Türkiye’de insan haklarını kullanmada ve kamu özgürlüklerinden yararlanmada yurttaşlara düşen ödevleri sıralayabilmek.

Daha önceki bahislerde belirttiğimiz gibi, İnsan Haklarının kullanılmasında, Kamu Özgürlüklerinden yararlanmada yurttaşların bazı konularda dikkatli ve bilinçli olması, hak ve özgürlüklerinin değerini bilmesi, onları koruması ve geliştirmesi gibi ödevleri vardır. Ama, bu genel kural, Anayasamızın 12. Maddesinin 2. Fıkrasında belirtilen biçimde, kişiliğe bağlı temel hak/özgürlüğün bir parçası değildir. Hukuk açısından o bahiste gereken açıklama verilmişti. Ancak, İnsan Hakları ve Özgürlükleri konusunda yurttaşlara bazı ödevler düştüğü de kuşkusuzdur. Bunları iki genel kategori içinde kısaca gözden geçirelim: Doğrudan doğruya İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda yurttaşın ödevleri ve aynı konuyla dolaylı olarak ilgili ödevleri.

Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Ödevleri

- Yurttaş, kişiliğinin ayrılmaz bir parçası olan temel hak ve özgürlüklerini Anayasanın koyduğu çerçeve içinde kullanmak zorundadır. Ne kadar kısıtlayıcı da olsa, 14. Maddede yer alan hükme, yurttaş uymak zorundadır. Daha önce uzunca anlatılan temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması bahsindeki görüşler ve yorumlar, bir yana; bir hukuk kuralının -ister Anayasa, ister alt derecede bir yönetmelik hükmü olsun- buyruğuna uymak yurttaşlık koşuludur. Hükme uymak başkadır, eleştiri ayrıdır. Türk yurttaşı Anayasamızda öngörülen sebeplere dayanarak kendisine tanınan temel hak ve özgürlükleri kötüye kullanamaz. Hele, 1961 Anayasası bahsinde de anlatıldığı gibi, hiçbir hak ve özgürlük, onları yok etmeye yönelik bir eylemde bulunma hakkı vermez.
- Bu kayıtlara uymak dışında, yurttaş, Anayasa ile tanınmış hak ve özgürlükleri ihlâl etmemek ödeviyle de yükümlüdür. Anayasamız bunu 40. Maddesinde bir güvence gibi göstermiştir. “Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir”. Güvence olarak tanıdığımız bu hükmün karşı anlamı (mefhumu muhalifi) “kimsenin temel hak ve özgürlükleri ihlâl edemeyeceğini” bildiriyor. Bu bir ödevdir. Ayrıca 11. Maddedeki temel kuralın da tamamlayıcı bir parçasıdır. Sözü geçen hükme göre “Anayasa hükümleri yasama, yürütme, yargı organlarını, idare makamlarını, diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır”. Öyle ise herkes Anayasanın koyduğu hak ve özgürlüklerden yararlanmak, onları korumak ödeviyle yükümlüdür.
- 1961 Anayasasının 125. Maddesindeki *Kanunsuz Emir*le ilgili hükmünü, o anayasa için bir özgürlük güvencesi olarak kabul etmiştik. Aynı hüküm Anayasamızın 137. Maddesinde yer almaktadır. Biz, Anayasamızın sınırlayıcı felsefesi karşısında bu hükmü bir ödev olarak yorumluyoruz ki, herkesin uya bilmesinin sağlanması kolaylaşsın. Başka bir deyişle, kamu hizmetlisi olan-

lar, başta Anayasa olmak üzere diğer hukuk kurallarına aykırı emir vermekle yükümlüdürler. Israr halinde yazılı emir verilir ve onu yerine getiren sorumlu olmaz. Her yurttaş konusu suç oluşturan bir buyruğu hiçbir biçimde yerine getirmemekle yükümlüdür. Aksi durumda *sorumlu* olur. 137. Madde son fıkrasında, askeri hizmetler ve kamu düzeni ve güvenliği için acele durumlarda *kanun* gereği alınacak tedbirleri istisna olarak göstermiştir. Bu konudaki yasaların sıkıyönetim, olağanüstü hal gibi durumlarla ilgili olduğu kuşkusuzdur.

SIRA SİZDE

Anayasanın 137. Maddesinin son fıkrasında sözü edilen istisnaları, tâbi olduğunuz mevzuat açısından belirleyiniz.

- Çalışma özgürlüğünden söz ederken (Madde 49) çalışmanın hem bir hak hem de ödev olarak görüldüğü ifade edilmişti. Anayasamıza göre (Madde 12) her hak ve özgürlük bir de ödev içerir. Öyle ise bu ödev, neden sadece çalışma özgürlüğünden söz edilirken açıkça belirtilmiştir? Diğer hak ve özgürlükleri anlatırken ödev sözcüğünün kullanılmaması, 12. Maddenin 2. Fıkrası ile nasıl bağdaşır? Öte yandan, Anayasanın lafzına bağlı kalarak, çalışmayı bir özgürlük ile birlikte ödev kabul edersek, bunun gereği nasıl yerine getirilecektir? Özgürlükçü bir rejimde toplumculuk niteliğine ne kadar fazla yer verilirse verilsin -olağanüstü hal vb. durumlar dışında- kişi nasıl çalışma ödeviyle yükümlendirilebilir? Konu her bakımdan anayasal bir sorundur. Her türlü pratik ve düşünsel, kuramsal tartışmalara açıktır.

Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Dolaylı Ödevleri

Devletin, demokratik rejimi yaşatabilmek, yüklendiği görevleri yerine getirebilmek için malî kaynaklara ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı da doğal olarak ilk başta, yurttaş karşılayacaktır. Bu yüzden vergi ödemek bir yurttaşlık yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük herkesin malî gücüne göre, ilke olarak yasa ile tespit edilir (Madde 73).

Vatanın başta savunma olmak üzere ihtiyacı olarak diğer önemli hizmetlerini yerine getirmek Türklerin hem hakkı *hem de ödevidir*. Ama bu hükümde, *ödev niteliği* ağır basmaktadır. Özellikle *her Türk* ibaresi, kadın yurttaşları da vatan hizmeti içine sokmaktadır.

Yabancıların Durumu

1961 Anayasasında olduğu gibi *temel hak ve hürriyetler yabancılar*, yani Türk yurttaşı olmayanlar için *milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir*. Öyle ise ilke, yabancıların İnsan Hak ve Özgürlüklerinden yararlanmalarıdır. Ama kanunla konulacak sınırlamalara yabancıların uyması bir ödevdir. Günümüzde, Türkiye'nin başta Avrupa Konseyi çerçevesi içinde kabul ettiği andlaşmalar düşünüldüğünde, yabancıların özellikle insan haklarından yararlanmalarının sınırlarını dikkatle tespit etmek gerekmektedir. Bu duyarlı konuda devletler hukukunun **karşılıklılık (mütekabiliyet) esasını** ayrıca dikkatli bir biçimde gözönüne almak gereklidir.

SONUÇLAR

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda yüzeysel olarak pek çok bahse değinen bu kitapta anlatılanlardan bir sonuç çıkarmak gerekmektedir.

Yabancı: Bir devletin ülkesinde bulunan ve o devletin uyrukluğunda olmayan gerçek veya tüzel kişidir.

Karşılıklılık Esası: Devletlerin kendi ülkelerinde birbirlerinin vatandaşlarına aynı nitelikteki hakları tanımalarıdır.

GENEL OLARAK SONUÇLAR

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin bir değerlendirme yapıp, genel gelişmişlik düzeyini belirleyebilmek.

İnsanın kendi özü ve başkalarından farklı varlığından doğan, toplumca kabul edilip korunan, dokunulmaz, vazgeçilemez kutsal bazı haklara sahip olduğu düşüncesi, tarihin ilk dönemlerinden beri çok sınırlı ve ilkel ölçüler içinde de olsa, doğup gelişmiştir. Bu gelişme bazı toplumlarda, o zamanın koşullarının elverdiği koşullar ve ortam içinde biraz benimsemişse de, tam, bilinçli bir uygulama, bu istisnâ topluluklar da dahil, binlerce yıl hiçbir yerde görülmemiştir. Görülmemesi bir yana, insan, eşitsizlik, horlanma, güçlünün haksızlıkları altında ezilme gibi bugün nefret uyandıran olayları benimsemiş, hatta, kurumlaştırmıştır.

Tarih ilerledikçe İlkçağ’daki büyük üstatların düşünceleri, akıllarda, ruhlarda, vicdanlarda, çeşitli olayların etkisi altında da yerleşmeye başladı. İnsanların eşitliği düşüncesinden çıkan bu bilimsel gelişmenin giderek önemli bir kuramlar demeti ortaya çıkardığını açıkladık. Ayrıca düşüncelerde sistemleşen bu gelişmelerin uygulamaya azar azar, çok ufak ölçülerde, geçmeye başladığını da gördük. XVIII. Yüzyıl sonlarında, belli toplumlarda başlayan bu gelişme, oldukça somut sayılabilecek sonuçlarını ancak XX. Yüzyılın ikinci yansından itibaren vermeye başlamıştır. Demokrasinin gelişimi, onun temelinde yatan hak ve özgürlüklerin de genişlemesine, bunlardan bazılarının devletlerüstü bir nitelik kazanarak “İnsan Hakkı” niteliğine bürünmelerine yol açmıştır.

Günümüzde, demokrasiyi inançlı bir biçimde benimseyen devletlerin, uluslararası düzeyde tanınıp korunan İnsan Haklarına da büyük önem ve saygı göstermeleri, bu konuyu gerekirse, iç hukukun üstüne dahi çıkarmaları beklenir. Ama şu var ki, tüm amaç birikimlerine rağmen bireylerle devletlerin, devletlerle devletlerin karşılıklı çıkarları nedeniyle insan hakları açısından da birarada tutulan, inançlı davranış yolları henüz tam anlamıyla açılmış görülüyor. Bunun temel nedeni gene insandır. İnsan, yaratılışı gereği kendi çıkarlarını sağlamaya öncelik verir. Toplumlarda insanlardan oluştuğuna göre, her toplum -ve o toplum devletleşme aşamasına gelmişse devlet de- kendi çıkarlarını her zaman önde tutmaya özen gösterir. Buna rağmen insan doğasında gizli *iyilik* yönü de arada bir kendini hissettiriyor. Böylece, her konuda olduğu gibi, demokratik düzende, İnsan Haklarını benimsemiş devlet ve toplumlarda, günümüzün moda deyişi ile *çifte standart*, yani *kendisi için doğru olanın, başkası için geçerli sayılmaması* anlayışı ne yazık ki egemendir. İlk modern demokratik devlet sayılan ABD’nin kuruluş belgelerinde, anayasal temellerinde *insanların eşitliği* ilkesi kabul edilirken, *zenci köleliğinin* bu temel ilke dışında bırakılması, bu konuda ilerideki yasal düzenlemelere rağmen *en demokratik sayılan* toplumlardan olan, hem de BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisini hazırlayanların başında gelen bu ülkede zenci-beyaz çekişmesinin doğurduğu büyük insan hakları sorunları günümüzde bile süregelmektedir.

Fransız İhtilâli ile Avrupa’da başlayan gelişmede de çifte standart uygulaması görülür. Batılı emperyalist güçler kendi uluslarının demokratik gelişmelerini, yurttaş haklarının güvencelerini başlangıçtaki kanlı mücadelelerden sonra pek doğal çizgiler içinde değerlendirirken, sömürgelerindeki uygulamaları yüz kızartıcıdır. Ama arada bir bu çifte standartın da istisnası göze çarpıyor. 1885 Berlin Andlaşması ile zenci köle ticaretinin yasaklanması gibi.

Günümüzde demokrasiyi inançlı bir biçimde benimsemiş devletlerde bile insan hakları ihlalleri gerçekleşmesinin nedenlerini tartışınız.

Öte yandan özellikle başta Avrupa Topluluğu (Birliği), sonra da Avrupa Konseyi üyelerinin çabalarına, ayrıca Helsinki anlaşmaları ile başlayan, tüm Avrupa devletlerini içine alan AGİK sözleşmelerinin *İnsan Haklarına, Temel Hak ve Özgürlüklere saygıyı, ulusların barış içinde bir arada yaşamalarını* öngören hükümlerine Avrupa dışı süper demokrasilerinden ABD ve Kanada'nın da katılmasına rağmen bazen uyulduğu, bazen Avrupa içinde dahi tarihin gidişini tehlikeli yollara sokan bazı önemli insan hakları ve ülke bütünlüğü ihlallerine karşı ise tedbirde istekli gözükmediği halde somut hiçbir eylemde bulunulmadığı bilinmektedir. Bosna-Hersek faciası buna bir örnektir. Bir başka örnek ise ABD'nin Irak'a yönelik harekâtıdır. Bilindiği gibi bu olaya karşı gerek önemli uluslararası kuruluşlar, gerek İnsan Haklarının savunucuları olan Batılı demokratik devletler tarafından -birkaç istisna dışında- somut ve etkili tepkiler gelmemiştir. Bu olayın ABD'nin hem kendi ülkesinde, hem de uluslararası alanda özenle kurup geliştirdiği insan hakları anlayışına zarar verip vermeyeceğini, boyutlarını zamanla göreceğiz. Ancak ABD'nin bu tarihsel büyük yanlış dolayısı ile insan hakları anlayışı yanında devletler hukukunun da büyük yaralar aldığı ileride acı biçimde anlaşılabacaktır sanırız. Öte yandan bu ülkeler İnsan Hakları konusunda bazen birer kaplandan daha sert tutumlar içine girmektedirler. Bütün bunlara yol açan etkenler nelerdir? Belki birkaç cümlede bazı düşünceleri özetleyebiliriz:

Avrupa büyük bir ekonomik birlikten, bir siyasal birliğe doğru yol alıyor. Bu birlik pek çok öğeleri açısından ya tamamlanmıştır ya da hazırlık evresindedir. Kurulma aşamasındaki birliğin temeli elbette ki *Avrupa'nın çıkar birliği*dir. Ama, bu temele yansıyan felsefe *İnsan Hakları ve Demokrasidir*. İşte bu konuda, gelecekteki tam Avrupa Birliğini oluşturan devletler arasında önemli anlayış farkları vardır. Zira bunların içinden bazılarının -hele gelecekteki Avrupa'da önderlik rolüne hazırlanan hatta beklenmedik birleşmeden sonra bu rolü oynamaya başlayan Almanya'nın- demokratik birikimi, örneğin İngiltere, Fransa, İskandinavya devletleri gibi ülkelerle karşılaştırılmayacak derecede azdır. Düşünce alanındaki dev hizmetleri bir yana bırakırsanız Almanya, demokrasiyi yeni yeni benimsiyor; ama kuşku içinde. Zira Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan cumhuriyetçi demokrasi ekonomik refahı sağlayamadı ve Nazizme yol açtı. İlk dönemler Nazizmin ekonomik tutumundan hoşnut kalan Almanlar -bazı yürekli, istisna oluşan kişiler dışında- tarihin en büyük İnsan Hakları cinayetine kayıtsız kaldılar. Bu *İnsan Haklarının dokunulmazlığını ve kutsallığını* daha çabuk gündeme getirip, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonunda yok edilmesini sağladı. Almanya'nın batısında galiplerin zoruyla kurulan yeni demokrasi ulusa kısa sürede refah ve zenginlik getirdi. Bunun için *batılı* Almanlar demokrasiyi sevdiler (parçalanan Almanya'nın doğusundaki rejim ise bu gönenci getiremediği için oradaki rejim sevilmedi). Şimdi, Avrupa Birliğinin motoru olan Almanya'da demokrasiye bağlılık, ekonomik gelişme ve refahla ölçülüyor. Ekonomide en küçük bir aksama demokrasiyi tartışma konusu yapıyor. Halbuki, demokrasiyi gerçekten kuran İngiltere ve ABD'de, geçirilen en ağır ekonomik bunalımlarda dahi bu üstün rejim tartışma konusu edilmemiştir bile. Görüldüğü gibi demokrasinin doğduğu Avrupa'da dahi, bu rejim üzerinde pek çok endişeler var. İnsan Haklarının ancak demokrasiye inanmış ulusların elbirliği ile gelişip korunacağı bir gerçektir. İşte, biraz yukarıda açıkladığımız

çifte standardın varlığını kabul etmekle birlikte, Avrupa’da İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda örnek çalışmalar yapıldığını belirtmek gerektir. Stuart Mill’in yüz kırk yıldan fazla zaman önce özlediği liberal, bireyci anlayışının yepyeni sosyal kalıplara dökülmüş ve saplantılı ideolojilerden uzak bir biçimde yeniden gelişeceğini ileri sürenler, aradan geçen yıllar içinde yanılmadıklarını kavramışlardır. İnsan Haklarının hiç olmazsa bir bölümünün gelişmesine karşı olanlarla -özellikle ırkçılarla- yapılan mücadelenin özellikle hukuksal alanda büyük başarılar kazandığı kuşkusuzdur. İnsan haklarına yönelmiş saldırılar sürekli olarak dile getirilmektedir. Bütün çifte standardına rağmen, Batılıların kusurlarını gocunmasız kabul etmeyi de iyi bildiklerini belirtmeden geçemeyeceğiz. İnsan Hakları konusunda ödün vermez sert tutumu ile tanınan İsviçre -ki Avrupa Konseyine 1963’te, yani bizden sonra girmiştir- İkinci Dünya Savaşı sırasında, savaşa girmek korkusuyla ibret-i âlem için infaz ettiği idam cezalarını sorgulamakta, bu faciayı bütün boyutlarıyla ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. 300 Franklık cezalar bile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürebilmekte, *Avrupalılararası Yargı* artık halk kütlelerince iyice benimsenmiş görünmektedir.

Ekonomi, demokrasi ve insan hakları arasında nasıl bir ilişki bulunduğunu belirlemeye çalışınız.

SIRA SİZDE

İnsan Haklarıyla ilgili çeşitli sorunları kendi yapısı içinde çözmek için büyük çabalar harcayan Avrupa Konseyi üyeleri, özellikle *kadın-erkek* eşitliği üzerinde daha hâlâ durmaktadır. Bizim anlayışımızda Batı kadının böyle bir sorunu olmadığı görüşü yatar. Bu görüş *bizim için* doğrudur. Ama, Batıda, örneğin hem de İngiltere gibi bir ülkede tarihinin en uzun süre iktidarda kalan başbakanı kadın olsa, siyasal hayatta cumhurbaşkanlığına kadar yükselen kadınlara rastlansa da, eşitlik konusunun bu cephesindeki sorunu henüz tam anlamıyla çözülememiştir. Alman Anayasasının *eşitlikle* ilgili hükmünde (Madde 3) herkesin kanun önünde kesinlikle eşit olduğu (Fıkra 1) belirtilmiş ve daha ileride “kimsenin *cinsiyeti*, kökeni, ırkı, dili, yurdu, inancı, dinsel ve siyasal görüşleri dolayısı ile farklı muamelelere uyruk tutulamayacağı” (Fıkra 3) söylenmiş, ama iki fıkra arasına (Fıkra 2) “Kadın ve erkek her bakımdan eşit haklara sahiptirler” hükmü getirilmiştir. Böylece *yasa karşısında eşitliğin* eşitlik sorununu tam olarak çözemediği, kadın-erkek eşitliğinin en eski modern ülkelerinden biri olan Almanya’da onaylanmış bulunuyor. İşte bu hüküm, giderek, Avrupa’da kabul edilmiş bir yasa hükmü gibi uygulamalara yol açtı. Şimdi bu gelişme, en önde, bu hareketi başlatan Almanya olmak üzere *aynı haklara sahip olmanın özde de aynı hukukiliği içerip içermediği* tartışmalarına yol açmış, kadının eşitlik sorunu içindeki özel yeri son derece güncel ve bilimsel araştırmaların konusu olmuştur.

Zaman zaman özellikle tutuklulara kötü işlemler yapılırsa bile örnek ve açık ceza-tutukevi uygulamaları yaygınlaşmakta, sözün kısası, Avrupa Konseyi üyeleri, İnsan Hakları konusunda ellerinden geleni yapmakta, ilerideki siyasal birlikte bürokrasinin bu konuda bir engel oluşturmaması için şimdiden uğraşmaktadırlar. Elbette ki çifte standartlarının farkına varan bazı ülkücü Batılı aydınlar bu gelişmelerin dünyada bir kuzey ayrıcalığı, yani kuzeyli üstünlüğüne yol açmaması, tersine bu aşamaların insanlara bir *dünya yurttaşlığı bilinci ve sorumluluğu* getirmesi için neler yapmak gerektiğini de tartışmaktadırlar.

TÜRKİYE AÇISINDAN SONUÇLAR

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin Türkiye’de gelişmişlik düzeyini belirleyebilmek.

Kitabımızın yarısından fazlasını tarihsel ve güncel açıdan İnsan Hakları ile Kamu Özgürlüklerinin Türkiye’de incelenmesi aldı. Bundan dolayı okuyucu sanıyoruz ki gereken sonuçları çıkarmış ve bunları irdelemiştir. Biz de kitabın yazarı olarak bu konudaki düşüncelerimizi dile getirmek istiyoruz.

Ayrı ve uzun bir çalışmanın konusu olabilecek bir soruyu sorup, onun cevabı olabilecek ihtimalleri kısaca değerlendirelim. Soru biraz uzundur, ama içeriği önemlidir:

Türkiye’de İnsan Haklarına ihtiyaç var mıdır?

Eğer ihtiyaç varsa giderilmesi hangi yönlerde sağlanmalıdır?

Türk, insanlık tarihinin en eski üyelerindendir. Yaptığımız açıklamalar gerek İslâm öncesi, gerek İslâmiyeti kabulden sonrası dönemlerde, tarihin o zamanlardaki genel akışı içinde Türklerin İnsan’ı sevdiğini, İnsan’a saygı gösterdiğini ve bu kut-sal işi, bugün İnsan Hakları konusunda örnek gösterilen pek çok kavimden daha iyi yaptıklarını göstermişti. İnsan Hakları kavramı temelde Türklere hiç de yabancı değildir. Tarihsel gelişimi anlatırken bu olgu üzerinde durmuştuk. Artık, bugün ve gelecek için konuşmalıyız.

Türkler, tarihteki eski onurlu rollerini, içinde bulunduğumuz çağın gereklerine göre yeniden üstlenmek istiyorlarsa İnsan Haklarına dayalı, Kamu Özgürlüklerini her bakımdan tanıyan bir demokratik rejim içinde yaşamak zorundadırlar. İnsan Hakları ve Demokrasi *Batının* icat ettiği kavramlar değildir. İnsan üzerinde, Batı il-kelden de aşağı bir durumda iken bugünkü değerlere yakın yargılara varan düşü-nürler pek çok ülkede çıkmıştı. Daha önceki bahislerde de belirttiğimiz gibi, insan-lığın binlerce yıllık düşünce birikimi *sadece maddî ve coğrafî koşulların* doğurdu-ğu bir ortam olan Batıda değerlendirildi. Bu bakımdan İnsan Haklarını tanımak, çoğulcu bir demokrasi içinde yaşamak belki ilk planda Batının kurduğu bir siste-mi benimsemektedir. Ama o sistemi Batı, çeşitli yerlerden aldığı değerlerle kur-muştur ve işletmiştir. İnsan Hakları ve Batı Demokrasisi bütün insanların ortaklaşa malıdır. Zaten, şöyle bir çevrenize bakınız. Hangi devlet İnsan Haklarına dayalı, çoğulcu, iyi işleyen bir demokrasiye sahipse, *ileri* ülkeler grubundandır. Bu gerçe-ği açıklamak için tek örnek yeterlidir. Batı ile XIX. Yüzyıl ortalarına kadar hiçbir kültürel düşünsel, bilimsel teması olmamış Japonya, bugün, gene coğrafî olarak Batılı bir devlet değildir, Asyalıdır. Ama, kurduğu demokrasi, İnsan Haklarına bağ-lılığı onu hem zenginleştirmiş hem de ileri ülkelerin içine sokmuştur. Bütün bu açılardan konuya baktığımız zaman, Türkiye’nin İnsan Haklarına bağlı bir demokra-siye inancının tam olması gerekmektedir. Kim ne derse desin, Türk tarihinin akışı da hep bu ülkeye yönelme yolunda geçmiştir. Eğer Tanzimattan beri İnsan Hakla-rı ve modern hukuk devleti kurma yolundaki çabalar geliştirilmeseydi, Türkiye bu-gün ne durumda olacaktı? Emperyalizme karşı tarihin ilk savaşını veren ve kesin olarak ilk zaferi kazanan kuşak özgürlük düşünceleriyle yetişmişti. O kuşak Cum-huriyeti kurdu. Tökezlense de, yılmadan, ulusumuz bugünkü düzeye geldi. Acaba, modern anlamda İnsan Haklarına ve demokrasiye bağlı, Asya, Orta ve Güney Amerika ve Afrika devletleri arasında Türkiye’nin yeri neresidir? En başlarda... Biz hattâ, kısa bir süre önce demokrasiye *tekrar* kavuşan Doğu Avrupa ülkelerine bi-le örnek olabilecek güçteyiz. Bizim sorunumuz şurada yatıyor:

- Bütün çabalarımıza rağmen, İnsan Haklarına olan ihtiyacımız tam olarak giderilemiyor. Bu husustaki ölçülerimiz henüz ileri sayılan devletlerin düzeyine çıkamadı.
- Mevcut düzende dahi İnsan Hakları ihlallerini en alt düzeyde tutmakta önemli zorluklarla karşılaşyoruz.

Her iki sorunu birleştirip tek soruya indirmek mümkündür. İlk önce, bu soru(lar)da yatan sorunların sebeplerini sonra da giderme yollarını kısaca açıklamaya çalışacağız.

Çeşitli denemelere, hatta 1961 yılında yürürlüğe giren ve yirmi yıla yakın bir süre uygulanan örnek sayılacak bir Anayasaya rağmen Türkiye’de İnsan Haklarının ve Demokrasinin henüz istenilen düzeye gelmemesinin tarihsel ve güncel sebepleri vardır.

Tarihsel Sebepler

Eşitsizlik sorununun Türk-Osmanlı toplumunda önemli bir tepki doğuracak boyutta olmaması, ayrıca bütün bilimlerde olduğu gibi siyasal bilimlerde de bir gelişme içine girilememesi, demokratik düşüncelerin doğmasını engellemiştir. Bilindiği gibi, ancak XVIII. Yüzyıl’da ulusçuluk akımının çıkmasının gayrimüslim topluluklarda uyandırdığı tepkiler, devlet düzeni üzerinde modernleşme düşüncesi-nin doğmasına yol açmıştır. Böylece, kişi güvenliği ve kanun karşısında eşitlik ilkeleri ile devlet mekanizmasına bazı değişikliklerin getirilmesiyle sonuçlanan Tanzimat hareketinin, özgürlük kavramının da yavaş yavaş gelişmesine yol açtığı belirtilmiştir. Ama, devletin içindeki bozuk ekonomisi, düşük kültür yapısı, özgürlük hareketlerini sadece sınırlı bir aydın topluluğunun malı yapmıştır. Başka bir deyişle, örneğin, Fransız devrimi sırasında hiç olmazsa burjuvazinin eriştiği ekonomik ve kültürel düzey -Türkiye’de ekonomik nedenlerle bir burjuvaziden de söz edilemeyeceğini belirtelim- XIX. Yüzyıl sonlarında özgürlük bayrağı açan aydınlar da dahi bulunmuyordu.

Osmanlı Devleti’nin parçalanması, ulusal egemenliğe dayalı yeni devletin kuruluşu, bağımsızlığın kazanılması, kişi özgürlükleri gibi konuların bilimsel düzeyde tartışılmasını bir süre önlemiştir. Cumhuriyetin kurulması, devrimlerle yeni bir -modern- düzenin lâiklik temeli üzerine kurulması, gerçek bir demokrasinin alt yapısını kurmada yararlı olmuşsa da yeterli bir demokratik kültür temeli oluşamamıştır. İşte çok partili yaşama böyle geçildi. Göze çarpan hoşgörüsüzlük, temelini demokratik kültürleşmeden geçmemekte buluyordu. Böylece, iyi niyetli, yurtsever, kendi yetiştirme alanlarında uzman kişilerle başlayan çok partili yaşamı halka indirmek için sadece seçimlerin yeterli olmadığı anlaşıldı. 1960 yılından sonra demokratikleşme, politikleşme konusunda yoğun çaba harcanması gereği hiç olmazsa kavrandı ve bu yönde olumlu-olumsuz sonuçlar veren çalışmalar başladı.

Diğer Sebepler

Tarihin derinliklerinden gelen sebepler 1961 Anayasasının çok sesliliğe izin veren yapısı ile giderilemezdi. Nitekim, hiç kuşkusuz büyük devletler arasındaki çıkar çekişmelerinin de kışkırttığı terör, yeni yeşeren demokratik yaşamı sararttı. 12 Mart 1971 müdahalesi ile gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri istenilen sonuçları vermedi. Partiler demokrasisine artık tam olarak geçilmişti ama, demokrasinin gerektiği zaman özveri ve uzlaşma gerektiren bir rejim olduğunu, Batıda pek çok demokrasinin bu koşula uyarak yaşadığını veya uymadıkları için çöktüklerini parti önderleri belki biliyorlar fakat uygulayamıyorlardı. Gerçek bir iç savaş aşamasına

doğru ilerleyen ülkede, sağlam tabanları olan siyasal partilerin neden geçici de olsa anlaşılmadıkları, yayınlanan pek çok anıya rağmen henüz çözülmemiş bir sorundur. İkinci Dünya Savaşı arifesinde Avrupa'da geçen siyasal bunalımlar iyi bilirse idi belki 12 Eylül 1980 müdahalesine gerek kalmayacaktı.

12 Eylül 1980 müdahalesini değerlendirmek için zaman henüz erkendir. Tam bir askeri müdahale olan bu dönemde 1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra demokratik yaşam yavaş yavaş tekrar kurulmaya başladı. Bu arada özellikle 1987 yılında, Anayasanın 1980 öncesi siyasal partilerin önderlerine ve bazı ileri gelenlerine koyduğu -geçici- siyasal hak kullanma yasağının kaldırılması, demokrasimizin yeni aşamasına geçilmesinde çok önemli bir evredir. Bu evreden sonraki gelişmeler olumludur. İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda Anayasamız 1995 ve 2001 yıllarında önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler ile 1982 Anayasasının olumlu yönde yenilediğini söylemek mümkündür. Ancak bu değişiklikler sonrasında dahi Anayasamızın hâlen pek çok haklı eleştiriye maruz kalabilecek yönleri bulunmaktadır. Bu Anayasada ve diğer bazı yasalarımızda bazı İnsan Hakları güvencelerinin varlığından ve bunlara dokunulmayacağından söz etmiştik: Örneğin eziyet ve işkencenin kesin yasaklığı. Ama ne yazık ki uluslararası alanda ve iç hukukta İnsan Hakları ihlalleri konusunda en çok yakınma bu konuda. Türkiye Avrupa Konseyi Andlaşmalarından "İşkencenin ve İnsanlık Dışı ya da Küçültücü İşlem ya da Cezaların Önlenmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesini" ilk imzalayan devletlerdendir. Bu sözleşmenin uygulanmasını sağlayan komisyona da -doğal olarak- üyedir. Bütün bu olumlu hukuksal gelişmelere rağmen, işkence olayını bir genel yargıya varmak için kullanabiliriz: Anayasamızda işkence kesinlikle yasaktır; başta Türk Ceza Kanunu olmak üzere diğer yasalarda da bu yasak vardır. BM'nin işkence yasağı ile ilgili olarak imzaladığımız sözleşmesi bir yana, esaslı yaptırım gücü olan Avrupa Sözleşmesini de kabullenmiş bulunuyoruz. Tüm Anayasa sistemini en çağdaş İnsan Hakları ölçülerine göre yenilediğimiz takdirde bile, işkence yasağı hakkında daha fazla ve önleyici hükümler koymak mümkün değildir. Öyle ise, Anayasanın da üstünde bazı esaslı sebepler bu konuda daha olumlu adımlar atılmasını önlemektedir. Bunları kısaca özetlemek gerekirse şunları belirtebiliriz: Çeşitli iç ve dış odaklarca kışkırtılan büyük terör hareketleri güvenlik güçlerini bazı konularda çaresiz bırakmaktadır. Bu *insanî* bir davranıştır. Öyle ise ilk önce bu anlamsız terörü önlemek gerektir. Bunun için *yargı gücüne* de büyük sorumluluk düşüyor. Yurdumuzda düzeyi günden güne bozulan her kademedeki eğitimden, hukuk fakülteleri de nasiplerini alıyorlar, iyi hukukçu yetiştirmek çok zor bir iş oldu. Bu zor yolu aşan öğretim üyeleri ve genç hukukçular bu kez ağır işleyen, eleştirilen, Anayasamızın bile pek çok konularda gerisinde kalan hantal ve yetersiz bir yargı sistemi içinde çalışmak zorunda kalıyorlar. Böylece, bütün iyi niyet gösterilerine rağmen eziyet ve işkence sorunu gündemden düşmüyor. İlgili bölümlerde belirtildiği gibi; son dönemde ülkemizde işkenceye karşı alınan çok önemli hukuksal önlemlerle sağlanan güvencelerin böylesine büyük bir insanlık ayıbının önüne geçip geçemeyeceğini zaman gösterecektir.

İkinci önemli sorun din ve vicdan özgürlüğünün tam olarak anlaşılamaması ve çoğu kez siyasal propaganda malzemesi yapılmasıdır. İnsan Haklarının uygulanması demek olan demokrasinin temellerinden biri din ve vicdan, inanç özgürlüğüdür. Başta BM İnsan Hakları Bildirisi olmak üzere, Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinin hepsinde bu özgürlük, kişinin maddî ve manevî varlığının güvencesi ve gelişmesi için dokunulmaz, kutsal haklardan biri olarak kabul ediliyor. Din ve vicdan özgürlüğü, kimsenin din, inanç ve vicdan kanılarından dolayı kınanmama-

sı, kimsenin kimseyi başka bir din veya inanca girmeye zorlamaması, herkesin inancının gereklerini yerine getirmekte serbest olması demektir. Bu özgürlüğün en büyük güvencesi ise lâiklik. Lâiklik, din ve inanç konusunda devlet düzenlemelerinde toplum hayatının gereklerinin yerine getirilmesinde belli bir dinsel inanca bağlı kalınmaması, bu konuda akla ve ihtiyaçlara uygun, yurttaşı belli bir inancın buyruklarına göre davranmaya zorlamayan tutum içinde bulunulması anlamına gelir. Belli bir inanca dayanan devlet kurulunca, o inancı kendilerine göre benimseyenleri, değişik biçimde anlayanları demokratik-özgürlükçü bir rejim içinde yaşadıklarına ikna etmek mümkün olabilir mi? Durum böyle iken lâikliği zırvalık diye nitelendirmek demokrasiyi inkâr anlamına gelmez mi? Öte yandan İnsan Haklarını sadece bir dinin tanıdığını, öbür dinlerin bu konuda geri olduklarını ileri sürmek, dinler arası gereksiz bir sürtüşmeye yol açar. Zira İnsan Hakları konusunda bütün ileri dinler kendilerini en üstün görme eğilimindedirler.

Bütün bu noktalar gözönünde tutularak, aslında İslâmiyetin demokrasiye uygun olduğu, dinin özünde zorlamanın bulunmadığı, Tanrı ile insan arasındaki inanca kimsenin karışamayacağı ilkelerinin kabulü ve benimsenmesi, diğer bütün İslâm ülkelerine yol gösterebilir. Türkiye bu konuda hep örneklik etmiştir. Bu örneklik niteliğini sürdüreceği gibiyiz. Elbette, Türkler *özgürlükleri yok etmemek* koşulu ile her türlü inancın, davranışın savunması içine de girebilirler. Ama, hiçbir gerekçe, bu tür davranışların başkalarının özgürlüklerini ortadan kaldırma hakkını geçerli kılamaz. Ancak, bu endişenin sadece İslâmiyet için değil, bütün dinler için de geçerli olduğuna inanan pek çok kişi vardır. Görülüyor ki en başta yüksek düzeydeki politikacıların insan haklarının, bütün insanlık tarihinin ve denemelerinin bir sonucu olduğu kanısına varmaları, barışçı bir gelecek için en temel gerektir.

Türkiye’nin İnsan Haklarındaki üçüncü kategori sorunlarından biri de *eşitlik*. Salt yasalar karşısında bile olsa eşitliğin tam olarak sağlandığını söyleyemeyiz. Kadın-erkek sorunu dışında (Müslüman-Müslüman olmayan yurttaşlar arasındaki küçük farklar bir yana) Osmanlı Devleti’nde en güçlü insan hakkı olan *eşitlik ilkesinin*, bugün çeşitli ekonomik, toplumsal nedenlerle ve bu nedenlere yol açan temel sebep olan nüfus artışı dolayısı ile eğitimde ve iş bulmada fırsat eşitliğinden tutunuz pek çok alanda, tam anlamıyla işlemediği bilinmektedir. En temel insan haklarından olan eşitlik, unutulmamalıdır ki, devlet geleneğimizde de baş esastandır. Bu amaçla her dönemde iyi niyetli çalışmalar yapılmıştır. Ancak, sosyal hukuk devletinde kanun karşısında eşitliği sağlamak için özel çabaların daha da özenle gösterilmesi gerektir.

İnsanlık tarihinin başlangıcıyla beliren kadın-erkek eşitsizliği ise zamanın akışı içinde tıpkı kölelik gibi normal bir gözle görülmüştür. Bu konuda çarpıcı örnekler var. Bu kargaşalı dönemlerde bazı toplumlarda, örneğin Orta Asya’da göreceli istisnalar göze çarpar. Kadın-erkek eşitliğinde Ortaçağ’da en önemli yeniliği İslâmiyetin yaptığı inkâr edilemez. Batıda, İnsan Hakları çeşitli düşünce kuramlarının konusu olduğu zaman kadın-erkek eşitliği üzerinde çok duruluyordu. Sorunun gerçekçi çözümü için ciddi girişimler XIX. Yüzyıl batısında başladı ve yayılarak sürüyor, ama sorunlar da artıyor. Yukarıda belirtilen Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasasında yer alan hükmün konulması bu yolda atılan en büyük adımdır.

Türkiye’de, hiç olmazsa kanun önünde kadın-erkek eşitliği aşama aşama 1924 yılından sonra sağlanmaya başladı ve kadınlara siyasal hakların tanınması ile (1934 yılında), doruğuna ulaştı. İlkönce meslek hayatına eşitliğin girmesi ve bu yolda büyük adımlar atılması, Türk kadını, kendi haklarını daha iyi savunabileceği siyasal hayatın içine tam anlamı ile sokamamıştır. Herşeye rağmen kadın-er-

kek eşitliği konusunda Türkiye'nin aldığı yollar, pekçok Orta Doğu ve Doğu ülkesine örnek olmuştur. Son olarak 2001 yılında kabul edilen yeni Türk Medeni Kanunu ile kadın-erkek eşitliği sağlanması açısından çok önemli ve olumlu bir gelişme sağlanmıştır. Ayrıca Anayasanın 10. maddesine 5170 Sayılı Kanunla yapılan değişiklikle "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür" fıkrası eklenmiştir.

SIRA SİZDE

Türkiye’de hangi konularda insan hakları ihlalleri yaşandığını ve bunların nedenlerini belirlemeye çalışınız.

Yalnız Türkiye’de değil, bütün ülkelerde İnsan Hakları ile onların ayrılmaz parçaları olan Kamu Özgürlüklerinin yeterli-yetersiz olup olmadıkları, aksamaları, gelişmeleri tartışılabilir. Türkiye için son olarak şunları bir kez daha ama biraz değişikçe belirtmelidir: Türkiye, Avrupa Konseyi üyeleri, ABD, Kanada ile birkaç devleti bir yana bırakırsanız, demokrasinin temeli olan İnsan Hakları konusunda kendisinden ekonomik bakımdan zengin bazı ülkelerden dahi çok ileridir. Hatta, Asya’da bizden ileri demokrasi olduğu öne sürülen Hindistan’da, genç kızların uğradığı insanlık dışı işlemler ve misli görülmemiş başka sahneler, Türkiye’yi o Asya demokrasisinin bile üstüne çıkarmaktadır. Ayrıca, Lâtin Amerika ülkelerinden de pek çok açıdan ilerideyiz. Ama, onlar ileri giderken, bizim de aynı yolda hem de daha hızla hareket etmemiz gerekiyor. Neler yapmalı?

- Eğitim sistemi serbest tartışmaya yer veren, okumayı özendiren bir düzeye çıkarılmalı. Okumak Türk’ün en büyük ulusal özelliği olmalı. Gerek kişi başına düşen kitap ve gazete ve gerek okuma alışkanlığı açısından, ne yazık ki, pek çok alanda ileri olduğumuz ülkelerin gerisindeyiz. *Bütün istatistikler, dünyanın demokratik ülkelerinin aynı zamanda en çok okuyan toplumlara sahip olduğunu gösteriyor.*
- Hoşgörü zaten var olan ulusal özelliğimizdir. Bunu demokratik tartışmalar içinde daha da geliştirmeliyiz.
- Her türlü eğitimde *insanın* yüce değeri, tartışılmaz bir biçimde zihinlere işlenmelidir.
- Bütün bu işler yapılırken, kitabın çeşitli yerlerinde eleştirdiğimiz Anayasamızı yenilemek baş koşuldur. Bunu gerçekleştirirken İnsan Haklarına ve Kamu Özgürlüklerine en üstün değeri verecek devlet gücü ile özgürlük düşüncesinin aynı paralelde olması da sağlanmalıdır.
- İnsan Hakları alanında önemli gelişmeler sağlayan yasal düzenlemeler aynı hızla tamamlanmalı, İnsan Hakları alanında hukuksal güvenceler en üst düzeye çıkarılmalıdır. Elbette uygulamada da mutlaka en sağlam biçimde işletilmelidir.

Türkiye, devletin temeline yatan ilkelere bağlı kaldıkça ve onları geliştirdikçe, İnsan Hakları, Kamu Özgürlükleri ve demokrasi konusunda örnek olarak gösterilen bir konuma gelecektir. Herkes bu inançta olmalıdır. Aksaklıklar ancak elbirliği ve hoşgörü içine giderilebilir.

SIRA SİZDE

Türkiye’de insan hakları ve demokrasinin istenilen düzeyde olup olmadığını tartışınız.

Özet

*Türkiye'de insan haklarını kullanmada ve kamu özgürlüklerinden yararlanmada yurttaşlara dü-
şen ödevleri sıralayabilmek.*

İnsan Haklarının kullanılmasında ve Kamu Özgürlüklerinden yararlanmada yurttaşlara bir kısmı doğrudan bir kısmı dolaylı olmak üzere bazı ödevler düşmektedir. Doğrudan doğruya görevlerin başında Anayasada tanınmış temel hak ve özgürlükleri ihlâl etmemek ve kötüye kullanmamak gelmektedir. Dolaylı ödev kapsamında ise vergi ödemek ve diğer vatan hizmetleri sayılabilir.

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin bir değerlendirme yapıp, genel gelişmişlik düzeyini belirleyebilmek.

İnsanın kendi özü ve başkalarından farklı varlığından doğan, vazgeçilmez, dokunulmaz haklara sahip olduğu düşüncesi tarihin ilk dönemlerinden beri çok sınırlı da olsa, doğup gelişmiştir. Bu gelişme somut sonuçlarını ancak XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren vermeye başlamıştır. Demokrasinin gelişimi, onun temelinde yatan hak ve özgürlüklerin de gelişmesine, bunlardan bazılarının insan hakkı niteliğine bürünmesine yol açmıştır. Ancak günümüz demokratik düzeninde İnsan Haklarını benimsemiş devlet ve toplumlarda dahi çifte standart, yani kendisi için doğru olanın başkası için geçerli sayılmaması anlayışı ne yazık ki egemendir. Buna rağmen özellikle Avrupa'da İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda örnek çalışmalar yapılmaktadır.

İnsan hakları ve kamu özgürlüklerinin Türkiye'de gelişmişlik düzeyini belirleyebilmek.

Türklerin tarih boyunca İnsan'a saygı göstermesine, Tanzimattan beri İnsan Hakları ve modern hukuk devleti kurma yolundaki çabalarına rağmen, bugün İnsan Haklarına olan ihtiyacımız tam olarak giderilememektedir. Bu sorunun tarihsel ve güncel bazı sebepleri vardır.

Osmanlı Devletinde demokratik düşüncenin bulunmaması; Osmanlı Devletinin yıkılışından sonra yeni devlet kurulması, ulusal bağımsızlık gibi sorunlar, kişi özgürlükleri gibi konuların tartışılmasını önlemiştir. Cumhuriyetin kurulması, demokrasinin alt yapısını kurmada yararlı olsa da yeterli bir demokratik kültür temeli oluşturamamıştır. Ancak 1960 yılından sonra demokratikleşme konusunda çaba harcanması gereği kavranmıştır.

1961 Anayasasının çok sesliliğe izin veren yapısı demokratik ortamın yerleşmesine yetmemiş; 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri sonunda gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri de istenilen sonuçları vermemiştir. 1982 Anayasasında 1995 ve 2001 yıllarında yapılan önemli değişikliklerle İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri konusunda olumlu yönde yenilikler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu değişikliklerden sonra bile, Anayasamızın pek çok haklı eleştiriye maruz kalabilecek yönleri bulunmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi kişinin insan hakları ve kamu özgürlüklerine ilişkin ödevlerinden biri **değildir**?

- Temel hak ve özgürlükleri Anayasanın belirlediği çerçevede kullanmak
- Temel hak ve özgürlükleri kötüye kullanmamak
- Temel hak ve özgürlükleri ihlâl etmek
- Temel hak ve özgürlükleri korumak
- Temel hak ve özgürlüklerle ilgili olmayan hukuk kurallarına uymamak

2. Kanunsuz emir konusunda aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- Kamu hizmetlisi üstünden aldığı hukuka aykırı emri yerine getirmez.
- Kamu hizmetlisi hukuk kurallarına aykırı emir vermemekle yükümlüdür.
- Hukuk kurallarına aykırı emir yazı ile yenilenirse, emir yerine getirilir.
- Konusu suç oluşturan yazılı emri yerine getiren görevli sorumlu olmaz.
- Her yurttaş konusu suç oluşturan emri yerine getirmemekle yükümlüdür.

3. İnsan Haklarına ilişkin düşüncelerin somut sonuçları **ilk** olarak ne zaman görülmeye başlanmıştır?

- XIX. Yüzyılın ilk yarısında
- XIX. Yüzyılın ikinci yarısında
- XX. Yüzyılın ilk yarısında
- XX. Yüzyılın ikinci yarısında
- XXI. Yüzyılda

4. Aşağıdakiler hangisi insan hakları uygulamaları açısından devletler arasında bir uyum **sağlanamamasının temel** nedenidir?

- İnsanın yaradılışı gereği kendi çıkarını sağlamaya öncelik vermesi
- İnsanın doğasında gizli bir iyilik yönünün bulunması
- Tüm devletlerin insan haklarını tanımaması
- Tüm devletlerin eşitlik ilkesini benimsememesi
- Devletlerin demokratik gelişmişlik düzeyinin farklı olması

5. Avrupa'da İnsan Hakları düşüncesinin gelişimine ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- İnsan Hakları konusunda Avrupa'da başlayan gelişimde çifte standart uygulaması görülür.
- Avrupa devletlerinin insan hakları konusunda sömürgelerindeki uygulamaları yüz kızartıcıdır.
- Avrupa Birliğini gerçekleştirmeye yönelik sözleşmelerde insan haklarına, temel hak ve özgürlüklerle saygı öngörülmektedir.
- Günümüzde Avrupa'da hiçbir insan hakkı ihlâli gerçekleşmemektedir.
- Günümüzde Avrupa devletleri arasında insan hakları konusunda önemli anlayış farkları vardır.

6. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devletinde İnsan Hakları düşüncesinin doğmasına engel nedenlerden biri **değildir**?

- Osmanlı Devletinde eşitsizliğin toplumsal tepki doğuracak boyutta olamaması
- Türklerin tarihin o zamanki akışı içinde insana saygı göstermesi
- Osmanlı toplumunda siyasal bilimlerde bir gelişme içine girilmemesi
- Osmanlı toplumunda demokratik düşüncelerin henüz doğmaması
- Osmanlı devlet adamlarının zamanlarının büyük kısmını savaşlarda geçirmeleri

7. Günümüzde ulusal ve uluslararası alanda insan hakkı ihlallerine ilişkin **en çok** yakıma hangi konuda dile getirilmektedir?

- Eziyet ve işkence yasağı
- Siyasal katılım
- Düşünce özgürlüğü
- Sosyal haklar
- Yaşama hakkı

8. Aşağıdakilerden hangisi eziyet ve işkence sorununun gündemden **düşmemesinin** nedenlerinden **değildir**?

- Bu konuda yeterince uluslararası yasal düzenleme bulunmaması
- Terör hareketlerinin bazı konularda güvenlik güçlerini çaresiz bırakması
- İyi hukukçu yetiştirmenin güç bir iş olması
- Yargı sisteminin yetersiz ve hantal olması
- Sadece hukuksal önlemlerle işkencenin önlenmesinin imkansız olması

9. Din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Din ve vicdan özgürlüğü demokrasinin temellerinden biridir.
- Din ve vicdan özgürlüğü kişinin gelişmesi için kutsal, dokunulmaz bir özgürlüktür.
- Din ve vicdan özgürlüğü herkesin inançlarının gereklerini yerine getirmede serbest olması demektir.
- Din ve vicdan özgürlüğü devlet düzenlemelerinde belli bir dinsel inanca bağlı kalınmaması gereğini içerir.
- Belli bir dinsel inanca bağlı devletlerde, o inanca bağlı olmayan veya değişik biçimde anlayanlar da özgürlükçü bir rejim içinde yaşamış olurlar.

10. Aşağıdakilerden hangisi eşitlik ilkesinin Türkiye'deki uygulaması açısından **yanlıştır**?

- Çeşitli toplumsal nedenlerle, pek çok alanda eşitlik ilkesi tam anlamıyla işlememektedir.
- Yasalar karşısında eşitlik tam olarak sağlanmıştır.
- Kadın-erkek eşitliği ilk önce kanunlar önünde, sonra siyasal alanda sağlanmaya başlanmıştır.
- Kadın-erkek eşitliği konusunda Türkiye birçok Orta Doğu ve Doğu ülkesine örnek olmuştur.
- 2001 tarihli Medeni Kanun kadın-erkek eşitliği açısından önemli ve olumlu bir gelişme sağlamıştır.

Yaşamın İçinden

İzzet Çakıcı'nın, kardeşi Ahmet Çakıcı'nın ortadan kaybolması nedeniyle yaptığı bu başvuruda olaylar tartışmalıdır. Başvurucunun iddiasına göre, kardeşi Ahmet Çakıcı, 8 Kasım 1993 tarihinde jandarma ve korucular tarafından Çiftlibahçe Köyü'ne yapılan operasyon sırasında güvenlik güçlerince yakalanarak köyden götürülmüş ve bu olaya diğer köylüler de tanık olmuştur. Ahmet Çakıcı bir gece Hazro ilçesinde tutulduktan sonra, Diyarbakır İl Jandarma Komutanlığınca gözaltına alınmıştır. Güvenlik güçlerince başka bir operasyonda gözaltına alınan Mustafa Engin, Abdurrahman Al ve Tahsin Demirbaş 16-17 gün boyunca Ahmet Çakıcı ile aynı odada kalmış, bu sırada Ahmet Çakıcı güvenlik güçlerince dövülmüş, kaburgası kırılmış ve kafatası yarılmıştır. 85 gün sonra ise aylarca gözaltında tutulduğu Hazro ilçesine geri gönderilmiş ve oradan da Kavaklıboğaz Jandarma Karakoluna getirilmiştir. Burada Hikmet Aksoy adında gözaltına alınmış bir kişi, 13 gün boyunca yemek için hücrelerinden çıkarıldıklarında Ahmet Çakıcı'yı görmüştür. Yetkililer, Ahmet Çakıcı'nın 17 ve 19 Şubat tarihlerindeki çatışmada öldüğünü Mayıs 1996'da başvurucuya bildirmiştir. Türk Hükümeti ise, Ahmet Çakıcı'nın gözaltına alınmadığını, gözaltı kayıtlarında ilgilinin adının yer almadığını, silahlı çatışmadan sonra ölü olarak bulunduğunu ileri sürmüştür.

Komisyon olayların tespiti için tanık dinlemiş ve gözaltı kayıtlarını incelemiştir. Ancak, Diyarbakır İl Jandarma Komutanı ve Hazro Cumhuriyet Savcısı tanıklık yapmayı reddederek Komisyon'un Türkiye'de yapmış olduğu duruşmaya katılmamıştır; olay tanığı Hikmet Aksoy'un Konya Cezaevinde olduğu bildirilmiş olmasına rağmen, Türk Hükümet yetkilileri önce ilgilinin yerinin bilinmediğini ileri sürmüş, daha sonra ise serbest bırakıldığını belirterek, Komisyon önündeki duruşmada hazır bulundurmamıştır. Yine tanıklardan Abdurrahman Al ve Tahsin Demirbaş'ın katılımını da Hükümet sağlayamamıştır. Komisyon, ilgili karakollardaki gözaltı kayıtlarının bazılarının hiç, bazılarının da orijinalinin hükümetçe sunulmadığı, tanıkların katılımının sağlanmadığı gerekçesi ile, Türkiye'nin Sözleşme'nin 28. Maddesi kapsamında gerekli kolaylıkları sağlamada yetersiz kaldığını; Ahmet Çakıcı'nın jandarmalar tarafından köyden götürüldüğünü gören tanıkların ifadelerinin tutarlı, güvenilir ve inandırıcı, buna karşın Hükümetin itirazlarının ise dayanaktan yoksun olduğunu tespit etmiştir.

Komisyon'un olayla ilgili olarak yaptığı araştırmada, jandarma tarafından tutulan gözaltı kayıtlarının tarih sırasına göre yapılmadığı, Diyarbakır gözaltı kayıtlarındaki girişlerinin aynı el yazısı ile yapıldığı ve gözaltına alınan şahısların sayısının hücre sayısını aştığı, gözaltına alınmış olması mümkün olan şahısların kayıtlarının doğru ve kapsamlı olmadığı, bu kayıtlarda Ahmet Çakıcı'nın isminin bulunmamasının onun gözaltına alınmadığını ispat için yeterli olmadığı şeklinde varmış olduğu sonuca AİHMde katılmıştır. Mahkemede Türkiye'nin, olayların tespiti için Ko-

misyon'a gerekli bütün kolaylıkları sağlama yükümlülüğü içeren Sözleşme'nin (eski) 28. Maddesindeki sorumluluğu yerine getirmedigini tespit etmiştir.

AİHM, olayda Ahmet Çakıcı'nın güvenlik güçleri tarafından yakalanarak gözaltına alındıktan sonra öldüğüne ilişkin yeterli delillerin varlığını kabul ederek, Sözleşme'nin 2. Maddesindeki Hayat hakkının ihlâline, Çakıcı'nın dövüldüğü, kaburga kemiğinin kırıldığı ve elektrik şokuna verildiğine ilişkin tanık ifadesini yeterli delil kabul ederek, Çakıcı hakkında 3. Maddenin de ihlâl edildiğine ve yine 5. Maddenin de ihlâl edildiğine oy birliği ile karar vererek, Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.

Mahkeme, 5. Maddenin ihlâli ile ilgili olarak, gözaltındaki bir kimsenin belli bir zamanda nerede olduğunu tespit etmeyi sağlayan kayıtların tutulmamasının kabul edilemez olduğuna, Ahmet Çakıcı'nın gözaltına alınması konusunda üç tanığın bulunduğu yetkililere bildirilmiş olmasına rağmen, başvurunun Komisyon tarafından Türk Hükümetine bildirilinceye kadar delil tespiti olarak gözaltı kayıtlarının incelenmesi dışında hiçbir girişimde bulunulmadığına, sonuç olarak da Ahmet Çakıcı'nın kaybolması konusunda gerekli soruşturmanın yapılmadığına, onun Sözleşmenin 5. Maddesindeki güvencelerden tamamen yoksun bırakılarak, yakınlarına haber verilmeden gözaltına alındığına ve bu nedenlerle 5. Maddede güvence altına alınan kişi özgürlüğü ve güvenliğinin ihlâl edildiğine karar vermiştir.

Mahkeme, Sözleşme'nin 5. Maddesinin kişi özgürlüğüne ilişkin sağladığı güvencenin önemine ilişkin daha önceki kararlarında yer verdiği içtihatlarını yinelerken, gözaltında kayıplara ilişkin oldukça önemli tespitler yapmıştır: "Sözleşme'nin 5. Maddesi keyfi olarak gözaltına alınma riskini minimuma indirmek amacıyla, özgürlüğün kısıtlanmasını bağımsız adli bir incelemeye tabi tutulması açısından kişilere asli bir hak sağlar ve yetkililerin sorumlu olmasını gerektirir. Mahkeme'nin Kurt Davası'nda daha önce almış olduğu karar gibi (...) bir bireyin yakınlarına haber verilmeden gözaltına alınması, bu güvencelerin reddedilmesi anlamına gelir ve Sözleşme'nin 5. Maddesinin ağır bir şekilde ihlâlini ortaya koyar. Kendi denetimleri altındaki bireyler için, yetkililerin hesap verme sorumluluklarına bağlı olarak, 5. Madde, kaybolma riskine karşı etkili tedbir alınmasını ve bir şahsın gözaltına alındığı ve o tarihten sonra görülmediği iddiası hakkında derhal etkili bir soruşturma yapılmasını gerektirir." Gözaltına alınmaların tarihi, saati, yeri, nedeni ve bunu gerçekleştiren şahıslar ile bu konuda etkili olan şahısların isimleri ile ilgili bilgilerin kayıt edilmesi, Sözleşme'nin 5. maddesi 1. paragrafının amacı doğrultusunda bir şahsın gözaltına alınmasının kanuna uygunluğu açısından gereklidir.

Kaynak: AİHM Çakıcı/Türkiye Kararı, 8 Temmuz 1999, Karar No: 23657/94, Turhan, Faruk. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararları Işığında Kişi Özgürlüğü ve Türkiye", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Haziran-Aralık 2000. S. 1-2. s. 218'deki alıntı.*

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Ayrıntılı bilgi için “Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Ödevleri” konusuna bakınız.
2. d Ayrıntılı bilgi için “Kişinin İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine İlişkin Ödevleri” konusuna bakınız.
3. d Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak Sonuçlar” konusuna bakınız.
4. a Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak Sonuçlar” konusuna bakınız.
5. d Ayrıntılı bilgi için “Genel Olarak Sonuçlar” konusuna bakınız.
6. e Ayrıntılı bilgi için “Tarihsel Sebepler” konusuna bakınız.
7. a Ayrıntılı bilgi için “Diğer Sebepler” konusuna bakınız.
8. a Ayrıntılı bilgi için “Diğer Sebepler” konusuna bakınız.
9. e Ayrıntılı bilgi için “Diğer Sebepler” konusuna bakınız.
10. b Ayrıntılı bilgi için “Diğer Sebepler” konusuna bakınız.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Alkan, Türker. (1981). **Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu**. Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları.
- Akıllıoğlu, Tekin. (1988-1989). “İşkencenin, İnsanlık Dışı, Aşağılayıcı, Zalimce Davranışların ve Cezaların Önlenmesi”. **İnsan Hakları Yıllığı**. C.10-11. TODAİE.
- Hatemi, Hüseyin. (1988). **İnsan Hakları Öğretisi**. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tanör, Bülent. (1991). **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**. İstanbul: BDS Yayınları.
- Türkiye’de İnsan Hakları Gelişimi Sempozyumu**. (1993). **TBMM. Kültür, Sanat, Yayın Kurulu**. Ankara: TBMM Basımevi.

Sözlük

A

Act of Settlement: İngiliz siyasi tarihinde yargıçların bağımsızlığı ve Tac'in devrine ilişkin 1701 tarihli yasa.

Adalet: Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk, türe: Bu işi uygulayan, yerine getiren devlet kuruluşları; Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme; Karşılıklı zıt yararlar arasında hakka uygun olan eşitlik veya denge.

Ademi Merkeziyetçilik: Bir devlet hizmetini, merkezi bir birimin eline değil, yerel bir kuruluşa vermek; merkezsizlik.

Adil (Adaletli): Adaletle iş gören, adaletten, haktan ayrılmayan, hakkı yerine getiren, adaletli. Hakka uygun, haklı.

Agnostiklik (Agnostisizm): İnsan aklının ve bilgisinin varlıkların kökünü ve özünü kavramasının olanaksız olduğunu öne süren düşünce biçimi.

Ahkâm-ı Şeriyenin Tenfizi: Dinsel hükümlerin yerine getirilmesi.

Ahlâk: Bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda bulundukları davranış biçimleri ve kuralları. İyi nitelikler, güzel huylar.

Ahvali Diniye ve Mezhebiyen Maada: Mezhepsel ve dinsel durumlar dışında.

Alelittlak: Genel olarak; nasıl olursa olsun; rastgele; bir sınır ile bağlı olmayarak.

Anarşizm: Tarihî şartlar ne olursa olsun devletin ortadan kaldırılmasına çalışan öğreti, baş tanımazlık; bireylerin hiçbir otorite altında yaşamamalarını savunan öğreti

Anayasa: Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa; Kanunu Esasî, Teşkilâtî Esasiye Kanunu; devletin temel yapısını, yönetim biçimini, devletin temel organlarını, bunların bir-biri ile olan ilişkilerini, kişilerin devlete karşı, devletin kişilere karşı olan hak ve görevlerini düzenleyen en üstün yasa; esas teşkilat kanunu.

Anayasal Rejim: Anayasaya dayalı yönetim biçimi.

Angarya: Birine ücret gibi herhangi bir gerçek karşılık verilmeden yaptırılan iş; bedavaya yapılan ve yük olarak gelen iş; anayasaya göre angarya yasaktır.

Ateşkes: Savaşan iki kuvvetin karşılıklı olarak savaşı durdurması, bırakışma, mütareke.

Aydınlanma: Toplumu insan aklı ve doğası ile düzenleme amacını izleyen bir düşünce. Avrupa'da Fransız Devrimi ile başlayan dönemi ifade etmekte kullanılmaktadır.

Ayrıcalık: Başkalarından ayrı ve üstün tutulma durumu, imtiyaz; başkalarına oranla kabul edilen üstünlük, ayrılık, farklılık, imtiyaz, rüşhaniyet.

Azat: Serbest bırakma.

Azınlık: Bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, ekalliyet, çoğunluk karşıtı; bir ülkede veya belli bir toplulukta veya bir kurulda çoğunluğu oluşturmayanlar, azlık olanlar.

B

Bağnaz(lık): Bir düşünceye veya anlayışa körü körüne bağlanan ve ondan başka doğru bulunmadığına inanan, mutaassıp.

Bağımsızlık: Bağımsız olma durumu veya niteliği, istiklâl.

Bağlaşık: Aralarında anlaşma veya sözleşme sağlanmış olan (kimse veya topluluk); müttefik; ittifak edenler; aynı yönde oy kullananlar; sonuç, sebep gibi birbiriyle sıkı sıkıya bağlı ve karşılıklı bağımlı olan (nesne, terim).

Bahşedilen: Bağışlanmış; verilmiş.

Beden: Canlı varlıkların maddî bölümü, vücut; vücudun, baş, kol ve bacak dışında kalan bölümü, gövde.

Bırakışma: Bkz. Ateşkes.

Bilgelik: Bilge olma durumu ve niteliği; bilgi, hikmet; kendini tanımanın bilgisi, vukuf.

Bunalım: Kriz; toplumsal değişmelere uyamamaktan doğan tedirginlik.

Burjuvazi: Kapitalist üretim düzeninde üretim araçlarını ellerinde bulunduranlarla, çıkarları bunlara bağlı olanların oluşturduğu sınıf.

Buyurma Yetkisi (İmperium): Devlet iktidarını kullanabilme yetkisi.

Bürokrasi: Kırtasiyecilik; kamu yönetimi.

C-Ç

Cemaat: İnsan kalabalığı, topluluk; bir imama uyup namaz kılan kişiler; bir dinden veya ırktan olanların topluluğu, bir yerde toplanmış bulunanlar.

Cemiyet-i Mahsusa: Osmanlı'da İstihbarat teşkilatı.

Cenin-Dönlüt: Henüz anasının rahminde bulunan çocuk; dönlüt (henüz doğmamış olmasına rağmen, sağ doğmak koşuluyla mirasçısıdır ve medenî haklardan yararlanma ehliyetine sahiptir); ana rahminde doğma zamanını tamamlayamamış veya vaktinden önce düşmüş çocuk.

Ceza: Yasayı çiğneyen kişiye yöntemine göre mahkemeler veya diğer yetkililer tarafından uygulanan yaptırım; suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı devletin koyduğu sınırlama; uygun görülmeyen tepki ve davranışları önlemek için üzüntü, sıkıntı, acı veren uygulama.

Civitas: Bir şehir sınırları içindeki hayat içinde, hukuken teşkilatlanmış, hür insanlardan kurulu, ilk çağın Akdeniz çevresi devlet topluluğu.

Çıkar: Dolaylı bir biçimde elde edilen kazanç, menfaat, yarar.

Çoğulcu: Çoğulculukla ilgili olan, plüralist; çoğulculuk yanlısı olan (kimse), plüralist.

D

Danışma Meclisi: 12 Eylül 1980 Harekatından sonra oluşturulan ve yasama organı görevi yapan Kurucu Meclis'i oluşturan kurullardan biri.

De Facto: Fiilen, bilfiil, eylemde.

Demokrasi: Halkın kendi kendini yönetmesi biçimi; belli bir yerde kurumda, orayı oluşturanların görüşlerinin alındığı ve onlara saygı duyulduğu, karşılıklı hak ve özgürlüklerin esas olduğu anlayış; halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi.

Demokrat: Demokrasi yanlısı.

Despotizm: Despotça yönetim tek kişinin kendi istek ve çıkarlarına uygun olarak kurduğu ve yönetilenlere söz hakkının verilmediği yönetim biçimi; despotluk; istibdat.

Despotluk: Despot olma durumu, müstebitlik, istibdat, despotizm; bir ülkeyi zora, baskıya ve keyfe bağlı yönetme.

Devlet: Halk, ülke, egemenlik ve ülkü birliği öğelerinin bir araya gelmesi ile kurulan varlık; belirli sınırlar içinde toprağı bulunan, ülkü birliği çevresinde toplanan insanların, bağımsız olarak bir yönetim altında örgütlenmeleri; toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasi bakımdan teşkilâtlanmış millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık.

Dış Politika: Bir devletin uluslararası ilişkilerinde esas aldığı politik tutum.

Diktatör: Bütün yetkileri elinde bulunduran zorba devlet başkanı.

Din: İnsanların tanrıya inanış ve bağlanış biçimlerini gösteren yollardan her biri; tanrıya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum; bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen.

Diplomasi: Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü; uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı, bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği, bu görevlilerin oluşturduğu topluluk; güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik.

Doğal (Tabii) Hukuk: İdeal hukuk; belli bir zamanda ve belli bir ülkede gereksinimleri ve insan duygularını en iyi tatmin eden hukuk.

E

Egemen: Yönetimini hiçbir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren, bağımlı olmayan, hükümler, hâkim, sözünü geçiren, üstünlük kazanan.

Ehl-i kitap: Kutsal kitaplara inananlar.

Emperyalist: Emperyalizm yanlısı.

Emsal: Benzer; yaşıtlı, eş, denk; benzer olaylara uygulanabilen

Engizisyon: Eski çağlarda, dinsel inançlara karşı gelenler için kurulan, korkunç kilise mahkemeleri; bu mahkemelerin asıl özelliği, sanıklara işkenceyi serbest görmesidir; Orta Çağ'da, Katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan kilise mahkemelerinin adı, Orta Çağ'da, Katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırma yöntemi.

Etnolojik: Irk bilimi ile ilgili; etnoloji ile ilgili; budunsal.

F

Faşizm: Milliyetçi otoriter bir partinin diktatörlüğüne dayalı ve korporatif yapı üzerine kurulu rejim; 1922-1945 yılları arasında İtalya'da egemen olmuştur.

Federsasyon: Savunma ve dış politika alanında dayanışma amacıyla birden fazla devletin bir birlik devleti içinde birleşmesi; aynı alandaki çeşitli kuruluşları bir arada toplayan dayanışma birliği.

Feodal: Derebeylik; Ortaçağ'da genellikle 9 ile 13. yy. arasında uygulanan politik ve toplumsal örgüt biçimi.

Ferman: Buyruk, emir, Osmanlı imparatorluğunda padişahın verdiği, uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk, yarlak.

Fesih: Dağıtma.

Fetva: Bir uyuşmazlığın çözümü için sorulan soruya verilen cevap; hukukî veya dini soruya verilen cevap.

G

Gayrimüslüm: İslâm olmayan; müslüman olmayan.

Global: Toptan, toplam, küresel.

Göreceli: İzafî, bağıntılı, bağlı.

Güçler Ayrımı: Devlet yönetiminde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız olması.

Güçler Birliği: Bir devlet yönetiminde yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrı ayrı organlar değil, bir el tarafından kullanılması.

Güvenoyu: Hükûmetin TBMM'nce desteklendiğini veya desteklenmediğini belirtmek üzere başvuruyla oylama.

H

Habeas Corpus (Act): 1679 tarihli İngiliz Anayasasına göre, hiç kimse hakim kararı olmaksızın tutuklanamaz ve soruşturmasız iki günden fazla tutulamazdı. Habeas corpus, bu temel hakkı ve bununla ilgili belgeyi ifade eder.

Hadis: Hz. Muhammed'in genel kural değerindeki söz ve davranışları, bu sözleri inceleyen bilim.

Hak: Hukukun korunan menfaat; adalet; kişilere tanınan yetki; davranış özgürlüğü; adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç.

Halk: Aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insan topluluğu, aynı soydan gelen, ayrı ülkelerin uyruğu olarak yaşayan insan topluluğu.

Hatt-ı Hümayun: Hattı şerif; bir işin yapılması konusunda Osmanlı padişahının el yazılarıyla kaleme alınmış ve imzalanmış bulunan ve bir tören ile resmen ve alenen (herkese açık olarak) Babıalide okunan ferman.

Helenizm: Grek uygarlığı, Grek olmayan ulusların Grek düşüncesinin etkisiyle gerçekleştirdiği uygarlık.

Heyeti Ayan: Ayan meclisi; Osmanlı devletinde Meclisi Mebusan'dan verilen yasa önerilerini inceleyen ve bunlarda İslâm hukukuna, padişahın haklarına, özgürlüğe, ülkenin bütünlüğü gibi durumlarda aykırılık görürse, görüş belirterek Meclisi Mebusan'a geri gönderen ve kabul ettiği önerileri sadrazamlığa sunan ve başkanı ile üyeleri padişah tarafından atanan kurul.

Heyeti Mebusan: bkz. Meclisi Mebusan

Hıyanet-i Vataniye: Vatan hainliği; vatana ihanet.

Hiyerarşi: Altlık üstlük ilişkisi; makam sırası, basamak, derece düzeni, aşama sırası.

Hukuk: Toplumda kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve devlet gücüyle kendisine uyulması, yaptırıma bağlı kılınmış kurallar bütünü; toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze.

Hukuk Devleti: Hukuka saygılı devlet; anayasasına göre, kişinin temel hak ve özgürlüklerini, birey huzurunu, hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşacak derecede sınırlayan, politik, ekonomik ve sosyal bütün engelleri kaldıran devlet.

Hukuk-i Hakimiyet: Egemenlik hakları.

Hükümrani: Gerçek temsilci.

I-İ

İrz: Namus; iffet; şeref; haysiyet.

İslahat: Düzeltme veya iyileştirme işleri.

İbraniler: Ortadoğu'da, kendilerine Hz. Musa'nın gönderildiği bir kavim.

İcbar Edici: Zorlayıcı.

İçtüzük: Meclis, dernek, ortaklık gibi kuruluşların veya herhangisi bir daire veya kurumun işlerini düzenlemek ve iyi işlemesini sağlamak amacıyla yalnız bunları oluşturanlara ve uyguladıkları yerlere özgü olmak üzere çıkartılan kuralların tümü.

İdare-i Zabıta Tahkikatı: Polis soruşturması.

İdeolojik: İdeoloji ile ilgili.

İhtilâl: Bir devletin siyasi, sosyal ve iktisadi yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla hukuk kurallarına ve kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketi, devrim, kargaşalık, düzensizlik, karışıklık, köklü değişim.

İhya: (Yeniden) canlandırma, diriltme; çok iyi duruma getirme, geliştirme, güçlendirme.

İkicilik: Birbirinden ayrı, birbirinden bağımsız, birbirine geri götürülemeyen, birbirinin yanında veya karşısında bulunan iki ilkenin varlığını kabul eden görüş, düalizm.

İkili Meclis: Devlet yönetiminde, birbirinden ayrı iki meclisin bulunması.

İkel Toplum: Yazılı kültürü bulunmayan, sanayileşmemiş, şehirleşmemiş tarım toplumu.

İltica: Güvenilir bir yere sığınma, sığınma.

İnfial: Şiddetli kızgınlık; olumsuz tepki.

İslâm Hukuku: Din temeline dayanan hukuk, şariat.

İslâmlık: Müslümanlık.

İstibdat: Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm.

İstihdaf: Amaçlama, hedef alma.

İşkence: Bir kimseye maddî veya manevî olarak yapılan aşırı eziyet.

J

Jakoben: Fransa'da Aziz Dominicus tarikatına bağlı rahip ve rahibelere verilen ad; Fransız devrimi sırasında bir siyasal akım ismi olarak kullanılmıştır.

Jön Türkler (Genç Türkler): Osmanlı İmparatorluğunun demokratik bir düzene kavuşmakla çöküntüden kurtulacağını savunan, devrimci Osmanlılar.

K

Kamu: Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü, bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme.

Kanun Hükmünde Kararname: Kanun gücünde kararname; TBMM yasa ile belli konularda bakanlar kuruluna KHK çıkarma yetkisi verebilir.

Kanun-i Esas'ı: bkz. Anayasa.

Kanunlaştırma: Yasalaştırma, kodifikasyon.

Kast Sistemi: Ayrıcalıklar bakımından yukarıdan aşağıya doğru belli ölçülerle sınırlanmış bulunan en koyu biçimi ile Hindistan'da görülen toplumsal sınıfların her biri.

Kavim: Aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, budun, kendi topraklarında oturan çeşitli milletleri egemenliği altında toplayan devlet biçimi.

Kazuistik: Olaycı; bu sisteme göre hazırlanan yasalar her somut olay öngörülmeye çalışıldığı için çok ayrıntılıdır.

Kıyas-ı Şer'i: Şer'i hukukta, öldüreni öldürme, yaralayanı yaralama cezası.

Koloni: Bir devletin, ülkesi dışındaki bir toprak parçasını –ki bu genellikle boş bir bölgedir– kendi ülkesinin bir parçası haline getirip nüfusunun fazlasını yerleştirdiği yerdir. kolonideki yurttaşlar, esas ülkenin tam haklara sahip yurttaşlarıdır.

Konsej: Kurul, meclis.

Kontenjan: Belli bir iş için ayrılan miktar ya da sayı.

Kölelik: Köle olma durumu, esirlik, kulluk, esaret.

Krallık: Kral olma durumu veya görevi; kral tarafından yönetilen devlet ve bu devletin toprağı.

Kul: Tanrıya göre insan, yabancı ülkelerden tutsak olarak getirilen ve alınıp satılabilen köle veya karavaş.

Kurucu Meclis: Yeni kurulan bir devlette veya devrim, hükümet darbesi gibi değişikliklerde, yeni düzeni kurmak ve bundan sonra yapılacak işleri kararlaştırmak için kurulan meclis.

Kuvvetler Ayrılığı: bkz. Güçler ayrılığı.

Kuvvetler Birliği: bkz. Güçler birliği.

Külliyen: Tamamen; bütünü; tamamıyla.

Kürtaj: Çocuk aldırma.

L

Lâğvetmek: (Bir kuruluş için) Kaldırmak; hükümsüz kılmak, feshetmek, dağıtmak.

Leviathan: Ejderha anlamına gelen bu kelime, Hobbes tarafından baskıcı devlet yapılanmasını anlatmak üzere kullanılmıştır.

Liberalizm: Serbestlik; iktisadi ve siyasi alanda serbestlik yanlısı bir düşünce.

M

Madde-i Münferide: Münferit maddeler.

Magna Carta Libertatum: Büyük Şart; 1215 tarihinde İngiltere'de Kral John'un yurttaşlara daha geniş hak ve özgürlükler verdiği ferman.

Matlab: Talep olunan; istenilen şey; istek; mesele; kanunda maddenin کنار başlıklarına verilen bir ad.

Matuf: Bir yöne eğilmiş.

Mebus: Milletvekili

Meclis Hükümeti: Hükümetin meclisin buyruklarını yerine getiren bir organ olarak kabul edildiği ve bakanların temsilciler kuruluna bağlı olduğu temsili hükmet biçimi.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye: Osmanlıların belli bir döneminde (1853-1861) Yargıtay'a verilen ad.

Meclis-i Umumi: Osmanlı devletinde, Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisi'nden oluşan kurul.

Meclisi Mebusan: Osmanlı devletinde, Osmanlı uyruklarından her elli bin erkek nüfus için bir kişi olmak üzere seçilen milletvekillerinden oluşan yasama organı.

Medeni Haklar: Kişilerin nişanlanmak, evlenmek, boşanmak, evlat edinmek, mülk edinmek, özel hukuk sözleşmeleri yapmak gibi hakları.

Mefhumu Muhalif: Karşı anlamı.

Mehakim: Mahkemeler.

Mehaz: (Bir eser yazılırken başvuru) Kaynak.

Memalik: Memleketler, mülkler; ülkeler.

Memalik-i Mahsura-i Şahane: Osmanlı ülkesi yerine kullanılan bir tanımlama.

Memurin: Memurlar.

Merkezci: Merkeziyetçi.

Meşru (Yasal) Müdafaa (Savunma Hali): Bir kimsenin, kendisine veya başkasına veya mallarına yönelen, halen mevcut bir haksız taaruzdan doğacak zararları önlemek üzere, yapmak zorunda kaldığı karşılık eylem. Kusuru ortadan kaldıran bir durumdur.

Meşruiyet: Hukuk düzenine ve yasaya uygunluk.

Mevaddi Şetta: Diğer maddeler ya da hususlar.

Mezhep: Bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri.

Mezun: İzinli, yetkili.

Millet: Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan; aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus.

Milletler Cemiyeti; Cemiyet-i Akvam: 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris Barış Konferansı'nda kurulması kararlaştırılan ilk uluslar arası kuruluş. 1946'da tasfiye edilmiştir.

Milli Güvenlik Konseyi: 12 Eylül 1980 hareketinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetmek ile yetkilendirilmiş beş kişilik kurul.

Miras: Birine, ölen bir yakınından kalan mal mülk, para veya servet, kalıt, bırakıt, tereke.

Misak-ı Milli: Türk egemenliği ve bağımsızlığının temel taşıını oluşturan ve Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanan belge.

Muhafazakâr: Tutucu.

Muhalefet: İktidar karşıtı.

Müdafî: Avukat.

Müessir Fiil: Bir kimseye bedensel zarar veren, bedensel bütünlüğünü ve sağlığını zedeleyen, akılsal yatkınlığa zarar veren ve cezayı gerektiren eylem.

Mülkiyet: Maliklik; kişinin bir mal üzerindeki egemenliği.

Münhasıran: Özellikle.

Müphemlik: Belirsiz olma durumu.

Müsadere: Zoralm, bir kimsenin taşınır ve taşınmaz bir malının, kendi isteği olmaksızın devlet tarafından elinden alınması.

Müsavat: Eşitlik.

Mütemmim Cüz: Tamamlayıcı parça; bir nesnenin temelli ögesi olan, o nesne yok edilmedikçe veya parçalanmadıkça yahut niteliği bozulmadıkça ondan ayrılmasına olanak bulunmayan parçalar, o nesnenin mütemmim cüz'üdürler; kırş. Teferruat.

N

Nasihatname: Dinî konularda öğüt veren eser.

Nefis: Öz varlık, kişilik, insanın yeme içme gibi ihtiyaçlarının bütünü.

Nicelik: Bir şeyin sayılabilen, ölçülebilen veya azalıp çoğalabilen durumu, kemiyet, miktar.

Nisab-i Müzakere Kanunu: Görüşme çoğunluğu yasası.

Nitelik: Bir şeyin nasıl olduğunu belirten, onu başka şeylerden ayıran özellik, vasıf, keyfiyet, bireyi, nesne veya yaşantının bir yönünü, ötekilerden ayırt etmeye yarayan ve ölçebilen özellik, keyfiyet, bir şeyin iyi veya kötü oluşu, kalite.

Nizamiye Mahkemeleri: Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında, batıların baskısı ile kurulan ve şeriye mahkemelerinden farklı olarak laik hukuk kurallarının uygulandığı ve genellikle yabancılarla ilgili uyuşmazlıkların çözümlendiği mahkemeler.

Nizâmnâme: bkz. Tüzük.

Norm: Kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke veya kanuna uygun durum, düzgü.

Nüfuz: Söz geçirme, güçlü olma, erk.

O-Ö

Ortodoks: Hristiyanlıkta bir mezhep; bir dinin kurallarına sıkı sıkıya bağlı olan; herhangi bir öğretiye tam olarak bağlı bulunan.

Otorite: Yaptırma veya yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, yetke, sulta, velâyet; siyasi veya idari güç; çalışmaları kendini kabul ettirmiş, başarılı kimse.

Ötenazi: Acısız, rahat ölüm; can çekişmeyi çabuklaştırmak ve acıları kısaltmak amacıyla acısız öldürme biçimi.

Özgürlük: Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbestî, her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet.

P

Padişah: Osmanlı hükümdarı.

Parlamentar Hükümet Sistemi: Hükümetin meclisler veya tek meclis karşısında belli bir bağımsızlığa sahip olduğu ve fakat hükümetin meclislere karşı sorumlu olduğu ve meclislerle hükümetin eşit durumda bulunduğu temsili hükümet biçimi.

Parlamento: Başlıca görevi yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halk oyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler.

Pedagoji: Eğitim bilimi.

Polis: Site; mensuplarının kendi kendini yönettiği toplum.

Politika: Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, siyaset, siyasa, yöntem, bir hedefe varmak için karşındakilerin duygularını okşamak, zayıf noktalarından veya aralarındaki uyumsuzlıklardan yararlanmak gibi yollarla işini yürütme.

Pozitif Hukuk: Belli imkân ve zamanda konulmuş kurallar birliği.

Propaganda: (Bir öğreti, düşünce ya da inancı) Başkalarına tatnıma, benimsetme ve yayma amacıyla söz, yazı gibi yollarla gerçekleştirilen çalışma.

Protestan: Hristiyanlıkta reform hareketi sonucu doğan mezhep.

Protokol: Bir toplantı, oturum, soruşturma sonunda imzalanan belge; diplomatlar arasında yapılan anlaşma tutanağı.

R

Radikal: Köklü, kesin, kökten.

Rasyonalizm: Akılcılık, usçuluk, akliye.

Reform: Daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme, ıslahat.

Rejim: Yönetme, düzenleme biçimi, düzen, bir devletin yönetim biçimi.

Rey: Oy

Rönesans: XV. yüzyıldan başlayarak İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı.

S-Ş

Sadrazam: Baş vezir, Osmanlı yönetiminde bugünkü başbakanlığa denk düşen makam.

Saltanat: Sultanlık; padişahlık.

Sanık: Kovuşturmanın başlamasından itibaren hükmün kesinleşmesine kadar, suç şüphesi altında bulunan kişidir.

Selâhiyet: Yetki.

Senato: Eski Roma'da özellikle soylulardan oluşan yöneticiler meclisi; bazı ülkelerde, yaş ve eğitimlerine göre seçilmiş parlamento üyelerinden oluşan meclis; senatörlerin toplandıkları yer.

Senatör: Senato üyesi.

Sened-i İttifak: Osmanlı İmparatorluğu'nda, âyana bir çeşit direnme hakkı tanıyan ve padişahın iktidarını sınırlayıcı niteliği bulunan önemli bir anayasal belge.

Serf: Derebeylik toplum düzeninde toprakla birlikte alınıp satılan köle.

Sıkıyönetim: Savaş durumu, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya anayasanın tanıdığı demokratik düzeni veya temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması durumunda, bakanlar kurulunun yurdun bir veya birkaç bölgesinde veya tümünde uygulamaya karar verdiği olağanüstü yönetim biçimi; örfi idare.

Sistematik: Dizgeli, sistemli.

Siyaset: Politika, siyasa, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış.

Siyaseten Katl: İslam hükümdarlarının, devlete zararlı olduklarına kanaat getirdikleri kimseleri öldürme hakkı.

Sofistler: Eski Yunan'da belli başlı kentleri gezerek parayla ders veren ve özellikle siyaset yaşamında ve hitabet alanında başarılı olmayı öğreten kimseler.

Sosyal Demokrasi: Sosyal alanda emekçi toplum kesimlerinin çıkarlarının korunması ve üretimi artırmak yanında hakça bölüşümü de ön planda tutan sosyal ve siyasi akım.

Sosyal Haklar: Yurttaşların eğitim, sağlık, sendika gibi, yaşamlarını sürdürmek için gereksinme duydukları ve klasik hakları tamamlayıcı bir nitelik taşıyan hakları.

Sosyalist: Sosyalizm yanlısı, toplumcu.

Sömürge: Bir devletin ülkesi dışındaki bir başka toprak parçasını kendi egemenliği altına sokması ve oradaki insanlara en alt düzeyde haklar vererek onlara karşı kendi ulusunun yararları için dilediği biçimde davrandığı yerlerdir.

Sözleşme: Hukukî sonuç doğurmak amacıyla iki veya daha çok kişinin veya kuruluşun karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarıyla gerçekleşen işlem.

Statü: Bir topluluk veya bir toplum içinde bir kimsenin durumu veya kazandığı saygınlık.

Stoacılar: Zenon'un ortaya attığı, insan için gerekli olan faziletin iyiyi kötüden ayırmak olduğu, hayatın amacının ferdin saadeti olduğu ve saadetin ancak fazilet içinde bulunduğu görüşünü savunan düşünürlere verilen ad.

Suret-i Münife-i Hatt-ı Hümayun: Padişahın yüce/ulu el yazısının sureti.

Sünnî: Sünnet ehlinde olan kimse.

Şer'iye Mahkemesi: Şeri (dinsel) hükümlerin uygulanarak, uyşmazlıkların çözümlendiği mahkemeler.

Şeriat-i İdareyi: Yönetim kuralları.

Şeyhülislâm: Osmanlı imparatorluğunda, sadrazamdan sonra yer alan ve din işlerine bakan en yüksek din görevlisi.

T

Tamim: Genelge; sirkülerl üst makamca bazı konuları açıklamak ve anlatmak amacıyla gönderilen yazı.

Tanzimat: Sultan Abdülmecit zamanında, 1839'da Gülhane Hattı Hümayunu adıyla anılan bir fermanla ilân edilen, yönetimi iyileştirme tasarısı ve bu iyileştirmenin yapıldığı dönem.

Tasfiye: Arıtma, ayıklama, temizleme.

Tazminat: Zarar karşılığı ödenen para, ödence.

Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-i Umumiyesi: Osmanlı Devleti uyruklarının genel hakları.

Tedip: Tersiyeye; uslandırma.

Teferruat: Ayrıntılar; Bir şeyin işletilmesi veya korunması veya ondan yararlanılması için sürekli olarak ona tahsis olunan ve kullanışta o şeye bağlı kılınan ya da takılan veya onunla birleştirilen taşınır mallar, asıl şeyin teferruatı sayılır; kış. Mütemmim cüz.

Tefsir: Yorumlama.

Teminat: Güvence.

Temsil: Bir başkası namına bir hukuksal işlem yapmak olgusunu ifade eder.

Teokrasi: Siyasi iktidarın, Allah'ın temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu toplumsal, siyasi düzen, din erki.

Terakkiperver: İlerlemeci; ilerleme, yükselme yanlısı; Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan partiye bu isim verilmiştir.

Terör: Yıldırma, cana kıyma ve malı yakıp yıkma, korkutma, tedhiş.

Teşkilâtı Mehakim Kanunu: 1879 yılında çıkartılan mahkeme örgütü kanunu.

Tevrat: Hz. Musa'ya bildirilen Tanrı buyruklarını kapsayan, İbranîlerin din kitabı.

Toplum Sözleşmesi: İnsanların açıkça söylenmemiş de olsa, üstün otorite altında yaşamalarına ilişkin olarak anlaşmalarını ileri süren Rousseau'nun görüşü; toplum olarak bir arada yaşama sözleşmesi.

Toplum: Aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü, cemiyet, topluluk.

Totaliter: Demokratik hak ve özgürlüklerin baskı altında tutulduğu, bütün yetkilerin bir elde veya küçük bir yönetici grubunun elinde toplandığı demokratik olmayan (devlet düzeni), bütüncül.

Tutuklama: Ceza işlerinin soruşturma aşamalarında sanığın kaçma, kanıt yok etme gibi belirli tehlikeler yaratma ihtimalinin olması durumunda-geçidi olarak özgürlüğünün kısıtlanması ve tutukevine konulmasıdır.

U

Ulus: Millet; Ülke, din, dil, kültür birliği gibi etmenlerin hepsinin veya bir kısmının etkisi altında kendilerinden ayrı ve farklı bir toplum oluşturdıklarına inanan insanlardan kurulu toplum; devletin unsurlarından biri.

Umur-i Maliye: Maliye işleri.

V

Vekâlet: Bakanlık; vekillik; bir kişinin kendi adına iş yapabilmesi için yetki verilmesi.

Vezir-i Azam: Baş vezir; vezirlerin en büyüğü; sadrazam.

Vükelâ: Vekiller.

Y

Yahudi: Musa dinine bağlı olan (kimse); Musevî.

Yaptırım: Kanun, ahlâk gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlama, müeyyide.

Yarı Göçebe: Hem yerleşik hem de göçebe hayatını birlikte yaşayan topluluk.

Yazılı Hukuk: Yasama organı tarafından kabul edilen ve yayınlanan hukuk.

Yed-i İktidar: İktidar gücü; iktidarın elde tutulması.

Yurttaş: Yurtları veya yurt duyguları bir olanlardan her biri, vatandaş.

Yükümlülük: Yükümlü olma durumu, mükellefiyet.

Z

Zaman Aşımı: Yıllanma; müruruzaman; yasanın belirlediği koşullarda bir zamanın geçmesi ile bir hak kazanma veya bir yükten kurtulma yolu.

Zarar: Bir şeyin, bir olayın yol açtığı çıkar kaybı veya olumsuz, kötü sonuç, dokunca, ziyan, mazarrat.

Zümre: Sınıf, takım, grup.

Dizin A

Anayasa 1924 35, 89, 128-130, 133-141, 149, 150, 152, 161, 169
Anayasa 1961 8, 10, 89, 129, 130, 135, 137, 139-150, 152, 155-158, 160, 161, 163-166, 169, 174, 175, 188, 189, 192, 193, 197, 239, 240, 245
Anayasa 1982 8, 10, 11, 13, 89, 139, 140, 146, 153, 154, 157-159, 161, 165, 168-171, 173-175, 181, 182, 185, 188, 189, 191, 203, 204, 206, 246
Anayasa Düzeni Hakkında Kanun 157
Anayasa Hukuku 11, 12, 18, 36, 42, 62, 84, 106, 128, 133, 141, 142, 144, 152, 170, 184, 199, 200
Anayasa Komisyonu 157
Anayasa Mahkemesi 140, 147, 150, 170, 175, 180, 182, 190, 192, 199
Angarya 119, 136, 144, 149, 150, 177
Askeri Ceza Kanunu 193
Askeri Hizmetler 240
Askerî Yargıtay Başkanlığı 196
Askerlik 110, 115, 125, 137, 151, 183
Atatürk Devrimleri 141
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansları 80
Avrupa İnsan Hakları Komisyonu 201
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2, 20, 61, 78, 79, 81, 86, 170, 186, 201, 202, 204, 243
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmeleri 95
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 77, 78, 84, 86, 151, 173, 189, 192, 195, 200-203, 206
Avrupa Konseyi 2, 20, 76, 77, 79, 81-83, 91, 94, 95, 103, 159, 200, 201, 203, 240, 242, 243, 246, 248
Avrupa Sosyal Şartı 79
Avrupa Topluluğu 76, 83, 242
Avrupa Toplumsal Andlaşması (1961) 79
Ayaklanma 27, 90, 94, 117, 122, 138, 145, 176, 179
Aydınlanma Dönemi 34, 38, 58
Aydınlanma İstibdatı 45
Ayrımcılık 79

B

Babîâli 117
Bağımsızlık Bildirisi 60, 75
Bakanlar Kurulu 141, 150, 157, 182, 199
Baro 61, 84, 172, 196
Basın 11, 44, 49, 84, 93, 98, 108, 112, 117, 119, 120, 123, 137, 143, 145, 155, 159, 165, 178, 179, 194
Basın Dışı Haberleşme Araçlarından Faydalanma Hakkı 143
Basın Hürriyeti 11, 143
Basın Kanunu 225
Basın Özgürlüğü 93, 120, 123, 165, 179
Basın ve Yayınla İlgili Hak ve Özgürlük 178

Batı Avrupa Birliği 76, 82
Beden Dokunulmazlığı 119
Beden Üzerindeki Hak 89
Bedensel Haklar 92, 193
Berlin Andlaşması 57, 239
Bilim ve Sanat Hürriyeti 143, 178, 181, 182
Bill of Rights 36, 39, 46
Bir Sınıfın Diğer Sosyal Sınıflar Üzerinde Egemenliğini Sağlamak 174
Bireysel Başvuru 186, 201, 204, 206
Birleşmiş Milletler 72, 73, 81, 82
Birleşmiş Milletler Andlaşması 73, 81, 82
Birleşmiş Milletler Paktı 72, 82
Birleşmiş Milletler Paktı 72, 82
BM Sığınanlar Yüksek Komiserliği Statüsü 75
Bölücülük 179
Bozkır Kültürü 109, 125, 128
Budizim 39
Burjuvazi 37, 47, 54, 245

Ç

Çalışma Hakkı 40, 75, 94
Çalışma İle İlgili Hükümler 166
Çalışma Ödevi 238
Çalışma Özgürlüğü 99, 103, 104, 167, 240
Çalışma ve Sözleşme Özgürlüğü 144
Cemiyet-i Mahsusa 118
Cenevre Sözleşmesi (1864) 58, 59
Ceset 163
Çevrenin Korunması 167
Ceza Kanunnâmesi (1840) 115
Ceza Mahkemeleri Usulu Kanunu 177
Ceza Muhakemeleri (Yargılaması) Usulü Kanun 158
Cezaların İnfazı Hakkında Kanun 158
Çifte Standart 241, 243
Civitas 26, 27, 39
Çocuk Hakları Bildirisi 75
Cumhurbaşkanı 135, 140, 141, 157, 158, 195, 199
Cumhuriyet 10, 12, 26, 29, 35, 51, 56, 83, 88, 89, 97, 114, 117, 121, 125, 128, 134, 135, 137-139, 141, 142, 145, 148, 149, 157-161, 168, 170, 173, 174, 178, 180, 182, 184, 187, 190, 191, 195, 196, 198, 201, 203, 204, 242, 244, 245, 247
Cumhuriyet Başsavcısı 135, 180
Cumhuriyet Senatosu 141
Cumhuriyetin Nitelikleri 160, 190
Cürümler 106

D**Danışma Meclisi** 157, 169**Danıştay** 135, 172, 182**Demokrasi** 7, 10, 12, 15, 25-27, 34, 36-38, 45, 51, 54, 59, 62, 64-66, 68-71, 76-78, 80-82, 92, 96-99, 118, 121, 124, 125, 138-140, 142, 147, 149, 150, 155, 157, 160, 161, 164, 165, 169, 170, 175, 180, 181, 187, 241-248**Demokrasi Grubu** 70**Dernek Kurma** 11, 120, 123, 126, 136, 137, 143, 165, 179, 182**Dernek Kurma Hakkı** 11**Dernekler** 99, 179**Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun** 158, 159, 194**Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü** 173, 174, 182**Devletleştirme** 166, 180**Devrim Kanunları** 141**Dilekçe Hakkı** 200**Dilekçe Komisyonu** 200**Din Eğitimi** 178**Din Özgürlüğü** 72, 109, 113, 119, 126**Din ve Vicdan Hürriyeti** 165, 169, 178, 181, 182, 198**Din ya da İnanç Özgürlüğü** 79**Din ya da İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirisi (1981)** 75**Divan** 135, 189, 201**Doğal Haklar** 9, 48, 49, 50, 53, 60, 73, 95, 104, 136, 165**Doğal Hukuk** 6, 7, 14, 16, 20, 29, 32, 38, 46, 49, 67, 69, 76, 87, 88, 91, 92, 95, 160, 187**Doğal Yargıç** 138, 147, 188, 204**Dominatus** 26**Dört Özgürlük** 71**Dualizm** 28**Düşünce ve Kanaat Hürriyeti** 165, 169, 178, 182, 197**Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti** 165, 178**Düşünceyi Yayma Özgürlüğü** 98**E****Egemenlik** 20, 24, 28, 32, 35, 38, 53, 71, 87, 122, 123, 131, 133, 134, 138, 139, 140, 149, 150, 158, 187**Egemenlik Anlayışı** 87, 133, 141, 158**Eğitim** 2, 24, 38, 40-42, 61, 74, 75, 78, 80, 82, 94, 99, 108, 112, 116, 119, 121, 126, 127, 130, 137, 156, 158, 159, 166, 176, 178, 180, 191, 246-248**Eğitim ve Öğretim Hakkı** 166**Eğitimde Ayrımcılığa Dair Sözleşme** 75**Eğitim-Öğretim** 99, 180**Eğitim-Öğretim Özgürlüğü** 99**Ehl-i Kitap** 30, 111, 113**Ekonomik ve Sosyal Haklar** 165**Ekonomik ve Sosyal Özgürlükler** 99, 103, 104**Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi** 73, 74, 82, 91**Emniyet Teşkilâtı** 159**Emperyalistler** 57, 65, 114**Emperyalizm** 64-66, 69, 114, 244**Eşitlik** 13, 20, 22, 23, 25-27, 29, 30, 34-39, 42, 43, 45, 47, 50, 51, 54, 55-57, 59, 60, 65, 66, 71, 74, 81, 82, 85, 86, 88, 92-94, 96, 103, 104, 107, 109-111, 114, 116, 117, 119, 124-126, 136, 137, 143, 144, 148, 163, 164, 166, 168, 243, 245, 247**Evlilik Oluru, En Az Evlilik Yaşı ve Evliliklerin Yazımı Sözleşmesi (1962)** 74**Eziyet** 91, 104, 119, 126, 136, 143, 144, 149, 150, 163, 169, 193, 198, 204, 246**F****Faşist Blok** 70**Faşizm** 64, 68-70, 76, 81, 82, 84**Fransız Devrimi** 51, 53, 54, 119, 243**Fransız İhtilali** 43, 44, 47, 59-61, 104**G****Gazete ve Dergi Çıkarma Hakkı** 11**Gazete, Dergi, Kitap ve Broşür Çıkarma Hakkı** 143**Genç Türkler** 121**Gençlerde Barış Ülküleri ve Uluslararası Saygı ve Anlayış Geliştirme Bildirisi** 75**Genel Ahlak** 182**Genel Asayiş** 173, 182**Genel Sağlık** 177**Gensoru** 123, 140**Girişim Serbestliği** 29, 51**Gözaltı** 2, 40, 48, 74, 146, 170, 183, 194, 204**Grev ve Lokavt Özgürlükleri** 144**Güçler Ayrımı** 34, 38, 46, 118**Güçler Birliği** 36, 38, 47, 134, 135, 138**Güvenlik Konseyi** 77, 157, 169**Güvenlik Tedbirleri** 176, 189, 204**H****Habeas Corpus Act** 36, 39**Haberleşme Gizliliği** 94**Haberleşme Hürriyeti** 143**Hadis** 30, 55**Hak Arama Hürriyeti** 188, 203**Hakların Korunmasıyla İlgili Hükümler** 193**Halk Egemenliği** 36, 46**Halkların Barış Hakkı Bildirisi** 75**Hammurabi Yasaları** 90**Hareket Ordusu** 122

Hazırlık Soruşturması 196, 204
Helsinki Anlaşmaları 240
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi (1965) 74
Hilafet 134, 149
Hıyanet-i Vataniye Kanunu 133
Hoşgörü 2, 9, 10, 15, 23, 25, 26, 30, 35, 37, 38, 70, 75, 79, 109, 111, 113, 125, 144, 155, 248
Hukuk Devleti 34, 90, 103, 120, 142, 146, 160-162, 164, 168-170, 188-190, 198, 199, 203, 244, 247
Hukuka Aykırılık 187
Hükümet 6, 7, 24, 32, 34, 36, 44, 46, 51, 59, 60, 71, 78, 112, 115, 120, 123, 124, 132-135, 137, 138, 140, 141, 145, 157-159, 169, 170, 180, 195, 201, 204, 205

İ

İç Hukuk 57, 60, 88, 104, 154, 156, 158, 170, 202, 204
İdare Meclisi 118
İdeoloji 13, 16, 52, 53, 55, 60, 76, 99, 108, 111, 155, 243
İkinci Konsil Kararları 57
İktidar Partisi Meclis Grubu 199
İltica 73
İmperium 28, 38
İnsan 1-4, 6-9, 12-15, 17-21, 23-25, 28, 29, 32-36, 38-61, 64-98, 100, 101, 103-105, 108, 109, 115-117, 119-121, 123, 125, 129-131, 136, 141-150, 153-156, 158-162, 164, 168-171, 173-176, 181, 182, 185-190, 192-194, 196, 199-207, 212, 213, 215, 219, 220, 233-244, 246-248
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 73, 74, 77, 78, 81, 82, 85, 87-89, 91-95, 100, 103, 104, 142, 241
İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu 200
İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması 12, 78, 95, 202
İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması-na İlişkin Sözleşme 12, 78, 95
İnsan Ticaretinin, Başkalarının Fahşeliğinin Sömürülmesini Önleme Sözleşmesi 74
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 9, 50, 53, 54, 59, 73, 82, 87, 93, 104
İntihar 90, 162
İrk Ayrımcılığı 74
İşkence 2, 40, 74, 79, 84, 104, 106, 119, 136, 193, 206, 246
İşkence ve Başkaca Zalimce İnsanlık Dışı ve Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Sözleşme (1984) 74
İşkence ve İnsanlık Dışı ya da Küçültücü (Onur Kırıcı) Ceza veya Muamelenin Önlenmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1987) 79
İslahat Fermanı 107, 108, 114, 116, 125, 126
İslâmiyet 28, 29, 30, 55, 109-111, 113, 114, 125
İspat Hakkı 188, 203
İstiklâl Mahkemeleri 133
İttihat ve Terakki 121, 124

J

Jakobinler 55
Jön Türkler (Genç Türkler) 121
Jus Divinum 29

K

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi 74
Kamu Davası 196, 209
Kamu Düzeni 49, 145, 173, 177-179, 182, 209, 222-224, 240
Kamu Giderleri 148
Kamu Hizmetine Girme Hakkı 181
Kamu Yararı 5, 49, 62, 102, 119, 145, 166, 173, 179, 180, 182
Kamulaştırma 55, 62, 137, 166, 180
Kanun Hükmünde Kararname 141, 150, 169, 190, 197, 199, 204
Kanun Yapma Tekniği 197
Kanun-i Esasi 108, 119-126, 136
Kanuni Hakim Güvencesi 203
Kanunsuz Emir 239
Kast Sistemi 24, 25, 39
Katolik Kilisesi 36, 57
Kazuistik Yöntem 176
Kişî Dokunulmazlığı 36, 39, 79, 136, 162, 164, 176, 181, 194, 195
Kişî Güvenliği 11, 36, 46, 146, 163, 194, 245
Kişî Hürriyeti 143, 162, 176, 193, 197
Kişî Özgürlüğü 33, 78, 89, 119, 143, 162, 167, 176, 183, 189, 245
Kişinin Maddî ve Manevî Varlığı 150
Kişinin Maddî ve Manevî Varlığını Geliştirme Hakkı 168
Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi 73, 74, 91
Köle Ticareti 57, 58, 59, 65, 74, 87, 103, 117, 241
Köleliğe Karşı Sözleşme (Cenevre, 1926) ve Değişiklik Protokolü (1953) 74
Köleliğe Karşı Sözleşme 93
Kölelik 6, 16, 21, 27, 30, 42, 44, 47, 57, 60, 67, 74, 92, 93, 103, 109, 117, 125, 126, 131, 247
Kölelik Köle Ticareti ve Köleliğe Benzeyen Kurum ve Uygulamaların Kaldırılması Ek Sözleşme (1956) 74
Koloni 45, 46, 58-60
Komünizm 64, 66, 68-70, 81
Kongo Konferansı 93
Konut Dokunulmazlığı 94, 136, 137, 143, 165, 169, 172
Konut Hakkı 167
Koruma 33, 34, 49, 50, 56, 61, 67, 71, 74-77, 81-83, 87, 89-91, 103, 104, 119, 145, 161, 164, 166, 172, 174, 178, 180, 183, 196, 208-210, 212-214, 221-223, 227, 228, 237, 239

Korunma 12, 40, 42, 48-50, 61, 67, 74-76, 78, 79, 81-83, 86, 89, 91, 94-96, 103, 130, 144, 146, 147, 161, 165-167, 173, 177-182, 185, 187, 188, 193, 203, 204, 209, 215, 221-224, 227

Küçük 26, 29, 55, 69, 71, 72, 130, 132, 137, 222, 242, 247

Kuran 22, 23, 27, 29, 30, 38, 53, 68, 69, 77, 95, 97, 98, 165, 179, 240

Kurucu Meclis 47, 48, 134, 139, 149, 157, 159, 169, 190

Kuruluş Belgesi 67

Kurumlaşmış Irk Ayrımcılığının (Apartheid) Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1973) 74

L

Lâik Düşünce 34, 35, 46

Lâiklik 141, 160, 243, 245

Leviathan 33

Liberalizm 34, 43, 44, 52, 54-56, 59, 60

M

Magna Carta Libertatum 36

Meclis Hükümeti Sistemi 36, 134

Meclis-i Mebusan 120, 123, 124, 131

Meslek Kuruluşları 224

Meşru Müdafaa 176, 182

Millet Meclisi 83, 133, 140, 141

Milletler Cemiyeti 67, 82

Milletlerarası Andlaşmalar 159, 191, 203

Millî Birlik Komitesi 139, 141

Millî Egemenlik 139

Millî Güvenlik 157, 223, 224

Millî Güvenlik Konseyi 157

Milliyetçilik 111, 113, 141

Misak-ı Millî 131

Mondros Mütarekesi 124

Mülk Edinme Özgürlüğü 99, 100, 103, 144, 165, 179

Mülkiyet 11, 33, 34, 48-50, 54-56, 60, 78, 86, 93, 99, 100, 106, 109, 115, 119, 125, 126, 143-145, 147, 150, 159, 165, 166, 169, 179-181, 189, 204, 210

Mülkiyet Hakkı 49, 54, 60, 93, 109, 115, 119, 126, 143-145, 147, 150, 159, 165, 179, 181, 189, 204

Müsadere 116, 119, 136, 147, 189, 223, 225

N

Nasyonal Sosyalizm 69

NATO 76, 82

Nazizm 242

O-Ö

Olağanüstü Durumlar 145, 150, 175, 181, 192, 227

Olağanüstü Hal 137, 159, 175-177, 182, 190-192, 194, 195, 199, 203, 217, 220, 240

Olağanüstü Hal Kanunu 175, 210

Ölüm Cezası 74, 79, 90, 91, 94, 106, 119, 189, 206

Orhun Yazıtları 109

Ötenazi 162

Özel Hayatın Gizliliği 143, 165, 172, 177, 181, 223

P

Paris Barışı 117

Parlamenteer Sistem 123, 158

Polis 2, 25-27, 39, 40, 44, 120, 123, 172, 177, 182, 194-196, 209, 223-226, 238

Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu 172, 177, 213, 215, 224, 226

Principatus 26, 38

R

Radyo 178

Rasyonalizm 30

Reform 32-34, 36, 55, 65, 69, 112, 114

Roma Andlaşması 77

Rönesans 30-32, 34, 36, 69

S

Sadrazam 123, 133

Sağlık Hizmetleri 17, 167

Saltanat 114, 133, 134, 149

San Francisco Konferansı 72

Sanatın ve Sanatçının Korunması 167

Sanık 177, 194-197, 204, 210, 211, 213, 215-219, 225, 231

Savaş 29, 36, 37, 43-47, 50, 57-59, 63-72, 75, 76, 81-83, 87-89, 91, 103, 104, 106, 109, 111, 116, 117, 119, 120, 124, 125, 127, 128, 131-134, 145, 175, 181, 182, 189, 191-194, 199, 203, 242-246

Savaş Hukuku 57, 192

Savaş Tazminatı 66, 82

Savcılar 170, 180, 195, 212, 227

Seferberlik 137, 175, 181, 182, 191, 192, 203

Sendikalar 179

Sened-i İttifak 112, 126

Serbest Cumhuriyet Fırkası 138

Serfler 28

Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti 143

Şeyhülislâm 115, 122

Sığınanların Statüsüne İlişkin Protokol (1966) 75

Sığınanların Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951) 75

Sığınma (iltica) 73, 75, 94

Sığınma Bildirisi (1967) 75

Sıkıyönetim 137, 138, 145, 159, 175, 176, 181, 182, 190-192, 194, 195, 199, 203, 240

Sıkıyönetim Kanunu 175, 192, 210

Siyasal Haklar 26, 65, 74, 82, 91, 97, 104, 112, 142, 165, 179, 245

Siyasal İktidar 7, 8, 22, 34, 52, 59, 98, 99, 155

Siyasal Katılma 98, 99, 104, 106, 118, 120

Siyasal Örgütlenme Özgürlüğü 98, 103, 104
Siyasal Özgürlükler 34, 37, 54, 69, 73, 74, 76, 82, 93, 97, 98, 103, 104, 113, 121, 130, 143, 150, 165, 168
Siyasal Parti Kurma 98, 120, 138, 145
Siyasal Partiler 123, 124, 132, 138, 144, 166, 179, 246
Siyaset 1, 3, 4, 6-9, 15, 16, 18, 24, 26, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 46, 50-52, 59, 70, 71, 98, 104, 111, 121, 124, 125
Siyaseten Katıl 7, 115
Siyasetname 111
Sofistler 6, 25, 26, 32, 46
Sömürge 45, 47, 59, 60, 65-67, 70, 71, 75, 81, 241
Sömürge Ülkeleri ve Halkları Bağımsızlık Bildirisi (1960) 75
Sömürgecilik 45, 65, 81
Sorgulama 51, 59, 195, 196, 243
Sosyal Demokrasi 66
Sosyal Devlet 150, 167, 169
Sosyal Güvenlik 17, 71, 74, 100, 103, 104, 159, 167
Sosyal Güvenlik Hakları 74, 167
Sosyal Güvenlik Talep Etme Özgürlüğü 100, 103, 104
Sosyal Haklar 17, 43, 44, 54, 56, 61, 65, 71, 73, 74, 79, 81, 91, 97, 100, 104, 136, 137, 146, 190
Sosyal ve Ekonomik Haklar 165, 167, 169, 180, 197
Sosyalist 52, 55, 56, 59, 69, 71
Sosyalist Felsefe 56
Sosyalizm 43, 44, 54-56, 59, 60, 62, 66, 69, 82
Soykırım Suçunun Önlenmesi ve İnsanlığa Karşı Suçlara Zaman Aşımının Uygulanmazlı Sözleşmesi (1968) 75
Söz Hürriyeti 42
Söz Özgürlüğü 25, 27, 132
Stoacılar 27
Suç Kavramı 187
Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar 188
Suçlar ve Cezalar 187, 189, 192, 204
Sulh Yargıcı 196, 218
Süreli Yayınlar 179

T

Tanzimat 107, 108, 110, 112, 114-118, 120, 121, 125-127, 147, 163
Tanzimat Fermanı 107, 108, 110, 114-118, 120, 125, 126, 147
Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıkları 167
Televizyon 178
Temel Hak ve Hürriyetleri Yok Etmek 174
Temsilciler Meclisi 149
Temyiz 154, 196, 202
Teokrasi 111
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 138
Terörle Mücadele Kanunu 158, 190, 191, 194, 195, 198
Tevrat 23
Tıbbî Zorunluluk 162, 163

Toplantı Hak ve Hürriyetleri 165, 179

Toplantı Özgürlükleri 98, 120

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü ile Dernek Kurma Hakları 143

Toplu İş Sözleşmesi, Grev Hakkı ve Lokavt 166

Toplu Suçlar 194

Toplum Sözleşmesi 20, 30, 33-36, 38, 39, 49, 92

Toplumsal Gelişme ve Kalkınma Bildirisi (1969) 75

Toplumsal Politika (Temel amaçlar ve Standartlar) Sözleşmesi (1962) 75

Türk Ceza Kanunu 158, 162, 190, 193, 198, 246

Türk Medeni Yasası 136

Türk Vatandaşlığı 136, 165

Türkiye Büyük Millet Meclisi 83, 140

Tutuklama 146, 176, 177, 193-195, 204, 205, 208

Tutuklama Kararı 146, 176, 193, 195, 204, 205

Tutuklulara En Azından Uygulanması Gereken Davranış Standardı Kuralları (1955) 74

Tutukluluk 177, 195, 196, 204

U-Ü

Ulusal Bağımsızlık 66

Uluslar Kurumu (Milletler Cemiyeti/Cemiyet-i Akvam) 67

Uluslararası Adalet Divanı 67

Uluslararası Kültürel İşbirliği İlkeleri Bildirisi (1966) 75

Uyruksuz Kimselerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (1954) 75

Uyruksuzluğun Azaltılması Sözleşmesi (1961) 75

Uyuşturucu Madde veya Alkol Tutkunu 176

Ücrette Adalet 167

V

Vatan Hizmeti 148, 177, 240

Vestefalya (Westfalen) Barışı 37

Vicdan Hürriyeti 165, 169, 178, 181, 182, 198

Vicdan ve Din Hürriyeti 11, 143

Virginia Bildirisi 93

Virginia Haklar Bildirisi 46, 50, 59, 60

Viyana Kongresi 57, 59, 82, 92, 117

Vücut Bütünlüğü 163, 169

W

Washington Paktı 72

Y

Yakalama 146, 176, 177, 193, 194, 204, 207-210, 213, 214, 216, 217, 220-222

Yargı Bağımsızlığı 116, 120, 158

Yargı Gücü 36, 138, 146, 246

Yargı Güvencesi 73, 120, 123, 138, 146, 149, 187

Yargı Mercileri 188, 204

Yargıç 36, 39, 137, 138, 146, 176, 177, 179, 180, 182, 193-195, 197, 201, 204, 210, 211, 217-221, 223-226, 230

Yargıç Güvencesi 39, 137

Yargıtay 64, 135, 180, 182, 196

Yasa Uygulayan Görevlilerin Davranış Kuralları 74

Yaşama Hakkı 34, 40, 74, 89-91, 94, 97, 103, 104, 143, 162, 163, 168, 169, 176, 182, 192, 193

Yeni Osmanlılar 117

Yeniçeri Ocağı 112

Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti 165, 169, 178, 181, 182

Yetkili Makam 138, 188, 204, 228, 239

Yolculuk Özgürlüğü 165

Yönetim (İdare) Hukuku 5

Yüce Divan 135

Yüksek Hakem Kurulu 180

Yüksek Öğrenim Kurumu 141

Z

Zekât 55

Zimmî 30

Zoralım 136

Zorla Çalıştırılmanın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (1957) 75

Zorla Çalıştırma 93, 119, 176, 177

Zulme Karşı Direnme Hakları 48

Zulüm 75, 137